

…poque (se rapporter à Job IX, 5—8.
…ל וחשך »et les ténèbres étaient
… le soleil et les étoiles avaient cessé
…ouve dans le même texte) ורוח אלהים
… »Et l'esprit de Dieu, (résolu de
…on) planait sur la surface des
…mergé la terre, selon la même parole
… ויאמר אלהים יהי »Et Dieu dit:
…, et la lumière fut«.
… de la lumière commença, dans un
…réation du monde dans lequel nous

… à ce sujet, le Midrasch Rabba,
…porte les paroles de Rabbi Hia
… que la Bible nous présente trois

… par בראשית ברא אלהים את השמים ואת
…ique Dieu créa les cieux et la
…que le constate ce verset לנטע שמים
…) que j'affermisse les cieux et que
…res (Isaïe LI, 16).

…on par והארץ היתה תהו ובהו Et la
…oul versée et ravagée, comme il
… ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים
…rre et voici, elle est bouleversée
… cieux il n'y a point de clarté
…).

…ion par ויאמר אלהים יהי אור
…it que la lumière soit.

ראיתי …
ועל … והנה …
… ועל …
… שמים …

LES

PAROLES LUMINEUSES

SUR LES

PROBLÈMES DIFFICILES

DU LIVRE DE MOÏSE

AU POINT DE VUE DE LA LOGIQUE

PAR

E. ROLLER

OFFICIER D'ACADÉMIE

MEMBRE DE LA SOCIÉTÉ ASIATIQUE ETC. ETC.

LA GENÈSE

Tome I.

PARIS

EN VENTE CHEZ L'AUTEUR

130 BOULEVARD VOLTAIRE 130.

1881.

IMPRIMERIE H. ITZKOWSKI
BERLIN.

LES

PAROLES LUMINEUSES.

Préface.

Le principe de l'Ecriture sainte consiste dans la croyance que Dieu, par sa seule parole, a créé le monde en six jours et qu'il a consacré pour l'humanité le septième jour au repos: Sur ce principe reposent les colonnes de l'édifice religieux; ébranler ce solide fondement, c'est détruire l'oeuvre tout entiere.

N'écoute pas les hommes à l'esprit versatile, dont les efforts n'ont d'autre but que de nier l'histoire de la création du monde et de te présenter comme purement imaginaires les six jours de la création, qui, selon eux, seraient autant de périodes de peut-être de centaines de mille années; cette création se serait peu à peu développée dans la succession des siècles.

Ces hommes te trompent; ils ne songent qu'à troubler ton repos, qu'à t'éloigner de ton Dieu et qu'à user contre toi des armes perfides qu'ils ont vouées à ta perte. Leurs arguments sont connus: il existe, te diront-ils, dans les profondeurs de la terre, des milliers d'animaux sauvages de poissons et d'autres créatures que les tremblements de terre ont plongés dans l'abîme où ils se sont pétrifiés, et dont les espèces sont toutes différentes de celles qui vivent aujourd'hui; l'état actuel de ces êtres démontre qu'ils ont séjourné sous terre pendant d'innombrables années, et l'on y trouve, d'ailleurs, d'autres dèbris d'êtres animés dont la

forme prouve qu'ils remontent à des âges beaucoup plus anciens que l'époque de la création biblique. Voici la réponse que tu dois leur faire: Le sages d'Israél s'appuient sur de nombreux passages de l'Ecriture sainte pour démontrer que Dieu a créé et détruit des mondes, à ces passages que nous citons au cours de cet ouvrage, nous en ajoutons d'autres qui ne sont pas moins concluants. Nous citerons les suivants: נטה צפון על תהו »Il étend le septentrion sur les vastes débris« (Job XXVI, 7)[1] המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום נטה שמים לבדו ודורך על במתי ים »Il transporte des montagnes, et quand il les renverse en sa fureur, elles n'en connaissent rien. Il remue la terre de sa place et ses piliers sont ébranlés. Il commande au soleil et le soleil cesse de briller; et c'est lui qui tient les étoiles sous son cachet. C'est lui seul qui etend les cieux, qui marche sur les hauteurs de la mer« (id. IX, 5—8). לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים המה יאבדו ואתה תעמוד וכלם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלפו ואתה הוא ושנותיך לא יתמו »Tu as jadis fondé la terre, et les cieux sont l'oeuvre de tes mains. Ils périront et tu subsisteras. Ils s'useront tous comme un vêtement; tu les changes comme on change d'habits et ils sont changés, mais toi tu es toujours le même et tes années ne finiront pas« (Psaumes CII, 25—27).

Ces textes jettent une lumière éclatante sur les trois premiers versets de la Bible בראשית »A l'origine«, c'est-à-dire longtemps avant la dernière création dont l'histoire biblique nous entretient ברא אלהים את השמים ואת הארץ »Dieu créa les cieux et la terre«, c'est par ces motifs que les mots שמים et ארץ »cieux et terre« sont précédés chacun d'un h démonstratif ה"א הדעת par lequel on désigne des objets déjà connus. והארץ היתה תהו ובהו »et la terre était bouleversée et ravagée

[1] *Voir* plus loin le sens des mots תהו ובהו.

après une certaiue épopue (se rapporter à Job IX, 5—8. ci dessus) וחשך על פני תהום »et les ténèbres étaient sur l'abîme« (car le soleil et les étoiles avaient cessé de briller comme on trouve dans le même texte) ורוח אלהים מרחפת על פני המים »Et l'esprit de Dieu, (résolu de renouveler la création) planait sur la surface des eaux« (qui avaient submergé la terre, selon la même parole de Job). ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור »Et Dieu dit: que la lumière soit. et la lumière fut«.

Avec la création de la lumière commença, dans un ordre successif, la création du monde dans lequel nous vivons.

Nous citerons, à ce sujet, le Midrasch Rabba, Genèse III, qui rapporte les paroles de Rabbi Hia Rabba qui remarque que la Bible nous présente trois phases différentes:

1) La création par בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ A l'origine Dieu créa les cieux et la terre, ainsi que le constate ce verset לנטוע שמים וליסוד ארץ »afin que j'affermisse les cieux et que je fonde la terre« (Isaïe LI, 16).

2) La destruction par והארץ היתה תהו ובהו Et la terre était boulversée et ravagée, comme il est écrit ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם »Je regardé la terre et voici, elle est bouleversée et ravagée; et les cieux il n'y a point de clarté (Jérémie IV, 23)[1].

3) La Reconstruction par ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור »Et Dieu dit que la lumierè soit. et la lumierè fut«.

---

[1]) Et le Prophète continue comme suit ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו ראיתי והנה אין האדם וכל עוף השמים נדדו, ראיתי והנה הכרמל המדבר וכל עריו נתצו מפני ה׳ מפני חרון אפו, כי כה אמר ה׳ שממה תהיה כל הארץ וכלה לא אעשה »J'ai regardé

Onkelos et Jonathan, ces deux célèbres traducteurs de l'Ecriture sainte, en langue araméene, n'ont pas interprété autrement que nous ces trois premiers versets, interprêtation d'ailleurs que nos commentaires justifieront amplement.

Le Roi David dans un style d'une incomparable poésie, rappelle les merveilles de Dieu, (Psaume CIV). et place la lumière en première ligne. Il parle de ce monde ainsi renouvelé עוטה אור כשלמה »Il (Dieu) s'enveloppe de lumière comme d'un vêtement«. Ces paroles sont en harmonie avec ce verset de la Genèse ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור »Et Dieu dit que la lumière soit. et la lumière fut«. Le poëte-roi continue: נוטה שמים כיריעה, המקרה במים עליותיו וגו׳ »Il étend le ciel comme un voile il lambrisse ses chambres hautes entre les eaux. Nous comparons ces mots à ce verset de la Genèse ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים Puis Dieu dit: Qu'il y ait une étendue entre les eaux et qu'elle separe les eaux d'avec les eaux. Le même chapitre des Psaumes contient ce verset יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד »Il a fondé la terre sur ses bases; jamais elle ne perd son équilibre«. Ces mots על מכוניה ont le méme sens que ceux אתי השיב על כני Il me remet à la situation que j'occupais (Genèse XLI, 13). Après que la terre fut bouleversée et qu'elle eut perdu son équilibre, il la remit sur ses bases, aiusi qu'il est écrit כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף car je ne disputerai pas éternellement, et je ne serai pas irrité toujours (Isaïe LVII, 16).

---

les montagnes, et voici, elles branlent, et toutes les collines sont renversées. J'ai regardé, et voici, il n'y a pas un seul homme et tous les oiseaux des cieux se sont enfuis. J'ai regardé, et voici Carmel est un désert, et toutes les villes ont été ruinées, à cause de la présence de l'Eternel, et à cause de l'ardeur de sa colère: Car ainsi a dit l'Eternel: Toute la terre ne sera que désolation; toute fois je ne la détruirai pas entièrement«. Toutes ces phrases démontrent clairement que les mots תהו ובהו n'ont d'autre signification que »destruction et dévastation«.

Ce qui prouve que dans le livre de Moïse il est également question d'une terre entièrement détruite, submergée par les eaux et resurgissant de ses ruines, ce sont les paroles suivantes qui y sont contenues: ותראה היבשה Et que le sec devient visible.

Qu'on veuille bien remarquer le h préfixe הא הידיעה dans le mot היבשה qui fait allusion à un état déjà connu, c'est-à-dire à une terre préexistante redevenue visible. Le Psalmiste ajoute תהום כלבוש כסיתו »tu as couvert la terre avec l'abîme comme d'un vêtement«. Ces paroles sont en harmonie avec וחשך על פני תהום »et les ténèbres étaient sur l'abîme«. Il dit aussi על הרים יעמדו מים »Les eaux se tiennent sur les monts« (L'eau etait si forte qu'elle couvrait le sommet des montagnes). La Genèse avait dit ורוח אלהים מרחפת על פני המים »Et l'esprit de Dieu planait sur la surface des eaux«. Ensuite le livre des Psaumes raconte מן גערתך ינוסון מקול רעמך יחפזון יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם »Elles (les eaux) fuient devant ta menace; au bruit de ton tonnere, vite, elles disparaissent; elles atteignent la hauteur des monts, elles descendent dans les vallées afin d'occuper la place que tu leur assignes«. — Ce passage est en rapport immédiat avec celui de la Genèse ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד וגו׳ »Et Dieu dit: que les eaux de dessous le ciel se dirigent vers un seul et même lieu«.

Par tout ce qui précède, c'est à dire par les preuves, que nous avons données que la Bible elle même établit clairement et formellement que le monde où nous nous trouvons a été construit sur les fondements de תהו ובהו ce qui veut dire sur les ruines des mondes antérieurs, il est aisé de comprendre que la chronologie biblique ne date que de la dernière création. Par là, toutes les difficultés disparaissent. Que nous importe que l'archéologie nous présente des débris d'êtres animés d'un haute

antiquité, cela ne peut en aucune façon compromettre la chronologie biblique. En effet, tous les débris trouvés dans les profondeurs du globe terrestre proviennent d'anciens mondes qui ont été successivement détruits. Les paroles suivantes du poëte viennent à l'appui de cette vérité יעלו בתהו ויאבדו »Ils disparaissent dans le cataclysme et se perdent« (Job VI, 18).

Et le Roi Salomon soutenant que rien n'existe sous le soleil qui n'ait existé antérieurement s'exprime en ces termes יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה „לעולמים" אשר היה מלפננו אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה »Il est telle chose on dit: Vois, ceci est nouveau. Cependant cela a été déjà לעולמים **dans les mondes**[1]) qui ont existé avant nous. Il ne reste pas de souvenir des premières choses, pas plus que de celles qui les ont suivies, et ces dernières n'en laissent pas aux époques subséquentes (Ecclesiaste I. 10,11). Le Prophète s'exprime aussi dans le même sens כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב »car voici je vais créer de nouveaux cieux et une nouvelle terre et on ne se souviendra plus de choses passées et elles ne reviendront plus dans l'esprit« (Isaïe LXV, 17).

Nous ne pouvons mieux faire que de rapporter ici les paroles de Rabbi Juda Ha-Lévi, cet éminent et très religieux philosophe, qui, dans son célèbre ouvrage Ha-Kusari 1re Partie. § 67 s'exprime ainsi: »La question de savoir si notre monde est nouveau ou s'il est d'une extrême antiquité, est difficile à résoudre. Les preuves sont égales en faveur de l'une et de l'autre opinion. Mais ce qui milite plutôt pour la première de ces opinions et lui assure la prépondérance, c'est qu'elle s'appuie sur la tradition qui s'est maintenue depuis Adam jusqu'à

[1]) Il sera expliqué dans cet ouvrage que le mot לעולמים n'a d'autre sens que celui-ci: »les mondes préexistants«.

Noé et jusqu'à Moïse le Prophète. Ceci, on en conviendra a une toute autre valeur que les vaines critiques qui se sont produites«.

Rabbi Juda Ha-Levi poursuit. »Cependant si le sectateur de la Bible était tenté de croire à la préexistance de la matière première et à l'existence de mondes antérieurs au monde actuel, il ne cesserait pas pour cela d'être compté au nombre des fidèles israélites pourvu qu'il admette que le monde, dont parle la Bible, est de création nouvelle, remontant à une époque déterminée et que les premiers humains du monde actuel étaient Adam et Eve«.

Nous sommes heureux de nous ranger à l'avis de cette proposition, mais en renchérissant sur ce savant éminent, non seulement la foi israélite n'est pas, selon nous, diminuée par ce que l'on croit que des mondes ont été crées et détruits avant la création du monde actuel, mais nous pensons au contraire, qu'il est tenu compte au croyant, de l'hommage qu'il rend à Dieu dont l'oeuvre merveilleuse s'est souvent renouvelée.

Dans la prière de Moïse, homme divin, nous trouvons: ארני מעון אתה היית לנו בדור ודור בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל »Seigneur, tu as été un refuge pour nous de génération en génération. Avant la naissance des montagnes, avant l'enfantement de la terre et de ses produits, d'un monde à l'autre, tu es le Dieu puissant« (Ps. XC 1, 2) C'est à dire que du monde détruit comme du monde reconstruit tu es le même. Citons encore cette expression מלכותך מלכות כל עולמים »Ton règne est le règne de tous les mondes« (id. CXLV, 13). Enfin pour terminer ajoutons ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם Béni soit le Seigneur Dieu d'Israël, d'un monde à l'autre monde (id. CVI, 43). ce qui signifie du monde actuel au monde futur, qui, après la destruction de celui-là, doit être établi, selon les paroles de Rabbi Katinà (Voir Talmud Babylone, Traité Synhédrin XCVII, 1).

Les citation de maints passages de la Bible, du Talmud, du Midrasch etc. etc. que nous présentons dans notre commentaire, ne peuvent qu'affirmer et donner plus de force à notre idée. Ces arguments projettent sur notre route de puissants et lumineux rayons, ils nous aident à expliquer d'une manière claire et précise les difficiles problèmes du livre de Moïse, qui nous est échu en héritage. C'est avec le secours de Dieu que nous commençons notre oeuvre; puissent ces paroles lui agréer.

L'Auteur.

PREFACE.

The principle of the Holy Scriptures, consists in the belief that God, by his sole word, created the world in six days, and that, for the sake of humanity, he consecrated the seventh day to rest. Upon this principle rest the pillars of the religious edifice; to shake this solid foundation is to destroy the whole fabric.

Do not give ear then to men of versatile mind, whose efforts have no other object than to deny the history of the creation of the world, and represent to you as purely imaginary the six days of creation which, according to them, are so many periods of perhaps hundreds of thousands of years; creation having been gradually developed in a long succession of ages.

These men deceive you; they think only of troubling your repose, of alienating you fron your God, and of using against you the treacherons weapons devoted to your destruction. Their arguments are well known: there exist, they will tell yon, in the depths of the earth thousands of wild beasts, fishes, and other creatures, which earthquakes have plunged into the abyss, where they have been petrified, whose species are totally different from those now existing, whilst their actual condition proves them to have remained under the earth throughont unnumbered years, yet others being found, the débris of animated beings,

the forms of which evidence their origin as dating from ages far anterior to the epoch of biblical creation.

Here is the answer you may give them: The sages of Israel rely upon numerous passages in Holy Writ to demonstrate that God created and destroyed worlds. To such passages which we quote in the course of this work, we add others no less conclusive. We will adduce the following: נטה צפון על תהו. »He extendeth the north above a boundless waste« (Job. XXVI v. 7)[1]. המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום נטה שמים לבדו ודורך על במתי ים. »He removeth the mountains, and when He overturneth them in His anger, they know it not. He shaketh the earth out her place, and her pillars are shaken. He commandeth the sun, and the sun ceaseth to shine, yea, He sealeth up the stars. He alone stretcheth out the heavens, and bestrideth the high billows of the sea (idem IX v. 5—8).

לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים המה יאבדו ואתה תעמוד וכלם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלפו ואתה הוא ושנותיך לא יתמו. »Thou didst found the earth of yore, and the heavens are the work of thy hands; they shall perish but thou shalt endure. Yea they shall all wear out as a garment; Thou changest them as a man doeth his attire, and they are changed; but Thou art ever the same, and Thy years are never ended« (Psalm CII, 25—27).

These texts cast a clear light upon the three first verses of the Bible. בראשית »At the origin«, that is to say, long before the last creation of which biblical history tells us ברא אלהים את השמים ואת הארץ. »God had created the heavens and the earth«, therefore the words שמים and ארץ heavens and earth are each preceded by a demonstrative h ה״א הידיעה whereby objects already known are designated.

---

[1]) See later the sense of the words תהו ובהו.

והארץ היתה תהו ובהו »And the earth was overturned and ravaged« after a certain epoch (refer above to Job IX, 5–8) וחשך על פני תהום »and darkness was on the face of the deep«, (for the sun and the stars had ceased to shine, as we find in the same text) ורוח אלהים מרחפת על פני המים »And the spirit of God (resolved to renew creation) moved upon the face of the waters (which had submerged the earth, according to the words of Job) ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור »And God said, Let there be light, and there was light«.

With the creation of light commenced, in successive order, the creation of the world in which we live.

On this subject we will quote the Midrash Rabba, Gen. III, which relates the words of Rabbi Hia Rabba, who remarks that the Bible presents us three different phases:

1) The creation, by בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ »At the origin God created the heavens and the earth«, as shewn in the verse לנטוע שמים וליסוד ארץ »In order to plant the heavens and lay the foundations of the earth« (Isaiah LI, 16).

2) The destruction, by והארץ היתה תהו ובהו »And the earth was wasted and destroyed«, as it is written ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם »I beheld the earth, and, lo, it was wasted and destroyed, and the heavens, and there was no light« (Jeremiah IV, 23)[1].

3) The reconstruction, by ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור »And God said, Let there be light, and there was light«.

---

[1]) And the prophet continues as follows: ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו, ראיתי והנה אין האדם וכל עוף השמים נדדו, ראיתי והנה הכרמל המדבר וכל עריו נתצו מפני ה׳ מפני חרון אפו, כי כה אמר ה׳ שממה תהיה כל הארץ וכלה לא אעשה »I have

Jonathan and Onkelos, the two celebrated translators of the Holy scriptures into Aramaic. have not interpreted these three first verses otherwise than we, an interpretation moreover which our commentary will amply justify.

King David, in a style incomparably poetical, recalls the wonders of God, (Psalm CIV,) giving precedence to light. He speaks of the world thus renewed, עטה אור כשלמה »He (God) envelops himself in light as with a garment« These words are in harmony with the verse of Scripture, ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור »And God said, Let there be light, and there was light«. The poet-king continues: נוטה שמים כיריעה, המקרה במים עליותיו »He spreadeth out the heavens as a curtain. He layeth the beams of his chambers in the waters«. We compare these words with the follwing verse of Genesis ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים. »And God said: Let there be a firmament in the midst of the waters, and let it divide the waters from the waters«. The same chapter of Psalms contains the following verse, יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד »He established the earth upon its basis, so that it will not lose its balance for evermore«. The words על מכוניה have the same sense as אתי השיב על כני »He restored me to the position that I occupied« (Gen. XLI, 13). After the earth had been overturned and had lost its balance, He restored it to its basis, as it is written, כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף »For I will not strive for

seen the mountains, and behold they totter, and all the hills are overturned. I have seen, and, behold! there is not one man, and all the birds of the heavens have taken flight. I have seen, and, behold! Carmel is a desert, and all its cities have been ruined, because of the presence of the Eternal, and because of the heat of his anger. For thus hath said the Eternal: The whole earth shall be desolate; nevertheless I will not destroy it utterly«. All these phrases clearly prove that the words תהו ובהו have no other sense than that of »destruction and devastation«.

ever, nor will I be wroth to eternity«. (Isaiah LVII, 16). This proves that in the Pentateuch there is also the question of an earth entirely destroyed, submerged by the waters, and rising once more out of its ruins, as contained in the following words, ותראה היבשה »And let the dry land be visible«. We would call attention to the prefixed demonstrative h ה״א הידיעה in the word היבשה, the effect of which is to allude to a condition already known, that is to say, to a pre-existent earth again become visible. The Psalmist adds, תהום כלבוש כסיתו »Thou hast covered the earth with the abyss as with a garment«, these words being in harmony with וחשך על פני תהום »And darkness was on the face of the deep«. He says further על הרים יעמדו מים. »The waters stand upon the mountains«. The water was so powerful that it covered the summits of the mountains. Genesis had said: ורוח אלהים מרחפת על פני המים. »And the spirit of God hovered over the surface of the waters«. Later the book of Psalms relates: מן גערתך ינסון מקול רעמך יחפזון יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם »They (the waters) fled at Thy rebuke, at the voice of Thy thunder they rapidly sped; they climb to the tops of the mountains, they dive into the valleys, until they reach the place that Thou hast assigned them«. This passage is in close connection with that of Genesis ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד וגו׳ »And God said, Let the waters under the heavens gather into one place«.

From what has gone before, that is to say from the proofs we have given, that the Bible itself establishes clearly and formally, that the world in which we live was constructed on the foundations of תהו ובהו, that is to say on the ruins of pre-existing worlds, it is easy to comprehend that the biblical chronology dates only from the last creation. Thus all difficulties disappear. What matters it to us that archeology presents us the remains

of animated beings of remote antiquity; it does not in any way compromise the biblical chronology. In fact all the remains found in the depths of the terrestrial globe, proceed from ancient worlds that have been successively destroyed. The following words of the inspired poet corroborate this truth יעלו בתהו ויאבדו »They disappear in the devastation and are lost« (Job VI, 18).

King Solomon also maintaining that nothing exists under the sun that had not been in existence before, expresses himself in the following terms: יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר הָיָה „לעולמִים" אשר היו מלפננו אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה. »There are things of which it is said: Lo, this is new. Nevertheless it belonged already לעולמים **to the worlds**[1]) that have existed before us. There remains no recollection of primeval things, or of those that have succeeded them, which furthermore leave none to the epochs that will follow« (Ecclesiastes I, 10—11).

The prophet expresses himself also in the same sense thus: כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב »For, behold! I am about to create new heavens and a new earth, and the things that are passed shall no longer be remembered or brought to mind again« (Isaiah LXIV, 17).

We cannot do better than here introduce the words of Rabbi Judah Ha-Levi, that eminent and profound religious philosopher, who, in his celebrated work Ha-Kusari (Part I § 67) expresses himself thus: »The question whether our world is new or of an extreme antiquity is difficult to resolve. The proofs are equally in favor of either opinion. But what weighs most in favor

---

[1]) It will be explained in the course of this work that the word לעולמים has no other sense than this: »the pre-existing worlds.

of the former assumption is, that it rests on the tradition kept up from Adam to Noah, and from him down to the Prophet Moses. This, it will be admitted, has a very different value to the vain criticisms that have been produced«.

Rabbi Judah Ha-Levi continues: »Nevertheless if the follower of the Bible were tempted to believe in the pre-existence of primary matter, and the existence of worlds anterior to that in which we live, he would not on that account cease to be included in the number of believing Israelites, providing he admit that the world of which the Bible speaks is a new creation, to be referred to a fixed epoch, and that the first human beings in the actual world were Adam & Eve«.

We are happy to range ourselves under the dictum of this proposition, whilst superadding to that of so eminent a scholar, that the Jewish Faith is not diminished by the belief that worlds have been created and destroyed, prior to that actually in existence, but rather on the contrary, that it enhances the homage due from the believer to God, whose wondrous work has often been renewed.

In the prayer of Moses, the man of God, we find: אדני מעון אתה היית לנו בדור ודור בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל »Lord, Thou hast been a refuge unto us from generation to generation. Before the mountains were brought forth, or the earth and her productions were conceived, from world to world omnipotent art Thou« (Psalm XC, 1—2). That is to say, from the world destroyed to the world renewed, Thou art ever the same. We will further quote the following expression מלכותך מלכות כל עולמים »Thy reign is the reign of all the worlds«. (id. CXLV, 13). In fine we will add ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם »Praised be the Lord God of Israel from world to world (id. CVI, 43). which signifies, from the actual world to the future world to be

established thereafter, according to the words of Rabbi Katina (Talmud Babli, Sanhedrin, 97 a).

The various passages from the Bible and quotations from the Talmud and Midrash etc. etc. which we adduce in our commentary can only serve to corroborate our view. The arguments cast light upon our path, and aid us in explaining clearly and precisely the difficult problems presented by the Book of Moses, that has become our heritage. With the help of the Lord we commence our work, may these words of ours prove acceptable to Him.

The Author.

Vorwort.

Der Grundgedanke der heiligen Schrift wurzelt in dem Glauben, dass Gottes Wort allein die Welt in sechs Tagen geschaffen und dem siebenten Tag die Weihe eines Ruhetages (שבת) verliehen hat. Hierauf beruhen die Grundfesten der Gotteslehre; wer diesen heiligen Boden untergräbt, der führt das ganze Gebäude zum Falle.

Hört darum nicht auf die Stimmen jener zerstörenden Geister, deren ganze Anstrengung nicht weiter als bis zur Negirung dieses Princips reicht. Ihr Ziel ist, die sechs Schöpfungstage für Wahn zu erklären und euch zu bereden, es seien ebensoviele hunderttausendjährige Perioden, in deren langsamem Abrollen stufenweise die Welt ihre jetzige Gestaltung gewonnen hätte.

Trauet ihnen nicht, denn sie wollen euch täuschen, wollen euch aufstören aus eurer Ruhe, wollen euch eurem Gotte entfremden. Zu eurem Verderben gebrauchen sie die unehrlichen Waffen, die sie stets bereit halten. Man kennt ja ihre Beweisführung. Wir finden, so sagen sie, in der Tiefe der Erde unzählige Geschöpfe, welche durch Erdumwälzungen an diesen oder jenen Platz gerathen, daselbst zu Stein geworden sind, und welche in ihren Formen auf ganz andere Arten, als die heut existirenden, schliessen lassen. Der gegenwärtige Zustand dieser Funde beweist, dass sie eine zahllose Reihe von Jahren unter der Erde

III

gelegen haben müssen, und dass ihre Erdenexistenz jedenfalls weit vor den in der Bibel angegebenen Zeitpunkt der Weltschöpfung zu setzen sei. Auf solche Behauptungen antwortet folgendermassen. Die Weisen Israels stützen auf zahlreiche Bibelstellen den Beweis, dass Gott schon früher Welten geschaffen und vernichtet habe. Neben den bereits von unseren Weisen gefundenen Stellen, die wir im Verlauf unseres Werkes anführen werden, weisen wir noch auf die folgenden nicht minder beweiskräftigen hin: נטה צפון על תהו »Er breitet aus die Nordseite auf Trümmern« (Hiob XXVI, 7)[1]. Wie auch המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום נטה שמים לבדו ודורך על במתי ים »Er rückt Berge und sie merken nicht, dass er sie in seinem Zorn umkehrt. Er rüttelt die Erde von ihrer Stelle, dass ihre Pfeiler beben. Er befiehlt der Sonne, scheine nicht!, er versiegelt die Sterne. Er allein dehnt die Himmel und tritt nieder die Höhen des Meeres« (a. a. O. IX, 5—8). Gleichfalls folgender Satz: לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים המה יאבדו ואתה תעמוד וכלם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלפו ואתה הוא ושנותיך לא יתמו »Vordem hast Du die Erde gegründet und die Himmel sind Deiner Hände Werke. — Sie vergehen, aber Du bleibst, sie veralten wie ein Gewand, Du wechselst sie wie ein Kleid und sie wechseln. — Du aber bleibst derselbe, unvergänglich Deine Jahre« (Ps. CII, 25—27).

Die angeführten Stellen werfen ein klares Licht auf die ersten drei Verse des 1. Buches Moses, deren Bedeutung, wie folgt, ist: בראשית »Im Uranfange«, das heisst: Lange vor der letzten Schöpfung, von welcher die Bibel sprechen will, ברא אלהים את השמים ואת הארץ »hatte Gott die Himmel und die Erde geschaffen« Desshalb sind die Worte שמים und ארץ »Himmel und Erde« mit dem demonstrativen H ה״א הדעת bezeichnet,

---

[1]) S. unten die Erklärung des Ausdrucks תהו ובהו.

welche Vorsilbe auf einen schon bekannten Gegenstand hinweist. והארץ היתה תהו ובהו »Und (nach einer gewissen Zeit) wurde die Erde verwüstet und zerstört«, (wie wir in den Sätzen aus Hiob IX, 5—8, welche wir oben citirt haben, lesen). וחשך על פני תהום »Und Finsterniss war auf dem Abgrund« (denn die Sonne und Sterne leuchteten nicht mehr, wie im oben angeführten Capitel erwähnt) ורוח אלהים מרחפת על פני המים »Und der Geist Gottes, (welcher die Schöpfung nunmehr erneuern wollte) schwebte über der Fläche der Wasser«, (durch welche die Erde überschwemmt ward, wie oben bemerkt). Da — ויאמר אלהים »sprach Gott« יהי אור »Es werde Licht ויהי אור und es ward Licht«.

Mit der Schöpfung des Lichtes beginnt die Existenz der Welt, in der wir leben, wie aus der Schöpfungsorganisation, die im ersten Capitel der heiligen Schrift dargestellt wird, zu entnehmen ist. So wird im Midrasch Rabba Genesis C. III, im Namen des Rabbi Chia Rabba, bemerkt, dass die Bibel uns drei verschiedene Phasen vorstellt:

1) Die Schöpfung, in den Worten בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ »Im Uranfange schuf Gott die Himmel und die Erde«, so wie es der Satz bestätigt לנטוע שמים וליסור ארץ »Dass ich den Himmel pflanze und die Erde gründe« (Jes. LI, 16).

2) Die Zerstörung, in den Worten והארץ היתה תהו ובהו »Und die Erde war verwüstet und zerstört«, wie wir finden: ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם Ich schaute die Erde an und sieh, sie war »wüst und zerstört« und zum Himmel, aber kein Licht war da (Jeremia IV, 23)[1].

[1]) Der Prophet fährt fort: ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו ראיתי והנה אין האדם וכל עוף השמים נדדו. ראיתי והנה

3) Die Wiedergestaltung, durch ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור »Und Gott sprach, es werde Licht und es ward Licht«.

Onkelos und Jonathan, die zwei berühmten Uebersetzer der heiligen Schrift in aramäischer Sprache, haben die erwähnten Phrasen ebenso erklärt, wie wir in unserm Commentar näher erweisen werden.

Der Psalmist, in der ihm eigenen Bildersprache die Wunder Gottes in der neugeschaffenen Welt preisend, (Psalm CIV) beginnt seine Schilderung mit dem Lichte: עוטה אור כשלמה »Er (Gott) hüllt sich in Licht wie in ein Gewand«, entsprechend den ersten Worten der Schrift ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור »Und Gott sprach, es werde Licht, und es ward Licht«. Ferner נוטה שמים כיריעה, המקרה במים עליותיו וגו׳ »Er dehnt aus den Himmel wie einen Teppich; der da bälkt in den Wassern seine hohen Gemächer«. Dieser Satz entspricht wiederum dem folgenden Ausdruck in der Schöpfungsgeschichte: ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים »Und Gott sprach: Es werde eine Ausdehnung in Mitten der Wasser und sie scheide zwischen Wasser und Wasser«. Der Psalmist schildert im weiteren Verlaufe seiner Rede: יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד »Er hat gegründet die Erde auf ihrer Basis, nicht wird sie wanken immer und ewig«. Die Worte על מכוניה sind in

---

הכרמל המדבר וכל עריו נתצו מפני ה׳ מפני חרון אפו, כי כה אמר ה׳ שממה תהיה כל הארץ וכלה לא אעשה »Ich sah die Berge an die bebten und alle Hügel zitterten. Ich sah und sieh! da war kein Mensch und alles Geflügel unter dem Himmel war weggeflogen. Ich sah, und sieh! der Karmel war eine Wüste und alle Städte darin waren zertrümmert vor dem Herrn und seinem grimmigen Zorn. Dann sprach der Herr: Wüste soll werden die ganze Erde, doch vertilgen werde ich es nicht«. Die angeführten Sätze dienen zum klaren Beweise, dass die Bedeutung von תהו ובהו keine andere ist als »Zerstörung und Verwüstung«.

der Bedeutung, wie in jener Schriftstelle (Genesis XLI, 13) אתי השיב על כני »mich setzte er wieder an meine frühere Stelle« aufzufassen. Nachdem die Erde erschüttert war und sie ihr Gleichgewicht verloren hatte, setzte Er sie auf ihre frühere Stelle zurück, entsprechend jenem Schriftverse: כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף Denn ich will nicht immerdar hadern und nicht ewiglich zürnen (Jesaja LVII, 16).

Ein anderer Beweis, dass die Genesis von der früher erschütterten und überschwemmten Erde, die aufs Neue sichtbar werden sollte, handelt, sind die Worte ותראה היבשה »Und sichtbar werde das Trockene«. Das determinative ה im Worte היבשה zeigt auf etwas bereits Bekanntes hin, nämlich auf die früher vorhanden gewesene Erde, welche wieder zum Vorschein kommen sollte.

Der Psalmist setzt fort תהום כלבוש כסיתו »Du hast die Erde mit einer Fluth bedeckt wie mit einem Kleid«. Dieser Satz harmonirt mit וחשך על פני תהום »Und Finsterniss war auf dem Abgrund«. Ferner: על הרים יעמדו מים »Auf den Bergen standen Gewässer«, (denn die Wasser waren so stark, dass sie die höchsten Spitzen bedeckten) so wie wir auch finden ורוח אלהים מרחפת על פני המים »Und der Geist Gottes schwebte auf der Fläche des Wassers«. Endlich sagt er: מן גערתך ינוסון מקול רעמך יחפזון יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם »Sie (die Gewässer) flohen vor deiner Drohung und liefen eilends bei dem Rollen deines Donners davon. Sie überstiegen Gebirge und fielen wieder hinunter in Thäler, um den Platz einzunehmen, den du ihnen angewiesen hast«. Dieser Satz correspondirt mit ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד וגו' »Und Gott befahl, die Wasser unterhalb des Himmels sollen sich an einen Ort versammeln etc.«

Somit haben wir erwiesen, dass die Bibel selbst klar und deutlich erzählt, dass die gegenwärtige Welt aus den Ruinen des תהו ובהו heraus zur festen Gestaltung

gelangte. Daher ist es leicht begreiflich, dass die biblische Chronologie erst mit der letzten Schöpfung beginnt. In dieser Weise dürften alle Schwierigkeiten gelöst sein.

Hat man auch im Laufe der Zeiten aus dem Schoose der Erde Gegenstände von höherem Alter an das Tageslicht gefördert, so wird dadurch die biblische Chronologie keineswegs streitig gemacht werden dürfen, nachdem jene Gegenstände, als aus den zerstörten Urwelten herstammend, bezeichnet werden können, so wie sich der Dichter ausdrückt יעלו בתהו ויאבדו »Sie werden in einer Zerstörung aufgehen und werden sich verlieren« (Hiob VI, 18).

Auch Salomo der Weise, welcher behauptete, dass es keinen Gegenstand unter der Sonne gebe, der nicht schon früher existirte, drückte sich folgendermassen aus: יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה „לעולמים" אשר היה מלפננו אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה »Giebt es auch eine Sache, von der man sagt: sieh', das ist etwas Neues, so gehörte sie gewiss schon לעולמים[1]), **zu den Welten,** welche vor uns waren. Kein Andenken hat das Frühere, und auch das Spätere, das hernach kommt, hat kein Andenken bei denen, die hernach sein werden« (Prediger I, 10,11). So heisst es auch כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב »Denn siehe, ich erschaffe einen neuen Himmel und eine neue Erde, und nicht mehr soll des Früheren gedacht und nicht soll es in den Sinn kommen« (Jesaja LXV, 17).

Wir können nicht unterlassen, hierbei auch die Worte Jehuda Halevi's in seinem berühmten Werke Kusari I. § 67 (ed. Cassel S. 48) anzuführen: »Die Frage über Erschaffenheit und Unerschaffenheit ist eine sehr schwierige, die Argumente für beide wiegen sich einander auf; für die Erschaffenheit entscheidet die prophetische Ueber-

---

[1]) In unserem Commentar werden wir erweisen, dass das Wort לעולמים keine andere Bedeutung als »Vorwelten« habe.

lieferung von Adam und Noah bis Moses, die ohne Zweifel mehr Glauben verdient, als die speculative. Ja, wäre ein Bekenner der Tora sogar gezwungen, an die Hyle, die unerschaffene Materie, und an viele Welten vor dieser Welt zu glauben, so würde das seiner Religion keinen Eintrag thun; denn vermöge dieser glaubt er, dass die jetzige Welt seit einer gewissen Zeit enstanden ist und dass die ersten Menschen darauf Adam und Eva waren«.

Wir nehmen den von Jehuda Halevi ausgesprochenen Gedanken mit Wohlgefallen an, dass nämlich der religiöse Glaube durchaus nicht bei der Annahme von bereits vorhanden gewesenen und dann vernichtet gewordenen Welten in irgend einer Weise alterirt werde. Im Gegentheil, es erhöht den Grund, Gottes Wunderthaten, die in den früheren und die in den spätern Schöpfungen zu preisen, und Seine Allmacht zu bewundern, sowohl in der Zerstörung als in der Schöpfung. So spricht Moses, der göttliche Mann in seinem Gebete: אדני מעון אתה הית לנו בדור ודור בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל »Herr, Zuflucht bist Du uns gewesen in allen Geschlechtern. Ehe denn die Berge geboren worden, Erde und Weltall kreisten, und von der einen Welt bis zur andern Welt bist Du der allmächtige Gott« (Ps. XC, 1 u. 2) d. h. von der zerstörten Welt bis zur neubegründeten Welt bist Du in Deiner Kraft immer derselbe.

Wir finden auch מלכותך מלכות כל עולמים »Dein Reich ist das Reich aller Welten«, (Ps. CXLV, 13) d. h. von einer Welt bis zur andern Welt. Ebenso ברוך ה׳ אלהי ישראל מן העולם ועד העולם »Gelobt sei der Herr, der Gott Israels, von dieser Welt bis zur künftigen Welt« (Ps. CVI, 48); denn auch die gegenwärtige Welt wird einst zerstört werden, und eine andere, neue Welt wird an ihrer Stelle erstehen, wie im Sanhedrin 97a, im Namen des R. Katina mitgetheilt wird.

In unserem Commentar werden wir verschiedene

Stellen in der Schrift, im Talmud und Midrasch etc. etc. nach der hier angedeuteten Richtung hin näher erörtern und viele schwierige Stellen in der Genesis zur klaren Erkenntniss führen. Indem wir jetzt unter Gottes Beistand damit beginnen wollen, flehen wir zu Ihm, dass unsere Gedanken wie unsere Worte angenehm sein mögen.

Der Verfasser.

מישר הדורים

דף	שורה	של מקרא	כי אם	דף	שורה	של מקרא	כי אם
ט'	ד'	התפל	הטפל	נ"ב	כ"ג	נלקחה	נלקח
י"ב	ל"ד	אלולם	אלילם	ס"ו	א'	(סרטן)	(עקרב)
י"ג	ח'	תועלתם	תולעתם	ע"ה	כ"א	משכבי	משכבו
״	י"א	חלק	מאמר	ע"ו	י"ט	(אפסום)	(אפים)
מ"ד	ח'	בריאה	ברואה	ע"ט	ל"א	ומשם	ושם

הוספה לדף ג'

(במדרש תנחומא פרשת ואלה שמות) אמר ר' אבהו כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים וכל מקום שנאמר ואלה מוסיף על הראשונים, שבה אלה תולדות השמים והארץ פסל את הראשונים בתהו ובהו:

הערה

• בדף ס"ד (ריכא) עם יו"ד אחר הרי"ש כי כן נמצא בגמרא ב"ב כתב יד אשר באוצר הוואטיקאן בעיר רומא (ראה דקדוקי סופרים):

כפיר אריות שואג לקראתו ותצלח עליו רוח ה' וישסעהו כשסע הגדי וגו' ויסר לראות את מפלת האריה והנה עדת דבורים בגוית האריה ודבש וירדהו אל כפיו וילך הלוך ואכול וגו'. ואחרי אשר מודעת זאת לכל היא כי לא יטעו בני אדם כרמים במעונות אריות הררי נמרים לכן נכון הוא להחליט כי כפיר אריות הזה עובר אורח היה "ממהר הבשן" בא שמה. והנה כי כן התנבא משה על "שמשון הדני כי יזנק דבש מגור אריה הבא מן הבשן":

(כג) ולנפתלי אמר נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' ים ודרום ירשה. כמו שתרגם יונתן נפתלי שבע רעוא וחדי בנוני ימא די נפלו בחולקיה ומלא ברכאן מן פירי דבקעת גינוסר דאתיהיבו ליה מן קדם ה' ימא דסופני וימא דטבריא יירת:

(כד) ולאשר אמר ברוך מבנים אשר. יבורך אשר יותר משאר בני יעקב. כאמרו מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך (בראשית מ"ט ה') וכן תבורך מנשים יעל (שופטים ה' כ"ד) תבורך יותר מכל הנשים הברוכות. מענין רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה (משלי ל"א כ"ט). יהי רצוי אחיו וטבל בשמן רגלו כי לא יקנאו אותו אחיו על אשר נפל חבלו בנעימים לטבול את רגליו בשמן הנוטף מזיתיו: (כה) ברזל ונחשת מנעלך. הררי ברזל ונחשת יסגירו בעדך כמנעול הסוגר את השער. וכימיך דבאך. דבאך. זהביך. מלשון מדהבה (ישעיה י"ד ד'). ושעורו. כאשר ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים כן ירבו אוצרות זהבך כי תאצור זהב רב אשר תשיג בעד השמנים הטובים ובעד הברזל והנחשת אשר תמכור. וכדומה לזה (שם ס' י"ז) תחת הנחשת אביא זהב וגו':

(כו) אין כאל ישרון רכב שמים בעזרך וגו' יען כי לא ברך את ראובן ואת שמעון בפרט על דבר אשר לא ברכם יעקב אביהם לכן שב לברך את ישרון בכלל למען יתברכו גם הם:

תם.

מאפרים יכה ברבבותיו, וגדעון הבא ממנשה יכה באלפיו כאשר אמר יעקב אבינו בנבואה ואולם אחיו הקטן יגדל ממנו וגו׳:

(יח) ולזבולן אמר שמח זבולן בצאתך ויששכר באהליך. כלל את שניהם באמירה אחת כי כרתו ברית יחדיו וחלק כחלק אכלו האף כי זה הביא ממרחק לחמו וזה ישב באהליו ככתוב (בראשית מ״ט י״ג ט״ו) זבולן לחוף ימים ישכן והוא לחוף אנית וגו׳ יששכר חמר גרם רבץ בין המשפתים וגו׳:

(יט) עמים הר יקראו. כאשר ישמח זבולן בצאתו ויששכר באהליו עם הטובה אשר יתן להם ה׳ ינהרו העמים אל הר בית ה׳ ככתוב (ישעיה ב׳ ג׳) והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה׳ אל בית אלהי יעקב וגו׳. שם יזבחו זבחי צדק ככתוב ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה. כי שפע ימים ינקו ושפני טמוני חול כי שניהם יחד ינקו את השפע אשר יביא זבולן דרך ימים ואוצרות טמונות תחת החול אשר ימצא יששכר בעבדו את האדמה:

(כ) ולגד אמר ברוך מרחיב גד. בספרי כתוב מלמד שהיה תחומו של גד מרחיב והולך כלפי מזרח: כלביא שכן וטרף זרוע אף קדקד. כי יהיו כלם גבורים ככתוב (דה״א י״ב ח׳) ומן ״הגדי״ נבדלו אל דוד למציד מדברה גבורי החיל אנשי צבא למלחמה עורכי צינה ורומח ״ופני אריה פניהם״:

(כא) וירא ראשית לו כי שם חלקת מחקק ספון. ואם בחר לו חלקו בעבר הירדן שהיא ראשית פרי המלחמה אינו מרוך לבב כי אם בחר בו יען ידע כי שם היא חלקת השדה אשר בה נמצא קבר משה המחוקק שהוא ספון מעיני כל חי ככתוב ולא ידע איש את קבורתו: ויתא ראשי עם. והעד כי לא מרוך לבב עשה זאת הוא כי התנדב לעבור בראש העם חלוץ למלחמה. צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל כאמרו (במדבר ל״ב כ״ב) והייתם נקים מה׳ ומישראל. ולא אמר כן על ראובן מדי דברו בו האף כי כמוהו גם הוא התנדב לעבור חלוץ למלחמה וגם הוא הקים את דברו לפנות הדרך לפני אחיו ככתוב (יהושע ד׳ י״ב). יען כי הוצרך להסמיך אליו ״וזאת ליהודה״ אשר אין לו יחס כי אם לדבר המלוכה ולא לדבר החלוץ כאשר בארנו במקומו למעלה ראש:

(כב) ולדן אמר דן גור אריה יזנק מן הבשן. אני טרם אחלה לבאר את המאמר הזה אשים כה נגד עיניך מה שנאמר (שופטים י״ד ה׳—ט׳) וירד שמשון ואביו ואמו תמנתה ויבואו עד כרמי תמנתה והנה

עיניך פתוחות אל הבית הזה לילה ויום ובין כתפיו שכן. במאמר הזה רבו הפרושים, ולדעתי ענינו הוא ובין כתפי המקדש אשר בנחלתו שהוא קדש הקדשים שם ישכון כבוד ה׳. והעד כי מצאנו בלשון הזה באהל מועד (שמות ל״ח י״ד ט״ו) קלעים חמש עשרה אמה אל ״הכתף״ עמודיהם שלשה ואדניהם שלשה ״ולכתף״ השנית מזה ומזה וגו׳. ומצאנו בבנין בית ה׳ אשר בנה שלמה (מ״א ז׳ ל״ט) חמש אל ״כתף״ הבית מימין וחמש אל ״כתף הבית משמאלו:

(יג) וליוסף אמר מברכת ה׳ ארצו. ארץ ירושתו ברוכה היא מה׳ בנבואת יעקב כאמרו מאל אביך ויעזרך ואת שדי ויברכך ועל כן ברכוהו משה גם הוא בברכה ערוכה בכל ושמורה מחזה מול מחזה ואת זאת לעומת זאת עשה ממגד שמים מטל ומתהום רבצת תחת וממגד תבואת שמש וממגד גרש ירחים נגד ברכת שמים מעל ברכת תהום רבצת תחת ברכת שדים ורחם: (טו) ומראש הררי קדם, נגד ברכת אביך גברו על ברכת הורי. וממגד גבעות עולם, וממגד ארץ ומלואה ורצון שכני סנה תבואתה לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו נגד עד תאות גבעות עולם תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו. שענינם, עד כתר כהונת הבכורה וכתר המלכות אשר יתאוו אליהם גדולי העולם הנמשלים לגבעות להתפשט מלא רחב ארץ, ברצון ה׳ השוכן את דכא ושפל רוח הדומה לסנה ככתוב בפרשת המלוכה (דברים י״ז כ׳) לבלתי רום לבבו מאחיו וגו׳ הברכה הזאת תבואתה ״לראש יוסף ולקדקד יהודה״ שהוא נזיר אחיו ככתוב (בראשית ל״ח א׳) וירד יהודה מאת אחיו. יוסף יכהן פאר ויהודה מלוך ימלוך ככתוב (דה״א ה׳ א׳ ב׳) ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכורה כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף:

(יז) בכור שורו הדר לו. שורו, שור שלו והוא מזלו כאשר הוכחתי במועצות ודעת אצל וברצנם עקרו שור, והוא הדר לו לירש פי שנים כמשפט הבכורה, כי רב תבואות בכח שור ככתוב (יהושע י״ז ט״ז) ויאמר יהושע אל בית יוסף וגו׳ עם רב אתה וכח גדול לך לא יהיה לך גורל אחד. וקרני ראם קרניו. קרני הראם רמים ויפים הם יותר מקרני השור, ושעורו כי גם כחו גם הצלחתו תעמוד לו לעשות חיל מענין וירם קרן לעמו. בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ עם קרניו הגדולים והיפים האלה ינגח את העמים יחדו בכל אפסי הארץ. והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה, ביאור המליצה הוא כי יהושע הבא

לתת הוד מלכות ליהודה תחת ראובן. למען לא יחשדנו שומע כי בגלל דתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן אשר הצו עליו נתן את כבודו לאחר. ויאמר שמע ה׳ קול יהודה. שמע ה׳ את תפלת דוד בן ישי אשר ממעי יהודה יצא. בהתפללו אליך בימי נדודו במדבר ובארץ פלשתים ואל עמו תביאנו. תשיבהו אל עמו אשר ביהודה. ידיו רב לו בידיו יריב את אויביו ככתוב בענין גלית הפלשתי ויחזק דוד מן הפלשתי בקלע ובאבן ויך את הפלשתי וימתיהו וחרב אין ביד דוד. ועזר מצריו תהיה ככתוב ויאמר דוד ה׳ אשר הצילני מיד הארי ומיד הדוב הוא יצילני מיד הפלשתי הזה:

(ח) וללוי אמר תמיך ואוריך לאיש חסידך. פה רחץ משה בנקיון כפיו כי לא מלבו נתן את הכהונה לאהרן אחיו לבית לוי אשר כראובן וכשמעון לא היה טוב בעיני יעקב אביו. כי מה׳ היתה לו יען כי חסיד היה כאמרו בענין קרח ועדתו והיה האיש אשר יבחר בו הוא הקדוש. אשר ניסתו במסה בחנתיו ונסית אותו בנסיון בקחתך ממנו את שני בניו כאחד לראות אם יחטא בשפתיו וכתיב ״וידם אהרן״: תריבהו על מי מריבה רַבְתָּ אותו במי מריבה כאמור (במדבר כ׳ כ״ד) יאסף אהרן אל עמיו וגו׳ על אשר מריתם את פי למי מריבה שהיא לאות ונוכחת כי לא נמצא בו חטא אחר זולתו. (ט) האמר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר ואת בניו לא ידע. כמו שתרגם אונקלוס דעל אבוהי ועל אמיה לא רחם כד חבו מן דינא ואפי׳ אחוהי ובנוהי לא נסיב. כי שמרו אמרתך ובריתך ינצרו כמו שפרש רש״י ז״ל כי שמרו את המצוה לא יהיה לך אלהים אחרים ונצרו את ברית המילה שאותם שנולדו במדבר של ישראל לא מלו את בניהם והם היו מולין את בניהם: (י) יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ככתוב (דברים י״ז ט׳) ובאת אל הכהנים הלוים וגו׳ ודרשת והגידו לך את דבר המשפט וככתוב (שם כ״ד ח׳) ככל אשר יורו אתכם הכהנים הלוים: (יא) ברך ה׳ חילו הבכורים והמעשר. ופעל ידיו תרצה. תקבל ברצון את הקרבנות אשר יקריב לפניך. מחץ מתנים קמיו. את מתני הקמים עליו לרעה תמחץ. ומשנאיו מן יקומון. ואת מתני שונאיו תמחץ מן העת אשר יאבו לקום:

לבנימין אמר ידיד ה׳ ישכן לבטח עליו. בנימין ידיד ה׳ יקרא על דבר המקדש אשר בנחלתו ככתוב (יהושע י״ח כ״ח) והיבוסי היא ירושלים וגו׳ זאת נחלת בני בנימין למשפחותם. וכתיב (ירמיה י״א ט״ז) מה לידידי בביתי: חפף עליו כל היום ככתוב (מ״א ה׳ כ״ט) להיות

הפריד ביינמו עם חבב אף עמים וגו' תורה צוה לנו משה וגו' אות הוא
כי ויהי בישרון מלך אינו עולה למעלה כי אם יורד למטה אל יחי
ראובן ואל ימות הדבוק לו והמשך אהד למו ויהי בישרון מלך
"בהתאסף" ראשי עם יחד שבטי ישראל יחי ראובן ואל ימות.
ושעור הענין כן הוא, כאשר "התאספו" בני יעקב שהם ראשי העם
הזה ויהיו יחד שבטי ישראל לפני מטת אביהם כאמרו "האספו"
ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים הקבצו ושמעו בני
יעקב ושמעו אל ישראל אביכם, אז היה ראובן מלך בישרון ויקראו
לפניו יחי ראובן "ואל ימות" (לעולם) כמו יחי אדוני המלך דוד
"לעולם" (מ"א א' ל"א). והעד ראובן בכרי אתה כחי וראשית אוני
יתר שאת (יתרון במנין). ויתר עז (ויתרון במלוכה). מענין ויתן עז
למלכו כאשר דברתי במקומו. ואולי רמזו על זה חז"ל באמרם על כי
שמעתי אמרים נלכה דתינה. לבקש לך נכלי דתות שימתוך בהם. כי
לא כרוצחי נפש בקשו בני יעקב להמית את יוסף אחיהם על אשר עשה
לו אביו כתונת פסים כי אם למורד במלכות חשבוהו ככתוב (ש"ב ב' י"ח)
"ועליה כתונת פסים כי כן תלבשנה בנות המלך
הבתולות מעילים" ויאמרו כי אחת דתו להמית על חלומותיו ועל
דבריו כי מלוך ימלוך. וראובן הבין דרכם ויאמר כי אך ילד הוא ולא
בדעת ידבר ואין בו חטא משפט מות ככתוב (בראשית ל"ז כ"א) וישמע
ראובן ויצלהו מידם וגו'. וככתוב (שם מ"ב כ"ב) ויען ראובן אותם לאמר
הלא אמרתי לכם אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגו': וִיהִי מתיו
מספר. אין "יְהִי" לשון עתיד כאשר חשבו שלמים וכן רבים, כי אם
לשון בינוני פועל כמו החפץ ימלא ידו "וַיְהִי" כהני במות (מ"א י"ג ל"ג)
"וַיְהִי" כבואה והיא מתנכרה (שם י"ד ה') ורצונו בזה כי אם אמנם
דבר יעקב את דבריו אלה בטרם החלו בגיו לרוב בארץ ויהיו אז הסרים
למשמעת ראובן מתי מעט כי בשבעים נפש ירדו אבותינו מצרימה ואף
אם נחליט כי במשך השבע עשרה שנה אשר גר יעקב בארץ מצרים
פרו ורבו ויהיו כהנה וכהנה לא היו יותר מחמש מאות נפש בכל זאת
נתנו לראובן הוד מלכות ויקראו לפניו יחי ראובן ואל ימות (לעולם).
• וזאת ליהודה עם וי"ו החבור שענינו, והשררה הזאת נלקחה ממנו
ונתנה ליהודה. כאמרו פחז כמים אל תותר (אל יהי לך מותר על אחיך)
וגו' וגו'. "יהודה אתה יודוך אחיך ידך בערף אויביך". כי
לך יאתה מלוכה. (כאשר בארתי במקומו).
והזכיר משה את כל הקורות להודיע כי אנוס הוא על פי הדבור

בין הדברים אשר העיד בהם ובין הברכה, שב להדביקם עם וי״ו החבור מן וזאת הברכה לידע ולהודיע כי התוכחה והברכה אשר מרועה אחד נתנו. בעצם היום אשר מת בו משה איש האלהים נאמרו, ורק המות הפריד בינו ובין צאן מרעיתו אשר עזה היתה אהבתו אליהם:

(ב) **ויאמר ה׳ מסיני בא וזרח משעיר למו.** מסיני אשר עליו נראה ה׳ לעמו ישראל לתת להם תורה ומצות בא עמהם בעמוד אש וענן עד ערבות מואב אשר שם הואיל משה באר את התורה הזאת ושם צוה את הברכה חיים עד העולם. ומשעיר זרח למו ככתוב (שופטים ה׳ ד׳ ה׳) ה׳ בצאתך משעיר בצעדך משדה אדום ארץ רעשה וגו׳ זה סיני מפני ה׳ אלהי ישראל: **הופיע מהר פארן ואתה מרבבות קדש** ככתוב (חבקוק ג׳ ג׳) אלוה מתימן יבא וקדוש מהר פארן סלה וכאמור (תהלים ס״ח י״ח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן ה׳ בם סיני בקדש. **מימינו אשדת למו.** מימין הקב״ה קבל משה למענם דת באש ככתוב (שמות י״ט י״ח) והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה׳ באש:

(ג) **אף חבב עמים,** גם את הנספחים אליהם מיתר העמים יאהב ה׳ ככתוב (דברים י׳ י״ח) ואהב גר לתת לו לחם ושמלה. **כל קדשיו בידך,** כל קדושי אל הבאים לחסות תחת כנפיו בידך הם להביאם במסורת הברית ולקרבם לעבודתו ככתוב (שמות י״ב מ״ח) וכי יגור אתך גר ועשה פסח לה׳ המול לו כל זכר ואז יקרב לעשתו והיה כאזרח הארץ. **והם תכו לרגלך,** והגרים האלה ימנו בתוך העם אשר ברגלך ככתוב (ישעיה נ״ו ו׳ ז׳) ובני הנכר הנלוים על ה׳ לשרתו ולאהבה את שם ה׳ וגו׳ והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים. **ישא מדברתיך,** יקים את הדברים אשר צוה ה׳ אותך: (ד) **תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב.** כה יאמר ישראל, התורה הזאת אשר צוה לנו משה מורשה היא לכל הנקהלים עם יעקב ככתוב (במדבר ט״ו ט״ו ט״ז) ״ה ק ה ל״ חקה אחת לכם ולגר הגר חקת עולם לדורותיכם ככם כגר יהיה לפני ה׳, תורה אחת ומשפט אחד ״ל כ ם ו ל ג ר ה ג ר א ת כ ם״:

(ה) **ויהי בישרון מלך** וגו׳. בשכבר הימים חשבתי כי הכתוב הזה עולה למעלה אל ה׳ מסיני בא, והוא מענין ה׳ אלהיו עמו ותרועת מלך בו. אולם אחרי שובי נחמתי כי אילו היה כן היה נכתב בסדר ישר, ה׳ מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן ואתה מרבבות קדש מימינו אשדת למו ויהי בישרון מלך וגו׳. ואם

ואיך יתכן להתפלל בעדו כי יחיה בעולם הזה בטרם יעורר ה׳ את ישני עפר. ואיך ימות בעולם הבא בדבר בלהה אם יתהלך לפני ה׳ בארצות החיים ודגלו עליו אהבה. ככתוב (במדבר ב׳ י׳) דגל מחנה ראובן תימנה לצבאותם וגו׳ וככתוב (שם י׳ י״ח) ונסע דגל מחנה ראובן לצבאותם וגו׳:

הששית. אם נלך בעקבות הרועים לאמר כי יחי ראובן ואל ימות ברכה היא, מה נעשה עם המאמר ויהי מתיו מספר. כי אם נדמהו אל ואני מתי מספר ונאספו עלי והכוני וגו׳ (בראשית ל״ד ל׳) יהיה קללה ולא ברכה. ואם נפרשהו שימנו בניו במספר השבטים, לשפת יתר יחשב. אחר אשר כבר נמנו איזה פעמים על ידו ונכתבו בספר תורת ה׳ וכתב אשר נכתב בשם המלך ה׳ צבאות ונחתם בטבעת המלך חתום באוצרותיו אין להשיב ככתוב מפורש (שמות כ״ח כ״ט) ונשא אהרן את שמות בני ישראל בחשן המשפט על לבו בבאו אל הקדש לזכרון לפני ה׳ תמיד:

השביעית, הלא תחזה כל עין כי ברכת יעקב וברכת משה משולבות הנה אשה אל אחותה ובדרך אחד תלכנה ואם כן איפוא איך יתכן לאמור כי ברך משה את ראובן אשר הכלימו אביו ולא ברכוהו:

השמינית, מדוע החל עם יחי ראובן וגו׳ ולא הקדים לאמור לראובן אמר כמו וללוי אמר ולבנימין אמר וכדומיהן:

התשיעית, למה אמר וזאת ליהודה עם וי״ו החבור. ולא וליהודה אמר במאמר מיוחד כדרכו בקדש:

העשירית, הלא שמעון ולוי גם שניהם רעים היו בעיני יעקב אביהם אשר דבר אליהם קשות ואם בגללו מנע את ברכתו משמעון מדוע האציל ברכה ללוי אחיו הכי משא פנים היה בדבר חלילה:

האחת עשרה, מה ענין אשר נסיתו במסה:

השתים עשרה, מה הנה הכתפות אשר רמז עליהן, באמרו ובין כתפיו שכן:

השלוש עשרה, הלא פי משה ענה בו לאמר (למעלה ג׳ י״ג) וכל ״הבשן״ ממלכת עוג נתתי לחצי שבט המנשה. והיה יותר ראוי ונכון לאמר על יוסף אבי מנשה אשר דמהו יעקב לשור כי יזנק מן הבשן. מלאמר כזאת על דן נחש עלי דרך ושפיפן עלי ארח אשר לא היה לו חלק ונחלה בארץ הבשן:

והנני לבאר את הכתובים באופן אשר תחדלנה התמיהות האלה כלהן ואומר כי אחר אשר הפסיק עם עלה אל הר העברים הזה וגו׳

פרשת וזאת הברכה

לג (א) וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלהים וגו׳. הברכה הזאת אשר ברך הרועה הנאמן את צאן מרעיתו צאן אדם בטרם הפרדו מאתם אמרותיה צרופות מזוקקות שבעתים וראוי להתבונן עליהן ולחבר את היריעות למען יהיה המשכן אחד. ובכן ראיתי להעיר על התמיהות אשר בה בטרם אבא בבאר רחובות. ואלו הן:

התמיה הראשונה היא. למה נאמר וזאת הברכה עם וי״ו החבור:

השניה. למה אמר ה׳ מסיני בא. ולא ה׳ על סיני ירד ככתוב (שמות י״ט כ׳) וירד ה׳ על הר סיני וגו׳:

השלישית. מדוע סמך ויהי בישרון מלך אל יחי ראובן וגו׳ ולא אל ה׳ מסיני בא:

הרביעית. למה אמר יחי ראובן בלשון מחויב. ואל ימות בלשון שלילה אם ענין אחד להם כי אם יחיה לא ימות ואם ימות לא יחיה. ואין להשוותו עם לא אמות כי אחיה ואספר מעשה יה (תהלים קי״ח י״ז) כי לא המתים יהללו יה. וכאשר קוו שונאי נפש דוד ליום יספה ויחדל לספר מעשה יה השיבם לאמר לא אמות (כאשר אמרתם) כי אחיה ואספר מעשה יה. ואלה דבריו האחרונים יסור יסרני יה ולמות לא נתנני פתחו לי שערי צדק אבא בם אודה יה. אבל המאמר אשר לפנינו כפול הוא:

החמשית. אם נפרש יחי ראובן ואל ימות בלשון תפלה שיחיה בעולם הזה ואל ימות בעולם הבא כאשר חשבו מקצת החכמים תפלת שוא תהיה. כי איך יחיה בעולם הזה אחר אשר כבר חלפו ועברו עליו יותר ממאתים וחמשים שנה מעת הלך בדרך כל הארץ ככתוב (שמות א׳ ה׳ ח׳) וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא וגו׳ ויקם מלך חדש על מצרים וגו׳. והנה השתעבדו בני ישראל אחרי מות האחרון מהדור ההוא רד״ו שנה נוסף עליהן ארבעים שנה אשר הלכו במדבר ויהיה מאתים וחמשים שנה ביחד. וראובן היה הבכור וקרוב להאמין כי מת ראשונה

יד ואפס עצור ועזוב. כי יראה כי כלה כחו של ישראל ואין עוזר ואין סומך לו. (לז) ואמר אי אלהימו צור חסיו בו. אשר חלב זבחימו יאכלו ישתו יין נסיכם יקומו ויעזרכם יהי עליכם סתרה. והאויב בגאונו ישחק למו ויאמר אי אלהימו של ישראל האוכלים את חלב זבחימו ושותים את יין נסיכם ואי הצור אשר חסיו בו. יקומו האלהים ויעזרו לכם והצור אשר חסיו בו יהי עליכם סתרה. אז יעשה ה' למען שמו המחולל בגוים האומרים כי יש הרבה רשיות. ויען ויאמר ראו עתה כי אני אני הוא. הכפיל את מלת אני לאמור אני אלהיהם ואני צורם אשר חסיו בו. ואין אלהים עמדי כי בלעדי אין אלהים ככתוב (ש"ב כ"ב ל"ב) כי מי אל מבלעדי ה' ומי צור מבלעדי אלהינו. אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא אני פועל הטוב והרע. ואין מידי מציל כי אין אלהים אשר יוכל להציל את עובדיו מידי כאשר אנקום מהם את נקמת דם עבדי השפוך.

(מ) כי אשא אל שמים ידי ואמרתי חי אנכי לעלם. כי הנני מרים את ידי בשבועה אל השמים מכון כסאי ואמרתי כאשר אני חי וקים לעולם כן אם שנותי ברק חרבי ותאחז במשפט ידי אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם. כאשר אשנן את חרבי להבריקה למען עשות משפט עם הרשעים אשיב נקם לצרי המואבים. ולמשנאי זולתם אשלם מדה כנגד מדה: (מב) אשכיר חצי מדם וחרבי תאכל בשר. אשקה את חצי דם לשכרון ולחרבי אתן בשר לאכול: מדם חלל ושביה אשכיר את חצי. מראש פרעות אויב אתן לחרבי בשר לאכול. ככתוב אצל דוד מלך ישראל (ש"ב ח' ב') ויך את מואב וימדדם בחבל השכב אותם ארצה וימדד שני חבלים להמית:

(מג) הרנינו גוים עמו. הרנינו גויי תבל את לב עמו ישראל כי דם עבדיו יקום מיד אלה אשר שפכו אותו. ונקם ישיב לצריו להמואבים אשר צריו המה. וכפר אדמתו עמו. ועם אדמת מואב אשר שם נקבר משה עבדו יכפר ה' על עון עמו אשר נצמד לבעל פעור ככתוב (סוטה י"ד ע"א) ואמר רבי חמא ברבי חנינא מפני מה נקבר משה אצל בעל פעור כדי לכפר על מעשה פעור:

• וכל משכיל על דבר אמת ידע כי לא על חנם נתן הכתוב סימן בתוך סימן (דברים ל"ד ו') "ויקבר אתו בגי בארץ מואב מול בית פעור" אם בכל זאת "ולא ידע איש את קבורתו" כי אם להודיע כי בזאת יכופר עון יעקב וחטאתו אשר חטא בבעל פעור:

כמוש צורנו הוא צור ישראל וקדושו כי אלהים חיים הוא המשלם שכר טוב לאוהביו ולשומרי מצותיו ומעניש את עוברי בריתו ועדותיו:

האופן השני הוא איכה יוכל להיות כי ירדוף אחד מאתנו אלף מישראל ושנים מאתנו רבבה מישראל יניסו אם לא כי אברהם שהוא צור ישראל מכרם וה' הסגירם כאמרם ז"ל (שבת פ"ט) אמר ר' שמואל בר נחמני מה דכתיב כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וגו' לעתיד לבוא אומר הקב"ה לאברהם בניך חטאו אמר לפניו ימחו על קדוש שמיך וכו'. כי לא כלוט צורנו העובד אלילים אשר לא יהגו בגרונם הוא אברהם צור ישראל אשר יעבוד לאל חי אשר יבקש ממנו לחרוץ משפט על בניו. ואיבנו פלילים. ואויבינו לו חכמו ישכילו זאת כי מנה אותם צור וישראל וקדושו להיות שופטים בארץ להוציא לאור משפטו ככתוב (ישעיה י' ה') הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי: ואם טח מראות עיניהם מהשכיל לבותם הוא יען כי מגפן סדם גפנם ומשדמת עמרה. כי היין אשר השקו בנות לוט את אביהן לבצע את זממן מגפן סדום ומשדמת עמורה היה. ענבמו ענבי רוש אשכלת מררת למו כי פרי כחש המה. (לג) חמת תנינם יינם. השותה מיינם ימלא חמה כתנין. וראש פתנים אכזר. וכפתן חרש אשר אטמה אזנו משמוע לקול מלחשים כן יתאכזר לבלתי שמוע צעקת עניים ככתוב (יחזקאל ט"ז מ"ט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה:

(לד) הלא הוא כמס עמדי חתום באוצרתי. מעשה אכזריותם כמוס הוא עמדי וחתום באוצרות תורתי ככתוב (דברים כ"ג ד' ה') לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' וגו' על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בצאתכם ממצרים ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור מפתור ארם נהרים לקללך:

(לה) לי נקם ושלם לעת תמוט רגלם ככתוב (במדבר כ"ד י"ז) דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל ומחץ פאתי מואב: כי קרוב יום אידם. יקרב ה' את היום אשר הגביל לשלם להם כרעתם. וחש עתדת למו, ימהר את הרעות אשר עתדו לבא עליהם ככתוב (ישעיה ט"ז י"ג י"ד) זה הדבר אשר דבר ה' אל מואב מאז. ועתה דבר ה' לאמור בשלש שנים כשני שכיר ונקלה כבוד מואב בכל ההמון הרב ושאר מעט מִזְעָר לא כביר.

(לו) כי ידין ה' עמו ועל עבדיו יתנחם. כי ידין ה' את דין עמו ישראל ויתנחם על הרעה אשר נעשה לעבדיו כי יראה כי אזלת

דלא אומא בבבלאי עמא טפשא נרגוז יתהון. (כו) אמרתי אפאיהם. אמרתי בלבי אפאה אותם. ויש לפרש אפאיהם אשיתם פאה להשליכם מעלי ודוגמתו מצאנו בעזרא ותתן להם ארץ שבעה גוים ותחלקם לפאה להפקר וכן חברו מנחם ויש פותרים אותו כתרגומו יחול רוגזי עליהון ולא יתכן שאם כן היה לו ליכתב אאפאיהם אחת לשמוש ואחת ליסוד כמו אאזרך אאמיצכם במו פי והא׳ התיכונה אינה ראויה כלל. ואונקלוס תרגם אחר לשון הברייתא השנוי בספרי החולקת תיבה זו לשלש תיבות אמרתי אף אי הם אמרתי באפי אתנם כאילו אינם שיאמרו רואיהם עליהם איה הם. (לשון רש״י ז״ל):

ולעניות דעתי נראה כי אמרתי אף־אי־הם ענינו אני אמרתי אף במקום שהם עתה שם אשביתה מאנוש זכרם אשביתם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד.

(כז) לולי כעס אויב אגור דברה תורה כלשון בני אדם לולי יראתי מפני כעס מואב אויבו אשר ישבו עתה בארצו ככתוב (דברים א׳ ה׳) בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת. פן ינכרו צרימו. אולי ינכרו המואבים אשר צוררים המה להם ככתוב בפרשת בלק ויקץ מואב מפני בני ישראל. פן יאמרו ידנו רמה אולי יאמרו יד בעל פעור אלילם רוממה ולא ה׳ פעל כל זאת למסור אותם בידיהם.

(כח) כי גוי אבד עצות המה. כי גוי מאבדי עצות המה, ואין בהם תבונה להבין מדעתם להבדיל בין האמת ובין השקר. (כט) לו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם. לו היה להמואבים דעה להשכיל כי נהפוך הוא כי ידם שפלה וימין ה׳ רוממה היו מבינים כי אף אם יצליחו עתה מרה תהי אחריתם כאשר אמר בלעם אל בלק לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך "באחרית הימים" וכאמרו אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב מיעקב וקם שבט מישראל "ומחץ פאתי מואב:

(ל) איכה ירדף אחד אלף ושנים יניסו רבבה אם לא כי צורם מכרם וה׳ הסגירם. כי לא כצורנו צורם:

המאמר הזה יתבאר על שני אופנים אשר לו חכמו המואבים השכילו זאת לאמור על נפשם:

האופן האחד הוא, איכה היתה כזאת כי ירדוף אחד מאתנו אלף מישראל, ושנים מאתנו רבבה מישראל יניסו אם לא כי הקב״ה שהוא צור ישראל וקדושו מכרם בפשעם וה׳ הסגירם ביד האויב, כי לא

חלק אלוה ממעל הם, ואך שקר הוא. כי לא יקרא אלוה אמת כי אם ה' לבדו אשר הכח והממשלה בידו להטיב ולהרע כטוב בעיניו כאמור למטה אני אמות ואחיה מחצתי ואני ארפא ולא הכוכבים והמזלות אשר מנה אותם להריק את הברכה אשר נתן בידיהם ולא יוכלו לשנות את תפקודם. ואמר "לא שערום אבותיכם" מענין מחשבה והשערה כמו "שער בנפשו" (משלי כ"ג ז') כי לא חשבו האבות ולא שערו כי ירמוז השם אל שדי על שדים חלילה. והעד אני "אל שדי" התהלך לפני "והיה תמים" (בראשית י"ז א') שענינו כאשר בארנו במקומו. היה שלם עמי ואל תתן את כבודי לאחר ותהלתי לכח אחר מכחות הטבע. ואברהם אשר בסוד השם אל שדי באה נפשו הודיעו ליצחק, ויצחק הודיעו ליעקב איש תם והוא הודיעו לבניו שבטי יה עדות לישראל. ורק בני בניהם אשר קמו אחריהם דור עקש ופתלתל הלכו אחר ההבל לאמור על השדים כי ענפי אל שדי המה:

(יח) צור ילדך תשי ותשכח אל מחללך הכתוב הזה יתבאר בשני אופנים אשר יצדקו יחדיו.

האופן האחד הוא "צור ילדך" זה הקב"ה שהוא ציר ישראל וקדושו "תשי" תשכח כי תעבוד אלהים זולתו. ותשכח אל "מחללך" מענין יחולל אילות והוא בסוד של "אני אל שדי פרה ורבה".

והאופן השני הוא צור ילדך זה אברהם כאמור (ישעיה נ"א א' ב') הביטו אל "צור" חוצבתם וגו' הביטו אל "אברהם אביכם. "תשי" תשכח; כי לא תלך בדרכיו. "ותשכח אל מחללך". ויען כי תשכח את אברהם צור ילדך תשכח גם את האל שהוא מחוללך בסוד של אל שדי פרה ורבה:

(יט) וירא ה' וינאץ מכעס בניו ובנותיו. על פי האופן האחד כי צור ילדך זה הקב"ה. ינאץ ה' על הכעס אשר כעסוהו בני ישראל אשר הם בניו והבנות בנותיו. ועל פי האופן השני כי צור ילדך זה אברהם, ינאץ ה' על הכעס אשר כעסוהו בניו ובנותיו של אברהם:

(כ) ויאמר אסתירה פני מהם אראה מה אחריתם. אסיר את השגחתי מהם ואראה מה יהי בסופם. כי דור תהפכת המה אשר נהפך לבבם לעבוד אלהים אחרים. בנים לא אמן בם כמו שתרגם יונתן בנין דלית בהון הימנותא. (כא) הם קנאוני בלא אל כי יזבחו לשדים לא אלוה. כעסוני בהבליהם כי המירו את כבודי באלילים אשר הבל המה ככתוב (מ"ב י"ז ט"ו) וילכו אחר ההבל ויבהלו. ואני אקניאם בלא עם בגוי נבל אכעיסם כמו שתרגם יונתן ואנא אקנינון באומא

(יז) יזבחו לשדים לא אֱלֹהַ אלהים לא ידעום חדשים מקרב באו לא שערים אבתיכם:

ארבע שאלות רמות ונשגבות יש לשאל בענין הזה ואלו הן:
השאלה הראשונה, מדוע פרט רק את השדים כי לא אלוה המה אם כמוהם כל האלילים לא אלהים המה: השניה, הלא שדים לשון רבים היא ואיך יאמר עליהם בלשון יחיד כי לא אלוה המה. השלישית, הלא האלילים החדשים וגם הישנים, הנודעים והבלתי נודעים אפס ותוהו המה גם יחד ומדוע אמר אלהים לא ידעום חדשים מקרוב באו לתת יד לפושעים לאמור כי אחר ימים רבים כאשר יהיו נודעים בשמותם עלי אדמות יהיו אלהים: הרביעית, מה ראו בני ישראל על ככה ומה הגיע אליהם לחשוב כי שערו אבותיהם אברהם יצחק ויעקב את השדים אשר הוצרך משה להכחישם במאמר לא שערום אבותיכם:

ולהשיב על השאלות הגדולות והעצומות האלו מכמן מי יצא הקרח הנורא הזה וכופר שמים מי ילדו אומר אני כי קראו אנשי הדור ההוא את כוכבי השמים וכסיליהם אשר יפעלו על צמחי האדמה בשם שדים שענינו משפיעים, כְּשַׁד המשפיע החלב ליונק באמרם כי השם אל שדי אשר בו נראה ה׳ אל האבות הוראתו אֵל השדים, כי הוא השרש והמה הענפים, ועל דבר אשר נסה ה׳ את אברהם ויצוהו להעלות את יצחק בנו לעולה הלכו בתהו לא דרך להקריב את פרי בטנם לשדים ככתוב (תהלים ק״ו ל״ז) ויזבחו את בניהם ואת בנותיהם לשדים. למען השיב רבים מעון גדול כזה אמר להם יזבחו לשדים לא אלוה. כי אילו היה רוח אל שדי בהם היו מפריעים את עובדיהם מהקריב לפניהם זבחי אדם אשר תועבה היא לאל שדי החפץ בחיים ולא במות כאמרו אני אל שדי פרה ורבה, ואל שדי יתן לכם רחמים, ואת שדי ויברכך. ואשר לכן קרא מלאך ה׳ אל אברהם מן השמים לאמור אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה. כי לא חפץ ה׳ ולא עלתה על לבו להביאו לידי מעשה אשר תועבה היא לו ככתוב (ירמיה י״ט ה׳) ובנו את במת הבעל לשרוף את בניהם באש עלות לבעל אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי. וככתוב (שם ל״ב ל״ה) ויבנו את במות הבעל אשר בגיא בן הנום להעביר את בניהם ואת בנותיהם למולך אשר לא צויתים ולא עלתה על לבי לעשות התועבה הזאת אשר פרשו רבותינו אשר לא צויתי לאברהם ולא עלתה על לבי ליפתח. ולהוציא את הרעיון הזה מלבם הוסיף לאמור אלהים לא ידעום חדשים מקרוב באו, כי המצאה חדשה היא לכם אשר בדיתם מלבכם לאמור כי השדים

יעקב). ״ואין עמו״ (עם ה׳) ״אל נכר״ מכחות השמימיות אשר המה אלהים ליתר העמים. והאופן השני הוא ״ה׳ בדד ינחנו״ ה׳ ינחה (את יעקב לבדו) מענין הן עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב (במדבר כ״ג ט׳). וכן וישכון ישראל בטח בדד עין יעקב וגו׳ (דברים ל״ג כ״ח). ״ואין עמו״ (עם יעקב). ״אל נכר״ (מאלהי העמים). ככתוב (בראשית ל״ה ב׳—ה׳) ויאמר יעקב אל ביתו ואל כל אשר עמו ״הסירו את אלהי הנכר אשר בתוככם״ והטהרו והחליפו שמלתיכם. ונקומה ונעלה בית אל ואעשה שם מזבח לאל העונה אותי ביום צרתי ויהי עמדי בדרך אשר הלכתי וגו׳:

(יג) ירכבהו על במותי ארץ. הנחילהו ארץ סיחון ועוג ועל במותיהם הרכיבהו. כאמרו (דברים ב׳ ל״ו) לא היתה קריה אשר שגבה ממנו. ויאכל תנבת שדי את תבואת שדי הארצות האלה יאכל. וינקהו דבש מסלע. השקהו מים מתוקים כדבש מן הסלע במדבר צין, ושמן מחלמיש צור ומים קלים כשמן מן הצור בחורב: (יד) חמאת בקר וחלב צאן מאלה אשר נהגו אתם ממצרים ככתוב (שמות י״ב ל״ח) וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד. עם חלב כרים ואילים בני בשן עם הבהמות השמנות אשר בזזו מעוג מלך ״הבשן״ ככתוב (דברים ג׳ ז׳) וכל הבהמה ושלל הערים בזונו לנו. עם חלב כליות חטה, עם המובחר שבכליות החטה הוא הסולת. ודם ענב תשתה חמר. ענב לשון יחיד להפלגת הברכה, כי גדלו הענבים מאד ומיץ ענב אחד השפיק לרוות צמאון איש:

(טו) וישמן ישרון ויבעט. ישרון, שם מורכב הוא מן ישר־און. והעד ובאונו שרה את אלהים (הושע י״ב ד׳) והסי״ן נתחלפה בשי״ן כמו שנתחלפה השי״ן לסי״ן אצל לא שערום אבותיכם שהיא מענין השערה בנפשו וכדומה. ותחסר האל״ף במלת ״און״ יען כי אין הברתה נכרת בהתחברה עם רעיותיה. ויתכן שיש בשם ישרון גם מענין ישר הולך כי האלהים עשה את האדם ישר והוא בעט את הישרה ובקש חשבונות רבים: שמנת עבית כשית. כמו שנאמר (ישעיה ו׳ י׳) ״השמן״ לב העם הזה ואזניו ״הכבד״ ועיניו ״השע״ וגו׳. ויטש אלוה עשהו עזב את ה׳ אשר עשהו לגוי גדול. וינבל צור ישועתו מענין נבול תבול. כאילו קצרה יד הצור להושיעו:

(טז) יקנאהו בזרים. באלהי נכר. בתועבת יכעיסהו כי יעבדו לאלילים אשר תועבת ה׳ המה:

(ז) זכר ימות עולם בינו שנות דר ודר. זכור את אשר הפליא ה׳ לעשות עמך בימי עולם והבינו את אשר פעל ה׳ למענכם בשנים קדמוניות. וליתר שאת שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך כדברים האלה לאמור בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם. כאשר הפריד ה׳ את בני האדם ונתן להם נחלת ארצות ככתוב (בראשית י׳ ה׳) מאלה נפרדו איי הגוים בארצותם איש ללשונו למשפחותם בגויהם. יצב גבלת עמים למספר בני ישראל. הציב גבלות לכנען ובניו אשר היו שנים עשר כמספר בני ישראל ככתוב (שם שם י״ט) ויהי גבול הכנעני וגו׳. (ט) כי חלק ה׳ עמו יעקב חבל נחלתו וטרם יצרוהו בבטן ידעוהו והקדישהו לו לעם נחלה כיום הזה: (י) ימצאהו בארץ מדבר ובתהו ילל ישמן. ימצאהו. לשון עתיד הוא כי בעת אשר בחר ה׳ את יעקב ידע כי ימצא אותו:

(באופן האחד)

הולך אחריו בארץ מדבר ככתוב (ירמיה ב׳ ב׳) זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה:

יסבבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו ראה מראשית אחרית כי יסובבנהו במלאכיו משרתיו ככתוב חנה מלאך ה׳ סביב ליראיו ויחלצם. וידע כי יתן לו את תורתו ללמדהו בינה ויצרנהו כאישון ככתוב הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל:

(באופן השני)

לדבר אתו בארץ העמים שהיא כמדבר שממה בגלל האלילים אשר יעבדו. והפוכו בלשון תימה (ירמיה ב׳ ל״א) המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה:

יסבבנהו יבוננהו יצרנהו כאישון עינו ככתוב במראה הסולם ויאמר אליו אני ה׳ וגו׳ והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשבתיך אל האדמה הזאת כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך:

(יא) כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף יפרש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו. כנשר אשר יגביה עוף וירד לעורר את קנו ועל גוזליו ירחף ואחר כן יפרוש את כנפיו ויקח את כל אחד מגוזליו וישאהו על אברתו. כן ירד ה׳ ממכון שבתו השמים ככתוב (שמות ג׳ ז׳ ח׳) ראה ראיתי את עני עמי וגו׳ וארד להצילו. וגם פרש כנפיו עליו ככתוב (יחזקאל ט״ז ח׳) ואפרוש כנפי עליך. וגם נשאם על אברתו כאמור (שמות י״ט ד׳) ואשא אתכם על כנפי נשרים ואביא אתכם אלי:

(יב) ה׳ בדד ינחנו ואין עמו אל נכר. גם לעומת המאמר הזה ינשאו האופנים. האופן האחד הוא ״ה׳ בדד ינחנו״ ה׳ לבדו ינחה (את

(האופן האחד)

(ה) **שחת לו**, לחשוב על יוצר הכל כי נשחת לו מזג האדם בהבראו ובגללו לפתח חטאת ירבץ כמו שמצאנו (ירמיה י"ח ג' ד') וארד בית היוצר והנהו עשה מלאכה על האבנים ונשחת הכלי אשר הוא עושה בחומר ביד היוצר. **לא**, אינו נכון לחשוב כן על הצור אשר פעלו תמים ושוקל את מעשהו בפלס מאזני המשפט לבל יחסר המזג ככתוב (קהלת ז' כ"ט) לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר (כלומר שוה המזג לנטות אל הטוב ואל הרע בבחירה חפשית) והמה בקשו חשבונות רבים, **בניו מומם**. וכאשר יש השחתה בנפש בניו אשר נטו אחר הרע מידם היא להם. וכן (ויקרא כ"ב כ"ה) משחתם בהם מום בם. **דור עקש ופתלתל** הבוחר ברע ומואס בטוב:

(ו) **הלי' תגמלו זאת**. לשון שאלה היא, האת ה' אתם גומלים בזאת כי תלכו בדרך עקש ותשחיתו את נפשכם:

(האופן השני)

יום שפט'. **אל אמונה**. האמין באל ככתוב (שם ט"ו ו') והאמין בה' וגו'. **ואין עול** כאמרו (שם י"ח כ"ג) האף תספה צדיק עם רשע. **צדיק וישר הוא** כאשר פי ה' דבר (שם כ"ו ה') עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורותי:

(ה) **שחת לו לא**. לא היה לו (לאברהם) מדה רעה ונשחתה אשר יוכל החושב לחשוב כי היא סבת השחתת דרך צאצאיו כאשר יאמר משל הקדמוני מעשה אבות ירשו בנים, כי מי שהוא איש צדיק תמים נעלה הוא מכל חסרון ככתוב (ויקרא כ"ב כ"א) תמים יהיה לרצון כל "מום" לא יהיה בו. **בניו מומם** הם לבדם עשו מום בנפשם בסורם מן הדרך הטובה אשר הורה אותם ככתוב (הושע י"ג ט') שיחתך ישראל וגו'. **דור עקש ופתלתל** אשר לא ישמע לקול מורים:

(ו) **הלי' תגמלו זאת**. הגמול אתם משיבים בזאת לה' כי תסורו מן הדרך אשר הורה אתכם אברהם צור ילדכם:

עם נבל ולא חכם. אם ככה אתה עושה לא עם בינות אתה. **הלוא הוא אביך**, כאמרו בני בכורי ישראל. **קנך** קנה אותך לעבד לו חלף הטובות אשר עשה עמך כאמרו עד יעבור עם זו קנית. ואם אב הוא איה כבודו ואם אדונים הוא איה מוראו. ועוד כי הוא **עשך** כאמרו ואעשה אותך לגוי גדול. **ויכוננך**, מענין וכוננתי את כסא ממלכתו (ש"ב ז' י"ג):

ובכן נתתי את לבי לדרוש ולחקור עד מקום שידי מגעת ולבוא בבאר רחובות למען ירוץ כל קורא בה. ויען כי שבעים פנים לתורה לכן בארתי אותה על שני אופנים:

האופן האחד הוא כי כל "צור" האמור בה הוא כנוי להקב"ה כאחד הכנויין משמות הנמחקים הנזכרים (שבועות ל"ה) וחשבם הרמב"ם ז"ל בספר המדע, אך "לא כצורנו" הוא צור צרינו המואבים אשר עליהם כונן אמרותיו אמרי אמת "כי מגפן סדום גפנם ומשדמת עמרה" כאשר אבאר במקומו במועצות ודעת:

והאופן השני הוא כי "הצור תמים. צור ילדך. כי צורם מכרם", וגם "צורם" אשר לפני ואויבינו פלילים כלם ירמזון על אברהם אבינו הנקרא "צור" בחזון ישעיה (נ"א א' ב'). ולעומתם "צור" חסיו בו קדש הוא לנו. ולא "כצורנו" הוא צור צורנו המואבים:

והוא כאופן בתוך האופן הכתוב בספר הזוהר פרשת בשלח וזה לשונו. ר' שמעון אמר הצור תמים פעלו דאתהפך "צור" למעבד פעלו "תמים" ומאי איהו "אברהם" דכתיב התהלך לפני והיה תמים. ודא ההופכי הצור אגם מים משמע תמים פעלו. ודא אברהם בשעתא דא אתהדר צור תמים. בשעתא אחרא תניינא כד אתענש משה ובעא לאפקא מיא בהאי צור ישראל לא אתהדר תמים בקדמיתא. ביה זמנא אתרעם משה ואמר צור ילדך תשי. כלומר החלשת ליה ממאי דהוה בקדמיתא דבגיני כך לא אשתכח תמים השתא ואתעבד ביה דינא מה דלא הוי ביומי ילדך כלומר עולימך:

ואת האופנים האלה אשים כה נגד עיניך מחזה מול מחזה ומראש "צורים" תראנם כי טובים השנים:

(האופן האחד)

(ד) הצור זה הקב"ה הצר צורה בתוך צורה. תמים פעלו. מעשהו שלם באין חסרון כמו (ויקרא כ"ב כ"א) תמים יהיה לרצון כל מום לא יהיה בו. כי כל דרכיו משפט ועל כן פעלו תמים. אל אמונה נאמן הוא להשיב גמול לרעים ולטובים. ואין עול כי פועל אדם ישלם לו. צדיק וישר הוא ולא יעות משפט:

(האופן השני)

(ד) הצור זה אברהם ככתוב (ישעיה נ"א א' ב') הביטו אל "צור" חוצבתם וגו', הביטו "אל אברהם אביכם". תמים פעלו. מעשהו תמים. ככתוב (בראשית י"ז א') התהלך לפני והיה "תמים". כי כל דרכיו משפט ככתוב (שם י"ח י"ט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה

פרשת וילך.

לא (א) וילך משה וידבר את הדברים האלה אל כל ישראל. ויאמר אליהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום לא אוכל עוד לצאת ולבא

לדעתי, טעם וילך משה הוא כי הלך ועבר לפני העם למען יראו כי תש כחו ולא יוכל עוד לצאת ולבוא. ואמר כי אין להפליא על זאת כי בן מאה ועשרים שנה אנכי היום. וה׳ אמר אלי לא תעבר את הירדן הזה ואף אילו הייתי בריא אולם וככחי אז כחי עתה לא יכלתי לעבור את הירדן יען כי לא יאבה ה׳ לתתי לעבור עמכם:

ומה שנאמר בסוף פרשת וזאת הברכה ומשה מאה ועשרים שנה במותו לא כהתה עינו ולא נס לחה, ענינו כי לא היה גורלו כגורל כל המתים אשר תחדלנה עיניהם מהצהיר ורטיבת גופותיהם ינוס מהם, כי אם היה במותו כאשר היה לפני כן. וכן נראה מפירוש רש״י ז״ל שם:

פרשת האזינו.

לב (א) האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי וגו׳:

אמר יא״ר המבאר בכל מלה ומלה מדברי השירה הזאת יש סודות צפונות וחידות נעלמות שצריכים לימוד ועיון רב לבוא עד תכונתם. ואשר לכן אמר ה׳ (דברים ל״א י״ט) ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפיהם למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל:

פרשת נצבים.

כט (ט) אתם נצבים היום כלכם לפני ה׳ אלהיכם. אחרי אמרו בסוף פרשת כי תבא ותבאו אל המקום הזה ויצא סיחן מלך חשבון ועוג מלך הבשן לקראתנו למלחמה ונכם אמר אתם נצבים היום כלכם כי לא נפקד מכם איש. והוא כמו ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום:

(יז) פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה. אולי יש ביניכם שרש רע אשר יפרה וירבה ראש ולענה.

(יח) והיה בשמעו את דברי האלה הזאת והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי כי בשררות לבי אלך למען ספות הרוה את הצמאה.

רוה וצמאה תוארי מליצי המה כמו שרש פרה ראש ולענה כי יתאר את הצדיק בשם רוה ואת הרשע בשם צמאה כי זה מסתפק ואינו מבקש מותרות וזה אינו מסתפק ומבקש מותרות ככתוב (משלי י״ג כ״ה) צדיק אוכל לשובע נפשו ובטן רשעים תחסר. ומלת ״למען״ הוראתה ״עקב״ כמו למען אשר יצוה את בניו. ״ספות״ היא תוספת. שתהיה הרוה מרובה על הצמאה. וביאור המליצה כן הוא אולי יש בכם איש או אשה אשר יש בלבו שרש רע ובליעל לעבוד אלהים אחרים והיה בשמעו את דברי האלה הזאת יברך את עצמו בלבו לאמור שלום יהיה לי כי לא תחול האלה עלי למען ספות הרוה את הצמאה יען כי ירבו הצדיקים מן הרשעים ואין העולם נידן רק אחר רובו: וכן דעת הראב״ע ז״ל במקצת.

ל (ג) ושב ה׳ אלהיך את שבותך. בכבודו ובעצמו יגאלך. כמו ועברתי בארץ מצרים. וכן ויוציאנו ה׳ ממצרים:

לך. ואשר נשען הרב על ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי כבר הוכחתי במקומו כי לא יסוב אל הקב״ה כי אם אל האלילים אשר בבית תרח אביו כדעת יונתן ב״ע. והעד כי כן אמר יהושע אל כל העם כה אמר ה׳ אלהי ישראל בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים. ואחר כל אלה לא יצדק עליו המאמר וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט ״ויהי שם לגוי גדול עצום ורב״ אם לא גר במצרים כי אם ימים אחדים ככתוב (בראשית י״ב כ׳) ויצו עליו פרעה אנשים וישלחו אותו ואת אשתו וגו׳ וכאשר בא כן הלך ערירי בלא בנים:

לכן אומר אני כי ארמי זה לבן כי כן נקרא פעמים רבות בתורה והוא האביד את אבי וסבב את ירידתו מצרימה. הוא ולא אחר. ואם נכסוף תכסף נפשך לדעת איך עשה כזאת אחר אשר כרת אתו ברית שלום בשבועה אשכילך ואורך כי הברית והשבועה הזאת בעוכרי אבי היו כי ידע לבן ראש הקוסמים כי אמר ה׳ לאברהם כי גר יהיה זרעך ״בארץ לא להם״ ולא פרט לו את שם הארץ למען יוכלו בניו לגור באחת הארצות אשר יבחרו. וגם הוא חכם והבין את זאת כי יבחרו לגור בארץ ארם ולא יארכו הימים וישוב יעקב עם בניו לארצו לבלות שמה את ימי הגרות אשר החל. כאמרו ״עם לבן גרתי״. ובאחרית הימים ינקום ה׳ את נקמתו מן הארמים אשר יעבדו במו כאמרו וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחר כן יצאו ברכוש גדול. ויתחכם לכרות אתו ברית שלום בשבועה לבל יעבור אליו את הגל הזה ואת המצבה הזאת אשר ירה לרעה. ויגדור בזאת את דרכו משוב אליו לסבול את הגרות אשר נגזר עליו ונתגלגל הדבר ממכירת יוסף למען ירד מצרימה לגור שם וזה ענין ארמי אבד אבי וירד מצרימה. והוא אמת ונכון והמשכילים יבינו:

גוכיח במישור כי לא נתן ה׳ לאיש להרע לו. כאשר דבר לו לפני צאתו מפדן ארם שוב אל ארץ אבותיך ואהיה עמך:

והראב״ע ז״ל אמר שארמי הוא יעקב בעצמו כאילו אמר הכתוב כאשר היה אבי בארם היה אבד והטעם עני בממון וכן תנו שכר לאבד והעד ישתה וישכח רישו, והטעם כי לא ירשתי הארץ מאבי כי עני היה כאשר בא אל ארם גם גר היה במצרים והוא היה במתי מעט ואחר כן שב לגוי גדול ואתה ה׳ הוצאתנו מעבדות לחירות ותתן לנו ארץ טובה. ואם יטעון הטוען איך יקרא יעקב ארמי, והנה כמוהו יותרא הישמעאלי והוא ישראלי. ע״כ לשון הראב״ע ז״ל:

ואנכי הטוען אענה חלקי אף אני כי במחילת כבודו אין המשל דומה לנמשל כי שם נתחלף תואר בתואר אחר ולא שם עצם בשם תואר. ומי יאמין לשמועתו כי צוה ה׳ אותנו להחליף את שם יעקב ולהמיר את שם ישראל בתואר ארמי אשר אין לו יחס אליה, בעת אשר נבוא אל מקדשו להודות ולהלל על הטובה אשר עשה לאבותינו ולנו ככתוב בפרשה הזאת פסוק ג׳ ובאת אל הכהן וגו׳ ואמרת הגדתי היום לה׳ אלהיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה׳ לאבתינו לתת לנו. ואשר אמר הרב כי נקרא יעקב אבד יען כי עני היה בבואו לארץ ארם כבר אמר החכם מכל אדם (משלי ז׳ ח׳) טוב אחרית דבר מראשיתו. והלא פיו ענה בו לאמור קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך כי במקלי עברתי את הירדן הזה ועתה הייתי לשני מחנות:

ודעת הרשב״ם ז״ל כי אברהם הוא הנקרא ארמי והוא היה אבד ותועה בלכתו מבית אביו בעיני הוא תמוה מאד. כי גלוי וידוע הוא כי ארם בן קמואל בן נחור אחי אברהם אשר על שמו נקרא החבל ההוא מעבר הנהר בשם ארץ ארם נולד ימים רבים אחר צאת אברהם משם ככתוב (בראשית כ״ב כ׳ כ״א) ויהי אחר הדברים האלה ויגד לאברהם לאמר הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך את עוץ בכורו ואת בוז אחיו ואת קמואל ״אבי ארם. ואם כן אפוא אף לו יהי כדברי החושבים כי לא נקרא אברהם אבינו בשם עברי על דבר אשר היתה שפת עבר שגורה בפיו כי אם בגלל אשר נולד בעבר הנהר ככתוב (יהושע כ״ד ג׳) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר. בכל זאת אין טעם לכנותו בשם ארמי אם לא נקראה הארץ ההיא בשם ארם כי אם ימים רבים אחר צאתו משם ואיך תקדים הסבה את המסבב:

ועוד כי לא יקרא אבד ותועה איש אשר שלחוהו ה׳ ללכת אל המקום אשר יראהו והבטיחוהו לגדלו ולנשאו ככתוב בראש פרשת לך

וכן כתוב בספר הזוהר על ענין החליצה ונגשה יבמתו אליו לעיני הזקנים וחלצה נעלו מעל רגלו וגו׳. פקודא דא לחלוץ והאי איהו חליצת רוחא מההוא גופא דבעי לאנהגא עמיה כאח וההוא קשורא ואחוה עם אחוה מתיר מניה וההוא רוחא אזיל נע ונד עד דאשכח פורקנא הה״ד (ויקרא כ״ה מ״ט) או דודו או בן דודו יגאלנו או משאר בשרו וגו׳. ואי לא אשכח והשיגה ידו ונגאל כאורח דאזיל מאתר לאתר או כעבד בשלשלת על צואריה עד דאשכח מארון דליה על חובי יצר הרע ווי למאן דלא אנח בן למפרק יתיה:

והוא האמת. והעד כי כן הוא כי לא נאמר בא אל אשת אחיך ויבם אותה ״והקם את אחיך״ כי אם והקם זרע לאחיך. וכתיב אחריו וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה ״לבלתי נתן זרע לאחיו״.

(יז) זכור את אשר עשה לך עמלק וגו׳. והיה בהניח ה׳ אלהיך לך וגו׳ תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח.

טעם זכור עם לא תשכח ביחד הוא לזכור את אשר עשה לנו ולבלתי שכוח להשיב גמולו בראשו:

פרשת כי תבוא.

כו (ה) ארמי אבד אבי וירד מצרימה וגו׳. רבותינו הראשונים נוחי עדן יגעו למצוא הפתח איך הסב לבן הארמי את ירידת יעקב אבי מצרימה אם כתיב מפורש בסוף פרשת ויצא כי כרתו שניהם ברית שלום בשבועה לבל יעשו זה לזה רעה כל ימי חייהם ולא נמצא כתוב כי חלל לבן את שבועתו והפר את בריתו אתו אשר נאלץ לרדת מצרימה:

והנה רש״י ז״ל אמר כי לבן ועוד אחרים באו עלינו לכלותינו אחרי זאת ירד יעקב מצרימה. אבל ממה שנאמר אחר מעשה שכם ויהי חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם ולא רדפו אחר בני יעקב

ועוד שאמר וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע. ומה הרעה אשר תבא עליו עד כי השחית זרעו מפניה אם יקרא שמו כשם אחיו המת ורוב בני אדם מתאוים לעשות כן. ולא אמר הכתוב ויאמר אונן אבל אמר וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע כי ידיעה ברורה היתה לו כזה שלא יהיה לו הזרע. אבל הענין סוד גדול מסודות התורה בתולדות האדם וכבר הוא לעיני רואים אשר נתן להם השם עינים לראות ואזנים לשמוע. והיו החכמים הקדמונים קודם התורה יודעים כי יש תועלת גדולה ביבום האח והוא הראוי להיות קודם בו ואחריו הקרוב במשפחה כי כל שארו הקרוב אליו ממשפחתו אשר הוא יורש נחלה יגיע ממנו תועלת והיו נוהגים לישא אשת המת האח או האב הקרוב מן המשפחה ולא היינו יודעים אם היה המנהג קדמון לפני יהודה. ובב"ר אמרו כי יהודה התחיל במצות יבום תחלה כי כאשר קבל הסוד מאבותיו נזדרז להקים אותו, וכאשר באתה התורה ואסרה אשת קצת הקרובים רצה הקב"ה להתיר איסור אשת האח מפני היבום ולא רצה שידחה מפני איסור אשת אחי האב והבן וזולתם כי באח הרגל הדבר ותועלת קרובה ולא בהם כמו שהזכרתי. והנה נחשב לאכזריות גדולה באח כאשר לא יחפץ ליבם וקוראים אותו בית חלוץ הנעל כי עתה חלץ מהם. וראוי הוא שתעשה המצוה הזאת בחליצת הנעל וחכמי ישראל הקדמונים מדעתם הענין הנכבד הזה הנהיגו לפנים בישראל לעשות המעשה הזה בכל יורשי הנחלה באותם שלא יהיה בהם איסור השאר וקראו אותו גאולה וזה ענין בועז וטעם נעמי והשכנות והמשכיל יבין. עכ"ל הרמב"ן ז"ל:

והחוקר הגדול דון יצחק ז"ל חשב להוציא מדברי הרב ז"ל כי דעתו בזה כי תתגלגל נפש המת בגוף הילד אשר יוליד אחיו מאשתו. ולא יהיה הילד היולד זולתי גוף האשה כי אם גם בעלה ועצמו. והוא גם הוא יהיה בן אחיו החי בגופו. ואחי אביו בנפשו:

ואני אמרתי אחכמה ורחוקה היא ממני לדעת מה ראה החכם הזה על ככה לפרש את דברי הרב באופן זר המתנגד אל השכל הישר שיהיה מולידו אביו ואחיו גם יחד והיולדת אותו תהיה אמו ואשתו כאחת:

והנכון בעיני הוא כי מה שאמר הרמב"ן ז"ל כי ידעו החכמים הקדמונים קודם התורה כי יש תועלת גדולה ביבום האח והוא הראוי להיות קודם בו ואחריו הקרוב במשפחה כי כל שארו הקרוב אליו ממשפחתו אשר הוא יורש נחלה יגיע ממנו תועלת הוא כי ההולך ערירי משולח ונעזב הוא ויבקש לו גואל לגאל את נחלתו מיד זרים וכל הקרוב קרוב קודם:

מואבי וחטאתו. ורבותינו דרשו עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית מפני שהאיש דרכו לקדם ואין האשה דרכה לקדם שתוציא מזון חוץ לגבול הארץ וכן הזכירו בירושלמי ובמגלת רות רבתי מפני שדרך האיש לשכור ואין דרך האשה לשכור. עכ"ל הרמב"ן ז"ל:

אבל האמת יורה דרכו כי על דבר אשר לא "קדמו" לשון רבים הוא ויכלול את עמון ומואב גם יחד. והטעם אשר הזכיר את מואב באחרונה הוא למען שלב אליו ואשר שכר עליך את בלעם וגו'. ואין להפליא על הנאמר אוכל בכסף תשברני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער. כי רק דבר בעתו כאשר עשה מלכי צדק מלך שלם אשר הוציא לחם ויין לאברהם וחילו אשר היו עייפים ויגעים חנם אין כסף נקרא "קדימה". ומואב לא לבד כי איחר את המועד ויתן חלקו ארבעים שנה אחר צאתם מארץ מצרים לא נתן בחנם כי אם בכסף מלא ובעין רעה כאמרו עתה ילחכו הקהל הזה את כל סביבותינו כלחך השור את ירק השדה. כאשר אתן אותותי אותות בפרשת האזינו אצל כי מגפן סדום גפנם ומשדמת עמורה כי מואב אכזרי הוא ולא ירחם. והנה לא לבד כי לא קדם את בני אברהם מטיבו ואיש חסדו בלחם ובמים בצאתם ממצרים בטרם נתן ה' למו דגן שמים ובטרם הוציא להם מים מצור החלמיש הוסיף חטא על פשע לשכור עליהם את בלעם בן בעור לקללם. ואם במיטב כספם מכר להם לחם ומים אחר הסיבוב הגדול אשר סבבו את ארץ אדום ואת ארצו אין זה קדימה ונתינה כי אם איחור ומכירה וטובתם בל עליו. ועמון אף בכסף לא מכר ועל כן לא נזכר עם אדום ומואב ביחד. וענתה בי צדקתי:

כה (ה) כי ישבו אחים יחדו ומת אחד מהם ובן אין לו לא תהיה אשת המת החוצה לאיש זר יבמה יבא עליה ולקחה לו לאשה ויבמה. והיה הבכור אשר תלד יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל:

בפרשת וישב כתיב ויאמר יהודה לאונן בא אל אשת אחיך ויבם אותה והקם זרע לאחיך וכתב רש"י ז"ל שם. הבן יקרא על שם המת. והרמב"ן ז"ל השיב עליו לאמור ואין זה אמת כי במצות התורה נאמר גם כן יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל ואין היבם מצווה לקרא לבנו כשם אחיו המת ואמר בבעז וגם את רות המואביה אשת מחלון קניתי לי לאשה להקים שם המת על נחלתו ולא יכרת שם המת מעם אחיו ומשער מקומו ותקראנה אותו עובד לא מחלון.

הרמב"ן ז"ל אמר מצינו אוכל בכסף תשברני ואכלתי ומים בכסף תתן לי ושתיתי כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער. ורבים אמרו שהם לא קדמו אותם אבל ישראל קנו מהם וזה הבל כי די למחנה שימכרו להם כאשר ירצו לקנות ועוד כי ישראל לא באו בגבול מואב והמואבים הוציאו להם לחם ומים בכסף והכתוב יספר שעשו המואבים כאשר עשו בני עשו ולמה ירחיק המואבים לעולם בעבור זה ולא יתעב האדומים. ורבי אברהם אמר כי טעם כאשר עשו לי בני עשו והמואבים על אעברה בארצך בדרך אבל לא מכרו להם לחם ומים כי הם עברו בהר שעיר ובער רק מלך אדום לא הניחם לעבור דרך מדינתו אשר הוא יושב בה והוא מה שאמר לא תעבור בי גם זה הבל. כי הם אמרו אל מלך אדום אעברה בארצך וימאן אדום נתן את ישראל עבור בגבולו הנה לא נכנסו כלל בגבול אדום וכן כתוב ויסעו מהור ההר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום כי הוצרכו לשוב לאחור דרך ים סוף מהר ההר שהוא על גבול ארץ אדום ולא באו בארץ אדום עצמה כלל. ויפתח אמר בביאור כי בעלותם ממצרים וילך ישראל במדבר עד ים סוף ויבא קדשה וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום אעברה בארצך ולא שמע מלך אדום וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה וישב ישראל בקדש וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב ויחנון בעבר ארנון ולא באו בגבול מואב. הנה זה מפורש שלא באו כלל בארץ אדום ולא בארץ מואב ואילו באו שם היו מוכרין להם לחם ומים כי אין המנהג לנותן רשות לעם הצבא לעבור בארצו שלא ימכר להם לחם ומים. והנראה אלי כי הכתוב הרחיק שני האחים האלה שהיו גמולי חסד מאברהם שהציל אביהם ואמם מן החרב והשבי ובזכותו שלחם השם מתוך ההפכה והיו חייבין לעשות טובה עם ישראל והם עשו עמהם רעה. האחד שכר עליו בלעם בן בעור והם המואבים. והאחד לא קדם אותו בלחם ובמים כאשר קרבו למולו כמו שכתוב אתה עובר היום את גבול מואב את ער וקרבת מול בני עמון. והנה הכתוב הזהירם אל תצורם ואל תתגר בם והם לא קדמו אותם כלל כי היה הכתוב אומר כאשר עשו לי בני עשו המואבים והעמונים אבל לא הזכיר עמון שלא קדמו אותם. והנה עמון הרשיע בזה יותר מכלם כי בני עשו והמואבים כאשר ידעו שהוזהרו ישראל שלא יתגרו בהם הוציאו לחם ומים חוץ לגבולם ועמון לא אבה לעשות כן וזה טעם שלא קדמו שלא יצאו לקראתם בלחם ובמים כאשר עשו האחרים ולכך הקדים הכתוב עמוני והקדים להזכיר פשעו על דבר אשר לא קדמו אתכם ואחר כן הזכיר

בפיו שהוא דבר אות ומופת לאמת את נבואתו. "ודבר אליהם את כל אשר אצונו" אחר כן, כי אחר אשר היא מוחזק לנביא אין להרהר אחריו וכן כתיב אצל משה ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם וגו׳ :

פרשת כי תצא.

כא (יד) לא תתעמר בה כמו והתעמר בו ומכרו ועשאו אונקלוס לשון סחורה ורבותינו בספרי ובגמרא יעשו אותו לשון שמוש והנה הוא לשון אזהרה שלא ישמש בה כשפחה כלל ואם נשתמש בה לוקה. והנראה בעיני לפי פשוטו כי לא תתעמר הוא כמו לא תתאמר מלשון יתאמרו כל פועלי און, וכן את ה׳ האמרת היום וכן ובכבודם תתימרו בחילוף האל"ף ביו"ד וכלם רוממות וגדולה האמרת היום רוממת וגדלת אותו להיות לך לאלהים האמירך היום רומם וגדל אותך על כל העמים להיות לו לעם סגולה וכלם נגזרו מן בראש אמיר יאמר לא תתרומם ותתנשא בה להיות אתה אדוניה למכרה ולהשתמש בה כשפחה וכן יקראו בערבי האדון אמור ושמוש הע"ן והאל"ף כאחד מורגל בלשון וכו׳ ורש"י כתב לא תתעמר בה לא תשתמש בה בלשון פרסי קורין לעבודה ושמוש עמירא מיסודו של רבי משה הדרשן למדתי זאת. וזה אמת שכן ראיתי בירושלמי תמן צווחין לפעלא טבא עמירא. עד הנה דברי הרמב"ן ז"ל במה שנוגע אל הענין הזה :

ואני בעניי אומר כי לדעתי לא "תתעמר" בה הוא כמו לא "תתערם" בה בעירוב אותיות כמו כבש כשב שמלה שלמה. אחרי אשר אמרה התורה והיה אם לא חפצת בה ושלחתה לנפשה ומכר לא תמכרנה בכסף. הזהירה אותו לבל יעשה "בערמה" למכרה במקום שאין מכירין אותו תחת אשר ענה אותה. וכן כי ימצא איש גנב נפש מאחיו וגו׳ והתעמר בו ומכרו ענינו כי יתערם בו למכרו במקום שאין מכירין אותו ולא יודע כי גנוב הוא אתו :

כג (ד) לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳ וגו׳ על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בצאתכם ממצרים ואשר שכר עליך את בלעם בן בעור מפתור ארם נהרים לקללך :

את ישראל לשאל להם מלך והעד כי אמר אל שמואל כי לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם. ורק הזהירם כי אם יבקשו להם מלך לא יעשו ככל הגוים לבחר להם איש חיל מעם אחר אשר יצא לפניהם ואשר יבוא לפניהם כי אם מקרב אחיהם ישימו עליהם מלך אשר יבחר ה׳ בו ככתוב ויאמר שמואל אל כל העם הראיתם אשר בחר בו ה׳:

יח (כא) **וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו** ה׳. אשר ידבר הנביא בשם ה׳ ולא יהיה הדבר ולא יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה׳:

רבים המה השואלים ודורשים מדוע אמר רק איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה׳ להמית את הנביא אשר ישקר בשמו ולא איכה נדע את הדבר אשר דברו ה׳. לענוש את הממרה את פיו. ועוד איך יתברר לנו אם דבר ה׳ בפיו אמת או לא אם אמתיתו וכחשו תלואים בביאת הדבר או בהעדרו. והלא כה אמר ה׳ (ירמיה י״ח ז׳־י׳) רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ ולהאביד. ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו ונחמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע. ועשה הרעה בעיני לבלתי שמוע בקולי ונחמתי על הטובה אשר אמרתי להיטיב אותו. והנה כי כן אם נשתנה רצון ה׳ בגלל שנוי מעשה העם או האיש אשר דבר עליו יתראה הנביא ההוא כאיש דובר שקרים בשם ה׳ ויומת על לא חמס בכפו:

והתשובה נכונה היא בידי כי לא הוצרך לאמר איכה נדע את הדבר אשר דברו ה׳ אחרי אמרו איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה׳ כי מכלל לאו אתה שומע הן. ועוד כי עונש נביא השקר הוא בידי אדם ויצטרכו לדעת אם להמיתו או להחיותו לכן נתן להם סימן. אבל הממרה את פי הנביא בידי שמים יענש ככתוב למעלה פסוק י״ט והיה האיש אשר לא ישמע אל דברי הנביא אשר ידבר בשמי אנכי אדרש מעמו לכן לא הוצרך לתת להם סימן:

ואין ענין הדבר אשר ידבר הנביא בשם ה׳ יעוד שכר או עונש אשר ינחם ה׳ על מחשבתו להטיב או להרע בהשתנות דרכי המיועד לקבלו. כי אם דבר אות ומופת בשמים או בארץ אשר יתן הנביא לאמת את נבואתו בטרם נודע בשם כי נביא לה׳ הוא. והע[illegible]יא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי

פסח לה' אלהיך לילה, כי בחדש האביב הוציאך ה' אלהיך ממצרים. ובכן תרגם הוון זהירין למנטר זמני מועדיא לעבורי שתא ולמנטור תקופתא בירחא דאביבא למעבד ביה פסחא קדם ה' אלהכון ארום בירחא דאביבא אפיק יתכון ה' אלהכון ממצרים ותיכלון יתיה בליליא: והבוחר יבחר:

פרשת שפטים.

יז (ו) **על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת** אם מתקיימת עדות בשנים למה פרט לך הכתוב בשלשה להקיש שלשה לשנים מה שנים עדות אחת אף שלשה עדות אחת ואין נעשין זוממין עד שיוזמו כלם. לשון רש"י ז"ל:

ונראה בעיני לתת עוד טעם אחר, כי הקדים לאמור כי על פי שלשה עדים יומת המת לפני אמרו לא יומת על פי עד אחד למען לא יחשוב החושב כי גזרת הכתוב היא שיהיו העדים זוגות זוגות ואם יש אחד ואין שני לו יפסול את עדות השנים אשר זולתו כמו ועשיתם לו כאשר זמם ולא כאשר עשה. לכן פרט כי מוסיפין על שנים ולא גורעין:

(יד) **כי תבא אל הארץ וגו' ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו. מקרב אחיך תשים עליך מלך וגו'.**

העובר על פני הכתוב "ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי" ישתומם ויחריש לדעת מדוע צוה ה' אותנו לעשות כמעשה הגוים אם הזהיר אותנו תמיד להבדל מן העמים למען לא נלמוד מעשיהם. ואם יאמר האומר כי לצורך תקון המדינה צוה ה' לעשות כמתכנתם מדוע אמר שמואל הנביא ודעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' לשאול לכם מלך אחרי אשר אמרו אליו "שימה עלינו מלך לשפטנו ככל הגוים".

לכן אומר אני כי הכתוב הזה הוא כענין הנאמר (דברים י"ב ל' ל"א) ופן תדרש לאלהיהם לאמר איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני, לא תעשה כן לה' אלהיך וגו': ובאמת לא צוה ה'

טו (יח) **לא יקשה בעינך בשלחך אתו חפשי מעמך כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים וגו׳.** הרשב״ם ז״ל אמר לא יקשה בעיניך כשתשלחנו חפשי מעמך במה שאתה נותן לו משנה וכפילות שכר שכיר בעבודת שש שנים שעבד אותך שאתה מעניק לו מצאנך ומגרנך ומיקבך מלבד שכירות של קנין שש שנים שקנית אותו שהרי יברכך ה׳ בכל אשר תעשה והרי פירוש פסוק זה דוגמת לא ירע לבבך בתתך לו וכן תירע עינה באיש חיקה ובבנה ובבתה מתת לאחד מהם. כי רועה העין וקשיות הלב מדבר על נתינת ממון לאחרים. וכאשר הורגלו לפרש לא יקשה בעיניך על מה שאתה משלחו חפשי לסוף שש שהרי הרבה עבדך שש שנים כלומר יותר משאר שכירים שטות הוא בידם כי למה יקשה בעיניו בשילוח חפשי והלא לא קנאו מתחלה אלא לפי עבודת שש שנים שהכל יודעים שבשביעית יצא. ועוד לא היה לומר משנה שכר שכיר אלא משנה שכיר. ויש מפרש משנה שכר שכיר הם לפי שסתם שכיר שלוש שנים כדכתיב בשלש שנים בשני שכיר גם זה הבל. כי במקום אחר כתיב בעוד שנה כשני שכיר ונקלה כבוד מואב. ופירוש כשני שכיר שלש שנים מצומצמות כשני שכיר שהיא שנה מצומצמת. עכ״ל הרשבים ז״ל

ואת אשר אראה אנכי בענין הזה הוא כי אם יחשוב האדון כמה הוציא בעד העבד אשר נמכר בגנבתו על שש שנים וכמה יצטרך להוציא בעד שכיר יום או שכיר שנה נאמן רוח בעבודה אשר יעבוד עמו משך שנים כאלו, ימצא כי יהיה שכר השכיר כפל על כסף קנינו. והנה כי כן אמר הכתוב "לא יקשה בעיניך בשלחך אותו חפשי מעמך" אשר על ידי כן תצטרך להעניקהו מטובך. "כי משנה שכר שכיר עבדך שש שנים" כי אילו הצרכת לשכור שכיר לעבוד עמך שש שנים כמוהו היית מוציא כסף משנה מאשר הוצאת בעבורו לקנותו לעבד לך ואם כן איפוא משלו אתה מעניקהו. וכאשר תתן לו בעין טובה את אשר נטל עליך יברכך ה׳ אלהיך בכל אשר תעשה:

טז (א) **שמור את חדש האביב ועשית פסח לה׳ אלהיך כי בחדש האביב הוציאך ה׳ אלהיך ממצרים לילה.**

רש״י ז״ל אמר והלא ביום יצאו שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל וגו׳ אלא לפי שבלילה נתן להם פרעה רשות לצאת שנאמר ויקרא למשה ולאהרן לילה וגו׳ עכ״ל:

ויונתן ב״ע אמר כי מלת לילה לא תסוב על יציאתם ממצרים כי אם על עשיות הפסח כאילו נאמר שמור את חדש האביב ועשית

פרשת ראה.

יא (כו) ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה את הברכה אשר תשמעו אל מצות ה׳ אלהיכם וגו׳ והקללה אם לא תשמעו וגו׳.

הטעם כי אמר בלשון אשר תשמעו אצל הברכה ובלשון אם לא תשמעו אצל הקללה הוא כי השמועה בעצמה מעין הברכה היא כי השומע בקול ה׳ ילך בטח ולא יירא רע. וזאת הברכה אשר ברך אותם אשר ישמעו למען יתברכו עוד. אבל את הקללה לא נתן לפניהם רק על תנאי באם לא ישמעו:

יב (כג) רק חזק לבלתי אכל הדם כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר.

רש״י ז״ל אמר ממה שנאמר חזק אתה למד שהיו שטופים בדם לאכלו לפיכך הוצרך לומר להם חזק דברי רבי יהודה. רבי שמעון בן עזאי אומר לא בא הכתוב אלא להזהירך עד כמה אתה צריך להתחזק במצות, אם הדם שהוא קל להשמר ממנו שאין אדם מתאוה לו הוצרך לחזקך באזהרתו קל וחומר לשאר מצות. עכ״ל.

ונראה לי לתת טעם לדברי רבי יהודה שהיו שטופים בדם לאכלו באמרם כי אכילת הדם תועיל להתחזקות הלב במלחמה כי כאשר יתחזקו איברי האדם מאברי הבהמה הבאים אל פיו כן יתחזק לב האדם מדמי הבהמה העולים ויורדים בו ודמים בדמים ינגעו לכן אמרה התורה רק ״חזק״ לבלתי אכל הדם להודיע כי נהפוך הוא כי התחזקות לב האדם יבוא רק בהעדר אכילת הדם ״כי הדם הוא הנפש ולא תאכל הנפש עם הבשר״ כי אם אמנם יתנו חלקי הבשר כח ואומץ אל חלקי הגוף לא כן הוא בדם שהוא הנפש. כי אטומה ושפלה היא ותאטמה את לב האדם וכל אוכלי דם יאשמו רעה תבוא עליהם: ויען כי דרך האב הוא להנחיל את תכונת נפשו לבנו אשר יצא ממעיו לכן אמרה התורה אחר כן לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריך:

לכם בני לוי והרגו מכם ואתם מהם עד שהחזירו אתכם בדרך חזרתכם ומשם חזרתם הגדגדה הוא חר הגדגד. ומן הגדגדה וגו'. ובמסורה עשיתם אבל ככד על מיתתו של אהרן שגרמה לכם זאת ונדמה לכם כאילו מת שם. עכ"ל:

ועל דרך הפשט נראה לי כי אחרי אשר כתיב מפורש בפרשת אלה מסעי ויסעו ממוסרות ויחנו בבני יעקן ולא להפך לכן נכון להחליט כי מה שנאמר בענין אשר לפנינו ויסעו מבארת בני יעקן מוסרה אין פירושו כי נסעו מן המקום הנקרא בני יעקן אל המקום הנקרא מוסרה כי אם פירושו כי נסעו מן המקום אשר נקרא בשם משותף "בארות בני יעקן מוסרה" וטעם השם המשותף הזה הוא כי חפרו אנשי בני יעקן עם אנשי מוסרה בארות מים חיים ביחד ועל כן נקראו על שם שניהם. ובני ישראל נסעו ממוסרות אל בני יעקן ככתוב באלה מסעי ויפגעו את הבארות בדרכם ויחנו שמה על המים בטרם באו אל בני יעקן פנימה כמו ויבוא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען בבואו מפדן ארם ויחן את פני העיר (בראשית ל"ג י"ח). ואין ענין שם מת אהרן כי מת "בבארות בני יעקן מוסרה" כי אם שם במקום אשר נסעו אליו והוא הר ההר שם מת אהרן ויקבר שם וגו'. "משם נסעו הגדגדה ומן הגדגדה יטבתה ארץ נחלי מים". אחר אשר נקב בשם המשותף את המקום אשר נסעו משם ורמז על המקום אשר הלכו שמה באמרו שם מת אהרן, הזכיר את שתי המסעות אשר בתוך ואמר משם. "מבארות בני יעקן מוסרה" נסעו הגדגדה הוא חר הגדגד ומן הגדגדה יטבתה ארץ נחלי מים. להזכירם כי כמעט עברו מן המקומות אשר היה להם מים לרוב ויבואו עברונה ומשם לעציון גבר ומשם לקדש לא יכלו לעצור ברוחם ויריבו אתם והסכו את מיתת אהרן בהר ההר ככתוב בפרשת זאת חקת וקצר פה בלשונו ולא הזכיר את המסעות אשר בין יטבתה והר ההר בתמכו על הנאמר באלה מסעי. והעד כי אם אמנם עד כה בלשון נוכח דבר אתם בכל זאת לא אמר להם ואתם נסעתם "מבארות בני יעקן מוסרה" וגו' כי אם ובני ישראל נסעו וגו' שהוא הלשון הנכתב שם והדברים עתיקים והמשכילים יבינו:

להביאם. ולכך לא נתחייבתם מיתה באדם אבל לאחר שיהרוג שלשים ואחד מלכים וינחילכם את הארץ אז יוציאכם ויגרש אתכם מן הארץ שאין כאן חילול השם לאמור מבלתי יכולת ה׳ אלא יאמרו הגוים ישראל חטאו לו כמו שמפורש באתם נצבים ואמרו כל הגוים על מה עשה ה׳ ככה לארץ הזאת מה חרי האף וגו׳ ואמרו על אשר עזבו את ברית ה׳ אלהי אבותם וגו׳ ויתשם מעל אדמתם באף ובחמה ובקצף גדול וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה עכ״ל:

אולם אם נשים עין ונראה כי הפסיק משה את ענין העגל עם ספור החטאים אשר חטאו בתבערה במסה ובקברות התאוה ובקדש ברנע נדע כי נאלץ לאמור ואתנפל לפני ה׳ את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי לקרב את הנפרדים למען יהיה המאמר אחד ואין זה כפול כי אם הכרח אשר לא ימלט ממנו כל דובר צחות אף בדברי חול ומכל שכן בדברי קדש:

ואשר אמר הרב ז״ל כי בחכמה הזכיר משה את אשר התפלל אז למען ידע ישראל כי אם יוסיפו לחטוא אחר בואם אל המנוחה ואל הנחלה לא יועילו להם התפלות אשר יתפללו הנביאים בעדם. ארהיב בנפשי עז לאמור אחר בקשת המחילה כי אין כל חדש בנוסח התפלה הזאת וכי כבר התפלל בלשון הזה אחר חטא המרגלים ככתוב (במדבר י״ד ט״ו ט״ז) והמתה את העם הזה כאיש אחד ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר ״מבלתי יכלת ה׳ להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר״. אולם כאשר הואיל משה באר את התורה והודיע את הדברים אשר לא הזכיר בספרים הראשונים הודיע גם את התפלה הזאת אשר לא הזכירה בפרשת כי תשא והוא האמת. וכבודו במקומו מונח:

ו (ו) ובני ישראל נסעו מבארת בני יעקן מוסרה שם מת אהרן ויקבר שם ויכהן אלעזר בנו תחתיו. משם נסעו הגדגדה ומן הגדגדה יטבתה ארץ נחלי מים:

רש״י ז״ל כתב לאמור מה ענין זה לכאן ועוד וכי מבארות בני יעקן נסעו למוסרה והלא ממוסרות באו לבני יעקן שנאמר ויסעו ממוסרות וגו׳. ועוד שם מת אהרן והלא בהר ההר מת צא וחשוב ותמצא שמנה מסעות ממוסרות להר ההר אלא אף זו מן התוכחה ועוד עשיתם זאת כשמת אהרן בהר ההר לסוף ארבעים שנה ונסתלקו ענני כבוד יראתם לכם ממלחמת מלך ערד ונתתם ראש לחזור למצרים וחזרתם לאחוריכם שמנה מסעות עד בני יעקן ומשם למוסרה שם נלחמו

להם משה בלשון פן ואולי כי תאמרו בלבבכם רבים אנחנו מכל העמים וגו' כאמרו (למטה פסוק י"ח) כי תאמר רבים בלבבך הגוים האלה ממני כי אם אמר בלשון בטוח לא מרובכם מכל העמים וגו' שענינו, הן לא נופל מכם לדעת כי לא מרובים אתם מכל העמים ולא תוכלו להתפאר בנפשכם כי על כן בחר ה' בכם יען כי ברוב עם הדרת מלך אם גלוי וידוע הוא לכם כי אתם המעט מכל העמים. ורק מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותיכם הוציא אתכם וגו'.

פרשת עקב.

(יב) והיה עקב תשמעון את המשפטים האלה ושמרתם ועשיתם אתם ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבתיך:

סוף המאמר על תחלתו מוכיח כי אמר בלשון "עקב" נגד הנאמר (בראשית כ"ו ה') "עקב" אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורותי, ונגד הנאמר (שם י"ח י"ט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. שענין למען אשר יצוה הוא "עקב" כי יצוה והפוכו "עקב" אשר לא תשמעון, למטה (ח' כ') כי את זה לעומת זה עשה האלהים:

ט (כה) ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה וגו' ואתפלל אל ה' וגו' זכר לעבדיך וגו' פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלי יכלת ה' להביאם אל הארץ וגו' הוציאם להמיתם במדבר:

הרשב"ם ז"ל אמר מי האיש החכם ישים לב למה הוצרך לכפול כאן נפילת הארבעים יום ואין דרך המקרא לכפול דבר ולומר דעו לכם כשנפלתי לפני ה' ארבעים יום כך וכך התפללתי אפס חכמה גדולה בא להודיע לישראל שמא תאמר והלא חטא גדול במעשה העגל הועילה תפלתו של משה ונצלנו אף בארץ ישראל אם נחטא יועילו לנו תפלות הנביאים אמר להם לא תועיל לכם תפלות בארץ ישראל כי עתה נתכפר לכם כדי שלא יתחלל שמו שהרי כאן התפלל כך זכור לעבדיך וגו' פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלי יכולת ה'

(כג) כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמני ויחי. ענינו, כבר הגדיל אלהים לעשות עמנו לחיותנו אחר אשר השמיע אותנו את קולו מתוך האש, ומי יודע אם יכשר בעיניו לעשות כן תמיד: (כד) קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' וגו' ושמענו ועשינו. נעשה את אשר נשמע מפיך ולא נחקור על מה ולמה אחרי אשר נתברר לנו כי נביא לה' אתה:

(כו) מי יתן והיה לבבם זה ליראה אתי ולשמר את כל מצותי כל הימים וגו'. הראב"ע ז"ל כתב לאמור מי יתן אין הכתוב אומר מי יתן לי רק מי יתן להם על כן נכתב להם אחר והיה לבבם זה. ודע כי שרש כל המעשים והתנועות גזרות השם וכל הנמצאים תחת השמים כחם ותולדותם כפי המערכת העליונה עם השרשים למטה וכן עם המורכבים וכן כפי תנועתם יום יום ועת ועת כי לעולם יהיה שנוי כאשר פירש בעל ספר יצירה והחלקים יקבלו מהכללים כפי תולדותם ובעבור כח הכללים יוכלו לשנות מעט בתולדת וזה טעם ויחזק ה' את לב פרעה ובמקום אחר ויכבד לבו הוא ועבדיו והכל אמת ועל כן אומר ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו ואומר למה תתענו ה' מדרכך ומשה אמר ובחרת בחיים, ואמר שהשם לא ימנע טוב הנה הוא אוהב להטיב ואמר הכתוב כלשון בני אדם מי יתן, עכ"ל: והדברים ערבים ושפתים ישק:

ז (ז) לא מרבכם מכל העמים וגו' הרשב"ם ז"ל אמר וזה לשונו אנשי לבב יבינו ויתמהו וכי משה רבינו היה סבור שישראל היו טועים בזה הדבר שיהיו מרובים מכל האומות שבעולם שהוצרך לאמור לא מרובכם. ועוד שאמר חשק ה' בכם וכי בשביל שהם מרובים יאהב אותם. אלא כך פירושו לפי שאמר למעלה ונשל גוים רבים מפניך החיתי וגו' שבעה גוים רבים ועצומים ממך ושמא תאמרו אנו מרובים מאותן שבעה עממים ובעוצם ידינו נגרש אותם אלא ואתם המעט מכל אותם עממים. אלא מאהבת ה' אתכם בשביל שבועתו לאבותיכם ונשל אותם מפניך. עכ"ל:

אבל לעניות דעתי נראה כי אין ענין לא מרובכם מכל העמים מקבוץ העמים גם יחד, ואף לא מקבוץ השבעה עמים אשר בכנען, כי כבר הגיד להם שבעה גוים רבים ועצומים ממך, ולא הוצרך להכפיל את דבריו, אפס ענינו כי אינכם העם היותר גדול שבעמים אשר על פני האדמה, כמו משכמו ומעלה גבוה מכל העם (ש"ב ט' ב') כי היה גבוה מן הגבוה שבגבוהים משכמו ומעלה. ועלינו להתבונן כי לא אמר

רבים חושבים כי אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים ענינו כי חלק אותם להם לאלהים להשתחות להם ולעבדם והוא רחוק מאד לחשוב כי התעה ה' את העמים בתוהו לא דרך לתת להם אלילים לעבוד אותם. ונכון הוא לדעתי כי חלק אותם לכל העמים למשוך את השפע מהם:

ה (כא) ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו את כבדו ואת גדלו ואת קלו שמענו מתוך האש היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי. ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדלה הזאת אם יספים אנחנו לשמע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו:

מודעת זאת לכל היא כי בראות האדם פתאום מראות אלהים ואת קולו בכח ובהדר תשמענה אזניו יחרד לבו ואימת מות תפול עליו וכאשר יאריך לראות את המראה ולשמוע את הקול מדבר אליו יתחזק לבו לאט לאט באמרו לו חפץ ה' להמיתני לא הראני ולא השמיעני את כל זאת. והנה כי כן היה להם הפך מכל האנשים כי עמדו בלב שקט ובוטח בתחתית ההר לשמוע את עשרת הדברים מפי ה' מתוך האש ולא עלה מורא על ראשם פן יקראם אסון, וכהתימו לדבר פחדו ורהו פן ימותו באם יוסיפו לשמוע את קול ה'. ומה ראו על ככה ומה הגיע אליהם נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אל הכתוב (שמות י"ט ט'-י"א) ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם וגו'. ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלתם והיו נכנים ליום השלישי כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני. אשר נראה משם כי נקדש העם לצורך השעה למען יעצרו כח לראות ולשמוע את קול ה' בדברו עם משה נביאו נאמן ביתו למען יאמינו כי דבר ה' בפיו אמת. ואחרי אשר הגיעו אל תכלית הנרצה סר כחם וישובו להיות כאשר היו בטרם התקדשו. ויאמרו אל משה "הן" (למענך) "הראנו ה' אלהינו את כבדו ואת גדלו ואת קלו שמענו מתוך האש היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם" (הקדוש כמוך) "וחי". ונדע כי דבר ה' בפיך אמת. "ועתה" אשר באנו אל תכלית המבוקש לשפוט למראה עינינו ולהוכיח למשמע אזנינו כי נביא לה' אתה "למה נמות כי תאכלנו האש הגדלה הזאת אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו". כי לא תהיה השמועה הזאת הכרחית ולא נוכל עמוד:

אשר ינטע" וכאמור (יחזקאל ל"א ט"ז) כל "עצי עדן" מבחר "וטוב לבנון" ועל כן חמד אדון הנביאים לראותו:

(כו) ויתעבר ה' בי כעס עלי, כמו התעברת עם משיחך (תהלים פ"ט ל"ט). למענכם, אתם סבותם לי את זאת ככתוב (שם ק"ו ל"ב) ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם. ויאמר ה' אלי רב לך די לך באשר נצחת את שני מלכי האמרי. אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה לעבור את הירדן. (כז) עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפנה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כי לא תעבר את הירדן הזה. מלת כי, נתינת טעם היא כמו כי עשית זאת (בראשית ג' י"ד) ששעורו יען אשר עשית זאת. ופירוש הכתוב הזה הוא, יען אשר לא תעבור את הירדן הזה לכן עלה ראש הפסגה לראות מרחוק את אשר תתאוה לראות מקרוב. (כח) וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו כי הוא יעבר לפני העם הזה והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה גם הכתוב הזה נחמה הוא לו על אשר לא יוכל לכלות את אשר החל כי אחר אשר יצוה את יהושע ויחזקהו ויאמצהו להביא את העם הזה אל המנוחה ואל הנחלה יחשב התכלית הנעשה על ידי יהושע כאילו נעשה על ידו כי שלוחו של אדם כמותו:

ד (א) ועתה ישראל, יען כי לא אעבור אתך את הירדן לכן שמע אל החקים ואל המשפטים אשר אנכי מלמד אתכם בטרם אלקח מאתכם:

(ב) לא תספו על הדבר אשר אנכי מצוה אתכם ולא תגרעו ממנו לשמר את מצות ה' וגו'.

הטעם אשר החל עם לא תוסיפו לדעתי הוא כי זה דרכו של מסית ומדיח להתחפש בלבוש היראה וליעץ להוסיף על המצוה למען הביא לידי גריעה ככתוב אצל הנחש הקדמוני ויאמר אל האשה אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן, שעניננו מכל שכן כי אסר עליכם את שארי העצים אשר בגן (כאשר הוכחנו במקומו). ואחרית דבריו היה כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם וגו':

(ו) ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה וגו'. על ענין החוקים דברנו בפרשת חקת דברים נכונים למבין:

(יט) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח וגו' ונדחת והשתחוית להם ועבדתם אשר חלק ה' אלהיך אתם לכל העמים תחת כל השמים:

אמו בהכרח היתה מטתו כאשר הגדיל ויהי לאיש ארוכה ורחבה ארבע או חמש פעמים ככה ואיש אשר אלה לו לא ימצא בית אשר יוכל לגור בו ואף לא עיר לשבת בה כי יצרו צעדיו מלכת ברחובותיה. באמת איש, באמת כל אדם. הידועה לכל, כמו מחצית השקל „ב ש ק ל ה ק ד ש" (שמות ל׳ י"ג) וכן מאתים שקלים „ב א ב ן ה מ ל ך" (ש"ב י"ד כ"ו) שהם שקלים ידועים לכל יושבי הארץ כי רק על ידי אמת כל אדם הידועה לנו נדע את אורך ורוחב מטתו ונערוך ממנה את אורך ורוחב בנין גופו שהוא תכלית המסופר ולא באמתו של עוג אשר לא נדע שעורה נצטרך מדה אחרת למדותה כאשר יאמר משל הקדמוני ערבך ערבא צריך:

פרשת ואתחנן.

(כג) ואתחנן אל ה׳ בעת ההוא כאשר נצחתי את שני מלכי האמרי אז התחננתי לאמור.

(כד) אתה החלות להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה וגו׳. הוא הלשון אשר דברת אלי*) „ר א ה ה ח ל ת י" תת לפניך את סיחן ואת ארצו „ה ח ל ר ש" ואם יש התחלה יש תכלית, על כן אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן, להשיג שמה את התכלית אשר אבקש. ההר הטוב הזה את הר המוריה ככתוב (דה"ב ג׳ א׳) ויחל שלמה לבנות את בית ה׳ בירושלים בהר המוריה. והלבנון הוא המקדש בעצמו. כי קוה משה שיבנה המקדש על ידו כאשר הוקם המשכן על ידו. וכאמרם ז"ל (יומא ל"ט ע"א) למה נקרא שמו לבנון שמלבין עונותיהן של ישראל: או לבנון כמשמעו שהוא מקום „ג ן ע ד ן" כאשר בארנו (בראשית ב׳ ח׳) אצל ויטע ה׳ אלהים „ג ן ב ע ד ן" מקדם כי נטע גן „ב ה ר ה ל ב נ ו ן" אשר היה מקום תענוג „ו ע ד ן" כאמור (תהלים ק"ד ט"ז) ישבעו עצי ה׳ א ר ז י ל ב נ ו ן"

---

*) (דברים ב׳ ל"א)

והדבר אשר יקשה מכם תקרבון אלי ושמעתיו ובבוא עתו הואיל לבאר את כל סתום בתורה למען ירוץ כל קורא בה:

(טו) ואקח את ראשי שבטיכם וגו׳ ואתן אותם ראשים עליכם שרי אלפים ושרי מאות וגו׳. את הענין הזה בארנו במועצות ודעת בפרשת יתרו:

ב (כח) אכל בכסף תשברני וגו׳. כאשר עשו לי בני עשו הישבים בשעיר והמואבים הישבים בער. הכתוב הזה לא יתנגד אל הכתוב בפרשת כי תצא לא יבא עמוני "ומואבי" בקהל ה׳ וגו׳ "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים בצאתכם ממצרים". כי אינו דומה המקדים ונותן בחנם למאחר ונותן בכסף מלא כאשר נדבר במקומו בבאר רחובות:

ג (ט) צידנים יקראו לחרמון שרין והאמרי יקראו לו שניר, ובמקום אחר בפרשת ואתחנן הוא אומר ועד הר שיאון הוא חרמון הרי לו ארבעה שמות למה הוצרכו ליכתב להגיד שבח ארץ ישראל שהיו ארבע מלכיות מתפארות בכך זו אומרת על שמי יקרא וזו אומרת על שמי יקרא. לשון רש״י ז״ל:

והנכון לדעתי על פי הפשט הוא כי שרין ושניר ענין אחד למו כמו שמלה שלמה כבש כשב וכדומיהן, מלות שנתערבו אותיותיהן ושנעתקו מפנים לאחור או להפך, והאחרונים כבדי לשון היו ולא יכלו להגות את הרי״ש ויקראו שי־אין תחת שיר־יון, כמו סבולת, תחת שבולת (שופטים י״ב ו׳):

ועל כתב הצידונים ולשונם והגיונם דברתי בספרי "מצבת עולם" אשר חברתי זה חמש עשרה שנה לבאר בו את צוואת "אשמנעזר מלך צידון" החקוקה בצפורן שמיר "בכתב לבונאה" על ארון מנוחתו אשר היה טמון במערה אחת בארץ צידון יותר מאלפים וחמש מאות שנה ואשר העלו הצרפתים חופשי קדמוניות משם ויציגו אותו למשמרת באוצר כלי חמדה עתיקי ימים בעיר הגדולה לאלהים "פריס" הבירה. ואין פה המקום להאריך:

(יא) הנה ערשו ערש ברזל וגו׳ תשע אמות ארכה וארבע אמות רחבה.

לדעת הרשב״ם ז״ל ערשו היא עריסתו אשר שכב בה כאשר היה ילד קטן, והיותר נכון הוא דעת האומרים כי ערשו היא מטתו אשר שכב בה כאשר היה לאיש כמו אף ערשנו רעננה (שה״ש א׳ ט״ז) וכדומה. כי אילו היתה זאת מדת עריסתו כאשר היה יונק את שדי

שאין ענינו כי עברו את הר האמרי בלכתם מחורב עד קדש ברנע. כי אם ענינו כי הלכו מחורב עד קדש ברנע אשר משם יעלה הדרך להר האמרי יען כי בגבול האמרי הוא ככתוב מפורש בפסוק השני ואמר אליכם באתם עד הר האמרי אשר ה׳ אלהינו נתן לנו ראה נתן ה׳ אלהיך לפניך את הארץ עלה רש וגו׳:

ועתה נתנה ראש ונשובה כי אמר משה לישראל כי באחד עשר יום הלכו מחורב עד קדש ברנע שהוא בקצה גבול הר שעיר היא ארץ אדום הקרובה לארץ ישראל. ואילו לא חטאו בדבר המרגלים היו אדום ומואב פותחים את שערי ארצותיהם לפניהם לעבור בהם ולהגיע מהר למחוז חפצם כי בעת ההיא עוד לא פג פחדם אשר פחדו ורהו מפני השמועה כי קרע ה׳ את הים לגזרים לפני בני ישראל ככתוב (שמות ט״ו ט״ו-י״ז) אז נבהלו אלופי אדום אילי מואב יאחזמו רעד נמגו כל ישבי כנען. תפל עליהם אימתה ופחד בגדל זרועך ידמו כאבן ״עד יעבור עמך ה׳ עד יעבור עם זו קנית״. תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה׳ מקדש אדני כוננו ידיך וגו׳. אולם בסבת חטא המרגלים נעו בני ישראל ונדו במדבר ארבעים שנה. וברבות הימים נהפך לבב אדום ככתוב (במדבר כ׳ כ׳ כ״א) ויצא אדום לקראתו בעם כבד וביד חזקה. וימאן אדום נתן את ישראל עבור בגבלו ויט ישראל מעליו: וגם מלך מואב לא נתנו לעבור ככתוב (שופטים י״א י״ז י״ח) וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה וישב ישראל בקדש וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב וגו׳:

(ג) ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש דבר משה אל בני ישראל ככל אשר צוה ה׳ אתו אלהם אחרי הכותו את סיחן מלך האמרי וגו׳:

טעם ״ככל״ אשר צוה ה׳ אתו אלהם הוא להודיע כי היה משה מלמדם להועיל ולא אבה להלאותם בלמודים שונים בפעם אחת וילמדם את המצות לאט לאט כפי אשר יכלו שאת וכפי צורך העת, ואת שאר המצות שמר בלבו להודיעם לעת מצוא. ועל כן נמצאו בספר החמישי הזה מצות אחדות אשר לא נזכרו ולא נפקדו בארבעה ספרים הראשונים כמו דין יבום וחליצה והמוציא שם רע וגירושין ודומיהן, וכאשר ראה כי הגיע יומו לערוב חש ללמדם את הכל למען תהיה תורת ה׳ תמימה בידם:

(ה) בעבר הירדן בארץ מואב הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר. כי בעודנו חי עמהם השיב כענין לשואל כהלכה כאמרו

הביאו ״זהב רב״ בנדבה למלאכת הקדש עד אשר אמרו העושים במלאכה כי הוא ״די והותר״ ככתוב (שמות ל״ו ה׳) ויאמרו אל משה לאמר מרבים העם להביא ״מדי העבדה״ למלאכה אשר צוה ה׳ לעשות אותה. והטעם אשר הפך משה את הסדר ויחל לדבר מערבות מואב אשר חנה שם ישראל בעת ההיא ושב ״ללבן״ (הוא לבנה) ומשם ״לחצרות״ אשר נסגרה שם מרים ומשם ״לדי זהב״ מקום אהלו בתחלה הוא למען שלב אליו את המאמר ה׳ אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר רב לכם שבת בהר הזה וגו׳:

(ב) אחד עשר יום מחרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע:

רוב המפרשים החליטו כי ענין הכתוב הזה הוא כי לעבור מחורב ״דרך הר שעיר״ עד קדש ברנע הוא מהלך אחד עשר יום. והוא הפך האמת כי ״הר שעיר״ אינו בין הר חורב לקדש ברנע כי אם מעבר השני לקדש ברנע אצל עמון ומואב והר האמורי. כפי האותות והמופתים אשר אשים לפניך כי כתיב (במדבר ל״ב ב׳-ד׳) זאת הארץ אשר תפל להם בנחלה ארץ כנען לגבולותיה. והיה לכם ״פאת נגב״ ממדבר צין על ידי ״אדום״ והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה והיה תוצאתיו ״מנגב לקדש ברנע״. וכתיב בשליחת המרגלים מקדש ברנע ויאמר אלהם ״עלו זה בנגב ועליתם את ההר״ (שם י״ג י״ז) וכתיב (דברים א׳ מ״ג מ״ד) ותזידו ותעלו ההרה. ויצא האמרי הישב בהר ההוא לקראתכם וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים ויכתו אתכם ״בשעיר״ עד חרמה וכתיב (יהושע ט״ו א׳—ג׳) ויהי הגורל למטה בני יהודה למשפחותם ״אל גבול אדום״ מדבר צין נגבה מקצה תימן. ויהי להם גבול נגב מקצה ים המלח מן הלשון הפונה נגבה. ויצא אל מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה ועלה ״מנגב לקדש ברנע״ וגו׳, וכתיב (שם שם י׳) ונסב הגבול מבעלי ימה ״אל הר שעיר״. אשר די באר ודי עולה כי ״הר שעיר״ הוא מעבר השני לקדש ברנע נוכח ארץ כנען ולא מעבר הזה אשר נוכח הר חורב:

והנה כי כן ענין הכתוב אחד עשר יום מחרב דרך הר שעיר עד קדש ברנע הוא. כי באחד עשר יום ילך ההולך מחורב עד קדש ברנע העומד בדרך הר שעיר. רצונו, בדרך העולה להר שעיר כמו ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה וגו׳. וכדומה לו כתיב (דברים א׳ י״ט) ונסע מחרב ונלך את כל המדבר הגדול והנורא ההוא אשר ראיתם ״דרך הר האמרי״ כאשר צוה ה׳ אלהינו אתנו ״ונבא עד קדש ברנע

דברי יא"ר

דברים א.

פרשת דברים.

א (א) אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרת ודי זהב:

לדעת רבי יוסי בן דורמסקית בספרי כל אלה הנזכרים מקומות הם אשר נקבו בשמות עם סימן בתוך סימן וכן דעת הרשב"ם: "בעבר הירדן במדבר". שעורו בעבר ההוא אשר בצד המדבר אשר היו שם בני ישראל ארבעים שנה ולא בעבר השני אשר נגד ארץ כנען. ובאיזה מקום במדבר ההוא "בערבה", בערבות מואב. "מול סוף", שים סוף מתחיל ממזרח ארץ ישראל ככתוב ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים וגו' כלומר ממזרח ועד מערב והוא ים המלח שכתוב בגבול קרן מזרחית דרומית באלה מסעי וגם בפרשת ואתחנן וכל הערבה עבר הירדן מזרחה ועד ים הערבה והוא ים סוף שאצל ערבות מואב: "בין פארן ובין תפל", בין שני המצרים האלה עמדו "לבן וחצרות ודי זהב", והוא כמו בין בית אל ובין העי:

והנה רבים ראו כן תמהו על אשר לא נזכרו לבן ודי זהב בין המסעות, ואנכי לא כן עמדי כי לדעתי "לבן" היא "לבנה" הנזכרה באלה מסעי אחר חצרות, רתמה, ורמון פרץ. "ודי זהב" שם תואר הוא למקום אשר בו הוקם המשכן במדבר סיני כי שם

הודיע את שמותם ואת מעלתם להתיחש להראות כי קנאה גדולה קנא פינחס בהכותו את שני אלה אשר היו אנשי שם. ולגלות את רוע לבב המדינים. כי היה צור אחד מחמשת מלכי מדין ככתוב (במדבר ל״א ח׳). ובעצת בלעם הקוסם חלל את בתו להזנותה למען הכשיל את ישראל ככתוב (שם שם ט״ז) הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה׳ על דבר פעור וגו׳: כי אם אמנם יעץ בלעם את בלק ללכת לשוב אל עירו ואל ביתו כאשר בארנו אצל ״לכה איעצך״ בכל זאת לא מטוב לב עשה זאת כי אם יען ידע כי לא יצליח חפצו בידו כל עוד לא הביט ה׳ און ביעקב ולא ראה עמל בישראל כמבואר במקומו. אולם כאשר באה אליו השמועה מְדָיְנָה כי החל הערב רב לזנות אל בנות מואב ודלת העם מבני ישראל נמשכו אחריהם ונצמדו לבעל פעור אמר אל חמשת מלכי מדין כי עת מצוא היא להם לפרוש רשתות לרגלי גדולי ונכבדי ישראל על ידי הבתולות היפות בנות מלכים וסגנים אשר חלק משמן חכן למשוך ״לויתן״ בחכה ״אשר נשיא יחטא״:

והנה זאת עולה מן המדובר כי בנות מדין לבד חרשו רע על ישראל להדיחו מאחרי אלהיו ועל כן קצף משה על פקודי החיל שרי האלפים ושרי המאות אשר לחמו על מדין ויאמר אליהם משה (שם שם י״ד ט״ו) החייתם כל נקבה. אבל בנות מואב לא פרשו רשתות לישראל כי אם הם באו אליהן על ידי הערב רב כאשר הוכחנו בטוב טעם ודעת אצל ויחל העם לזנות אל בנות מואב. ואם אמנם כי בהיות ישראל עמהן נצמד לבו לבעל פעור לא בהן האשם ועל כן לא נחשב להן הדבר לעון:

פרשת פינחס.

(יא) פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן השיב את חמתי מעל בני ישראל בקנאו את קנאתי בתוכם ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי. לכן אמר הנני נתן לו את בריתי שלום. והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם תחת אשר קנא לאלהיו ויכפר על בני ישראל:

שלש תמיהות יש בענין הזה. התמיה הראשונה היא, למה יחסוהו עוד הפעם למשפחתו אחר אשר כבר יחסוהו מדי דברו בו בסוף פרשת בלק וירא פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן ויקם מתוך העדה וגו':

התמיה השניה. הכי לא היתה הכהונה נתונה לאהרן ולבניו לעולם אשר אמר הפעם והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם:

התמיה השלישית. מדוע אמר ה' אל משה לכן אמר הנני נתן לו את בריתי שלום ולא פורש למי יאמר זאת אם לפנחס או לזולתו:

והנני לקשר מעדנות הכתובים באופן יותרו התמיהות האלה ואומר כי גדולה מעלת הכהנה הבאה בתשלום גמול חלף צדקתו. ממעלת הכהנה הבאה מבטן ומלידה כמתנת חנם. וזה הדבר אשר דבר ה' „פינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן" אשר מפאת אבותיו כהן הוא. יתר שאת ויתר עז לו עתה כי „השיב את חמתי מעל בני ישראל בקנאו את קנאתי בתוכם ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי" כי עצר את המגפה מישראל „לכן אמור לכל עדת בני ישראל אשר הציל ממות נפשם כי „הנני נתן לו (לפנחס) את בריתי שלום והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהנת עולם." לא כמתנת חנם כי אם כמשלם שכר טוב ליראיו „תחת אשר קנא לאלהיו ויכפר על בני ישראל." והוא אמת ונכון:

(יד) ושם איש ישראל המכה אשר הכה את המדינית זמרי בן סלוא נשיא בית אב לשמעני. ושם האשה המכה המדינית כזבי בת צור ראש אמות בית אב במדין הוא:

הפליאה הראשונה היא בחילוף השמות, כי אחרי אשר כנהו פעם אחת בשם ישראל וַיֵּשֶׁב ״ישראל״ בשטים. קראו שלש פעמים בשם עם ויחל ״העם״ ותקראנה ״לעם״ ויאכל ״העם״. ואחר כן קראו פַּעֲמַיִם בשם ישראל ויצמד ״ישראל״ לבעל פעור, ויחר אף ה׳ ״בישראל״. ומדי דברו בו פקדו עוד פעם אחת בשם עם, קח את כל ראשי ״העם״ וגו׳. וטרם כלה לדבר קראו פַּעֲמַיִם בשם ישראל, וישב חרון אף ה׳ ״מישראל״, והנה איש מבני ״ישראל״ בא:

הפליאה השניה היא בענין ההקעה, כי ה׳ אמר אל משה קח את כל ראשי העם והוקע אותם (את הראשים). והוא צוה את הראשים לקעת את העם ככתוב ויאמר משה אל שפטי ישראל הרגו איש אנשיו וגו׳:

ולמען תבין את אשר לפניך אודיעך נאמנה כי ״העם״ הנזכר בזה הוא הערב רב אשר היה ראשית חטאת. וזה ענין ויחל ״העם״ לזנות אל בנות מואב ותקראן ״לעם״ לזבחי אלהיהן ויאכל ״העם״ וישתחוו לאלהיהן: ואחר כן ״ויצמד ישראל לבעל פעור״ כי למדו מעשיהם ויעשו כמוהם כאשר עשו בעגל ובשאלות הבשר בתבערה ובקברות התאוה. ״ויחר אף ה׳ בישראל״ שלח בהם מגפה. ״ויאמר ה׳ אל משה קח את כל ראשי העם״. את כל ראשי הערב רב. ״והוקע אותם״ את הראשים האלה ״לה׳ נגד השמש״ למען יראו הכל בקנאתך לה׳ ועל ידי כן ״וישב חרון אף ה׳ מישראל״, כי תעצר המגפה מישראל. ״ויאמר משה אל שפטי ישראל הרגו איש אנשיו הנצמדים לבעל פעור״ (וראשי הערב רב בינימו). ״והנה איש מבני ישראל (ולא מהערב רב) בא״ ברגע אשר החלו שופטי ישראל לעשות נקמה בראשי הערב רב ובכל הנצמדים לבעל פעור ״ויקרב אל אחיו את המדינית לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל והמה בכים פתח אהל מועד״ כי יצא הקצף מאת ה׳ החל הנגף. והעד וירא פינחס וגו׳ וידקר את שניהם וגו׳ ״ותעצר המגפה״ מעל בני ישראל. ובזה הכל נכון והכתובים יחדו יהיו תמים:

קין" ואם אמנם קין העם אשר תתיחש אליו לבער יהיה ולא ישאר ממנו שריד, אתה תעמוד. ואף אם תגלה בין גולי יהודה "עד מה" עד כמה "אשור תשבך" כי לא יגלה אותך סנחריב מלך אשור גלות שלומים כי אם ישאיר ממך פלטים בירושלים עיר הקדש אשר לא יתננה ה' בידו ככתוב (מ"ב י"ט ל"ב) לכן כה אמר ה' אל מלך אשור לא יבוא אל העיר הזאת ולא יורה שם חץ ולא יקדמנה מגן ולא ישפוך עליה סללה. והעד כי מצאנו את בני יהונדב בן ריכב ממשפחת הקיני יושבים בירושלים כמאת שנה אחר מות סנחריב מלך אשור ככתוב (ירמיה ל"ה י"א) ויהי בעלות נבוכדראצר מלך בבל אל הארץ וַנֹּאמֶר בואו ונבוא ירושלים מפני חיל הכשדים ומפני חיל ארם ונשב בירושלים:

(כג) וישא משלו ויאמר אוי מי יחיה משמו אל. מדי דברו באשור אשר ברבות הימים ישבה משבט הקיני שבי נשא עליו את הקנה הזאת ויאמר, אוי מי ישאר בחיים אחר אשר יעשהו אֵל שבט לאפו ונושא מטה זעמו ככתוב (ישעיה י' ה') הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי. וככתוב (שם י"ד כ"ד) נשבע ה' צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום לשבור אשור בארצי ועל הרי אבוסנו:

(כד) וצים מיד כתים וענו אשור וענו עבר לתפארת המליצה כפל את דבריו במלות שונות כי "אשור" הוא "עבר הנהר" ככתוב (שם ז' כ') ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה" בעברי נהר במלך אשור" וגו'. וגם הוא עדי אבד. ואשור גם הוא כעמלק לאבדון הוכן ככתוב (מ"ב י"ט ל"ז) ויצא מלאך ה' ויכה במחנה אשור מאה ושמונים וחמשה אלף איש וגו'. ויסע וילך סנחריב מלך אשור וישב בננוה ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכהו בחרב:

כה (א) וישב ישראל בשטים היא אבל השטים. ויחל העם לזנות אל בנות מואב ותקראן לעם לזבחי אלהיהן ויאכל העם וישתחוו לאלהיהן. ויצמד ישראל לבעל פעור ויחר אף ה' בישראל. ויאמר ה' אל משה קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' נגד השמש וישב חרון אף ה' מישראל. ויאמר משה אל שפטי ישראל הרגו איש אנשיו הנצמדים לבעל פעור. והנה איש מבני ישראל בא ויקרב אל אחיו את המדינית לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל והמה בכים פתח אהל מועד:

שתי פליאות גדולות ועצומות יש בענין המסופר בזה ואלו הן:

כאמרו שם כי יום מהומה ומבוסה ומבוכה לאדני אלהים צבאות בגי חזיון "מקרקר קיר". אשר יקרר ויחריד את יושבי מדינת קיר בעת ינהרו צבאות המלך אשור להחלץ שמה לצאת למלחמה נגד ישראל כאשר יגיד עליו רעו הכתוב השני "וקיר ערה מגן":

ועתה נשוב לקדמותנו "וקרקר כל בני שת" רצונו בזה כי לקול מפלת מואב יחרדו וירגזו העמים כלם אשר צאצאי שת המה וכדומה לו שמעו עמים ירגזון חיל אחז יושבי פלשת וגו׳:

(יח) והיה אדום ירשה וגו׳. ככתוב (ש״ב ח׳ י״ד) וישם באדום נצבים בכל אדום שם נצבים ויהי כל אדום עבדים לדוד. וישראל עשה חיל ככתוב אחריו ויושע ה׳ את דוד בכל אשר הלך. וירד מיעקב. ירד. לשון ממשלה היא כמו כי הוא רודה בכל עבר הנהר (מ״א ה׳ ד׳). ושעורו כי יהיה עשו נגש ונענה מיעקב אשר ירדה בו והאביד שריד מעיר ואז יאבד עשו שריד מעיר ה׳ ככתוב (עובדיה פסוק י׳ י״א) מחמת אחיך יעקב וגו׳ ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו ועל ירושלים ידו גורל גם אתה כאחד מהם:

(כא) וירא את הקיני וישא משלו ויאמר איתן מושבך ושים בסלע קנך. כי אם יהיה לבער קין עד מה אשור תשבך:

רבים אומרים כי קיני וקין שם אחד הוא כמו אליה אליהו ישעיה ישעיהו ירמיה ירמיהו. ולדעתי. קיני הוא שם שבט אחד אשר יצא מעם הנקרא קין כי כן כתיב (שופטים ד׳ י״א) ובני חבר הקיני נפרד מקין מבני חובב חותן משה. ששעורו ובני חבר הקיני מבני חובב חותן משה נפרד מקין. והעד (שם א׳ ט״ז) ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה וגו׳ וישב את העם. והנה כתיב (ש״א ט״ו ו׳) ויאמר שאול אל הקיני לכו סרו רדו מתוך עמלקי פן אוסיפך עמו. שהיא לאות כי עזב הקיני את בני יהודה כאשר גבר אויב וישב בתוך עמלק. ובימי שאול שב הקיני אל מקום אהלו בתחלה וישב את בני יהודה עד שנת ארבע עשרה לחזקיה מלך יהודה, כי אז עלה סנחריב מלך אשור על ערי יהודה הבצורות ויתפשם ככתוב (מ״ב י״ח י״ג). והדבר מובן מאליו כי הוליך אשור את הקיני שבי עם בני יהודה ולפני גלות החיל הזה עלה הכורת על קין העם אשר ממנו יצא ויהי לבער. והנה כי כן בהתנבאות בלעם על עמלק כי אחריתו עדי אבד ככתוב בפסוק הקודם ראה את הקיני יושב בקרבו ויתנבא עליו כי תהיה לו נפשו לשלל "וישא משלו ויאמר איתן מושבך ושים בסלע קנך" כי תשוב לשבת עם בני יהודה כבתחלה. "כי אם יהיה לבער

לא יתנני ה׳ לקלל את ישראל הנני הולך לשוב לעמי. וטרם אפרד ממך אתן לך עצה. וזאת העצה היעוצה מני "לכה" ורדה גם אתה מן המקום הזה ושוב אל עירך כי אנכי הרואה כי הרעה אשר יעשה העם הזה לעמך תהיה באחרית הימים ולא עתה. ומה לך לדאוג לימים רבים ועתים רחוקים אם רק שלום ואמת יהיה בימיך:

(טו) וישא משלו ויאמר נאם בלעם בנו בער ונאם הגבר שתם העין נאם שמע אמרי אל וידע דעת עליון וגו׳.

למען לא יחשוב בלק כי כחכם הרואה את הנולד ולא בנבואה ידבר אתו הפעם התפאר שנית לפניו בשלש מעלותיו כאשר בארנו למעלה. והוסיף לאמר "וידע דעת עליון" היודע את העתידות למען יאמנו דבריו. ויאמר. אראנו ולא עתה. אראה בנבואה כי יעשה יעקב רעה לעמך אבל לא עתה יעשה זאת. אשורנו ולא קרוב. אשור את ישראל משלם גמול לעמך אבל לא בזמן קרוב. דרך כוכב מיעקב. כוכב הזה הוא "המזל אריה" שהוא כוכבו של "יהודה גור אריה" כאשר בארנו (בראשית מ״ב ט׳). וקם שבט מישראל. שבט. כמשמעו. כי משבט יהודה יצא נגיד ומצוה לאומים אשר יאחוז את שבט המושל בידו. ומחץ פאתי מואב ככתוב (ש״ב ח׳ ב׳) "ויך את מואב" וימדדם בחבל השכב אותם ארצה וימדד שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות "ותהי מואב לדוד לעבדים נושאי מנחה". וקרקר כל בני שת. לדעת המפרשים קרקר ענינו הריסה. ואינו נכון. אחר אשר לא נמצא כתוב בספרי דברי הימים כי הרס דוד את נאות כל האמות אשר כמונו צאצאי שת הם. ואף אילו היתה הנבואה על מלך המשיח. איך יעלה על לב איש לחשוב כי יהרוס המלך המשיח ולא יחמול את כל העמים אשר על פני האדמה אם כתיב מפורש (צפניה ג׳ ט׳) כי אז אהפך אל עמים שפה ברורה לקרא כלם בשם ה׳ לעבדו שכם אחד. וכדומה מן היעודים כי תמלא הארץ דעה את ה׳ כמים לים מכסים:

ואשר הביאו ראיה להוראת מלת קרקר מן מקרקר קיר (ישעיה כ״ב ה׳) אשר פרשו כי יהרוס את הקיר היא החומה. גם שם לא ינוח לי לפרש מקרקר מענין הריסה. אחרי אשר לדעתי אין "קיר" ההוא תואר לחומה כי אם הוא שם מדינה אחת. ככתוב באר היטב בפסוק השני ועילם נשא אשפה ברכב אדם פרשים "וקיר ערה מגן". ואם אין חומה אין מהרס:

לכן אומר אני כי קרקר מלה מורכבת היא מן קר־קר ושתים באו אל התבה להורות על קרירות גדולה וחרדת הגוף מפחד מלחמה.

ונראה לי הטעם כי התפאר בלעם את נפשו לפני בלק בשלש מעלות. המעלה הראשונה היא מעלת יחוסו כי בן בעור הקוסם הוא. המעלה השניה היא מעלת עצמו כי שתום העין הוא לראות את העתידות על ידי קסמיו. המעלה השלישית והעליונה היא מעלת הנבואה כי ישמע אמרי אל ומחזה שדי יחזה בעינים פקוחות כאשר יפול על הארץ בבטול החושים:

(ה) **מה טבו אהליך יעקב.** רמז למה שנאמר (בראשית כ"ה כ"ז) ויעקב איש תם ישב אהלים: **משכנתיך ישראל** כאשר אמר משה בברכתו (דברים ל"ג כ"ח) וישכן ישראל בטח בדד עין יעקב וגו'. **כנחלים נטיו כגנת עלי נהר כאהלים נטע ה' כארזים עלי מים.** כמו שתרגם אונקלוס כנחלין דמדברין כגנת שקיא דעל פרת כבוסמיא דנציב ה' כארזין דנציבין על מיא: (ז) **יזל מים מדליו.** דלי, הוא שם כלי קשור בחבל שמושכין בו מים מן הבאר, ובמקומות אשר המים יקרים יריקו את הדלי לאט לאט למען לא יזל ממנו מעט מים ארצה. אולם הוא ישכון על מבועי מים ולא יחוש כי יזלו מים מדליו כאשר יריק אותם אל כלים אחרים. **וזרעו במים רבים** כי תהיה אדמתו רטובה:

וירם מאגג מלכו ותנשא מלכתו. לדעת רוב המפרשים הנבואה הזאת נחלקה לשתים. מחציתה הראשונה נאמרה על שאול בן קיש אשר היה המלך הראשון בישראל אשר נלחם עם עמלק, ומחציתה השניה נאמרה על דוד בן ישי. אבל האמת יורה דרכו כי הכתוב הזה המשך אחד לו ועל מלך אחד ישא מדברותיו. והמלך הזה איננו שאול בן קיש אחרי אשר מודעת זאת לכל היא כי לא היה אגג סבת רוממותו והתנשאותו כי אם סבת ירידתו ונפילתו ככתוב (ש"א ט"ו ט' י"א) ויחמל שאול והעם "על אגג" וגו' ויהי דבר ה' אל שמואל לאמר נחמתי כי המלכתי את שאול למלך כי שב מאחרי ואת דברי לא הקים וגו'. והנה כי כן נכון להחליט כי הנבואה הזאת על דוד בן ישי לבד נאמרה כי הוא לבדו התרומם והתנשא למלוך בסבת אגג אשר החיה שאול בחמלתו עליו ככתוב (שם שם כ"ח) ויאמר אליו שמואל קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך. וכתיב (ש"ב א' א') ויהי אחר מות שאול ודוד שב מהכות את העמלק וגו'. וכתיב (שם ה' י"ב) וידע דוד כי הכינו ה' למלך על ישראל וכי "נשא ממלכתו" בעבור עמו ישראל:

(יד) **ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך.** עצתו כלולה ועצורה במלת "לכה". ושיעור הענין כן הוא, ועתה אשר נודע לי בנסיון כי

והנה מצאתי און לי בספר הזוהר פרשת וישלח אשר כתב לאמור ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים דהכי הוה ארחיה דאיהו הוה מנחש. בלבן כתיב נחשתי דאשגח בחרשוי ובקסמוי בעסקיה דיעקב. וכד בעא לאובדא ליעקב בנחשא ובחרשא דיליה בעא לאובדיה ולא שבקיה קב"ה. והיינו דאמר בלעם בר בריה כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל. מאן ייכול להון דהא סבאי בעא לאובדא ית אבא דלהון בנחשים ובקסמים דיליה ולא סליקו בידיה דלא שבקיה ללטייה. הה"ד כי לא נחש ביקב: כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל. כעת. עם כ"ף הדמיון, כמו מחר כעת הזאת (יהושע י"א ו'). ושיעורו, כמו בעת הזאת כן יאמר תמיד על יעקב וישראל חזו מפעלות אלהים אשר הגדיל לעשות לעמו:

(כד) הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא נגד מלכי האמרי. לא ישכב עד יאכל טרף, ודם חללים ישתה לא ינוח עד אשר ינצח את אויביו ויכבוש את ארץ כנען:

(כז) ויאמר בלק אל בלעם לכה נא אקחך אל מקום אחר אולי יישר בעיני האלהים וקבתו לי משם. אחרי אשר אמרת כי בראש הפסגה לא הביט ה' און ביעקב ולא ראה עמל בישראל אקחך אל מקום אחר אולי יכשר בעיני האלהים להניחך לקללם שמה:
(כח) ויקח בלק את בלעם ראש הפעור וגו'. כי ראה בקסמיו כי יחטא ישראל שמה ויקו כי יתנהו ה' לקללם:

כד (א) וירא בלעם כי טוב בעיני ה' לברך את ישראל ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים. לא הוסיף לעזוב את מקומו ללכת לקראת נחשים כאשר הסכן הסכין לעשות עד כה כי אם התיצב אצל המזבחות אשר בנה בלק וישת אל המדבר פניו אל המקום אשר עמד שם המשכן, לשאוב משם את רוח הנבואה:
(ב) וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שכן לשבטיו ראה את דגליו חונים סביב המשכן. ותהי עליו רוח אלהים כי התפעלה נפשו ותנח עליו הרוח:

(ג) וישא משלו ויאמר נאם בלעם בנו בער ונאם הגבר שתם העין, נאם שמע אמרי אל אשר מחזה שדי יחזה נפל וגלוי עינים:

ראוי להתבונן כי אמר שלש פעמים נאם אשר היה די לו באחת. ואמר שתום העין בלשון יחיד, וגלוי עינים בלשון רבים, והלא דבר הוא:

(יד) **ויקחהו שדה צפים אל ראש הפסגה.** רש״י ז״ל אמר וזה לשונו בלעם לא היה קוסם כבלק ראה בלק שעתידה פרצה להפרץ בישראל משם, ששם מת משה וכסבור ששם תחול עליהם הקללה וזו היא הפרצה שאני רואה, עכ״ל. והוא נכון מאד, אחרי אשר בענין ההבטה אין יתרון לראש הפסגה מן במת בעל כאשר׳ פיו ענה בו לאמור לך נא אתי אל מקום אחר אשר תראנו מהשם אפס קצהו תראה וכלו לא תראה, ובכל זאת אמר לו ״וקבנו לי משם״ בלשון צווי שהיא לאות כי החליט כי המקום השני מסוגל הוא לקללה יותר מן הראשון: **ויבן שבעה מזבחת ויעל פר ואיל במזבח** מדעת עצמו בנה בלק הפעם את המזבחות ועל כן הקריב את קרבנותיו לבדו ולא כן בפעם הראשונה אשר צוהו בלעם לבנות את המזבחות ויקח חבל בעבודה ככתוב שם ויעל בלק ובלעם פר ואיל במזבח:

(יז) **ויאמר לו בלק מה דבר ה׳.** התחקה לדעת אם שנה ה׳ את רצונו על ידי שנוי המקום אם לא:

(יח) **וישא משלו ויאמר קום בלק ושמע האזינה עדי בנו צפר.** עמוד על רגליך ושמע אמרי אתה בלק בן צפור החושב כי בגלל שנוי המקום ישנה ה׳ את רצונו:

(יט) **לא איש ויכזב ובן אדם ויתנחם.** מכזב, נקרא זה אשר יבטיח לעשות דבר אשר אין בידו לעשותו. ומתנחם, הוא זה אשר נהפך לבבו לבלתי הקים את הבטחתו מפני איזה סבה מהסבות אשר בעולם, ושני אלה לא יכונו בו יתברך. **ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה.** לשון תימה היא היתכן לחשוב כזאת על ה׳ חלילה:

(כ) **הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה** כי אחת דבר האלהים ולא ישנה:

(כא) **לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל.** ואם יבטיחך לבך לאמור כי יחטאו בני ישראל על הפסגה ועל ידי כן יהפוך ה׳ להם את הברכה לקללה, על שקר אתה בוטח כי לא הביט ה׳ שם און ביעקב ולא ראה שם עמל בישראל וכאז כן עתה **ה׳ אלהיו עמו ותרועת מלך בו** ואיך אפוא אוכל לקללם:

(כג) **כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל.** ואם תאמר מדוע לא נחשתי וקסמתי למען אוכל לקללם אשיבך כי עשיתי כן והלכתי לקראת נחשים אבל ללא יועיל. כי לא ישלוט הנחש ביעקב והקסם בישראל:

נחש ככתוב (בראשית מ״ט י״ז) יהי דן נחש עלי דרך שפיפן עלי ארח. והוא שנאמר למטה ולא הלך כפעם בפעם לקראת נחשים. כאשר עוררנו בפרשת בראשית אצל והנחש היה ערום. כי אם התרומם בלעם למדרגת נביא בעבור ישראל לא הרפה את ידיו מנחשיו בתקותו לבצע את זממו על ידיהם: (ה) וישם ה׳ דבר בפי בלעם שם רסן במו פיו להפריעו לקלל את ישראל ויאמר שוב אל בלק וכה תדבר צוהו לבל יגרע ולבל יוסיף על הדברים אשר שם אל פיו: (ו) וישב אליו והנה נצב על עלתו הוא וכל שרי מואב כי חכו עליו כי בוא יבוא ובשורה בפיו (ז) וישא משלו ויאמר מן־ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם מן ארם מקום מושב המנחשים הגדולים אשר בהררי קדם משם נחני בלק מלך מואב לכה ארה לי יעקב ולכה זעמה ישראל כאילו חפשי הייתי לעשות כרצוני ולקלל כאשר עם לבבי אבל לא כן הדבר מה אקב לא קבה אל מה אועיל בקבותי את יעקב אם לא קבו אל. ומה אזעם לא זעם ה׳. ומה אועיל בזועמי את ישראל אם לא זעם ה׳ עליו: (ט) כי מראש צֻרים אראנו ומגבעות אשורנו. המשיל את האבות לצורים ואת האמהות לגבעות ככתוב (ישעיה נ״א. א׳ ב׳) הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נקרתם. הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו. הן עם לבדד ישכן ובגוים לא יתחשב. הן נבדל הוא העם הזה במשפטיו וחקיו מכל העמים אשר על פני האדמה: (י) מי מנה עפר יעקב מי ימנה את יעקב בעת אשר הוא בשפל המדרגה ונמשל לעפר הנרמס בעקב ככתוב (בראשית י״ג ט״ז) ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה: ומספר את רבע ישראל רבע הוא החלק הרביעי מן הכלל כמו ורבע הקב דביונים (מ״ב ו׳ כ״ה) וענינו ומי יספור אף דגל אחד מארבעה דגליו בעת אשר הוא במעלה העליונה ויקרא בשם ישראל שענינו שררות ויתמשל אל כוכבי השמים ככתוב (שמות ל״ב י״ג) זכר לאברהם ליצחק „ולישראל״ עבדיך אשר נשבעת להם בך ותדבר אליהם „ארבה את זרעכם ככוכבי השמים״ וגו׳: תמת נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמהו. מתוך דבריו אלה האחרונים נראה כי הרגיש בנפשו כי יפול בחרב ולא יירש חיי עד ככתוב (תהלים ל״ז ל״ח) ואחרית רשעים נכרתה. לכן התקנא בקדושי אל אשר נשא את שמותם על שפתיו ויאמר מי יתן כי תמות נפשו בכבוד כאלה הישרים בלבותם ותהי אחריתו כמוהו לנחל חיי עד ככתוב (שם שם ל״ז) כי אחרית לאיש שלום:

א ל א ר ץ ק ד ם." ובמשך הימים אשר ישבו המדינים בארץ הקדם למדו לקסום ולנחש ככתוב בספר הזוהר סוף פרשת וירא וזה לשונו, קדמה אל ארץ קדם. בגין דתמן איהו אינון סטרי חרשי מסאבו. תא חזי כתיב (מ"א ה' י') ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם. אלין אינון דהוו מבני אינון בני הפלגשים דאברהם. והא אוקימנא דהא באינון הררי קדם אינון דאולפין חרשין לבני נשא. ומההוא ארץ קדם נפקו לבן ובעור ובלעם כלהו חרשי:

והנה כי כן ידע בלק כי יש להמדינים מהלכים עם בלעם וידעו את קסמיו ועל כן שלח אליהם לחלותו אולי ישא פניהם לבוא אליו לקלל את העם וזה ענין וילכו זקני מואב וזקני מדין וקסמים בידם ויבואו אל בלעם וגו':

(ח) ויאמר אליהם לינו פה הלילה והשבתי אתכם דבר כאשר ידבר ה' אלי. הודיעם כי איננו חפשי לעשות כרצונו כי אם כחפץ ה' יעשה: וישבו שרי מואב עם בלעם רק שרי מואב לבד נשארו אתו כי שרי מדין אשר ידעו אותו מלפנים כי קוסם הוא השתוממו לשמוע ממנו כי גם נביא לה' הוא, ויאמרו כי אך שקר יהגה פיו ומי יתן טהור מטמא לא אחד. ויעזבו אותו וישובו אל ארצם ועל כן לא נזכרו ולא נפקדו זקני מדין עוד בענין הזה:

(יב) לא תלך עמהם לא תאר את העם כי ברוך הוא: עצה טובה נתן לו לבל ילך עמהם כי לא יוכל לקלל את העם יען כי ברוך הוא:

(לג) אולי נטתה מפני כי עתה גם אתכה הרגתי ואותה החייתי. טעם מלת גם, הוא כי לא בעבור אשר נטתה מפני אתן לה את נפשה לשלל כי אף אילו לא נטתה מפני בכל זאת רק אותך לבד הרגתי ואותה החייתי כי מה לה ולך:

(לד) ויאמר בלעם אל מלאך ה' חטאתי כי לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי בדרך ועתה אם רע בעיניך אשובה לי: על שאלתו על מה הכית את אתנך זה שלש רגלים השיבו חטאתי (בשגגה) כמו ואם נפש אחת תחטא "ב ש ג ג ה" (ויקרא ד' כ"ז) כי לא ידעתי כי אתה נצב לקראתי להפריעה ללכת לפנים. ועל אמרו כי ירט הדרך לנגדי ענהו ועתה אם רע בעיניך אשובה לי:

כג (ג) וילך שפי. אונקלוס תרגם שפי יחידי. והרד"ק בשרשים אמר שהוא תואר השם לראש גבעה כמו אפתח על שפיים נהרות (ישעיה מ"א י"ח). ואחרים אמרו ששנורו נדכא ונשבר כמו ושפי עצמותיו (איוב ל"ג כ"א). ולדעתי שפי היא מגזרת שפיפן שהוא מין

פרשת בלק.

כב (ב) וירא בלק בן צפור את כל אשר עשה ישראל לאמרי. הנכון בעיני היא כי היה בלק נציב מואב בחשבון. ואחר אשר נהרג סיחון שב אל ארצו ויספר לאילי מואב את אשר חזו עיניו ובגלל ידיעתו בדרכי ישראל המליכהו המואבים למלך עליהם:

(ג) ויגר מואב מפני העם מאד כי רב הוא. הפחד הזה לא היה פחד המלחמה כי ידע מואב כי לא יתן ה׳ לישראל מארצו ירושה אחרי אשר בשכבר הימים נטה מעליו כאשר לא נתנו עבור בגבולו ככתוב (שופטים י״א, ט״ו—י״ח) ויאמר לו כה אמר יפתח לא לקח ישראל את ארץ מואב וגו׳ כי בעלותם ממצרים וילך ישראל במדבר עד ים סוף ויבא קדשה וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום לאמור אעברה נא בארצך ולא שמע מלך אדום "וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה" וישב ישראל בקדש, וילך במדבר ויסב את ארץ אדום "ואת ארץ מואב" ויבא ממזרח שמש לארץ מואב ויחנון בעבר ארנון "ולא באו בגבול מואב כי ארנון גבול מואב." זולתי יראת הרעב אשר יסבול על ידו בשנת בצורת נפל עליו. וזה טעם כי רב הוא. כי יאכל את כל התבואות אשר סביב ארצנו ונפשנו ברעב תתמוגג. והעד עתה ילחכו הקהל את כל סביבתינו וגו׳:

(ד) ויאמר מואב אל זקני מדין וגו׳. שתי פליאות יש בענין הזה. הפליאה הראשונה היא. מה ראה מואב לגלות את לבו לפני זקני מדין אם לא בקש להתקשר עמהם ללחום עם בני ישראל כי אם לשלוח מלאכיהם יחד אל בלעם לחלותו לבוא אליו לקלל את ישראל. וזאת היה לאל ידו לעשות בלעדם: הפליאה השניה. איך ידעו זקני מדין את הקסמים אשר יקסום בלעם בהם כי לקחו קסמים בידם להביאם אליו:

לכן שעיפי ישיבוני כי בטרם התישבו המדינים בארץ הקרובה למואב ככתוב (בראשית ל״ו ל״ה) המכה את מדין בשדה מואב. גרו בארץ הקדם מקום מושב בלעם ואבותיו הקוסמים ככתוב (שם כ״ה א׳—ו׳) ויוסף אברהם ויקח אשה ושמה קטורה ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדן ואת "מדין" וגו׳. וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי "קדמה

כי בטחנו באהבתך כי תתן אותנו לעבור ועל כן באנו עד הלום:

(יז) נעברה נא בארצך. אין נא רק לשון בקשה. לא נעבר בשדה ובכרם ולא נשתה מי באר דרך המלך נלך לא נטה ימין ושמאל וגו׳. ולמטה נאמר ויאמרו אליו בני ישראל ״במסלה נעלה״ ואם מימיך נשתה אני ומקני ונתתי מכרם רק אין דבר ברגלי אעברה. והנה חשבו רבים כי דרך המלך ומסלה ענין אחד למו, והוא הפך האמת, כי איך יתכן לחשוב כי שלחו בני ישראל אליו שנית את הדברים אשר דבר אליו משה ואשר ענה עליהם לאמור לא תעבר בי פן בחרב אצא לקראתך:

והנכון בעיני הוא כי דרך המלך היא דרך רחבה ישרה ומתוקנה במצות המלך אשר לא יכשלו העוברים עליה. ומסלה היא דרך עקומה ולא סלולה ככתוב (ישעיה ל״ה ח׳) והיה שם ״מסלול ודרך.״ וככתוב (שם מ׳ ג׳) פנו ״דרך ה׳״ ישרו בערבה ״מסלה״ וגו׳. והנה שאל משה ממלך אדום לתתו לעבור בדרך המלך אשר אין מעקשים בה למען יבא מהר למחוז חפצו. והבטיחהו כי לא ישה ממנה ימין ושמאל לשתות מים מן הבארות אשר בין השדות והכרמים כי אם מנחל בדרך ישתה. וכאשר השיבו אדום לאמור לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך לא אבה משה הפצר בו. אבל בני ישראל אמרו אולי יש תקוה וישלחו אליו שנית לאמור ״במסלה נעלה״ כלומר אם לא יכשר בעיניך לתת אותנו לעבור בדרך המלך מוכנים אנחנו לעלות בדרך עקומה אשר לא חלו בה ידים, ואם את מימי בארותיך אשר בין השדות והכרמים נשתה אתן מכרם רק לא יהיה דבר מפריע בעדינו, כי לא אחפוץ להרויח כי אם לעבור ברגלי באיזה דרך ואופן שיהיה. וכן נראה מדברי אונקלוס שתרגם דרך המלך נלך באורח מלכא נזיל. במסלה נעלה, באורח כבישא ניסק. שענינו בדרך הנעשה בדריסת רגלי בני אדם בין שדות וכרמים נעלה. וכן מצאנו (עירובין נ״ג) איך התנצח רבי יהושע בן חנניה מילדה אחת בלכתו במסלת השדה בדמיונו כי דרך כבושה היא. וכן (במקואות פ״ח) מפני הכבישה פירוש הערוך מפני המסלול של בני אדם כמו שתרגם המתרגם גבר במסלתו ילכון (יואל ב׳ ח׳) גבר בכבשיה אזלין:

המקציפים את משה אשר מררו את רוחו עד אשר לא יכל להתאפק ויבטא בשפתיו וירע לו בעבורם ככתוב בספר התהלות. וכאשר פי משה ענה בהם לאמור (דברים א׳ ל״ז) גם בי התאנף ה׳ בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם. וכאמרו (שם ד׳ כ״א) וה׳ התאנף בי על דבריכם וישבע לבלתי עברי את הירדן. והוא אמת ונכון:

(יד) וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום כה אמר אחיך ישראל. ידוע כי מלכי האדמה יכנו את בני גילם בשם אחים. והמנהג הזה ישן נושן הוא ככתוב (מ״א כ׳ ל״ב) כי אמר אחאב מלך ישראל על בן הדד מלך ארם ״העודנו חי אחי הוא.״ וכתיב (שם שם ל״ג) והאנשים ינחשו וימהרו ויחלטו הממנו ויאמרו ״אחיך בן הדד.״ והנה עינינו הרואות כי לא שלח משה אל מלך אדום לאמור כה אמר אחיך משה כי אם כה אמר אחיך ישראל שהיא לאות כי לא נקרא משה בשם מלך כי אם בשם שר ושופט ככתוב (למטה כ״א י״ח) באר חפרוה ״שרים״ כרוה נדיבי העם במחקק במשענתם. והאומרים כי ויהי בישרון מלך (דברים ל״ג ה׳) יסוב אל משה שגו ברואה: אתה ידעת את כל התלאה אשר מצאתנו תלאת יוסף ותלאת הרעב אשר סבלנו:

(טו) וירדו אבתנו מצרימה ונשב במצרים ימים רבים וירעו לנו מצרים ולאבתינו. ונצעק אל ה׳ וישמע קלנו וישלח מלאך ויצאנו ממצרים: אם נשים את המאמר הזה נוכח הנאמר (דברים כ״ו. ו׳—ח׳). נמצא כי קצר משה פה בלשונו ולא אמר וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה, כי אם וירעו לנו מצרים ולאבותינו. ולא אמר ונצעק אל ה׳ אלהי אבתינו וישמע ה׳ את קלנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו, כי אם ונצעק אל ה׳ וישמע קלנו. ולא אמר ״ויוצאנו ה׳ ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמרא גדול ובאתות ובמפתים, כי אם וישלח מלאך ויצאנו ממצרים. והטעם הוא לדעתי כי לא אבה משה להשפיל את כבוד ישראל מאד ועל כן לא אמר לו את אשר סבלנו במצרים. ולא אמר לו כי צעקנו אל ה׳ ״אלהי אבתינו״ מפני היראה פן יחליפנו עשו באלהי תרח ככתוב (יהושע כ״ד ב׳) בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים. ובידעו כי לא יאמין עשו לשמועתו כי ה׳ בכבודו ובעצמו גאלנו. אמר וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים. ולא אמר לו כי הוציאנו ה׳ משם ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים למען לא יחשדהו כי יבקש להפיל עליו אימתה ופחד כי גם עליו תעבור כוס באם יכביד את לבו ולא יתן אותו לעבור: והנה אנחנו בקדש עיר קצה גבולך

״נוציא״ (אני ואהרן גם יחד) לכם ימים (אשר תאמרו כי סר כחי לעשות נפלאות לבדי) ״וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים״ (להראותם כי ככחו אז כחו עתה להושיע לעמו בלעדי עזרת אהרן אחיו). ״ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם.״ וישראל לא ידע עמו לא התבונן כי יד ה׳ עשתה זאת כי לא הגיד להם יען כי היתה נפשו מרה לו. ואהרן גם הוא לא פתח עוד את פיו ויהי כמחריש כי נבוכו עשתנותיו ולבו עליו דוי על אשר הקלו בכבוד משה לאמור כי יצטרך לעזרתו. ולא ידעו בני ישראל מה הוא הסלע להם. וכראותם כי נהפך פתאום לבאר מים חיים אשר לא פללו החליטו כי בכח האחים טובים השנים ובכח המטה אשר יש בו סגולה ידועה להם לבדם נעשה זאת וינחמו על אשר הכעיסו אותם בעת אשר באו לרוות את צמאונם ויבקשו לרצותם בדברים להטיב את רוחם ויפתחו את פיהם וישירו. עלי באר ענו לה ״באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם״ (משה ואהרן) ״במחקק במשענתם״ (במטה משה הנקרא מחוקק) ככתוב (דברים ל״ג כ״א) כי שם חלקת מחקק ספון. ומשה ואהרן שמעו ולא מהרו לענות אותם ״בשיר קדש לה׳״ להודיעם כי לא בכחם ובכח המטה כי אם בדבר ה׳ יצאו המים ולו לבדו התהלה והתפארת השירה והזמרה. כי נבהלו עשתנותיהם ולא ידעו עשות נכוחה. וירע הדבר בעיני ה׳ ויקצוף. ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן ״יען לא האמנתם בי״ (בלשון יוצא לשלישי). ששעורו יען לא הבאתם אמונתי בלבם ״להקדישני״ לעיני בני ישראל. לשיר לפני שיר ״קדש״ לעיניהם לבטל את שיר החול אשר שרו הם. לכן לא תביאו את הקהל הזה וגו׳:

ואמר עוד (למטה פסוק כ״ד) על אשר ״מריתם״ את פי. מענין תמורה. כמו ותמר את משפטי (יחזקאל ה׳ ו׳). כי אנכי צויתי אתכם לדבר אל הסלע לעיניהם להודיעם כי הוא הבאר אשר נסעה עמהם, ובפקודתי תשוב לתת מימיה, ואתם לא לבד כי לא עשיתם כאשר צויתי אתכם עוד נתתם להם מקום לטעות כי בכחכם ובסגולת המטה הוצאתם המים ואנכי לא צויתי, כי לא חשתם ״לשיר לה׳ שיר קדש לעיניהם״ לתקן את אשר עוותו בשירם החול אשר שרו לכבודכם ולא לכבודי:

ואמר עוד (דברים ל״ב נ״א) על אשר מעלתם בי. כי המשנה את מצות ה׳ אף בשגגה, למעילה תחשב לו. ככתוב (ויקרא ה׳ ט״ו) ״נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה:״ והאשם תלוי בצואר

מואב יבואו מימי האשד) "בארה". (אל הבאר) "הוא הבאר" (של מרים) "אשר אמר ה' למשה אסף את העם ואתנה להם מים" (על ידך):

ואחרי אשר הבאתיך הלום אפתח לך עוד שער אחר אשר לא שערוהו הראשונים, כי כתיב בענין הזה (במדבר כ"א י"ז י"ח) אז ישיר ישראל את השירה הזאת "עלי באר ענו לה. באר חפורה שרים כרוה נדיבי העם במחקק במשענתם." ועלינו להתבונן כי שונה השירה הזאת מכל השירות הכתובות בתורה בנביאים ובכתובים. כי בכלהן נזכר שם ה'. אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' וגו' (שמות ט"ו א'). ותען להם מרים שירו לה' כי גאה גאה וגו' (שם שם כ"א). שמעו מלכים האזינו רוזנים אנכי לה' אנכי אשירה אזמר לה' אלהי ישראל (שופטים ה' ג'). וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת (ש"ב כ"ב א') למנצח לעבד ה' לדוד אשר דבר לה' את דברי השירה הזאת וגו' (תהלים י"ח א'). ובשירת הבאר לא נזכר שם ה' כי אם תהלה ושבח לשרי ישראל נדיבי העם כאילו הם חפרו את הבאר הזאת ולא ה' אמר ותהי. ומה זאת ועל מה זאת אין איש שם על לב.

ואנכי הרואה כי סבת הדבר היה כי אם אמנם אמר ה' למשה בלשון יחיד "והוצאת" (עם המטה) להם מים מן "הסלע" (כה"א ידיעה) "והשקית" את העדה ואת בעירם. להודיעו כי על ידו לבד ולא על ידי אהרן יתן "הסלע" הוא "הבאר" את "מימיו" העצורים בקרבו כאשר הוכחתי למעלה. בכל זאת יען כי היו אהרן ומרים נביאים במדרגה אחת ככתוב (במדבר י"ב ה' ו') וירד ה' בעמוד ענן ויעמד פתח האהל ויקרא אהרן ומרים וגו' ויאמר שמעו נא דברי אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע וגו'. לכן חפץ ה' שיספח אהרן אל משה בהקהלת העדה ובדבור אל "הסלע" שהוא "הבאר של מרים" ככל האותות והמופתים אשר שמתי לפניך. ושניהם עשו כאשר נצטוו ככתוב ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע: ויהי כאשר פתחו את פיהם לדבר גם יחד אל הסלע להודיעם כי הוא הבאר אשר מאשד הנחלים בדרך תשתה כדבר ה', היו בעיני העם כשני מלכים המשתמשים בכתר אחד. וילבשו עזות ויאמרו אל משה כי סר כחו לעשות נפלאות לבדו ויקח את אהרן אחיו עמו להיות לו לעזר ולהועיל כי טובים השנים מן האחד: ויחר למשה מאד על אשר הקלו אותו ויען ויאמר להם "שמעו נא המורים" (מלשון סורר ומורה). המן הסלע הזה

יאמר כי חטא באמרו המן הסלע הזה "נוציא" (אני ואהרן) לכם מים ולא באר היטב כי רק לה׳ הישועה. וזה יאמר כי לא יתכן לחשוב כי העניש ה׳ את עבדיו בעונש גדול כזה על לא חמס עשו השופט כל הארץ לא יעשה משפט חלילה. ועוד איך יתכן לאמור על זאת יען לא האמנתם בי להקדישני. אם רק למען אמונתם השפיל משה את כבודו ואת כבוד אהרן אחיו לאמור כי לא בכחם יוציאו את המים, וישמע חכם ויוסף לקח כי רק לה׳ הישועה. סוף דבר הכל נשמע כי זה בונה וזה סותר ובונה בנין אחר במקומו אשר תדפנו רוח הבקרת, ואין מגיד נכונה אהרן מה הוא אשר בסאסאה בשלחו יריבנו. אחרי אשר הוא לא הרים את ידו להכות את הסלע ולא פצה פה לאמור שמעו נא המורים ולא אמר המן הסלע הזה נוציא לכם מים:

ואנכי הבא מן המערכה מערכת החכמים אשר הזכרתי אפס קצה הגיונותיהם אביעה לך רוחי, כי באמת רק בהגה שפתיו חטא משה ולא בהכאת הסלע עם המטה, כי לאיזה תכלית אמר לו ה׳ קח את המטה אם לא להכות בו את הסלע כאשר הכה בו את הצור. והעד ויקציפו על מי מריבה וירע למשה בעבורם כי המרו את רוחו "ויבטא בשפתיו" (תהלים ק״ו ל״ב ל״ג). אולם לא מחשבות המפרשים בענין שמעו נא המורים מחשבתי, ולא דרכיהם בהוראת המן הסלע הזה "נוציא" לכם מים דרכי. ואת אשר אחזה אנכי הוא כי לא בדבריו הראשונים כי אם בדבריו האחרונים חטא משה, כי בצדק קרא אותם בשם מורים אחר אשר מררו את רוחו. אולם מה ראו בני ישראל על ככה להמריר את רוחו ומה היתה כוונתו האמתית באמרו המן הסלע הזה נוציא לכם מים אשר היה בעוכריו, ואהרן מה הוא אשר את חטאו סבל, אומר אני על פי קבלת חז״ל כי הסלע הזה אשר צוה ה׳ את משה לאסוף אליו את העם ולתת להם מים, הוא הבאר אשר בזכות מרים עלתה עמהם הרים וירדה עמהם בקעות, ואחרי מות מרים סגרה הבאר את פיה ותהי לסלע עז וחזק ככתוב בראש הפרשה הזאת וישב העם בקדש "ותמת שם מרים ותקבר שם ולא היה מים לעדה ויקהלו על משה ועל אהרן וירב העם עם משה" וגו׳. וענתה בם צדקתם כי כתיב אחר כן (פסוק ז׳ ח׳) וידבר ה׳ אל משה לאמר קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל "הסלע" (בה״א ידיעה) לעיניהם ונתן "מימיו", כלומר המים העצורים בקרבו מאז היותו באר מים חיים: וכתיב מפורש בענין הבאר (למטה כ״א ט״ו וט״ז) ואשד הנחלים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב, "ומשם" (ומגבול

הימים נשכחו למודי החקים אשר לא נכתבו בספר ויפג טעמם כאמרם ז״ל (תמורה ט״ז ע״א) שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה:

ובכן ארהיב בנפשי עז להיות ממשיבי טעם פרה אדמה כי אָדָם בדל״ת קמוצה וגם אדם בדל״ת חולמת אותיותיהם שוות והאדם עפר ואפר הוא ככתוב (בראשית י״ח כ״ז). לכן תשרף פרה ״אדמה״ ותהי עפר ואפר לטהר עמה את הנטמא בנפש ״אדם״ אשר הוא עפר ואפר. והוא מענין והיה אם נשך הנחש את איש והביט אל נחש הנחשת וחי (במדבר כ״א. ט׳). ויען כי הנוגע באדם המת אשר הוא עפר ואפר יטמא, לכן גם העוסקים עם הפרה האדמה להשיבה לעפר ואפר יטמאו עד הערב. וטעם ״אדמה תמימה״ הוא לעורר את האדם להיות תמים במעשיו כמו התהלך לפני והיה תמים (בראשית י״ז א׳). וענין אשר לא עלה עליה על הוא כי לא נאלצה להיות סוררה כמאמר הנביא (הושע ד׳ ט״ז) כפרה סוררה סרר ישראל. ואין סוררת מטהרת סורר:

וטעם עץ ארז ואזוב ושני תולעת ידוע. כי הארז הוא רם ונשא. והאזוב שפל הוא מאד. וכאשר ישח האדם את גבהות לבו אשר היה כארז בלבנון להיות שפל כאזוב אשר בקיר אז יגהה מזורו. ואם יהיו חטאיו כשנים כשלג ילבינו:

כ (ז) וידבר ה׳ אל משה לאמר. קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם. ויקח משה את המטה מלפני ה׳ כאשר צוהו. ויקהלו משה ואהרן את הקהל אל פני הסלע ויאמר להם שמעו נא המרים המן־הסלע הזה נוציא לכם מים. וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם. ויאמר ה׳ אל משה ואל אהרן יען לא האמנתם בי להקדישני לעיני בני ישראל לכן לא תביאו את הקהל הזה אל הארץ אשר נתתי להם:

במהות החטא אשר חטאו הקדושים אשר נגזר עליהם לבל יביאו את הקהל אל הארץ הטובה נבוכו המפרשים זה אומר בכה וזה אומר בכה. זה יאמר כי נצטוו משה ואהרן לדבר אל הסלע ולא להכותו. ובא רעהו וחקרו כי רק למען הכות בו צוהו ה׳ לקחת את המטה. זה יאמר כי חטא בקראו את בני ישראל בשם מורים. וזה יאמר אילו היו דבריו אלה לו למכשול עון לא היה מוסיף לאמור להם אחר כן עוד שלש פעמים ממרים הייתם ככתוב (דברים ט׳. ז׳ וכ״ד. ול״א כ״ז). זה

פרשת חקת.

יט (ב) זאת חקת התורה אשר צוה ה' לאמר דבר אל בני ישראל ויקחו אליך פרה אדמה תמימה אשר אין בה מום אשר לא עלה עליה על. ונתתם אתה אל אלעזר הכהן וגו' וגו'. ושרף את הפרה וגו' ולקח הכהן עץ ארז ואזוב ושני תולעת והשליך אל תוך שרפת הפרה. וכבס בגדיו הכהן ורחץ בשרו במים ואחר יבא אל המחנה וטמא הכהן עד הערב וגו' עד. הנגע במת לכל נפש אדם וטמא שבעת ימים. הוא יתחטא בו ביום השלישי וביום השביעי יטהר:

מה שאמרו רבותינו הראשונים אשר בצל שדי מתלוננים כי חקה, היא גזרה אשר אין להרהר אחריה, אין כוונתם כי אסור לבקש טעם נכון לה כי אם הזהירו את המבקש ולא מצא, לבל יאמר כי אין לה שחר כי אם יתלה את החסרון בנפשו כי קצרה יד שכלו להשיג את חוקי האלהים אשר מה מאד עמקו מחשבותיו. וכן אמר רבינו הגדול הרמב"ם ז"ל בסוף הלכות תמורה וזה לשונו. אף על פי שכל חקי התורה גזרות הם כמו שבארנו בסוף מעילה, ראוי להתבונן בהם. וכל מה שאתה יכול ליתן לו טעם תן לו. הרי אמרו חכמים שהמלך שלמה הבין רוב הטעמים של כל חקי התורה עכ"ל: ודברי הרב ז"ל אמתיים הם כאשר עינינו הרואות כי כתיב זאת חקת הפסח (שמות י"ב מ"ג) וטעמה מפורש אצלה. וכתיב זאת חקת התורה (במדבר ל"א ב"א) וטעמה עמה. וכאלה רבות כי ישרים דרכי ה' ואין חק בלא טעם. ואלה החוקים אשר לא פורש טעמם בתורה הכתובה למד אותם משה לישראל בעל פה כאמרו (דברים ד' ה'—ח') ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי וגו' ושמרתם ועשיתם כי הוא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרבים אליו כה' אלהינו בכל קראנו אליו. ומי גוי גדול אשר לו „חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת." ואילו לא היה טעם למו לא היו צדיקים בעיני העמים אשר לא לאמונה בחרו. ורק ברבות

זה אתה מתנכר לאמור כי לקנא קנאת זרים באת. אם נפשי יודעת מאד כי תבקש את הכהנה לאחיך בני לוי ואת כתר הכהנה הגדולה למענך כי נשאך לבך הכבד: (יא) לכן אתה וכל עדתך הנעדים על ה׳ אשר מנע את הכבוד הזה מכם. ואהרן מה הוא כי תלונו עליו אחרי אשר הוא לא לקח את העטרה לנפשו ורק מה׳ היתה לו:

(יב) וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם בני אליאב כי נמלטו דתן ואבירם לאהליהם כאשר נודע להם כי מרמה בלב קרח. ואון בן פלת נמשך אחריהם. ועל כן שלח משה לקרוא אותם לבד. ויאמרו לא נעלה כי מה לך ולנו: (יג) המעט כי העליתנו מארץ זבת הלב ודבש להמיתנו במדבר כאשר אמרת במדבר הזה יפלו פגריכם כי תשתרר עלינו גם השתרר כי כמלך מושל תפקוד עלינו לבוא אליך: (יד) אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש הביאתנו ותתן לנו נחלת שדה וכרם אשר נעבוד אותך בעבור הטובות אשר גמלתנו. העיני האנשים ההם תנקר למען לא נראה נבוחה. לא נעלה למען ידעו הכל כי פרקנו את עולך מעל צוארנו: (טו) ויחר למשה מאד על אשר פערו פיהם לבלי חק. ויאמר אל ה׳ אל תפן אל מנחתם. את הקטרת בשם מנחה יכנה כמו ומקטיר מנחה (ירמיה ל״ג י״ח). ושעורו אם יקטירו הרשעים האלה קטרת לפניך אל תהי לך לרצון יען כי בדו מלבם לאמור כי אבקש להשתרר עליהם ואך שקר הוא כי לא חמור אחד מהם נשאתי. לא חמורו של אחד מהם נשאתי למלאכתי ככתוב (ש״א ח׳ ט״ז) ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו. ולא הרעתי את אחד מהם ורק שנאת חנם ישנאוני: (טז) ויאמר משה אל קרח אתה וכל עדתך היו לפני ה׳ אתה והם ואהרן מחר. וקחו איש מחתתו ונתתם עליהם קטרת והקרבתם לפני ה׳ איש מחתתו חמשים ומאתים מחתת ואתה ואהרן איש מחתתו: הכפיל שנית את דבריו בענין הקטרת אשר דבר אודותה (למעלה פסוק ו׳ ז׳) למען לא יחשוב קרח כי אחרי אשר נבדלו דתן ואבירם ואון בן פלת מעדתו לא יוסיפו להקטיר. ומטעם זה פרט הפעם את מספר המחתות אשר לא עשה כן בעת היו באגודה אחת. כי אם אמר זאת עשו קחו לכם מחתות קרח וכל עדתו ושימו עליהן קטרת ה׳ מחר וגו׳:

לאהרן אחיו׳ ורע עלי המעשה כי לא השיב עדנה את הגזלות אשר גזל אחרי אשר כתב בשם ה׳ בפרשת הציצת לאמור למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם ״קדושים״ לאלהיכם. אשר די באר ודי עולה כי כל הלובש בגד אשר ציצת בכנפיו ״קדוש״ יאמר לו. ואם כן אפוא משפט אחד לכלנו. לכן זאת העצה היועצה ממני כי נלבש כלנו בגדי ציצת ונלכה יחדיו אל משה להגיד לו כי אין לו יתרון עלינו. ותיטב עצתו בעיניהם וילכו לקחת את בגדיהם המציוצים. וקרח לקח את טליתו תחלה כי באהלו נועדו הוסדו יחדיו. וזה ענין ויקח קרח וגו׳. נשיאי עדה כי בכורים היו. קראי מועד אשר נקראו לאסופת קרח. אנשי שם׳ עשירים ונודעים בשמותם. (ג) ויקהלו על משה ועל אהרן ויאמרו אלהם רב לכם. די לכם הכבוד אשר היו בידכם עד עתה. כי כל העדה כלם קדשים וגו׳ ככתוב בתורה למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי ״והייתם קדושים לאלהיכם.״ ומדוע תתנשאו על קהל ה׳ אם כלנו מלובשים בציצת כמוכם:

(ד) וישמע משה וגו׳. וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמר בקר וידע ה׳ את אשר לו. טעם ״בקר״, לדעתי הוא. כי בטרם הכינו את הבגדים אשר לבשו בבואם אל משה בא השמש ויהי לילה. ויען ויאמר אליהם למה תתגאו עם הציצת אשר על כנפי בגדיכם אם כתיב מפורש בפרשה ״וראיתם אתו״ להורות כי לילה לאו זמן ציצת הוא. לכן חכו עד ״הבקר״ שתהיו חייבים בציצת ואז יודע ה׳ את אשר לו. ואת הקדש והקריב אליו. אתה אומר כי כל העדה כלם קדשים ואנכי בקדושיך לא אאמין לכן יוכיח ה׳ מי הוא הקדוש האמיתי ומי הוא השם ציצת בכנפיו למען כחש. ואת אשר יבחר בו יקריב אליו. יקריבהו לעבודתו. (ו) זאת עשו אם תבטחו בקדושתכם ולא תיראו פן יקרה אתכם כאשר קרה לנדב ואביהוא עם הקטרת קחו לכם מחתות קרח וכל עדתו. ותנו בהן אש ושימו עליהן קטרת לפני ה׳ מחר. טעם ״מחר״ הוא כטעם ״בקר״. ושעורו כאשר יאור לכם ותהיו מחויבים בציצת. והיה האיש אשר יבחר ה׳ הוא הקדוש כי האדם יראה לעינים והאלהים יראה ללבב. רב לכם בני לוי כבר הגדיל אלהים לעשות עמכם ולא תוסיפו לעלות עוד. (ח) ויאמר משה אל קרח שמעו נא בני לוי. עד הנה דבר אל קרח ואל כל עדתו ועתה שם פניו אל קרח ואל שבטו לבד. (ט) המעט מכם כי הבדיל אלהי ישראל אתכם וגו׳ ויקרב אתך ואת כל אחיך בני לוי אתך ובקשתם גם כהנה: פה הסיר משה את הצעיף מעל פני קרח ויאמר אליו למה

פרשת קרח.

טז (א) ויקח קרח בן יצהר וגו׳. עד. ואתה ואהרן איש מחתתו.
תשע חקירות יש להקור בענין הזה, ואלו הן: החקירה הראשונה היא, מדוע נסמכה פרשת קרח לפרשת הציצת: החקירה השניה, למה אמר בלשון ויקח קרח: החקירה השלישית, מה ראו דתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן להתקשר עם קרח בן יצהר בן קהת בן לוי: החקירה הרביעית, במה התרוממו החמשים ומאתים איש אשר עם קרח ומתי נועדו אשר תארם בשם נשיאי עדה קראי מועד: החקירה החמשית, אי זה רוח עבר על קרח לאמור כי כל העדה כלם קדושים אם זה לא כביר נמצא איש מקושש עצים ביום השבת: החקירה הששית, מדוע דחה אותם משה עד הבקר באמרו "בקר" וידע ה׳ את אשר לו: החקירה השביעית, הלא דתן ואבירם ואון בן פלת עם קרח גם יחד הלכו אל משה, ואיך שבו דתן ואבירם לאהליהם בטרם ידעו איך נפל דבר כי הוצרך משה לשלוח לקרוא להם, ומה היה לאון בן פלת אשר חלף והלך לו ועקבותיו לא נודעו: החקירה השמינית, מה ענין אמרם אף לא אל ארץ זבת חלב ודבש וגו׳ אל מחלוקת הכהונה: החקירה התשיעית, מדוע כפל משה את דבריו אל קרח בדבר הקטרת:

ואת אשר אחזה אנכי בענין הזה הוא כי קרח אשר התאוה תאוה לכהן פאר תחת אהרן מצא בפרשת הציצת פתח תקוה להשיג את חפצו (כאשר אבאר למטה) ויאסף אספה קרא עצרה לדתן ואבירם בני אליאב ואון בן פלת בני ראובן ועמהם חמשים ומאתים איש מבכורי ישראל היותר נכבדים בעם ובשמותם נודעים, ויפתח את פיו בלשון רמיה ויאמר אליהם שמעוני אחי ורעי. אמנם כן כי התרומם שבטי על כל שבטי ישראל בכל זאת לא תעור הגדולה את עיני לבלתי חזות נכוחה, ונפשי ירעה לי על העול אשר עשה משה כי לקח את שבט המושל בידו לשפוט את העם האף כי נפשו יודעת מאד כי לפלגות ראובן גדולים חקרי לב ולהם יאתה המלוכה על פי משפט הבכורה. ותקטן עוד זאת בעיניו ויקח גם את עבודת הקדש מבכורי ישראל ויתנה

אני וימלא כבוד ה׳ את כל הארץ כי כל האנשים הראים את כבדי ואת אתתי אשר עשיתי וגו׳. אם יראו את הארץ וגו׳: והיה זה ענשם כי יתמו לאט לאט. ולא יתחלל שמי בין הגוים לאמור מבלתי יכלת וגו׳:

טן (לח) ונתנו על ציצת הכנף פתיל תכלת. והיה לכם לציצת וראיתם אתו וזכרתם וגו׳.

תכלת, צבע ירוק של חלזון, לשון רש״י ז״ל בתורה. ובמסכת (סוטה י״ז ע״א) היה רבי מאיר אומר מה נשתנה תכלת מכל מיני צבעונין מפני שהתכלת דומה לים וים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד שנאמר (שמות כ״ד י׳) ויראו את אלקי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר. וכתיב (יחזקאל א׳ כ״ו) כמראה אבן ספיר דמות כסא. וכתב רש״י ז״ל שם שהתכלת דומה לים וכו׳. בא ללמדנו שכל המקיים מצות ציצית כאילו הקביל פני שכינה. והכי תניא לה בספרי. דאצטריכו כל הני משום דלא אשכחן קראי אלא ברקיע שדומה לכסא הכבוד הלכך תכלת דומה לים וים דומה לרקיע. דתכלת לא דמי׳ לרקיע כל כך אלא דומה לדומה כמו תכלת דומה למראה הים ואנן קחזינן דים דומה למראה הרקיע: ורקיע דומה לכסא הכבוד. קראי קדריש דכתיב ברקיע כמעשה לבנת הספיר. וכתיב בכסא הכבוד כמראה אבן ספיר דמות כסא: עכ״ל רש״י ז״ל:

ועתה אם נכסוף תכסף נפשך לדעת איך יזכור האדם את כל מצות ה׳ לעשותם בראותו את פתיל התכלת שמראהו ירוק על ציצית הכנף. הט אזניך ושמע דְבָרַי, איש טוב, כי פרשת הציצית כתובה אחר פרשת המקושש, ודרך מקוששי עצים לאגוד את אשר ילקטו זעיר שם זעיר שם עם ענף עץ רענן ששעורו ענף עץ ירוק שהוא רך מפני הליחות אשר בו ולא במהרה ינתק. ובלי תפונה אסף המקושש הזה עצים יבשים דקים כפתילים למכביר אשר לא יכל לאגדם ביחד ויחלקם לארבעה חלקים ויאגד את כל חלק וחלק עם ענף עץ רענן שמראהו כמראה התכלת וירכיבם על כתפיו שנים מלפניו ושנים מאחוריו. לכן צוה ה׳ אותנו לקחת פתילים ולעשות מהם ארבע אגדות על ארבע כנפות בגדינו שתים מלפנים ושתים מאחור דבוקים ואחוזים בפתיל תכלת אשר מראהו דומה לים והים דומה לרקיע ורקיע דומה לכסא הכבוד. לזכור את המקושש ואת המשפט אשר נחרץ עליו למען נשים אל לבנו לעשות את מצות ה׳ המושל בגאות הים ואשר השמים כסאו ואגודתו על ארץ יסדה. והדברים עתיקים והמשכילים יבינו:

תוכן המאמר הזה לדעתי כן הוא. והמצרים אשר העלית בכחך את העם הזה מקרבו אם ישמעו מפי יושב הארץ הזאת, כי הוציאו המרגלים את דבת הארץ רעה, ישיבו אותם לאמור כי הלא דבר הוא ואינו כדי לשים עליו לב אחרי אשר שמעו כי כאז כן עתה אתה ה׳ בקרב העם הזה אשר עין בעין נראה אתה ה׳ ועננך עמד עליהם ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם ובעמוד אש לילה והיא לאות כי נשאת לחטאתם:

אולם אם תשפוט אותם בחרונך והמתה את העם הזה כאיש אחד גם יחד ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך כי עשית גדולות במצרים ונפלאות על הים מבלתי יכלת ה׳ להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר. כי אלהי עמקים הוא ולא אלהי הרים. והפוכו (מ״א ב׳ כ״ג) ועבדי מלך ארם אמרו אלהי הרים אלהיהם על כן חזקו ממנו ואולם נלחם אתם במישור אם לא נחזק מהם:

(יז) ועתה יגדל נא כח אדני כאשר דברת לאמר ה׳ ארך אפים וגו׳. על דרך שאמר החכם (משלי ט״ז ל״ב) טוב ארך אפים מגבור. והטעם אשר אמר משה ועתה יגדל נא כח "א ד נ י" באל״ף דל״ת שהיא דרך הקריאה מהשם הנכבד ולא דרך הכתיבה הוא יען כי אותו ראה בכתב מיד ה׳ אליו השכיל בעת אשר עבר ה׳ על פניו ויקרא לפניו את שלש עשרה מדותיו הטובות ככתוב שם וימהר משה ויקד ארצה וישתחו ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך "א ד נ י" ילך נא "א ד נ י" בקרבנו. כאשר בארנו אצל וראית את אחורי.

(כ) ויאמר ה׳ סלחתי כדברך ואולם חי אני וימלא כבוד ה׳ את כל הארץ כי כל האנשים הראים את כבדי ואת אתתי אשר עשיתי במצרים וגו׳ אם יראו את הארץ אשר נשבעתי לאבתם וגו׳:

לדעת כל המפרשים סלחתי כלשון הווה היא וענינה סולח אני, ואינו נכון, אחר אשר מודעת זאת לנו כי סליחה היא הסרת החטא אשר לא ישאר אחריו רושם ככתוב (ויקרא ד׳ כ״ו) וכפר עליו הכהן מחטאתו ונסלח לו, וכדומה שם בפרשה. ואיך אפוא יצדק המשפט כתוב בזה כי לא יבואו אל הארץ, אם הוסר חטאתם וכלא היה יהיה.

לכן אומר אני כי סלחתי לשון עבר היא ולא יסוב אל החטא האחרון הזה, כי אם אל מרבית החטאים אשר חטאו ממצרים ועד הנה. ושיעור הענין כן הוא אתה אמרת אלי סלח נא לעון העם הזה כגדל חסדך וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד הנה (אמת היא אשר דברת כי) סלחתי להם את מרבית החטאים אשר חטאו מעת יצאו ממצרים עד בואם אל המקום הזה, ואולם (הפעם כבדה חטאתם מאד לכן) חי

פרשת שלח לך.

יג (כב) ויעלו בנגב ויבא עד חברון וגו'. ויבא, בלשון יחיד בגלל הקבוץ כמו ואיש ישראל נשבע במצפה (שופטים כ״א א׳) והעד כי כלם אמרו וגם ילידי הענק ראינו שם: וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים. ממה שנאמר ויבא ישראל "מ צ ר י ם" ויעקב גר "ב א ר ץ ח ם" (תהלים ק״ה כ״ג). עשה גדולות "כ מ צ ר י ם" נפלאות "כ א ר ץ ח ם" (שם ק״ו כ״א וכ״ב). נראה כי לא עזב מצרים את חם אביו כי אם נסעו יחד ויסדו ארץ אשר נקראה על שם שניהם. וכנען הלך בדרך לבדו לבקש מנוח לו ככתוב (בראשית י׳ י״ח י״ט) ואחר נפצו משפחות הכנעני, ויהי גבול הכנעני וגו'. ואחד מצאצאי כנען הנקרא בשם ארבע בנה את חברון ככתוב (יהושע י״ד ט״ו) ושם חברון לפנים קרית ארבע האדם הגדול בענקים הוא: ושבע שנים אחר הוסדה החל אחד מצאצאי מצרים הנקרא צוען לבנות את עיר הבירה אשר נקראה על שמו ככתוב (תהלים ע״ח י״ב) נגד אבותם עשה פלא בארץ מצרים שדה צוען. וככתוב (ישעיה ל׳ ד׳) כי היה בצוען שריו. ותהי חברון עתיקה מצוען עם שבע שנים, והיא כבודה:

(כט) עמלק יושב בארץ הנגב והחתי והיבוסי והאמרי יושב בהר והכנעני יושב על הים ועל יד הירדן:

למען המס את לבב העם אמרו כי עמלק אשר זנב את נחשליהם ברפידים יושב בארץ הנגב והחתי והיבוסי והאמרי יושב בהר ומגבוה ישליכו עליהם חצים ואבני קלע, והכנעני מי ישים בים דרך ובירדן מסלה לעבור אליו:

יד (יג) ושמעו מצרים כי העלית בכחך את העם הזה מקרבו. ואמרו אל יושב הארץ הזאת שמעו כי אתה ה' בקרב העם הזה אשר עין בעין נראה אתה ה' ועננך עמד עליהם ובעמד ענן אתה הלך לפניהם יומם ובעמד אש לילה. והמתה את העם הזה כאיש אחד ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר. מבלתי יכלת ה' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר:

דבר האף כי נשלים חוקנו ומדוע לא יעשה כן גם הוא. **וישמע ה'** איך האשימו נקי חנם:

(ג) **והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה** ועל כן העלים מהם ולא הגיד להם כי צוהו ה' להנזר מאשתו:

(ד) **ויאמר ה' פתאם אל משה ואל אהרן ואל מרים צאו שלשתכם אל אהל מועד.** פתאם ענינו בלי הכנה, כמובא במכילתא. **ויצאו שלשתם** יצאו מאהליהם ובאו אל אהל מועד פנימה:

(ה) **וירד ה' בעמוד ענן ויעמוד פתח האהל ויקרא אהרן ומרים וגו'.** קראם לצאת מאהל מועד למען ידעו כי יש למשה יתרון עליהם ועל כן הורשה להיות באהל בשכון עליו הענן ככתוב (שמות ל"ג ט') והיה כבא משה האהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה. ובאהרן העד העיד ה' לאמור (ויקרא ט"ז ב') ואל יבא בכל עת אל הקדש מבית לפרכת אל פני הכפרת אשר על הארן ולא ימות כי בענן אראה על הכפרת:

(ו) **ויאמר שמעו נא דברי.** יען לא אבה משה הענו להתפאר עליכם כי גדלה מעלתו ממעלתכם לכן שמעו ואנכי אדבר: **אם יהיה נביאכם ה' בַּמַּרְאָה אליו אתודע.** להבין את המאמר הזה לאשורו עלינו להתבונן כי האל"ף של במראה קמוצה היא, והיא סימן נקבה ככתוב (דניאל י' ח') ואני נשארתי לבדי "ואראה את הַמַּרְאָה הגדולה הזאת." ושעורו, אילו היתה מדרגת נבואת משה כמדרגת נבואתכם הלא אז ה' בַּמַּרְאָה (חלושה) "אליו" (אל משה) "אתודע" (כאשר אתודע אליכם). **והלא אז בחלום אדבר בו** כאשר אדבר אליכם. אבל באמת **לא כן עבדי משה** כי יש לו יתרון עליכם. **בכל ביתי נאמן הוא,** לבוא בכל עת אל הקדש. **פה אל פה אדבר בו.** במשה. **ומַרְאֶה** עם סגול תחת האל"ף שהוא סימן זכר ככתוב (שמות ג' ג') ויאמר משה אסֻרה נא ואראה "את הַמַּרְאֶה הגדול הזה." להורות על מראה חזק ובהיר. **ולא בחידת,** כמו חוד חידה ומשול משל (יחזקאל י"ז ב'), וכדומה. **ותמונת ה' יביט** כי פנים בפנים אדבר בו. **ומדוע לא יראתם לדבר בעבדי במשה.** אחר אשר לא נופל היה מכם לדעת כי אין ערוך לכם אליו: ולדעתי כבר השקיפו רבותינו הראשונים מנוחתם כבוד על ההבדל אשר בין במראה עם סימן נקבה ובין ומראה עם סימן זכר ועל כן אמרו כי אהרן ומרים ראו באספוקלריא שאינה מאירה ומשה ראה באספוקלריא מאירה:

כאשר צוהו ה׳ ככתוב למטה ויצא משה וידבר אל העם את דברי ה׳ ויאסף שבעים איש מזקני העם וגו׳. ובזה הכל נכון והכתובים יחדיו יהיו תמים:

יב (א) **ותדבר מרים ואהרן במשה על אדות האשה הכשית אשר לקח כי אשה כשית לקח:**

רבים אומרים כי כושית ענינה מדינית. ואין צורך אל הלחץ זה הדחק. אחר אשר כתיב (חבקוק ג׳ ז׳) תחת און ראיתי "אהלי כושן" ירגזון "יריעות מדין" אשר אות ומופת הוא על "כוש ומדין" כי קרובות הנה זו לזו. וכתיב (ישעיה כ׳ ד׳) כן ינהג מלך אשור את שבי מצרים ואת גלות כוש. וכתיב (דה״ב י״ד י״א) ויגף ה׳ את הכושים לפני אסא. ויתרו חי ימים רבים לפני גלות הכושים מעל אדמתם הקרובה לארצו ואם כן אין המקרא יוצא מדי פשוטו כי נשא יתרו אשה מבנות כוש ותלד לו את צפורה בתו וכאמה כן בתה שחורה היתה ויארשה משה בשבועה לבל ירחיקנה ככתוב ויואל משה לשבת את האיש ויתן את צפרה בתו למשה *) ויהי באמנה אתה שארה כסותה ועונתה לא גרע. אולם כאשר התעלה להיות נאמן בית ה׳ נמצוה לבל יקרב אל אשה ככתוב (דברים ה׳ כ״ז כ״ח) לך אמור להם שבו לכם לאלהיכם "ואתה פה עמד עמדי." ולא הוסיף עוד לדעתה ותחשוב צפורה בלבה כי זה גורל כל נשי הנביאים להיות אלמנות חיות. וכשמעה לאמור אלדד ומידד מתנבאים במחנה אנחה מקירות לבה (כמובא במכילתא) ותאמר אוי לנשותיהם של אלו. ותשמע מרים ויחר לה כי האשימה את משה כי געלה נפשו באשתו הכושית ויגרע את עונתה וכן לא יעשה. אחר אשר ידע מלפנים כי שחורה היא ולא תהפוך את עורה וזה ענין כי אשה כושית לקח. ותלך רכיל בעמה ותספר לאהרן אחיה את אשר הקשיבה אזנה ואת העולה על רוחה מה ראה אל ככה הגידה לו:

(ב) **ויאמרו הרק אך במשה דבר ה׳.** אילו היה נביא לה׳ לבדו היינו חושבים כי בגלל מעלתו לא יקרב אל אשה הלא גם בנו

---

*) וקרוב לזה כתוב (בש״ר פ״א) ויואל משה ר״י אומר שנשבע לו, ואין ויואל אלא לשון שבועה וכו׳. ולמה השביעו. אמר לו יודע אני שיעקב אביכם כשנתן לו לבן בנותיו נטלן והלך לו חוץ מדעתו שמא אם אתן לך את בתי אתה עושה לי כך מיד נשבע לו ונתן לו את צפורה. ויונתן ב״ע אמר כי השביעו לבל ימול את בנו בכורו. ולדעתי ראשית שבועתו היתה להיות תמים עמה ואל תגעל נפשו בה:

לשאת את כל העם הזה. וכאשר השיבו ה' לאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וגו' וירדתי ודברתי עמך שם "ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם ונשאו אתך ולא תשא אתה לבדך" נפל לבו ומורא עלה על ראשו פן ירד בגרם המעלות אשר יעלו השבעים איש הזקנים אשר יאציל ה' מרוחו עליהם ולא יוסיף ה' לדבר אתו כפעם בפעם. וכשמעו אחר כן. ואל העם תאמר התקדשו למחר ואכלתם בשר כי בכיתם וגו' ונתן ה' לכם בשר ואכלתם וגו'. חשב כי על ידי הזקנים יתן ה' את הבשר לעמו. ויען ויאמר בלשון יוצא לשלישי הצאן ובקר "ישחט להם" (בידי הזקנים) וגו' אם את כל דגי הים יאסף להם (בידי הזקנים) ומצא להם. אין ענין ומצא להם. היספיקו להם. כדעת המפרשים כי אם ענינו הושטה (רייכען בלע"ז) כמו "וימציאו" בני אהרן אליו את הדם וגו' (ויקרא ט' י"ב). וכן את העלה המציאו אליו לנתחיה וגו' (שם שם י"ג) וכדומיהן. וביאור המאמר כן הוא. הנה אנחנו יושבים פה במדבר הרחק מאד מערי מושב. מקומות בהמה רבה. ורחוקים אנחנו מאד מהים אשר יש בו דגים למכביר. ואם את הבהמות יעדת כי ישחטו הזקנים לברות למו על חדש ימים "ומצא להם". מי ימציאם אליהם עד יום מחר אשר צוית עלי לאמור להם התקדשו למחר ואכלתם בשר. ואם את כל דגי הים יאסף להם על ידי הזקנים "ומצא להם" מי ימציאם אליהם בזמן קצר כזה:

(כג) ויאמר ה' אל משה היד ה' תקצר. יד ה'. שתי הוראות לה. הוראתה הראשונה היא יכולת ה'. כאמרו (ישעיה נ' ב') הקצור קצרה ידי מפדות. והוראתה השניה היא נבואת ה'. כמו ויד ה' היתה אל אליהו (מ"א י"ח מ"ו). היתה עלי יד ה' (יחזקאל ל"ז א'). והנה באחת דבר האלהים אל משה שתים זו השמיעו כי לא על ידי הזקנים כי אם בידו הגדולה יביא להם בשר למועד אשר דבר ככתוב מפורש למטה "ורוח נסע מאת ה' ויגז שלוים מן הים" ויטש על המחנה וגו'. והודיעו כי לא תקצר נבואת ה' לבוא אליו כפעם בפעם גם אחר אשר יאציל מרוחו על שבעים איש הזקנים. והוסיף לאמור עתה תראה היקרך דברי אם לא. שענינו כן הוא. עתה תראה אם יהיה דברי "יקר" (זעלטען בלע"ז) אליך (כמו ודבר ה' היה "יקר" בימים ההם) אין חזון נפרץ. (ש"א ג' א') "אם לא" יהיה יקר אליך כי אם אוסיף לדבר אתך כמלפנים ולא יגרע מנבואתך דבר:

וכשמוע משה כי הקב"ה בכבודו ובעצמו יתן בשר לעם וכי לא ימנע את נבואתו ממנו כמקדם ומאז שב רוחו אליו ויתחזק לעשות

אל משה אספה לי שבעים איש וגו'. וירדתי ודברתי עמך שם ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם ונשאו אתך במשא העם וגו'. ואל העם תאמר התקדשו למחר ואכלתם בשר וגו' עד חדש ימים וגו'. ויאמר משה שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו ואתה אמרת בשר אתן להם ואכלו חדש ימים הצאן ובקר ישחט להם וגו'. ויאמר ה' אל משה היד ה' תקצר עתה תראה היקרך דברי אם לא:

יש לשאל בענין הזה ארבע שאלות:

השאלה הראשונה, הלא משה לא בקש כי אם עזר מעט למען לא ישא לבדו במשא העם הזה, וה' נתן לו עזר רב שבעים איש מזקני ישראל, ומדוע לא מהר משה לאסוף את הזקנים ולבשר את העם כי למחר יאכלו בשר כאשר נצטוה, כי אם בא בדברים כמבקש תואנות, אחר אשר בלבו ידע כי אם יספיקו הצאן והבקר לכל יושבי תבל יספיקו לעמו על חדש ימים, ומה גם כל דגי הים הקטנים עם הגדולים אשר כחול ירביון:

השאלה השניה, אם ענין ואתה אמרת "בשר אתן להם" הוא כי השי"ת אמר כי הוא בכבודו ובעצמו יתן להם בשר היה לו לאמור בלשון נוכח הצאן ובקר "תשחט להם" אם את כל דגי הים "תאסף להם". ואם ענינו, ואתה אמרת (עלי) בשר אתן להם, היה לו לאמור הצאן ובקר "אשחט להם" אם את כל דגי הים "אאסף להם" כמדבר בעדו. ולמה אמר בלשון יוצא לשלישי הצאן ובקר "ישחט להם" וגו' אם את כל דגי הים "יאסף להם" וגו':

השאלה השלישית, הכי לא האמין משה ביכולת ה', כי השיבו הקב"ה כי לא קצרה ידו:

השאלה הרביעית, הלא ידוע כי לא תכון לשון מקרה רק על דבר הבא בבלי דעת כמו אשר קרך בדרך (דברים כ"ה י"ח), ויקר מקרה חלקת השדה לבועז (רות ב' ג'), או על נבואה פתאומית כאמרו ה' אלהי העברים נקרה עלינו (שמות ג' י"ח), או למתנבא האף כי אינו ראוי לנבואה כבלעם הקוסם אשר אמר אולי יקרה ה' לקראתי (במדבר כ"ג ג'), ולא להבטחת ה' אשר הגביל לה מועד באמרו "התקדשו למחר" ואכלתם בשר, ואיך אפוא אמר, עתה תראה היקרך דברי אם לא:

והנני לבאר את הכתובים באופן יותרו השאלות האלה, ואומר, כי בא משה בשאלתו ובבקשתו כי יעזרהו ה' בכבודו ובעצמו לתת בשר לעם, כאמרו "מאין לי בשר" לתת לכל העם הזה "כי יבכו עלי לאמר תנה לנו בשר ונאכלה" לא אוכל "אנכי לבדי"

במהות החטא הזה חלק לב המבארים זה אומר בכה וזה אומר בכה. וחלקי תאמר נפשי כי הכ״ף של כמתאוננים כ״ף הדמיון היא ושיעור הענין הוא, כי היה העם כאלה המתאוננים אשר ידובר בם למטה, וכמוהם גם הם בכו והתאוננו על דבר דבשר כמו ואנו ואבלו פתחיה (ישעיה ג׳ כ״ו), מה יתאונן אדם חי (איכה ג׳ ל״ט). והעד, כי סמך אל כי בערה בם אש ה׳ והאספסף אשר בקרבו התאוו תאוה וישבו ויבכו גם בני ישראל ויאמרו מי יאכילנו בשר שביאורו כי אחר אשר בכה האספסוף ויבכו עמהם את בני ישראל על דבר הבשר בתבערה, שבו לכסלם ויבכו שנית גם את בני ישראל בקברות התאוה לאמור מי יאכילנו בשר, וכן וישבו המים (שמות י״ד כ״ח) כי שבו לענינם הראשון:

(ה) זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם: זכרנו, לשון עבר הוא. אשר נאכל לשון עתיד הוא. ויהיו אם כן שני הפכים בנושא אחד. וגם על מלת ״חנם״ התמה רש״י ז״ל תמוה וכה דבר אם תאמר שמצרים נותנים להם דגים חנם והלא כבר נאמר ותבן לא ינתן להם, אם תבן לא היו נותנים להם חנם דגים היו נותנים להם חנם ומהו אומר חנם, חנם מן המצות. עכ״ל:

ולדעתי התאונן האספסוף על אשר לא עשתה תלונתם הראשונה פרי ישוה להם ועל כן אמרו זכרנו בלשון עבר שענינו בתלונותנו הראשונה הזכרנו את הדגה אשר נאכל (עתה) במצרים (אילו לא יצאנו משם). אבל הזכירה הזאת היתה ״חנם״ בלי יועיל (פערגעבענס בלע״ז) כי אין משים על לב לתת לנו מחסורנו. והפוכו כי אנכי ה׳ לא ״אל חנם״ דברתי (יחזקאל ו׳ י׳). את הקשאים ואת האבטחים וגו׳. גם את המאכלים האלה הזכרנו בתלונתנו הראשונה, בתקותינו להשיג ישע. (ו) ועתה נפשנו יבשה אין כל וגו׳ כי אין חומל ואין מרחם עלינו להשיב את נפשותינו:

(י) וישמע משה את העם בכה למשפחתיו איש לפתח אהלו כי יצאו פתחי אהליהם בעת אשר עבר משה במחנה ויתנו את קולם בכי לאמר מי יאכילנו בשר כמו שאמר פרעה מי ה׳ אשר אשמע בקלו. ויחר אף ה׳ מאד על אשר כזבו באמונתו. ובעיני משה רע כי לא רע כי שתו בשמים פיהם. כאשר נראה מדבריו כי חשב כי עליו לבד תלונתם ולא על ה׳:

(יא) ויאמר משה אל ה׳ למה הרעת לעבדך ולמה לא מצאתי חן בעיניך לשום את משא כל העם הזה עלי. האנכי הריתי את כל העם הזה וגו׳. מאין לי בשר לתת לכל העם הזה וגו׳ וגו׳. ויאמר ה׳

ב׳ ג׳) ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות. ולעומת פניו יאירו כלם. לאות כי עבדיו המה ולפניו יכרעון. וכן בכל מספר שבעה אשר בתורה ששת הידות החל והשביעית קדש לזכר השבת. כמו שש שנים יעבד ובשביעית יצא לחפשי חנם (שמות כ״ב ב׳). שש שנים תזרע שדך וגו׳ ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה׳ (ויקרא כ״ה ב׳ ג׳) וכדומיהן כלם יתנו עדיהן על חדוש העולם וקדושת השבת יום לשנה יום לשנה:

י (לב) והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה׳ עמנו והטבנו לך:

אם אמנם לא נאמר באר היטיב כי נטה יתרו אזן קשבת להפצרת משה בכל זאת ממה שכתוב אחר כן ויסעו מהר ה׳ וגו׳ מישרים נשפוט כי גם יתרו הלך עמהם. ומה שכתיב (שמות י״ח כ״ז) וישלח משה את חתנו וילך לו אל ארצו. הוא. כי הלך יתרו לספר באזני בני משפחתו את אשר חזו עיניו וישב עמהם אל משה ויתמהמה במדבר סיני עד אחר הקמת המשכן והעד ויאמר אל נא תעזב אתנו כי על כן ידעת חנתנו במדבר והיית לנו לעינים. וכאשר הכין משה את העם לשים לדרך פעמיהם לרשת את הארץ בקש גם הוא לשוב אל ארצו ואל מולדתו אולם בטל את רצינו מפני רצון משה וילך עמהם. והעד. ובני קיני חתן משה עלו מעיר התמרים את בני יהודה (שופטים א׳ ט״ז). וכתיב (שם ד׳ י״א) וחבר הקיני נפרד מקין מבני חובב חתן משה. שעבינו וחבר הקיני מבני חובב חתן משה נפרד מקין כאשר נבאר בפרשת בלק אצל וירא את הקיני. וכן דעת הרמב״ן ז״ל אשר כתב וזה לשונו. והנה משה חלה פניו ללכת עמהם אמר לו סתם והטבנו לך. והוא חשב שיתנו לו מן השלל כסף וזהב ובגדים וצאן ובקר ולא תהיה לו נחלה בתוכם ועל כן לא היה חפץ וענה כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך. כי שם לי נחלה ונכסים וכבוד. אז אמר לו משה אל נא תעזוב אותנו כי מדעתך המדבר תהיה לנו לעינים בכבוש הארצות ותורנו הדרך אשר נעלה בה ומכל הטוב אשר ייטיב ה׳ לנו והטבנו לך רמז לו לתת לו אחוזה וארץ טובה בשכרו על טרחו ועזרתו אשר יעזרם בכבוש הארץ ועל דעתי כי נתרצה אליו בזה ועשה כן כאשר הזכרתי שם. וכן אמרו בירושלמי בני קיני חתן משה מביאין וקורין, דכתיב לכה אתנו והטבנו לך:

יא (א) ויהי העם כמתאננים רע באזני ה׳ וישמע ה׳ ויחר אפו ותבער בם אש ה׳ ותאכל בקצה המחנה:

פרשת נשא.

(ו) כה תברכו את בני ישראל. רבותינו הראשונים ז"ל אמרו (סוטה ל"ח ע"א) כה תברכו, בשם המפורש, אתה אומר בשם המפורש או אינו אלא בכינוי ת"ל ושמו את שמי, שמי המיוחד לי, יכול אף בגבולין כן, נאמר כאן ושמו את שמי ונאמר להלן לשום את שמי שם מה להלן בית הבחירה אף כאן בבית הבחירה רבי יאשיה אומר אינו צריך הרי הוא אומר בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך, בכל מקום סלקא דעתך אלא מקרא זה מסורס הוא בכל מקום אשר אבוא אליך וברכתיך בבית הבחירה שם אזכיר את שמי בבית הבחירה:

והטעם הוא, כי השם המפורש הוא רחמים ככתוב ויעבור ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל רחום וחנון וגו' והוא מקור הברכות ומעיין ההצלחות ור הרביתי לדבר בפרשת וארא אצל וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני הויה:

פרשת בהעלותך.

ח (ב) אל מול פני המנורה יאירו שבעת הנרות. הנכון בעיני הוא כי ששת ימי המעשה עם יום השביעי אשר נח בו צור העולמים ם בשבעה קני המנורה. שלשת הקנים המזרחיים נגד יום הרביעי החמישי והששי, ושלשת הקנים המערביים נגד יום הראשון השני והשלישי. והקנה האמצעי נגד יום השבת אשר כמלך בגדוד יעמוד להשפיע לימי המעשה משפע ברכתו אשר ברכו אל חי ככתוב (בראשית

רב לכם שבת בהר הזה. פנו וסעו לכם ובאו הר האמרי וגו' ראה נת. לפניכם את הארץ באו ורשו את הארץ וגו'. וכתיב (שם שם ט"ו) ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידעים ואתן אותם ראשים עליכם שרי אלפים ושרי מאות ושרי חמשים ושרי עשרות וגו'. וכל אלה שרי צבאות מלחמה היו כאשר הוכחנו במועצות ודעת בפרשת יתרו. ויען כי נחוץ הוא כי ידעו השרים את מספר הצבאות אשר תחת משמרת פקודתם ככתוב (במדבר ל"א מ"ח מ"ט) ויקרבו אל משה הפקדים אשר לאלפי הצבא שרי האלפים ושרי המאות, ויאמרו אל משה עבדיך נשאו את ראש אנשי המלחמה אשר בידנו ולא נפקד ממנו איש : לכן צוה ה' לבקר את העם כאשר יבקר רעה עדרו ולבחר את כל האנשים אשר אין בהם מום ואשר כח בהם לעבוד בצבא מבן עשרים שנה ומעלה ולכתוב אותם בספר בשמותם למשפחותם לבית אבותם כמשפט בכל ארצות תבל. וזה ענין שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם "במספר שמות" כל זכר לגלגלתם מבן עשרים שנה ומעלה "כל יצא צבא בישראל תפקדו אתם לצבאתם". כי בפקוד את שמות הצבאות הנכתבים בספר איש על מחנהו ואיש על דגלו לצבאותיו יֵדַע מספר כל שבט ושבט בפרט ומספר העם בכלל.

והנה זאת עולה מן המדובר כי על ידי השקלים נמנה כל איש אשר מעשרים ומעלה אחד לא נעדר, ובמספר שמות למשפחותם לבית אבותם לא נמנו רק האנשים הבריאים והשלמים אשר כח בהם לעבוד בצבא. ואם כן איפוא אין להפליא כי השוו המספרים הכוללים זה לזה. כי אם אמנם היו רבים וכן שלמים אשר במספר השקלים היו מעשרים ולמטה ולא נמנו ובין פקודה לפקודה מלאו שנתם ונמנו במספר שמות לגלגלותם. בכל זאת לא העדיפו את המנין אחרי אשר לעומתם היו רבים מחסרי המזג ובעלי מומים אשר נמנו בפעם הראשונה ולא נמנו בפעם השניה :

ד (כ) ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו. בלע, הוא תואר השם לנרתק הבולע את הכלי אשר הושם בתוכו כמו ותפתח הארץ את פיה ותבלע אותם. והכ"ף של כבלע כ"ף הדמיון הוא. ושעורו, כי לא יבואו לראות את כלי הקדש כאשר יראו את הנרתק הבולע פן יקל בעיניהם וימותו. כמו שמצאנו (ש"א ו' י"ט) באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' :

דברי יא"ר

במדבר א.

פרשת במדבר.

א (א) וידבר ה' אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר. שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחתם לבית אבתם במספר שמות כל זכר לגלגלתם. מבן עשרים שנה ומעלה כל יצא צבא בישראל תפקדו אתם לצבאתם אתה ואהרן. ואתכם יהיו איש איש למטה איש ראש לבית אבתיו הוא:

כאשר הואיל משה באר את התורה הזאת אשר למד לישראל בעבר הירדן במדבר בערבה מול סוף בין פארן ובין תפל ולבן וחצרות ודי זהב כן הואיל להודיע לעמו את המקומות אשר בהם נצטוה על המצות אשר שם לפניהם ככתוב בתחלת ספר השלישי ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר. וככתוב (שם כ"ה א') וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר. ועתה בא להשמיע כי המצות הכתובות בספר הזה נאמרו לו באהל מועד במדבר סיני אחרי עבור חדש ימים אשר עמד שם. לידע ולהודיע כי אם אמנם חנו בעת ההיא לפני הר סיני בכל זאת לא הוסיף עוד לשמוע את דבר ה' בהר כי אם באהל מועד מבין שני הכרובים. ושם צוהו ה' לפקוד את העם בטרם ישימו לדרך פעמיהם ככתוב (דברים א' ו'—ח') ה' אלהינו דבר אלינו בחרב לאמר

(ח) וספרת לך שבע שבתת שנים וגו׳. והעברת שופר תרועה בחדש השבעי בעשור לחדש ביום הכפרים וגו׳ וקדשתם את שנת החמשים שנה וקראתם דרור בארץ לכל ישביה יובל הוא תהיה לכם ושבתם איש אל אחזתו ואיש אל משפחתו תשבו:

כאשר היה "יום החמשים" ליציאת מצרים "יום יובל" וקריאת דרור לנפש המשכלת "להתקדש" מטומאת גלולי מצרים לשוב אל אחוזתה ואל משפחתה השמימיות." היא אמונת אלהי אבותיה. על ידי "משיכת היובל וקול השופר." ככתוב "וקדשתם" היום ומחר וגו׳ "במשוך היובל" המה יעלו בהר "וקל שפר" חזק מאד. וישימהו לחק לישראל ככתוב (ויקרא כ״ג ט״ו ט״ז) וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עמר התנופה שבע שבתות תמימות תהיינה עד ממחרת השבת השביעית תספרו "חמשים יום והקרבתם מנחה חדשה לה׳. כן צוה ה׳ לספור שבע שבתות ש׳ שבע פעמים "ולקדש" את שנת "החמשים שנה בתרועה וקול שופר" ולקרוא אותה "שנת יובל ודרור" לשוב איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו הארציות "בעשור לחדש ביום הכפורים" ולא באחד לחדש ביום הזכרון, כי לא נשלמה שנת החמה עד יום הכפורים. כי השמש אשר לרגלו יבא קור וחום קיץ והורף ואריכת הימים עם קצרות הלילות והפוכם. הליכות עולם לו לסבב את גלגלו. או להוסבב מן הארץ כדעת התוכנים האחרונים אשר הארכנו למעניתם אצל ויהי ערב ויהי בקר יום אחד בשלש מאות ששים וחמשה ימים ורבע יום בקרוב. ומועדי ה׳ לתקופת הירח יחשבו ככתוב (תהלים ק״ד, י״ט) עשה ירח למועדים, וידוע כי הירח יסוב את גלגלו בתשעה ועשרים יום שתים עשרה שעות ושבע מאות ותשעים ושלשה חלקים מתתר״פ בשעה ושתים עשרה הקפותיו בשנה שלמה פשוטה יעלו לשלש מאות חמשים וחמשה ימים. נמצא כי תעדיף שנת החמה על שנת הלבנה עם עשרה ימים, ותחל לכן "שנת החמשים שנה בעשור לחדש ביום הכפורים", והימים הראשונים יפלו לשנת התשע וארבעים. ככתוב מפורש (יחזקאל מ׳ א׳) בעשרים וחמש שנה לגלותנו "בראש השנה בעשור לחדש." כי הצור אשר פעלו תמים עשה את שבע שבתות השנים תמימות נגד שבע השבתות אשר בין יום גאולת הגופות ליום גאולת הנפשות שנאמר בהם תמימות תהיינה: והדברים עתיקים והמשכילים יבינו:

פרשת בהר.

כה (ד) ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ וגו'. הרב המורה ז"ל אמר כי למען תוסיף האדמה תת כחה לזורע אותה צוה ה' על שמיטתה. והרב דון יצחק ז"ל מאן לקבל את דבריו באמרו כי לא תרויח האדמה מאומה במחה בשנה השביעית אם תעבוד לפני כן להוציא תבואה על שלש שנים. ואמר עוד אילו היה כן כי לחזק את האדמה צוה ה' להשמיטה בשנה השביעית היה עונש העובר על המצוה הזאת שתקולל אדמתו ותחדל לתת לו את יבולה ולא שתעזב האדמה מבעליה אשר ילכו בגולה. זה תוכן דברי השתתו:

ואנכי הרואה כי דברי הרב המורה ז"ל טובים ונכוחים המה. ובלעדי הטעם כעיקר לשמיטת הארץ בשנה השביעית שהיא כנגד שבת בראשית יום לשנה יום לשנה כאשר עוררתי בפרשת אמור וכדעת רש"י ז"ל. גם את טובת הארץ דרוש דרש ה' למען לא תכחש מרוב עבודה ככתוב (למטה כ"ו ל"ד) אז תרצה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה ואתם בארץ איביכם. אז תשבת הארץ והרצת את שבתותיה:

ואשר שאל הרב דון יצחק ז"ל מה יתרון לארץ בנוחה בשנה השביעית אם תעבוד עבודה קשה בשנה הששית להוציא תבואה על שלש שנים. תשובתו בצדה כי באמת לא הוציאה האדמה בשנה הששית פרי תנובה יותר מדי. ורק אחר אשר קצרו את קצירה שלח ה' את ברכתו בתבואה להשפיק על שלש שנים כאשר ברך את כד הקמח וצפחת השמן מאשה הצרפתית על ידי אליהו. ואת אסוך השמן מאשת עובדיה על ידי אלישע. והעד. כי לא נאמר וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית "ו ע ש ת ה ה א ר ץ" תבואות לשלש השנים. כי אם וציתי את ברכתי לכם בשנה הששית וְעָשָׂת (והברכה תעשה) את התבואה (בה"א ידיעה). היא התבואה אשר בגרנות. לשלש השנים וגו':

ואחרי הדברים והאמת כי ברך ה' את התבואה אשר בגרנות ולא את הצמח. לא תכון גם שאלתו השניה מדוע הגלה ה' את עמו בעון בטול השמטה ולא העניש את העובר על הפקודים מדה כנגד מדה שלוח מארה באדמתו שתצמיח לו קוץ ודרדר תחת הברכה אשר ברכה בשנה הששית להוציא פרי רב. כי למה תקולל האדמה בעבורו אם לא נתברכה למענהו. וה' נתן לנו בזה את "ה מ ו ר ה" לצדקה:

״ו א י ש י ש ר א ל י״ ויקב בן האשה הישראלית את השם ויקלל ויביא אתו אל משה:

והטעם אשר שכל את לשונו ולא כתב בסדר הזה שהוא סדר הישר אשר ירוץ כל קורא בו. והטעם אשר אמר ואיש ״ה י ש ר א ל י״ בה״א ידיעה. לדעתי הוא כי האיש הזה בעל האשה הישראלית היה אשר קנא אותה כי זנתה תחתיו ותלד את הבן הזה לעוגבה איש מצרי, ויאמר כי לא יירש בן המצרי הזה עם בניו יוצאי חלציו. ויצא הבן מאהלו וילך משער לשער במחנה ויספר באזני העם את החמס אשר נעשה לו כי גרשוהו אביו מהסתפח בנחלתו על לא דבר שורש. והשמועה באה לאיש הישראלי כי יבקש בן המצרי הזה להבאיש את ריחו בעיני אחיו העבריים ויעזוב את אהלו ויבא גם הוא אל המחנה וינצו שניהם. הבן אמר כי אב אכזר הוא אשר על פרי בטנו לא יחמול וגם בוש לא יבוש הכלם לא ידע, והאיש הישראלי אמר כי זנתה אמו הובישה הורתו ואין לו חלק ונחלה בתוך בני ישראל. ויתמרמר הבן בשמעו את חרפתו וחרפת אמו בקהל רב ״ו י ק ב א ת ה ש ם״ באותיותיו ״ו י ק ל ל״. כמאמר הנביא (ישעיה ח׳ כ״א) והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו. ״ו י ב י א ו א ת ו אל מ ש ה ו ש ם א מ ו ש ל מ י ת ב ת ד ב ר י ל מ ט ה ד ן״. מהמשך הדברים נראה ברור כי גם אמו בין המביאים אותו אל משה היתה ותתודה את עונה ותאמר כי אמת הוא כי שכב איש מצרי אותה ותלד את הבן הזה ממנו ובגלל כן עשה את הנבלה הגדולה הזאת לקלל את השם:

(יב) ויניחהו במשמר לפרש להם על פי ה׳. אם אמנם לא נאמר למשה עד כה עונש המקלל אלהיו בכל זאת יכל לדונו מקל וחומר ומה המקלל אביו ואמו נדון בסקילה המקלל את השם שהוא אבי ישראל לא כל שכן. אבל יען כי הכירה אמו כי בן איש מצרי ולא בן איש ישראלי הוא לא ידע אם חייב בכבוד השם בגלל היות אמו אשה ישראלית ודמו בנפשו הוא. או לא. ויניחהו במשמר לשמוע מפי ה׳ מה יעשה לו:

(יג) וידבר ה׳ אל משה לאמור. הוצא את המקלל אל מחוץ למחנה וסמכו כל השמעים את ידיהם על ראשו ורגמו אתו כל העדה: כי אם אמנם בן איש מצרי הוא בכל זאת אחת דתו להמית אחר אשר ישב בתוך בני ישראל ככתוב למטה ונקב שם ה׳ יומת רגום ירגמו בו כל העדה ״כ ג ר כ א ז ר ח ב נ ק ב ו ש ם י ו מ ת״:

טעם "שבתון" האמור בחדש הזה לדעתי הוא כי כאשר יש שבת אחר ששת ימי המעשה שהוא שבת הימים, ושבת בספירת העומר שהוא שבת השבועות, ושבת השמטה שהוא שבת השנים, כן יש שבת החדשים והוא החדש תשרי שהוא השביעי לניסן אשר ממנו יתחיל המנין ככתוב (שמות י"ב ב') החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה וגו'.:

(כז) אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפרים הוא מקרא קדש יהיה לכם ועניתם את נפשתיכם:

כפי אשר בארנו למעלה כי החדש השביעי שבת החדשים הוא מהראוי היה לשמוח ולהתענג בו מתחלתו ועד סופו ומה גם בחגים אשר בו. אבל יען כי יום הכפורים אינו יום משתה ושמחה כי אם יום עינוי נפש. לכן אמר "אך" בעשור לחדש וגו' להוציאו מן השמחה והתענוג ולהביאו אל העינוי, כי כל אכין ורקין מעוטין:

(לט) אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ תחגו את חג ה' שבעת ימים ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון:

אחר אשר ציה ה' להתענות ביום הכפורים אמר על חג הסכות הבא אחריו בלשון "אך" למעט את העינוי, כי אין להתענות כי אם לשוש ולשמוח בו כאמרו למטה ושמחתם לפני ה' אלהיכם וגו'. ואמר ביום הראשון "שבתון" וביום השמיני "שבתון", כי חדש השביעי חדש השבת הוא כאשר בארנו למעלה:

כד (ה) ולקחת סלת ואפית אתה שתים עשרה חלות וגו' ושמת אותם שתים מערכות וגו'. ונתת על המערכת לבנה זכה וגו' ביום השבת ביום השבת יערכנו לפני ה' תמיד מאת בני ישראל ברית עולם:

טעם ברית עולם הוא, כי נצטוו בני ישראל לשמור ולעשות את השבת לדורותם ברית עולם ככתוב (שמות ל"א ט"ז). ובתת הכהן על שלחן הטהור שתים עשרה חלות למספר בני ישראל מדי שבת בשבתו יחדשו את ברית השבת אשר כרת ה' עמהם לעולם:

(י) ויצא בן אשה ישראלית והוא בן איש מצרי בתוך בני ישראל וינצו במחנה בן הישראלית ואיש הישראלי, ויקב בן האשה הישראלית את השם ויקלל ויביאו אותו אל משה ושם אמו שלמית בת דברי למטה דן:

שיעור המאמר הזה הוא ויצא בן אשה ישראלית ושמה שלמית בת דברי למטה דן והוא בן איש מצרי וינצו במחנה בן הישראלית

איש צדיק אשר ספר שבעת ימים פַּעֲמַיִם בשלחו את היונה ככתוב (בראשית ח׳ י׳ וי״ב). ונח מסרוהו לשם בנו, כאמרו (שם ט׳ כ״ו) ברוך ה׳ אלהי שם, ושם מסרוהו לאברהם ככתוב (שם כ״ו ה׳) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי (מענין שמור את יום השבת לקדשו). ואברהם למדוהו לבניו ככתוב (שם י״ח י״ט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳ וגו׳. ולולי זאת לא היו מבינים את דברי משה באמרו שבתון שבת קדש לה׳ מחר וגו׳ והיו שואלים אותו מה הוא השבת ומדוע יבוכר על שאר הימים:

ואשר אמר החכם ז״ל כי בג׳ או בד׳ לשבוע אמר משה לישראל והיה ביום הששי וגו׳ והיה משנה וגו׳ ויתמהו כאשר מצאו משנה קודם לכן, ובאו נשיאי העדה והגידו זאת למשה והשיב להם הוא אשר דבר ה׳ לאמור שבתון שבת קדש לה׳ מחר. אשר פירש על פי דרכו שענינו כי הוא יום הששי אשר דבר ה׳ עליו ולא יום הששי מן העת אשר דבר ממנו. במחילת כבודו שגה ברואה. כי קבלה היא בידנו כי העשירי בניסן משנת הגאולה בשבת היה, ובגלל הנס אשר נעשה בו שבת הגדול נקרא. ויהי לכן החמשה עשר בו הוא חג המצות, ביום החמישי בשבוע. ובהכרח היה החמשה עשר באייר ביום השבת. וכתיב מפורש (שמות ט״ז א׳—ה׳) ויסעו מאילם ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין וגו׳ בחמשה עשר יום לחדש השני לצאתם מארץ מצרים וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר ויאמרו אליהם וגו׳ כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב. ויאמר ה׳ אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו וגו׳ והיה ביום הששי וגו׳ והיה משנה על אשר ילקטו יום יום. ואחרי אשר היה יום התלונה בשבת בהכרח החל המן לרדת למחרתו שהוא באחד בשבת ולא ביום ג׳ או ד׳ לשבוע כאשר חשב החכם הנ״ל. וכן אמרו חז״ל (שבת פ״ב ב׳) באחד בשבת התחיל המן לירד. ובתוספתא (סוטה פי״א). שנה שיצאו בה ישראל ממצרים בששה עשר באייר ירד מן לישראל. ורש״י ז״ל בא חשבון (קדושין ל״ח א׳). ובפירושו על התורה הואיל באר כי נתפרש היום של חניה זו לפי שבו כלתה החררה שהוציאו ממצרים והוצרכו למן, ללמדנו שאכלו משירי הבצק ששים ואחת סעודות וירד להם מן בששה עשר באייר ויום ראשון בשבת היה כדאיתא במסכת שבת:

(כד) דבר אל בני ישראל לאמר בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה מקרא קדש:

כג (ב) דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם מועדי ה׳ אשר תקראו אתם מקראי קדש אלה הם מועדי. ששת ימים תעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש וגו׳ אלה מועדי ה׳ מקראי קדש אשר תקראו אתם במועדם. בחדש הראשון בארבעה עשר לחדש בין הערבים פסח לה׳ וגו׳:

הטעם אשר עשה לשבת מדור בפני עצמו ולא כללו עם חגי השנה הנקראים מועדים ונחשבו על הסדר בפרשה הזאת הוא יען כי יש לשבת יתרון על כל המועדים בהיותו ראש וראשון ובלתי לה׳ לבדו להעיד עליו כי ששת ימים עשה את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש ויתר שאת לו כי הקב״ה בכבודו ובעצמו ברכו וקדשו ככתוב ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אתו וגו׳ ובוא יבוא תמיד בעת אשר קבע לו השם. אולם לא כן שאר המועדים התלואים בראיות הירח וקדוש החדש כאמרו (שמות י״ב ב׳) החדש הזה לכם. ואם מפני איזה סבה לא יוכלו לקדש את החדש בעתו יאחרו את המועד, ומה גם בחדש ניסן התלוי באביב ככתוב (דברים ט״ז א׳) שמור את חדש האביב וגו׳. ואם יתאחר האביב לבוא יעשו שני אדרין, ועל כן נאמר בהמועדים אשר זולת השבת אשר תקראו אתם במועדם, רצונו בזמנים הראויים להם עם ביאת האביב וקדוש החדש:

ועל זמן ידיעת השבת לבני ישראל אמר החכם הגדול רנה״ו ז״ל וזה לשונו, לדעתי לא נודע יום השבת רק ממדבר סין כשירד המן, כי קודם לכן לא היה נודע כי החשבון מתחיל מששת ימי בראשית. ומי מעיד על חשבון זה, לכן משה שאמר והיה ביום הששי וגו׳ והיה משנה על אשר ילקטו יום יום (שמות ט״ז ה׳) חשבו השומעים שהוא ששי לדבור, ואם אמר להם בג׳ או בד׳ לשבוע, תמהו כאשר מצאו לחם משנה קודם לכן ובאו נשיאי העדה והגידו זאת למשה, והשיב הוא אשר דבר ה׳ לאמור שבתון שבת קדש לה׳ מחר (שם שם כ״ג) כלומר היום הוא יום הששי שדבר ה׳ לא ששי לדבור אלא לשבוע, כי שבתון שבת קדש לה׳ מחר עכ״ל:

ואינו נכון, כי איך יאומן כי יסופר כי לא הודיע ה׳ ליציר כפיו ת סדר המעשה מששת הימים וכי ברך את יום השביעי ויקדשהו ושר צוהו לבל יאכל מעץ הדעת. וכבר החליטו חז״ל כי שמר אדם ראשון את השבת הראשון כאמרם (סנהדרין ל״ח) אדם נברא בערב שבת כדי שיכנס למצוה מיד. ודעת לנבון נקל כי מסר אדם את השבת לבניו עד חנוך אשר את האלהים התהלך. וחנוך מסרוהו לבניו עד נח

אור מהשמש וממתקת את הירקות אשר לצחים יבוכרו ככתוב (שם שם) וממגד גרש ירחים קראו בשם "מלכה" ככתוב (ירמיה מ״ד י״ח) לקטר "למלכת השמים". ויעבדו את המלכה בעבודת המלך ככתוב (שם ז׳ י״ח) הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את האש והנשים לשות בצק לעשות כונים למלכת השמים. שענינו לדעתי הוא, כי הבנים אשר עתדו אבותיהם אותם לשרפם באש "להמלכה" אשר בשמים לקטו את העצים הנצרכים לשרפתם בחשבם להתדמות בזה ליצחק אשר נשא על שכמו את העצים אשר הכין לו אביו ככתוב (בראשית כ״ב ו׳) ויקח אברהם את עצי העלה וישם על יצחק בנו. והאבות מבערים את האש נגד אברהם שנאמר בו (שם שם) ויקח בידו את האש וגו׳. והנשים לשות בצק לעשות כונים למלכת השמים נגד שרה אשר לשה בצק ועשתה ענות למלאכים ככתוב (שם י״ח ו׳) וימהר אברהם האהלה אל שרה .ויאמר מהרי שלש סאים קמח סלת לושי ועשי עגות: והטיבו חכמינו ז״ל לראות כי מה שנאמר (ירמיה ל״ב ל״ה) ויבנו את במות הבעל אשר בגיא בן הנם להעביר את בניהם ואת בנותיהם למלך אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי לעשות התועבה הזאת, ענינו, אשר לא צויתי לאברהם, ולא עלתה על לבי ליפתח. כי ענין אברהם רק נסיון מאתו יתברך היה, ויפתח מלבו עשה את אשר עשה וה׳ לא צוהו:

פרשת אמר.

בא (א) לנפש לא יטמא בעמיו. בעמו לא נאמר כי אם בעמיו שהוא לשון כבוד לזכרי כהונה משרתי אל שיקרא כל אחד בלשון רבים. ועל כן יאמר על הנאסף אל אבותיו הצדיקים אשר בצל שדי יחסיון ויאסף אל עמיו. וכן יאמר על הנפש החוטאת הנגזרה מארץ החיים ובסוד נשמות טהורות לא תבא, ונכרתה הנפש ההיא מעמיה:

תאמרו לנו נתנה מורשה, ויקל בעיניכם הגר הגר אתכם, שאין לו חלק ונחלה בה, ותונו אותו בדברים להשפילו ולבזותו, וכן כל לשון הונאה שבמקרא על בעלי הכח נגד חסרי כח שמרויחים מחסרון החלש נגדם, כמו יתום ואלמנה הונו בך (יחזקאל כ״ב ז׳) והאכלתי את מוניך את בשרם (ישעיה מ״ט. כ״ו) וכן אל תונו איש את אחיו (פרשה כ״ה י״ד) בהיותו דל השפל ממך, וכן כאן, וכמו שפרשנו שאל יהא בזוי בעיניך בעבור שהוא מעם אחר ומארץ אחרת, ורבותינו אמרו בת״כ שלא תאמר אמש היית עובד עכו״ם ועכשיו נכנסת תחת כנפי השכינה, גם זו פרט מעניני ההונאה, וזכרוהו לפי שנוהג גם בגלות שאין לנו ארץ נחלה להתפאר בה, עכ״ל והדברים נכונים ושפתים ישק:

ב (ב) ואל בני ישראל תאמר איש איש מבני ישראל ומן הגר הגר בישראל אשר יתן מזרעו למלך מות יומת עם הארץ ירגמהו באבן:

המצוה הזאת כבר נאמרה (למעלה י״ח כ״א) ומזרעך לא תתן להעביר למלך ולא תחלל את שם אלהיך אני ה׳. ונשנית פה בעבור הגר אשר לא נזכר שם וגם בעבור העונש אשר לא הזכיר שם שלא להפריד בין הדבקים:

ועל ענין עבודת המלך נחלקו החכמים, מהם אומרים כי היתה העברה בין שתי מדירות עצים ואש רחוקות זו מזו אשר לא שרפו את הנעבר, ומהם אומרים כי קרובות היו, והעובר בתוך נשרף, ונראים דברי האחרונים כי על כן הגדילה התורה את עונש התועבה הזאת על כל התועבות: ״ה מ ו ל ך״ הוא האליל ״ב ע ל״, ועבודתו היתה ״ש ר פ ת ה ב נ י ם ו ה ב נ ו ת״, כי כתוב (ירמיה ל״ב ל״ה) ויבנו את ״ב מ ו ת ה ב ע ל״ אשר בגיא בן הנם להעביר את בניהם ואת בנותיהם ״ל מ ל ך״ אשר לא צויתים ולא עלתה על לבי לעשות התועבה הזאת, וכתוב מפורש (שם י״ט ה׳) ובנו את במות הבעל ״ל ש ר ף א ת ב נ י ה ם ב א ש ע ל ו ת ל ב ע ל״ אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי, ויהיה להעביר, כמו להבעיר, והעד, כי כתיב אצל הגעלת כלים (במדבר ל״א כ״ג) כל דבר אשר יבא באש ״ת ע ב י ר ו ב א ש״. וכן דעת הרמב״ן ז״ל:

ושני השמות ״מ ו ל ך ו ב ע ל״ נרדפים הם וענינם מושל ובעל השפע, והם תוארים נתונים לשמש מאת הטועים אחריו לאמור כי ממנו הכל בהיותו מאיר לארץ ולדרים עליה וממתיק את התבואות ככתוב (דברים ל״ג י״ד) וממגד תבואות שמש. ואת הלבנה *השואפת*

פרשת קדושים.

יט (יא) לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו. ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך אני ה׳:

ידוע כי עבירה גוררת עבירה. והנה הגנב כאשר נחפשו מצפוניו ונמצא בידו הגנבה יכחש ויאמר כי לא גנבה רק קנה אותה בכסף מלא מפלוני עמיתו וישבע על זה בשם ה׳. ואחר כן יוכחש ונמצא כי עבר על גנבה הכחשה הוצאת שם רע שבועת שוא וחלול השם. ועל כן הזהיר הקב״ה על כל אלה ביחד:

(יט) את חקתי תשמרו בהמתך לא תרביע כלאים שדך לא תזרע כלאים ובגד כלאים שעטנז לא יעלה עליך:

כל דבר קבוע בשמים ובארץ נקרא חק ככתוב (ירמיה ל״ג כ״ה) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי. והנה תאר המשורר את חוקי השמים (תהלים קמ״ח) כי הם מלאכיו צבאיו שמש וירח וכל כוכבי אור ושמי השמים והמים אשר מעל השמים אשר יהללו את שם ה׳ כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם ״חק״ נתן ולא יעבור:

וחקותיו אשר בארץ המה ״המינים״ אשר ברא שיתקיימו תמיד ואל יתערבו זה בזה. ככתוב (בראשית א׳ י״א) ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע עץ פרי עשה פרי ״למינו״. וככתוב (שם שם כ״ד) ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה ״למינה״ בהמה ורמש וחיתו ארץ ״למינה״. והמרכיב את המינים מבלע ומשחית הוא את חקי ה׳ אשר בארץ. וזה ענין את חקתי תשמרו בהמתך לא תרביע וגו׳. ועל כלאי בגדים אין מי יבא בסוד ה׳. ואולי הטעם כי יש כחות מתנגדים בצמר ופשתים כי הצמר יחמם והפשתים תקרר ובהתחברם יחד באופן אשר לא יתפרדו יאבד כל אחד את כחו ויהיה זה השחתתו והלובש שעטנז משחתם בו:

(לג) וכי יגור אתך גר בארצכם לא תונו אתו. הרב החכם רנה״ו ז״ל כתב לאמור גם בחוץ לארץ אסור להונות הגר. ונכתב בארצכם לפרש הונאה זו מה היא שבהיותה ארצכם. שנתתי לכם לנחלה. כן

העזאזל כמו והנותר בשמן אשר על כף הכהן יתן על ראש המטהר וכפר עליו הכהן (ויקרא י״ד י״ח) שיכפר הכהן על המטהר: כי ״עזאזל״ תואר הוא ״לקין״ איש ״עז״ אשר ״אזל״ (הלך) בגולה. והמלה מורכבת ושתים באו אל התבה.

והנה קין הביא מנחה לה׳ מן הבא בידו ככתוב ויבא קין מפרי האדמה וגו׳. ויסתר ה׳ את פניו ממנו וממנחתו ויקנא באחיו ויהרגהו. ויחר בו אף ה׳ וישלחהו ביד פשעו להתנודד בארץ עם משא עונו על ראשו כאשר התאונן באזני ה׳ לאמור ״גדול עוני מנשוא״ לכן לא נשחט שעיר כפרתו ולא הובא מדמו בקדש. וישלחהו ה׳ מעל פניו עם ״עונות כל בית ישראל״ אשר עמס הכהן הגדול עליו לשאת אותם ״לעז־אזל״ ששעורו אל ארץ שממה אשר קין איש ״עז״. אזל״ שמה. (למען לא יזכרו ולא יפקדו ולא יעלו על לב לעולם). וכדומה לו (מיכה ז׳ י״ט) ישוב ירחמנו יכבוש עונותינו ותשליך במצולות ים כל חטאתם. וזאת הארץ היא ״ארץ נוד״ הנקראה ״ארץ גזרה״. יען כי ״נגזר״ על קין להתנודד עליה כאמרו ״נע ונד תהיה בארץ״:

והטעם אשר יצטרך קין לכפרה חדשה מדי שנה בשנה במועד הזה הוא כי ״דמי״ זרעו של הבל אשר עתדו לְהִוָּלֵד צועקים עליו חמס בכל דור ודור כאמרו קול ״דמי״ אחיך צועקים אלי מן האדמה. ודורש דמים אותם זכר ביום הזה שהוא תקופת השנה לאשר עבר עליהם. כי כתיב אצלם ״ויהי מקץ ימים״ ויבא קין וגו׳ והבל הביא גם הוא וגו׳. וכתיב ״מקץ שבע שנים״ תעשה שמטה. ״וקץ״ השמטה השביעית הוא ״יום הכפורים״ שהוא ״קץ״ שנת החמה העודפת על שנת הלבנה עם עשרה ימים ככתוב וספרת לך שבע שבתות שנים שבע פעמים והעברת שופר תרועה בחדש השביעי בעשור לחדש ״ביום הכפורים״ וקדשתם את ״שנת החמשים שנה״. כי הימים הראשונים יפלו לשנת התשע וארבעים ככתוב מפורש (יחזקאל מ׳ א׳) בעשרים וחמש שנה לגלותנו ״בראש השנה בעשור לחדש״. וכאשר אבאר עוד במקומו בפרשת בהר סיני. והסירותי מעלינו בזה עקשות פה ולזות שפתים דולקים האומרים כי פוסחים אנחנו על שתי סעיפים ונעבוד אלהים זולת אלהינו. כי ״העז־אזל״ אדם הוא ולא אל. והשעיר אשר עלה בגורלו לא היה שי לו. כי אם כפרה על מעלו וחיתה נפשו בגללו:

יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה׳ תטהרו והמגיד פשע יבקש את עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא ימצאנה ושוחד על נקי לא יקח. והנה די באר ודי עולה כי אין עזאזל תואר לסמאל הוא השטן ולא לגלגל מאדים ולא לזולתו יהיה מי שיהיה מן האלילים המשטינים והמשחיתים אשר לדמים יארבו:

והנכון בעיני הוא כי שני השעירים אשר הוטל עליהם גורלות ואשר היו שוים זה לזה בתואר ובקומה כשני עפרים תואמי צביה ומשונים במשפטיהם כי האחד נשחט והוזה מדמו לרצון לפני ה׳ והאחד נשלח לעזאזל המדברה עם משא לעייפה עונות כל בית ישראל אשר עשם הכהן הגדול עליו נמשלו ונדמו אל „קין והבל״ אשר מבטן אחד יצאו שניהם ותואר וקומה אחת היה למו. ואת אשר עבר עליהם נעשה לשני השעירים האלה כי את זה לעומת זה ואת זה לעומת זה עשה האלהים. הם נועדו יחדיו להביא איש איש את מנחתו לה׳ ככתוב (בראשית ד׳ ג׳ ד׳) ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה׳ והבל הביא גם הוא וגו׳ ותחתם העמיד הכהן הגדול את שני השעירים גם יחד לפני ה׳. ובגלל הבל אשר שעה ה׳ אליו ואל מנחתו אשר הביא מראשית הגז והחלב ככתוב „מבכרות צאנו״, היה השעיר אשר עלה עליו הגורל לה׳. וכאשר נשפכו „דמיו״ ארצה ביד „אחיו הגדול״ וצעקו „אל ה׳״ מן האדמה, כן נשחט השעיר ההוא ביד „הכהן הגדול מאחיו״ המזה „מדמו לרצון לפני ה׳״:

ובגלל קין אשר חטא על נפש אחיו אשר „בעזוז״ ידו הרגו „והעיז״ פניו לאמור השומר אחי אנכי „ואזל״ בגולה לרצות את עונו, היה השעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל:

ואין ענין לעזאזל שיקבל העזאזל את השעיר אשר עלה בגורלו כי אם ענינו גורל אחד למענהו לכפר עליו. והעד, והשעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל יעמד חי לפני ה׳ לכפר עליו. שלא נוכל לפרש שיכפר הכהן עליו את כל העונות והחטאים והפשעים אשר לעמו ככתוב והתודה עליו את כל עונות בית ישראל ואת כל פשעיהם לכל חטאתם ושלח ביד איש עתי המדברה. אם כתיב מפורש אחר כן ובא אהרן אל אהל מועד ופשט את בגדי הבד וגו׳ ורחץ את בשרו במים במקום קדוש ולבש את בגדיו ויצא ועשה את עולתו ואת עלת העם „וכפר בעדו ובעד העם״ שהוא לאות ונוכחת כי לא היה להם כפרה שלמה ונכונה כי אם בקרבן עולתם. ומה שנאמר והשעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל יעמד חי לפני ה׳ „לכפר עליו״ הוא שיכפר השעיר על

משפטו. וגם אחר הגורל היה מעמידו לפני ה׳ לומר שהוא שלו. ואין אנחנו מכוונים בשלוחו אלא לרצון לשם כמ״ש יעמד חי לפני ה׳ לכפר עליו לשלח אותו וגו׳. ולכך לא נשחוט אותו אנחנו כלל. ותרגם אונקלוס לשמא דהשם ולעזאל כי האחד לשם ה׳ ולא לו, והשני לעזאזל ולא לשמו של עזאזל וכו׳. והנה רמז לך רבי אברהם שתדע סודו כשתבא לפסוק ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים. והמלה מורכבת וחבריה רבים: עכ״ל הרמב״ן ז״ל:

אולם תם אנכי ולא אדע איך יתכן לאמר כי האלהים אשר אמר ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים, והוכיח אותם לאמור יזבחו לשדים לא אלוה הוא שצוה אותם להקריב לסמאל הוא השטן שר השעירים המח השדים. ואף שאמרו כי המשתלח אינו קרבן שלא נשחט בכל זאת לא יוכלו לכחד כי נדחף לאחוריו ובנפלו נתפרקו ונשברו כל עצמותיו. ואם כן אפוא הלא הכל הולך אל מקום אחד. ועוד הלא השעירים ״כזונות״ נחשבו ככתוב לשעירים אשר הם ״זונים״ אחריהם. ואם ״אתנן״ ינתן ״לסמאל שר השעירים.״ איך יובא בית ה׳ לעמוד שם חי לפניו אם כתיב לא תביא ״אתנן״ ״זונה״ ומחיר כלב ״בית ה׳ אלהיך״. ועוד אילו היה כן היה הקב״ה פותח פה לפושעים לאמור אם האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד, יתן שוחד לסמאל העומד בראש השעירים איך לא נעבוד למו אנחנו קרוצי חומר אשר בעפר יסודנו. והמשל אשר המשיל הרמב״ן ז״ל למלך שנתן פרס לעבדו לא יכון להשיב על השאלות הגדולות והעצמות האלו. ומה גם כי אין זה פרס (שהיא מנחה אחת קטנה) כי אם חלק כחלק, כי היו שני השעירים שוים בתואר ובקומה ובדמים והכהן הגדול בכבודו ובעצמו שם עליהם גורלות גורל אחד לה׳ וגורל אחד לעזאזל, והיה העבד השוכן חררים במדבר כאדני האדונים אשר את השמים ואת הארץ הוא מלא וזה לא יתכן בעיני כל משכיל:

ואשר תמך הרמב״ן ז״ל יסדותיו על ״בחיק יוטל הגורל ומה׳ כל משפטו״ לא ארע למצוא את דרך המשפט על גורל אשר יוטל על שני שעירים שוים זה לזה אשר אין יתרון לזה על זה. ובלעדי זאת הלא כתוב הדר הוא (זכריה ג׳. א׳ ב׳) ויראני את יהושע הכהן הגדול עומד לפני מלאך ה׳ והשטן עומד על ימינו לשטנו ״ויאמר ה׳ אל השטן יגער ה׳ בך השטן״ וגו׳. והיתכן כי עבד שרבו ״גוער״ בו יאמר כחלקך יהיה חלקי וכגורלך גורלי ומה גם עתה אשר לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל ככתוב כי ביום הזה

וכל עונותיהם של ישראל עליו. ראה סמאל שלא נמצא בהם חטא ביום הכפורים אמר לפניו רבון העולמים יש לך עם אחד בארץ כמלאכי השרת שבשמים מה מלאכי השרת יחפי רגל כך ישראל יחפי רגל ביום הכפורים, מה מלאכי השרת אין בהם אכילה ושתיה כך ישראל אין בהם אכילה ושתיה ביום הכפורים, מה מלאכי השרת אין להם קפיצה כך ישראל עומדין על רגליהם ביום הכפורים. מה מלאכי השרת שלום מתווך ביניהם כך ישראל שלום מתווך ביניהם ביום הכפורים. מה מלאכי השרת נקיים מכל חטא כך ישראל נקיים מכל חטא ביום הכפורים. והקב"ה שומע עדותן של ישראל מן הקטיגור שלהם ומכפר על המזבח ועל המקדש ועל הכהנים ועל כל עם הקהל שנאמר וכפר את מקדש הקדש וגו' ע"כ אגדה זו. והנה הודיענו שמו ומעשהו. וזה סוד הענין כי היו עובדי אלהים אחרים המה המלאכים עושים להם קרבנות והם להם לריח ניחוח כענין שנאמר ושמני וקטרתי נתת לפניהם ולחמי אשר נתתי לך סולת ושמן ודבש האכלתיך ונתתיה לפניהם לריח ניחוח ויהי להם נאם ה' אלהים. ואתה צריך להתבונן בכתוב במקרא ובמסורת והנה התורה אסרה לגמרי קבלת אלהותם וכל עבודה להם. אבל צוה הקב"ה ביום הכפורים שנשלח שעיר במדבר לשר המושל במקומות החורבן והוא הראוי לו מפני שהוא בעליו ומאצילות כחו יבא חורב ושממון כי הוא העולה לכוכבי החרב והדמים והמלחמות והמריבות והפצעים והפירוד והחרבן. והכלל נפש לגלגל מאדים. וחלקו מן האמות עשו שהוא עם היורש החרב והמלחמות. ומן הבהמות השעירים והעיזים ובחלקו עוד השדים הנקראים מזיקין בלשון רבותינו ובלשון הכתוב שעירים כי כן יקרא הוא ואומתו שעיר. ואין הכונה בשעיר המשתלח שיהיה קרבן אליו חלילה אבל שתהיה כונתינו לעשות רצון בוראינו שצונו בכך. והמשל בזה כמי שעשה סעודה למלך וצוה המלך את האיש העושה תן מנה אחת לעבדי פלוני שאין העושה הסעודה נותן כלום משלו לעבד ההוא ולא לכבודו יעשה עמו רק הכל נתן למלך, והמלך נתן פרס לעבדו ושמר זה מצותו ועשה לכבוד המלך את כל אשר צוהו. ואמנם המלך מחמלתו על בעל הסעודה רצה שיהיו כל עבדיו נהנין ממנה שיספרו בשבחו ולא בגנותו, וזה טעם הגורלות, כי אילו היה הכהן מקריש אותם בפה לה' ולעזאזל, היה כעובד אליו ונודר לשמו אבל היה מעמיד אותם לפני ה' פתח אהל מועד כי שניהם מתנה לה' והוא נתן מהם לעבדו החלק אשר יבא לו מאת ה' כי הוא הטיל להם גורל וידו חלק להם כענין שנאמר בחיק יוטל הגורל ומה' כל

אשר על הארן ולא ימות כי בענן אראה על הכפרת: המאמר הזה דבוק הוא אל המאמר הראשון כי אחרי אשר הודיע משה לאהרן בשם ה' כי בקשו בניו המקורבים אל ה' להוסיף אהבה על אהבה ועל כן מתו. הזהירוהו לבל יבא בכל עת אל הקדש למען לא ימות גם הוא. אולם המצוה לבל ישתה יין ושכר הוא ובניו בבואם אל הקדש לא נצטוה על ידי משה כ"א על ידי הקב"ה בכבודו ובעצמו מפני הטעם אשר בארתי במקומו.

(ג) **בזאת יבא אהרן אל הקדש** בפר בן בקר לחטאת ואיל לעלה כתנת בד קדש ילבש וגו'. ומאת עדת בני ישראל יקח שני שעירי עזים לחטאת ואיל אחד לעלה. והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו וכפר בעדו ובעד ביתו. ולקח את שני השעירם והעמיד אותם לפני ה' פתח אהל מועד. ונתן אהרן על שני השעירם גרלות גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל. והקריב אהרן את השעיר אשר עלה עליו הגורל לה' ועשהו חטאת. והשעיר אשר עלה עליו הגורל לעזאזל יעמד חי לפני ה' לכפר עליו לשלח אתו לעזאזל המדברה. והקריב אהרן את פר החטאת אשר לו וגו' עד ונשא השעיר עליו את כל עונתם אל ארץ גזרה ושלח את השעיר במדבר.

אמר יא"ר המבאר את המאמר הנשגב הזה אשר נתן לפלגות החכמים גדולים חקרי לב ענין לענות בו בארתי בטוב טעם ודעת כיד ה' הטובה עלי בהטיפי לקח בקהל רב בעיר הגדולה לאלהים פרים הבירה כדבר בעתו ביום הכפורים שנת חמשת אלפים שש מאות ארבעים וארבע ליצירה. וכה דברתי:

הראב"ע ז"ל כתב וזה לשונו אמר רב שמואל אע"פ שכתוב בשעיר החטאת שהוא לשם גם השעיר המשתלח הוא לשם. ואין צורך כי המשתלח אינו קרבן שלא ישחט. ואם יכלת להבין הסוד שהוא אחר מלת עזאזל תדע סודו וסוד שמו כי יש לו חברים במקרא. ואני אגלה לך קצת הסוד ברמז בהיותך בן שלשים ושלש תדענו עכ"ל:

והרמב"ן ז"ל ענה חלקו ואמר והנה ר' אברהם נאמן רוח מכסה דבר אבל אני הרכיל מגלה סודו שכבר גלו אותו רבותינו במקומות רבים. אמרו בב"ר ונשא השעיר עליו זה עשו שנאמר הנה עשו אחי איש שעיר. את כל עונותם עונות תם שנאמר ויעקב איש תם. ומפורש מזה בפרקי רבי אליעזר הגדול לפיכך היו נותנים לו לסמאל שוחד ביום הכפורים שלא לבטל את קרבנם שנאמר גורל אחד לה' וגורל אחד לעזאזל. גורלו של הקב"ה לקרבן עלה וגורלו של עזאזל שעיר החטאת

כי יעצרו דמיה בגלל יצירת הולד. והילד אחר יצירתו דורש דמים הוא, כי הם טרף לנפשו אחר אשר יתבררו ויתלבנו בבטן אמו ויהיו למיץ זך, וטוב לו וחי בהם עד אשר יצא ממסגרו. והנה צוה ה׳ כי היולדת זכר תטמא שבעת ימים כימי נדת דותה, כי בימים שבעה תפליט ממקורה את יתר הדמים אשר נשארו מיצירתו. ואחר כן תשב שלשים יום ושלשת ימים בדמי טהרה למען תנקה מן הדמים העכורים אשר נשארו בקרבה ממזון הילד כאשר אמרתי כי יינק הילד וישבע ממיץ הדם שהוא חלק המובחר אשר בו. וחלק הרע ישאר בבטן המלאה. והנה יהיו ימי הנדה וימי הטוהר גם יחד ארבעים יום נגד ימי יצירתו. כמובא במסכת (נדה ל׳ ע״א וע״ב) כי לדברי הכל נשלם יצירת הזכר מקץ ארבעים יום להרונה ולא יחסר כל בו ביום ארבעים ואחד. והיולדת נקבה תטמא שבועים כנדתה וששים יום וששת ימים תשב על דמי טהרה שהם שמונים יום ביחד נגד ימי יצירתה לדעת רבי ישמעאל כי לא תגמור יצירת הנקבה בטרם יגיע יום השמונים ואחד להרונה. כאשר יוכיח הנסיון כי תרגיש האשה את הזכר מתנונע בקרבה ביום ארבעים ואחד. ואת הנקבה לא תרגיש עד יום השמונים ואחד. אבל גם החכמים האומרים כי מועד יצירת הזכר והנקבה שוה לארבעים יום ואחד, מודים כי צריכה האם לאסוף ולכנוס דמים רבים יותר ליצרת הנקבה המלאה דם בטבעה מהצטרכה בעבור הזכר. וכאשר ירבו דמיה ירבו מותרותיה בחדרי בטנה וצריכות ימים רבים לצאת עד אשר תנקה האשה ותהיה כזהב טהור מזוקק שבעתים:

פרשת אחרי מות.

טז (א) וידבר ה׳ אל משה אחרי מות שני בני אהרן בקרבתם לפני ה׳ וימתו. לא פורש מה דבר אליו כי כבר מלתו אמורה למעלה (י׳ ג׳) ויאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר ה׳ לאמר בקרבי אקדש ועל פני כל העם אכבד. (ב) ויאמר ה׳ אל משה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקדש מבית לפרכת אל פני הכפרת

שעשו בלי רשיון משה ואהרן. ואם כי עזה כמות היתה אהבתם אל ה' ורשפיה רשפי אש שלהבת יה בערה בקרבם בכל זאת לאש זרה נחשבה כי לא צוה ה' אותם על ככה וכל איש אשר יבא אל היכל המלך ה' צבאות אשר לא יקרא אחת דתו להמית: (ג) ויאמר משה אל אהרן הוא אשר דבר ה' לאמר בקרבי אקדש ועל פני כל העם אכבד וידם אהרן: את אשר אמצא נכון בענין הזה הוא כי דאג אהרן אולי לא היה רוח בניו נאמן עם ה' ועל כן ערבו לגשת אל הקדש אשר לא כדת. וינחמהו משה ויאמר אליו את הדבר אשר דבר ה' כי הוא היודע ועד כי לא כזבו באמונתם ולא חשבו ולא עלתה על לבם לעשות דבר למרות עיני כבודו אפס בידעם כי קרבם לעבודתו לכל ימות השנה בקשו להוסיף אהבה על אהבה ביום הנכבד הזה ועל כן הרהיבו בנפשם עז לגשת אל הקדש. וה' לא נשא פניו למקורביו ונקדש בהם למען יתכבד על פני כל העם. ויחרש אהרן כי נשקט רוחו וסערת לבו קמה לדממה:

(ח) וידבר ה' אל אהרן לאמר. יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך בבאכם אל אהל מועד ולא תמתו וגו':

תכלית המצוה הזאת בעת ההיא היה למען יבין אהרן כי תעו בניו הצדיקים ביין שגו בשכר. ואילו לא שתו יותר מדי לא היו עושים מה שעשו. ולא אבה ה' להשמיעו את זאת על ידי משה למען לא יחורו פניו. וידבר אתו בכבודו ובעצמו:

פרשת תזריע.

יב (ב) אשה כי תזריע וילדה זכר וטמאה שבעת ימים כימי נדת דותה תטמא וגו' ושלשים יום ושלשת ימים תשב בדמי טהרה וגו' ואם נקבה תלד וטמאה שבעים כנדתה וששים יום וששת ימים תשב על דמי טהרה:

חק הוא לטבע לדחות את מותרי דמי אשה אשר לה עדנה משך שבעת ימים בכל חדש וחדש, וכאשר תהר האשה יחדל ארחה

וכאשר יהיו סמיכות הקרבנות התדבקות בשר בבשר ונפש בנפש כן יהיו הסמיכות בין גדולי הדורות אצילת רוח ונפש המסמיך אל הנסמך ככתוב (דברים ל״ד ט׳) ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו וגו׳: כלומר כי מסר לו את כחותיו ככתוב אחריו וישמעו אליו בני ישראל ויעשו כאשר צוה ה׳ את משה. ולא כן באצילת הרוח על שבעים איש הזקנים. כי לא לבד כי לא סמך משה את ידיו עליהם כי אם לא עשה פעולה אחת קטנה או גדולה בעבורם ורק ה׳ לבדו הלהיב את רוחם מרוח משה כמדליק נר מנר אשר לא יבער כי אם כל עוד שמנו בו וככלות שמנו יכבה. ככתוב (במדבר י״א כ״ה) וירד ה׳ בענן וידבר אליו ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים ויהי כנוח עליהם הרוח ויתנבאו ״ולא יספו״: שענינו כמו שכתוב בספרי מביאו רש״י ז״ל כי לא התנבאו רק אותו היום לבד:

פרשת שמיני.

י׳ (א) ויקחו בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתתו ויתנו בהן אש וישימו עליה קטרת. בברייתא דת״כ כתיב אף הם בשמחתם עמדו להוסיף אהבה על אהבה. ויקריבו לפני ה׳ אש זרה אשר לא צוה אתם. רבי ישמעאל אומר יכול אש זרה ממש ת״ל אשר לא צוה אותם הכניסוה בלא עצה: (ב) ותצא אש מלפני ה׳ ותאכל אותם וימתו לפני ה׳. רש״י ז״ל כתב וז״ל רבי אליעזר אומר לא מתו בני אהרן אלא על ידי שהורו הלכה בפני רבן. רבי ישמעאל אומר שתויי יין נכנסו למקדש תדע שאחר מיתתן הזהיר הנותרים שלא יכנסו שתויי יין למקדש משל למלך שהיה לו בן בית וכו׳ כדאיתא בויקרא רבה. עכ״ל:

והנה מכל מה שאמרו חכמינו הראשונים מנוחתם כבוד די באר ודי עולה כי חגגו בני אהרן את יום הקמת המשכן וכטוב לבם ביין התלהבו בשמחתם אל ה׳ ויבקשו להוסיף אהבה על אהבתם ויעשו מה

דברי יא״ר

ויקרא א.

פרשת ויקרא.

א (ב) דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם אדם כי יקריב מכם קרבן לה׳ מן הבהמה מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם:

שיעור המאמר הזה הוא אדם מכם כי יקריב קרבן לה׳ וגו׳. והטעם כי הפך את הסדר וכתב אדם כי יקריב מכם וגו׳ דרשו חז״ל למעט את הגזל. מכם אמר רחמנא ולאו דידיה הוא. ועל פי הפשט נראה נכון לאמור כי הורה בזה כי קרבן הבהמה פדיון נפש המקריב אותה הוא, ויחשב לו כאילו הקריב את נפשו קרבן לה׳. למען ינזרו בני ישראל מתועבת העמים הזובחים זבחי אדם לאלוהיהם:

(ד) וסמך ידו על ראש העלה ונרצה לו לכפר עליו. בשעיר המשתלח כתיב (למטה ט״ז כ״א) וסמך אהרן את שתי ידיו על ראש השעיר החי והתודה עליו. ואמרו בת״כ מלמד שהסמיכה בשתי ידים בנין אב לכל הסמיכות שיהיו בשתי ידים. ובגמרא (זבחים ל״ג ע״א) אמר רב יוסף כל הסומך ראשו ורבו מכנים מ״ט כל כחו בעינן:

וטעם הסמיכה החזקה לדעתי היא למען יתחמם בשר הקרבן מבשר המקריב אותו ודמים בדמים ינגעו והיו לבשר אחד ולנפש אחת ככתוב (ויקרא י״ז י״א) כי נפש הבשר בדם הוא ואני נתתיו לכם על המזבח לכפר על נפשתיכם כי הדם הוא בנפש יכפר: כי ע״י התדבקות דם המקריב בדם הנקרב יחשב לו כאילו הקריב חלק מדמו:

להכעיס. ובמחילת כבודו העלים עין מעונו של קין שהיה מזיד. ולא שם אל לבו כי החוטא רק את נפשו ישחית כאמרו (איוב ז׳ כ׳) חטאתי מה אפעל לך. והפושע מורד במלכות שמים הוא ובעצם כבוד ה׳ יפגע ככתוב (תהלים ה׳ י״א) ברוב פשעיהם הדיחמו כי מרו בך. ולא ימרוד בה׳ כי אם המכחש בו ככתוב (ישעיה נ״ט י״ג) פשע וכחש בה׳ וגו׳. וכן אמר שלמה בתפלתו (מ״א ח׳ נ׳) וסלחת לעמך אשר חטאו לך״ (נגדך) ולכל פשעיהם אשר פשעו בך״ (בעצמותך) וחבריהם רבים במקרא :

כי עם ״הכבוד״ הזה לא יראני האדם וחי, כי תצא נפשו מפני פחד הויה ומהדר גאונו. (כא) ויאמר ה׳ הנה מקום אתי ונצבת על הצור. אתי. אצלי. ככתוב (למטה ל״ד ה׳) וירד ה׳ בענן ויתיצב עמו שם. (כב) והיה בעבר כבדי ושמתיך בנקרת הצור. נקרת הצור הוא פתח המערה. ושם עמד אליהו הנביא בעת אשר עבר ה׳ על פניו ככתוב (מ״א י״ט י״א–י״ג): ושכתי כפי עליך עד עברי. ושכתי, וכסיתי. ככתוב (שם) ויהי כשמוע אליהו וילט פניו באדרתו. (כג) והסרתי את כפי וראית את אחרי. אחורי. הוא השם אל״ף דל״ת שהוא דרך הקריאה משם הנכבד הויה ב״ה. והעד. (למטה ל״ד ו׳–ט׳) ויעבור ה׳ על פניו ויקרא וגו׳ וימהר משה ויקד ארצה וישתחו ויאמר אם נא מצאתי הן בעיניך ״אדני״ ילך נא ״אדני״ בקרבנו שניהם באל״ף דל״ת. ופני לא יראו. אבל פני כבודי לא יראו כי לא יראני האדם וחי. והדברים עתיקים והמשכיל יבין:

לד (ו) ויקרא הויה הויה וגו׳. לדעת הראב״ע הכפלת השם הוא כמו אברהם אברהם יעקב יעקב משה משה שמואל שמואל. ולדעתי אין המשל דומה לנמשל. כי הכפלת שמות הנביאים בפי ה׳ היה לפתוח את אזנם לשמוע. ועל דרך זה נכפל שם ה׳ בפי המתפלל אליו לעורר את האהבה, אלי אלי למה עזבתני (תהלים כ״ב ב׳). אבל בקרוא הקב״ה את עצמו בשמו אין טעם להכפלתו: לכן אבחר ואקרב את דעת רבינו סעדיה גאון שהשם הראשון דבוק הוא אל ויקרא, ומה קרא, ה׳ אל רחום וחנון. והפרוש הזה נכון בעיני כי מצאתי און לו (למעלה ל״ג י״ט) ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם הויה לפניך, אשר לא הכפיל את השם. וכן נראה מדברי משה (במדבר י״ד י״ז י״ח) ועתה יגדל נא כח ״אדני״ (באל״ף דל״ת) כאשר דברת לאמר ״הויה״ ארך אפים. שהזכיר ״אדני״ אחד, ושמו ״הויה״ אחד ולא שנים:

(ז) נשא עון ופשע וחטאה. עון מגזרת עוה. וענינו עקש את הישרה בזדון. והעד גדול עוני מנשוא (בראשית ד׳ י״ג). ופשע, הוא מרד להכעים כמו אז תפשע לבנה (מ״ב ח׳ כ״ב) מלך מואב פשע בי (שם ג׳ ז׳). וחטאה. הוראתה הראשונה היא שגגה מענין קולע באבן אל השערה ולא יחטא (שופטים כ׳ ט״ז). והעד ואם נפש אחת תחטא בשגגה (ויקרא ד׳ כ״ז). וכן תרגום אונקלוס שבק לעוין ולמרוד ולחובין. ואחריו נמשכו כל המבארים. זולתי החכם ר׳ אברהם בדרשי בספרו חותם תכנית אמר כי עון הוא שוגג. ופשע זדון, וחטאה מרד

עמנו מן המקום הזה והלאה, אל נא תאיץ עלינו לשים לדרך פעמינו. כי אבחר לשבת פה עד בוא עת רצון לפניך ותעלינו עלה, מלכת בלעדך עד אשר יבוא היום אשר תתרצה ותפגוש אותנו בדרכנו: (טז) ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלוא בלכתך עמנו. אם לא כי תלך עמנו מן המקום הזה והלאה. ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה. כי יכבשו רחמיך את כעסיך ותתנהג עמנו במדת הרחמים אשר לא תעשה כן לכל גוי: (יז) ויאמר ה׳ אל משה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה. לתת לכם ארוכה לשבת במקום הזה עד אשר יעברו כעסי ללכת עמכם גם יחד: וכן היה הדבר. כי בשבעה עשר לחדש הרביעי לצאתם מארץ מצרים שבר משה את הלוחות ברדתו מן ההר. ובשמנה עשר בו שרף את העגל וינקום את נקמת ה׳ מאת החוטאים. ולמחרתו הוא התשעה עשר בו התפלל לה׳ בעד הנותרים ואז צוהו ה׳ לשים לדרך פעמיו. ולא יצאו משם עד יום העשרים לחדש השני משנה השנית. ככתוב מפורש (במדבר י׳ י״א—י״ג) ויהי בשנה השנית בחדש השני בעשרים לחדש נעלה הענן מעל משכן העדות ויסעו בני ישראל למסעיהם ממדבר סיני וגו׳ ״ויסעו בראשונה על פי ה׳ ביד משה.״ נמצא שנתאחרו שבת שמה עוד עשרה חדשים ויום אחד: כי מצאת חן בעיני. הורהו בזה כי רק למענו ולא למענם יתן להם ארוכה יען כי הוא לבדו מצא חן בעיניו ולא הם: ואדעך בשם ועל כן אהבתיך ״בשם המפורש״ שהוא עצמותי ״וכבודי״ כאמרו (ישעיה מ״ב ח׳) ״אני הויה הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן.״ (יח) ויאמר הראני נא את כבדך. כשמוע משה כי עזה אהבתו אליו ״בשם כבודו״ ולמענו יתן להם ארוכה, הרהיב בנפשו עוז לאמור כאשר הגדלת חסדך עמדי לגלות לי את סתרי ״שמך הנכבד״ כן יהי נא חסדך עמדי להראהו לי חקוק על ציץ נזר הקדש על ראש תפארתך. (יט) ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם הויה לפניך וחנתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם. ויאמר לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי. השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון. את אשר שאלת ממני להודיעך את דרכי אעשה, כי אעביר את כל מדות חסדי על פניך ואקרא את שמי הויה לפניך באותיותיו ואחון את אשר אמצא טוב לפני לחנותו וארחם את אשר יכשר בעיני לרחמהו, כי השם הזה רחמים וחנינה עמו. אבל את אשר שאלת להראותך את פני כבודי עם ציץ נזר הקדש על ראשי הקשית לשאל.

והנני לקשר מעדנות הכתובים באופן יחדלו הפליאות האלה כלהן, והוא, כי לפני מעשה העגל הבטיח ה׳ למשה לשלוח לפניו מלאך אשר שמו בקרבו לשמרם בדרך ולהביאם אל המנוחה ואל הנחלה ככתוב למעלה (כ״ג כ׳) הנה אנכי שולח מלאך לשמרך בדרך, ולהביאך אל המקום אשר הכינותי כי שמי בקרבו וגו׳, וכאשר חטא ישראל נחם ה׳ על מחשבתו הטובה אשר חשב לשמרם בדרך, ויגזר אומר כי לבדם ילכו בדרך, אפס כי בבואם אל קצה ארץ כנען ישלח את מלאכו לפניהם לגרש מפניהם אויב, ככתוב בענין אשר לפנינו, עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב לאמר לזרעך אתננה, ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את הכנעני האמרי והחתי והפריזי החוי והיבוסי, אל ארץ זבת חלב ודבש „כי לא אעלה בקרבך״ וגו׳:

ואחרי הדברים והאמת יובן כי אמר משה אל ה׳ „ראה אתה אמר אלי העל את העם הזה ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי״ (לשמרני בדרך): ואתה אמרת ידעתיך בשם, ומלפנים אמרת כי אהבתני בשמך הנכבד אשר בסודו הבאת נפשי באמרך אלי „אני הויה״ (באותותיו) כאשר בארנו (בתחלת פרשת וארא), וגם מצאת חן בעיני כי גליתי לך את אשר לא גליתי לאברהם ליצחק וליעקב כאמרך ושמי הויה לא נודעתי להם: ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכך, דרכי ה׳, המה מדותיו הטובות היוצאות משמו הויה ב״ה ככתוב (תהלים ק״ג ז׳ ח׳) יודיע „דרכיו״ למשה חנון ורחום הויה ארך אפים ורב חסד: ואדעך למען אמצא חן בעיניך ביאור מלת למען, הכתובה בזה, אינו כמו למען ייטב לי בעבורך (בראשית י״ב י״ג) שיבא נשיאת החן בגלל ידיעתו, כי אם כמו כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו (שם י״ח י״ט) שענינו עקב כי יצוה את בניו, וכן פה ענינו ואדעך עקב כי אמצא חן בעיניך, וראה כי עמך הגוי הזה, וראה כי הגוי הזה אשר אתפלל בעדו עמך הוא ועליך לרחמהו, (יד) ויאמר פני ילכו והנחתי לך, פני, כעסי, כמו ופניה לא היו לה עוד (ש״א א׳ י״ח), וביארו הוא, כי אחרי אשר יעברו כעסי, בוא אבוא אליך ואנחה אותך מן המקום אשר תהיה שם בעת ההיא עד בואך אל המנוחה ואל הנחלה, וכן אמר המשורר הקדוש אצל יודיע דרכיו למשה חנון ורחום הויה וגו׳, „כי לא לנצח אריב ולא לעולם אטור.״ (טו) ויאמר אליו אם אין פניך הלכים אל תעלינו מזה, הולכים, לשון הווה היא, כלומר אם לא היום יעברו כעסיך ותתרצה לנו ללכת

אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלוא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך מכל העם אשר על פני האדמה. ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם. ויאמר הראני נא את כבדך. ויאמר אני אעביר כל טובי על פניך וקראתי בשם ה' לפניך וחנתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם. ויאמר לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי. ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור. והיה בעבר כבדי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי. והסרתי את כפי וראית את אחרי ופני לא יראו:

פליאות גדולות ונשגבות יש במאמר הנכבד הזה, ואלו הן, הפליאה הראשונה היא. איך אמר משה ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי אם בפיו דבר אליו ה' ושלחתי לפניך "מלאך" (ככתוב בראש הפרשה), ומה שאמרו המפרשים כי לא הודיעו אם הוא המלאך אשר דבר ארותיו (למעלה כ"ג כ') או מלאך אחר, אינו נכון. כי לא נאמר ואתה לא הודעתני את מי תשלח עמי. כמו את מי אשלח ומי ילך לנו (ישעיה ו' ח') אשר נוכל לפרש אם המלאך ההוא או מלאך אחר. כי אם ואתה לא הודעתני את (המין) אשר תשלח עמי, והוא הודיעו כי לא יהיה לא כרוב ולא שרף ולא איש כי אם "מלאך": השניה. אם יהיה נשיאת החן סבה לידיעת הדרכים כאמרו ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכך. איך אפוא תהי ידיעת הדרכים סבה לנשיאת החן כאמרו ואדעך למען אמצא חן בעיניך: השלישית. הכי לא האמין משה כי יקים ה' את דברו הטוב אשר דבר לו לאמור פני ילכו והנחתי לך אשר ענהו אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה: הרביעית. מה הורה ה' במלת גם. אשר דבר בקדשו. גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה. אם לא שאל ממנו דבר חדש אחרי אשר פרט אם אין פניך הולכים. ועל זה כבר הבטיחהו: החמשית. מה ענין ואדעך בשם: הששית. איך הרהיב משה בנפשו עז לשאל מה' להראהו את כבודו בעת עמדו לבקש סליחה לעמו אשר חטא חטאה גדולה. ואם נכסף נכספה נפשו לחזות את המלך ה' צבאות ביפיו מדוע לא הוחיל עד יעבור זעם: השביעית. איך יובן המאמר לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי. אחרי הנאמר (למעלה פסוק א') ודבר ה' עם משה פנים אל פנים כאשר ידבר איש אל רעהו. כי מה שאמרו המבארים כי פנים אל פנים ענינו פה אל פה ולא תמונה נגד תמונה יוכחש על ידי הנאמר באר היטיב (במדבר י"ב ז' ח') פה אל פה אדבר בו וגו' ותמונת ה' יביט' וגו': השמינית. מה הורה באמרו וראית את אחורי:

אבל כפרת חטא היא הסרת הכתם. ככתוב כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם וגו׳ (ויקרא ט״ז ל׳), כי צומו של יום הוא פדיונו וטהרתו. כמו אם כפר יושת עליו ונתן פדיון נפשו (שמות כ״א ל׳). והנה משה מאהבתו לישראל בקש לתת את נפשו „כופר״ חטאתם כאמרו (שם ל״ב ל׳) ועתה אעלה אל ה׳ אולי אכפרה בעד חטאתכם. אולם בידעו כי יקר בעיני ה׳ המותה לחסידיו ענה ואמר ועתה אם תאבה לשאת את חטאתם עד עת פקודה מה טוב. ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת. ואם לא תאבה לעשות כן קח נא את נפשי כופר חטאתם:

(לג) ויאמר ה׳ אל משה מי אשר חטא לי אמחנו מספרי. המאמר הזה יסוב על אהרן כי חשב לו ה׳ לעון על אשר התיך את הזהב באש לעשות את המסכה ככתוב מפורש (דברים ט׳ כ׳) ובאהרן התאנף ה׳ מאד להשמידו ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההוא:

לג (ו) ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב. אחרי הנאמר (למעלה פסוק ד׳) וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו בהכרח נחליט כי הפאר הזה אשר קרא בשם עדי מהר חורב אינו עדי כסף וזהב ואבני חפץ אשר העלו אתם ממצרים כי אם עדי אחר זולתו. באמור (יחזקאל ט״ז ז׳) ותבואי בעדי עדים (שני מיני עדי) שהם עדי מצרים ועדי ההר הנבחר. אך לא פורש מה הוא. והדרשה תדרוש:

ולדעתי הוא עדי שושנים ופרחים וצצים וכל מיני ירקון אשר קטפו אחר מתן תורה מהר חורב הוא הר סיני אשר יעמוד במקום שמן ככתוב גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. ויהי כליל בהדרו אשר שם ה׳ עליו כאמור (תהלים ס״ח י״ז) ההר „חמד״ ה׳ לשבתו וגו׳. ואין חמדה כי אם ליופי ככתוב (בראשית ב׳ ט׳) ויצמח ה׳ אלהים מן האדמה כל עץ „נחמד למראה״ וגו׳. ולזכר העדי מהר חורב יתנהגו בני ישראל לעטור את בתי מקדשי מעט אשר בכל מקומות פזוריהם בצצים ופרחים ושושנים שונים ביום מתן תורתנו ואחר כל ירוק ידרשו לשטוח על רצפותיהם בחג הזה. וברבות הימים נשכח מקור המנהג הזה. ומבטן מי יצא והוא ישן נושן ובהר הקדש יסדתו:

(יב) ראה אתה אמר אלי העל את העם הזה ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי ואתה אמרת ידעתיך בשם וגם מצאת חן בעיני. ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודעני נא את דרכך ואדעך למען אמצא חן בעיניך וראה כי עמך הגוי הזה. ויאמר פני ילכו והנחתי לך. ויאמר אליו אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה. ובמה יודע

מצעק ואמר הירגך אני. היה שם אוהבו ואמר לו אתה אבדת את הנער ואתה צועק כנגדו הנחת כל האומנות ולא למדתו אלא כושם והנחת כל המבואות ולא פתחת לו חנות אלא בשוק של זונות. כך אמר משה רבון העולם הנחת כל העולם ולא שעבדת את בניך אלא במצרים שהיו עובדין טלאים ולמדום מהם בניך ואף הם עשו העגל לפיכך אמר אשר הוצאת מארץ מצרים. דע מהיכן הוצאת אותם עכ״ל המדרש:

וכל מבין משל ומליצה יאמר על המשל הזה כי יקר ונחמד הוא, אפס כי יבא בשאלתו אם כן כי עבדו המצרים רק את הטלאים איך היה הדבר כי עשו בני ישראל להם עגל ולא טלה. אולם לפי אשר הוכחתי למעלה כי עבדו המצרים גם למזל שור ויקדשו את השור אפים אוכל עשב נכון להחליט כי בעל המאמר הזה אמר שהיו המצרים עובדים טלאים ושורים ולמדום מהם בניך, והמעתיק השמיט את מלת ושורים ושגיאות מי יבין:

(יב) למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם. ברעה הוצאתם לא נאמר כי אם ברעה הוציאם. כי לא האמינו המצרים כי ה׳ הוציא את ישראל מארצם. ככתוב (שמות י׳ ז׳) ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה (משה) לנו למוקש. ומלת ״ר ע ה״ לדעתי היא תואר השם, והבי״ת היא בי״ת השמוש ועניגה עם. כמו הרק אך במשה דבר ה׳ (במדבר י״ב ב׳). כי קראו המצרים את השור אפים אלילם בשם ״ר ע ה״ על היותו אוכל עשב כמו „ו ת ר ע י נ ה ב א ח ו״. ועל חשבם כי רוח המזל שור בקרבו לרעות את עובדיו. כמו האלהים „ה ר ע ה״ אתי וגו׳. ושיעור הענין כן הוא. למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם. (עם כח האליל ששמו רעה) הוציאם (משה) להרג אתם בהרים ולכלתם מעל פני האדמה. כי לדעתם חרה אף האליל ששמו „ר ע ה״ בהם על אשר בקשו לעזבו ולשוב אל ה׳ אלהי אבותיהם. ויאמר להמיתם בדבר ובמגפה להכחידם מעל פני האדמה. ולמען לא יעפשו את אויר הארץ בפגריהם העיר את רוח משה להוציאם אל ההרים מקום אין אדם להרגם ולכלותם שמה. וזה ענין ראו כי „ר ע ה״ נגד פניכם: ואולי רמז עליו בעל מדרש ההגדה כוכב אחד (מזל אחד) יש ששמו „ר ע ה״ אמר להם פרעה רואה אני באיצטגנינות שלי אותו כוכב עולה לקראתכם במדבר והוא סימן דם והריגה. עכ״ל: ויתכן בעיני כי זה ענין וישמע יהושע את קול העם „ב ר ע ה״ וזה ענין אתה ידעת את העם כי „ב ר ע״ הוא:

(לב) ועתה אם תשא חטאתם. נשיאת חטא הוא א״ך אפים וא׳חר מ׳עד העונש. והעד נושא עון ופשע וחטאה „ו נ ק ה ל א י נ ק ה״.

אלינו: ויתחכם אהרן ויאמר אליהם כי לעשות רצונם יחפוץ אולם יען כי סבת עבודתם לשור אפים הוא המזל שור אשר בשמים, ולמענו יחרדו את כל החרדה הזאת לכן נכון הוא לבלתי עשות את העגל ממתכת אחר זולת הזהב שהוא יקר בערך ועינו כעין הכוכבים המקובצים במזל שור. ויבחר בנזמים שהם מעטי הכמות, ויצו עליהם לפרוק את אלה אשר באזני נשיהם ובניהם ובנותיהם בידעו כי תפרוץ ריב בין נושאי הנזמים ובין המפרקים כי לא יתנו אותם להוריד עדים מעליהם. ויקו כי יאחרו להביא עד אשר ירד משה מן ההר: אולם תוחלתו נכזבה כי בראות הגברים כי לא יאבו אלה להפיק זממם פרקו את נזמי עצמם ויביאו אותם אליו. ויקח מידם כי לא ידע למי הם. ויצר אתו עשה את צורתו הבולטת. בחרט. בדפים אשר נחרטה בו הצורה השקועה. כי התיך את הזהב אל תוכו ויהפוך את צורתו משקועה לבולטת. כאשר התנצל לפני משה לאמור ואשליכהו באש ויצא העגל הזה (מן הדפים אשר חרטו ידיהם). וכן כתיב מפורש (למטה פסוק ל״ה) ״ויגף ה׳ את העם על אשר עשו״ את העגל אשר ״עשה אהרן״. כלומר כי הם חרטו את הצורה השקועה. והוא הפכה לצורה בולטת. ויאמרו. ואנשי הערב רב אמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים. אלה וגו׳ בלשון רבים יען כי חברו אל העגל הזה את השור אפים עם המזל שור אשר היה ראשית חטאת למו ותחת שלש רגזה ארץ. וירא אהרן ראה כי נכשל באמרי פיו ונלכד בשחיתותם. ויבן מזבח לפניו אין ענין לפניו לפני העגל, כי אם לפניו לפני עצמו. כמו וחמשים איש רצים לפניו (מ״א א׳ ה׳). כי הבדיל את עצמו מהם ויבן מזבח מיוחד לנפשו להקריב עליו לה׳. והעד ויקרא אהרן ויאמר חג לה׳ (ולא חג לעגל) כי היעשה לו אדם אלהים והמה לא אלהים. ואמר ״מחר״. ולא היום, כי כבר נטו צללי ערב ומחר ירד משה מן ההר וידעו כי שקר נסכם: אבל הם השכימו כעלות השחר ממחרת ויעלו עולות וזבחים לעגל למרות עיני כבודו. ובזה הכל נכון. והכתובים יחדיו יהיו תמים עם הכתובים הבאים:

(יא) למה ה׳ יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים וגו׳. בשמות רבה פ׳ מ״ג כתוב מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים. אלא אמר משה מהיכן הוצאת אותם ממצרים שהיו כלם עובדי טלאים. אמר רב הונא בשם ר׳ יוחנן משל לחכם שפתח לבנו חנות של בשמים בשוק של זונות. המבוי עשה שלו והאומנות עשתה שלה והנער בחור עשה שלו יצא לתרבות רעה בא אביו ותפסו עם הזונה התחיל האב

ואתן להם את חקותי וגו׳ (יחזקאל כ׳ ז׳—י״א). ובצאתם ממצרים פסחו על הסעיפים. פעם אמרו כי אלהי אבותיהם ראה את ענים ויגאלם למען שמו האף אמנם עזבוהו ויעבדו אלהים אחרים. ככתוב (למעלה י״ד ל״א) וייראו העם את ה׳ ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו: ופעם אמרו כי משה ואהרן בחכמתם ובתחבלותם הוציאו אותם ממצרים וה׳ לא שלחם. ככתוב (למעלה ט״ז ב׳ ג׳) וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר ויאמרו אליהם וגו׳ מי יתן מותנו ביד ה׳ בארץ מצרים וגו׳ כי ״הוצאתם״ אותנו אל המדבר הזה וגו׳: ואשר לכן השיבו אותם משה ואהרן לאמור ״ערב וידעתם כי ה׳ הוציא אתכם מארץ מצרים״ (ולא אנחנו) ובקר וראיתם את כבוד ה׳: ופעם אמרו כי השור אפי״ם אליל מצרים אשר זנו אחריו בשבתם על אדמת חם ראה את ענים ומרודם וישלח את משה להוציאם לחפשי: וה׳ חפץ למען צדקו להטות לבם לאמונה שלמה וישרה כאמרו (למעלה י״ט ט׳) הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם. וישמיעם את קולו בכח ובהדר על הר סיני לאמור אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (אני הוא ולא אחר) וַיֵּאָמֵן העם. ככתוב (שם כ׳ י״ט) ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות: אולם לבב הערב רב אשר עלה אתם ממצרים לא היה שלם עם ה׳ ויקוו לעת מצוא לשוב אל גלולי מצרים אשר הסכן הסכינו בהם מעודם. וכראותם כי בשש משה לרדת מן ההר מהרו להפיח שנית את רוח אמונת השור אפים אליל מצרים בלב ישראל. ויאמרו כי בכחו עשה משה את הגדולות להוציאם מתחת יד מצרים ויחלטו כי אהרן אחיו אשר בסודו באה נפשו יוכל לעשות להם מסכה בתבנית השור הזה אשר עבדו במצרים למשכהו חסד ללכת לפניהם. ויקחו דבר גוש ויחרטו בו צירת עגל. ככתוב (תהלים ק״ו. י״ט כ׳) יעשו עגל בחורב וישתחוו למסכה וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב. כלומר. בתבנית השור אפים אשר אכל עשב ככל הבהמות אשר על פני האדמה. ואת הדפוס אשר חרטו בו את העגל הזה הביאו אל אהרן ויאמרו לו קום עשה לנו אלהים (בחרט הזה) אשר ילכו לפנינו. בלשון רבים כטעם אלה אלהיך אשר אבאר למטה: כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו. לא ידענו את הכח אשר האציל לו השור אפים לעשות את הגדולות. ואתה אשר הלכת עמו יחד וגלה לך את לבו עליך נטל לעשות לנו מסכה בתבנית השור אשר חרטנו לך בחרט הזה לעורר את אהבתו

לפניהם. הטרם ידעו כי הפסל נסך חרש רוח חיים אין בו וממקומו לא ימוש. השניה, הכי לא נמצאו צורפים ועושי מלאכה בכסף ובזהב ובכל מיני מתכיות בכל ההמון הרב הזה כי נקהלו על הכהן הגדול מאחיו להעמים את העבודה הזאת עליו: השלישית. מדוע אמרו בלשון קום עשה: הרביעית, מה ענין כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו, ואם תאמר כי הורו בזה כי משה איש הוא ולא אל ואין אתם יודע מה הגיע אליו אם מת נשבה או נשבר. יקשה איך לא השיבם אהרן כי נכון לבו בטוח כי לא קרהו אסון ולא יאחר לרדת מן ההר: החמשית, מה ראה אהרן על ככה לצות עליהם להביא לו זהב לעשות את המסכה אם יכל לעשותה ממתכת אחר, שפל הערך ממנו: הששית, מדוע צוה עליהם לפרוק את נזמי נשיהם ובניהם ובנותיהם אם גם הגברים נשאו נזמים בעת ההיא ככתוב בענין: השביעית, מה היא תכונת החרט אשר יצורוהו בו: השמינית, מדוע עשה להם צורת עגל ולא צורת אדם או צורת אריה שהוא מלך החיות: התשיעית, אי זה רוח עבר עליהם לאמור על המסכה אשר עשה אהרן בעת ההיא לעיניהם כי היא הוציאה אותם ממצרים שלשה ירחים לפני היותה, היתכן כי תקדים הסבה את המסבב: העשירית, מדוע אמרו אלה אלהיך וגו' בלשון רבים אם רק עגל אחד היה למו: האחת עשרה, מה ראה אהרן לבנות מזבח לפניו. ומה שאמר רש"י ז"ל כי ראה שיש בו רוח חיים שנאמר כתבנית שור אוכל עשב וראה שהצליח מעשה שטן ולא היה לו פתחון פה לדחותם לגמרי ויבן מזבח לדחותם דברי הגדה הם. ואין המקרא יוצא מידי פשוטו כי היה העגל הזה ככל העצבים מעשה ידי אדם אשר לא יראון ולא ישמעון ולא יאכלון ולא יריחון, והמלות "אוכל עשב" לא על העגל כי אם על השור אשר בתבניתו נעשה, נאמרו. כמו תבנית זכר או נקבה תבנית כל בהמה וגו' (דברים ד' ט"ז) אשר רק בצורתם ולא במעשיהם ידמו זה לזה: השתים עשרה, מדוע אמר אהרן חג לה' מחר ולא היום:

ולהסיר את התמיהות האלה כבר הודעתיך נאמנה בפרשת ויחי ובפרשת יתרו כי עבדו המצרים למזל שור באמרם כי רב תבואות בכחו, ולמען הפיק ממנו רצון בחרו למו צורה כגילו והשתחוו לשור (אפיס) אוכל עשב באמרם כי הוא סולם מוצב ארצה וראשו בשמים ובהשתחויתם לרגליו ינענע להם ראשו. ובני ישראל התערבו בתוכם וילמדו מעשיהם ככתוב וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי וגו' ואת גלולי מצרים לא עזבו וגו'. ואעש למען שמי וגו' ואוציאם מארץ מצרים וגו'

על ענין הכרובים חויתי דעתי מדי דברי בם (בראשית א׳ כ״ד) כי סככו הכרובים בכנפיהם על עץ החיים אשר סגולתו היתה להאיר עיני אוכליו ללכת בדרך התורה הנאמר בה (משלי ג׳ י״ח) עץ חיים היא למחזיקים בה וזה סוד הכרובים אשר סככו בכנפיהם על לוחות העדות והתורה:

ועתה באתי לעורר את לבבך כי כתיב (שם שם ט״ז) אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד. ומשם בארה כי צוה ה׳ להעמיד את המנורה בדרום שהוא ימין ארון העדות לרמז על אריכת ימים כי נר ה׳ נשמת אדם. ואת שלחן הזהב בצפון שהוא שמאל ארון העדות לרמז על עושר וכבוד כי מצפון זהב יאתה. ושנים עשר לחמי הפנים אשר עליו. היו כנגד שבטי יה. עדות לישראל כי יברך ה׳ את לחמם. „והלבונה זכה״ אשר עליהם רמזה כי „ילבין״ ה׳ את חטאימו כשלג וכצמר „ויזכה״ אותם בדין. ככתוב (ישעיה א׳ י״ח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו ואם יאדימו כתולע בצמר יהיו:

פרשת כי תשא.

לב (א) וירא העם כי בשש משה לרדת מן ההר ויקהל העם על אהרן ויאמרו אליו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו. ויאמר אלהם אהרן פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנתיכם והביאו אלי. ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם ויביאו אל אהרן. ויקח מידם ויצר אתו בחרט ויעשהו עגל מסכה ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים. וירא אהרן ויבן מזבח לפניו ויקרא אהרן ויאמר חג לה׳ מחר. וישכימו ממחרת ויעלו עלת ויגשו שלמים וישב העם לאכול ושתו ויקמו לצחק:

שתים עשרה תמיהות יש בענין הזה. התמיה הראשונה היא. איך נואלו האנשים לבקש מאהרן שיעשה להם אלהים אשר ילכו

ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא. והיא מראה עצם השמים ככתוב (ישעיה ס"ו א') "השמים כסאי". וזה ענין ותחת רגליו "כמעשה" לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר:

המעלה השלישית והתחתונה היא מדרגת הזקנים אשר קראם משה בשם אצילים בכתבו את תורתו למען נדע כי הזקנים האלה המה האנשים אשר ימים רבים אחר כן נאצל מרוחו עליהם *) אבל לא היו אצילים ביום המעשה. וענתה בי צדקתי כי כתוב (למטה פסוק י"ג וי"ד) ויקם משה ויהושע משרתו ויעל משה אל הר האלהים. ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה עד אשר נשוב אליכם. והנה אהרן וחור עמכם מי בעל דברים יגש אליהם (אל אהרן וחור ולא אל הזקנים). כי לא עלו עדנה אל המדרגה אשר עמדו עליה בעת אשר האציל ה' מרוח משה לשימו עליהם ככתוב (במדבר י"א. כ"ד וכ"ה): והם השתחוו במרחק רב יותר ממרחק אהרן ובניו הנביאים כי לא שלח ה' את ידו אליהם שענינו כי לא שלח את נבואתו אליהם כמו ויד ה' היתה אל אליהו (מ"א י"ח מ"ו) וכן היתה עלי יד ה' (יחזקאל ל"ז א'). ובעמדם במדרגה התחתונה לא יכלו לראות כמוהם את אלהי ישראל ממעשיו אשר עשה בארץ שהיא הדום רגליו כאשר בארתי למעלה. כי אם הכירו את אלהותו מן המאכל והמשקה אשר באו אל פיהם מענין ומבשרי "אחזה" "אלוה" (איוב י"ט כ"ו). וזה סוד "ויחזו" את האלהים ויאכלו וישתו:

פרשת תרומה.

כה (יח) ועשית שנים כרבים זהב וגו' וגו' והיו הכרבים פרשי כנפים למעלה סככים בכנפיהם על הכפרת וגו'. ונתת את הכפרת על הארן מלמעלה ואל הארן תתן את העדות אשר אתן אליך:

*) וכן קרא לארץ החוילה ולארץ כוש ואשור בשמות (בראשית ב' י"א י"ג וי"ד) האף כי לא נקראו ככה כי אם ימים רבים אחר כן וכן עשה באמרו ויבא אל הר האלהים חורבה אשר לא היה טעם לקראו הר האלהים לפני מראה הסנה. וכדומהם רבים במקרא:

פרשת משפטים.

כד (ט) ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וכעצם השמים לטהר. ואל־אצילי בני ישראל לא שלח ידו ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו:

שש פליאות גדולות יש במאמר הזה. הפליאה הראשונה היא, מדוע קרא את הקב"ה פעם בשם אלהי ישראל ופעם בשם אלהים לבד. הפליאה השניה, מדוע אמר בלשון ויראו, אצל אלהי ישראל. ובלשון ויחזו, אצל האלהים: הפליאה השלישית, מדוע העלים מאתנו ולא הגיד לנו את מראה כבוד ה' כאשר אמר ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר וגו'. הפליאה הרביעית, למה קרא את האנשים אשר עלו עם משה פעם בשם זקנים ופעם בשם אצילים: הפליאה החמשית, מה ענין היד אשר לא שלח אליהם. הפליאה הששית, מה ירמוז באמרו כי חזו את האלהים ויאכלו וישתו:

ולמען לא תוסיף תתפלא בו אשכילך ואורך כי כאשר לא הגיע אהרן אל מדרגת נבואת משה ככתיב (במדבר י"ב ו'—ח') כן לא הגיעו הזקנים למדרגת אהרן ובניו הכהנים משרתי אל והנה כי כן, משלוש מעלות שונות זו מזו ידובר במאמר הזה:

המעלה הגדולה והעליונה היא מדרגת משה איש האלהים אשר נגש אל ה' וירא את אלהי ישראל פנים אל פנים ככתוב למעלה (פסוק ב') ונגש משה לבדו אל ה' והם לא יגשו:

המעלה השניה והאמצעית היא מדרגת אהרן נדב ואביהוא אשר ראו את אלהי ישראל באספוקלריא שאינה מאירה ככתוב (למעלה פסוק א') והשתחויתם מרחוק. והם הכירו את כבוד מלכותו "ממעשיו" אשר עשה בארץ ככתוב (איוב ל"ה י"א) מלפני מבהמות ארץ. והארץ הדום רגלי השם היא, ככתוב (ישעיה ס"ו, א') "והארץ הדום רגלי." וגם הכירו את יקר תפארת גדולתו מעוף יעופף באויר הארץ ככתוב (איוב ל"ה י"א) ומעוף השמים יחכמנו. ואויר הארץ ידמה בעינו לאבן ספיר שהוא מראה כסא כבודו ככתוב (יחזקאל א', כ"ו) ומעל לרקיע אשר על

משה ואהרן אל כל בני ישראל ערב וידעתם "כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים" (ולא אנחנו). ופעם אמרו כי השור (אפיס) אליל מצרים אשר עבדו אותו בימי ענים ומרודם העלה אותם משם כאשר נתתי אותותי אותות אצל וברצונם עקרו שור שזה היה סבת עשיות העגל ואמרם אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים וכאשר אוסיף לדבר אודותיו במקומו. וה' חפץ למען צדקו להשיב רבים מעון ולהטות לבם לאמונתו אמונה שלמה וקימת כאמרו (למעלה י"ט ט') הנה אנכי בא אליך בעב הענן למען ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם. וירא ראשית לו לאמור אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (אני הוא ולא אחר). ובדבור הרביעי הזהיר על השבת ואמר כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וגו'. כי איך יוכיחו למשמע אזנם כי יוצר הכל הוא בטרם ישפטו למראה עיניהם כי הוא אלהיהם אשר הגדיל לעשות עמהם לפדותם מיד צר:

(כ) לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם:

המאמר הזה נתן לפלגות החכמים ענין לעשות בו. ואנכי טרם אחוה דעתי אקדים לאמור כי כל עם אשר יאהב את מלכו ואשר יירא מלפניו יכבד את השרים היושבים ראשונה במלכות ולפניהם ברך יכרעון. ולמען יִוָּדַע כי לכבוד המלך יתימרו בכבודם ישימו להם ציונים ודגלו עליהם אהבה. והנה יוכל החושב לחשוב כי תדמה מלכות שמים למלכות הארץ גם בזה, ולא ירע בעיני ה' באם ישתחוו בני ישראל למערכת השמים כאשר ישתחוו לפני שרי מלך בשר ודם אחרי אשר יציבו להם ציונים להבדיל בין המשפיע ובין המקבלים בעשותם תמונה מזהב שהוא המתכת הראשון בערך וביופי לאל עליון המשפיע. כי זהב שם מורכב הוא מן זה־הב ועניננו זה יתן וזה ישפיע. ותמונה אחרת למערכת השמים מקבלי השפע, מכסף, שהוא המתכת השני בערך וביופי, וגם שמו יגיד עליו כי כוסף וחומד הוא לקבל את השפע מאל המשפיע, לכן הזהיר ה' לבל יעשון אתו אלהי כסף למקבלי השפע ואלהי זהב לא יעשו להם למענהו לאות כי הוא אל המשפיע — אחרי אשר לא ראו כל תמונה ביום דבר אתם מתוך האש ככתוב (דברים ד' י"ב). וכאמור (ישעיה מ' י"ח) ואל מי תדמיון אל ומה דמות תערכו לו. ונשנה (שם שם כ"ה) ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש:

הנשיאים ראשי המטות, כי אם כל אחד כפי מדרגתו הבין לעשות את אשר נטל עליו. והגבוהים על הגבוהים בהם גם הם לא הגיעו למעלת חכמת אדון הנביאים אשר לבו היה רחב מני ים. ועל כן אמר להם ולא נתן ה׳ לכם לב לדעת:

ומה ששער הרב ז״ל כי נקראו שרי אלפים אלה אשר להם אלף עבדים נערים או שכירים השערה רחוקה היא. כי מי יקנה לו עבדים וישכור לו פועלים רבים כאלה במקום אין זרע ואין קציר ואין שולח במלאכה ידו כי דגן שמים היה להם לאכול ושמלתם לא בלתה מעליהם וגו׳. ואף אם המצא ימצא איש אשר אלה לו, מי יודע החכם יהיה או סכל:

ואשר אמר עוד אולי שרי האלפים המה ראשי השבטים הנקראים נשיאים לא תקום ולא תהיה. אחר אשר כתוב מפורש (במדבר ל״א י״ג י״ד) ויצאו משה ואלעזר הכהן וכל נשיאי העדה לקראתם ויקצוף משה על פקודי החיל שרי האלפים וגו׳ שהוא לאות ונוכחת כי כל אחד מראשי המטות נשיא היה על אלפי צבאות שבטו. ותחתיהם היו שרי האלפים אשר כל אחד מהם פקד אלף איש משבטו. ולמטה מהם היו שרי המאות אשר כל אחד מהם היה בראש מאת איש משבטו ככתוב (דה״א י״ב י״ד) אלה מבני גד ראשי הצבא אחד למאה הקטן, והגדול לאלף. והשרים אשר למטה מהם, כל אחד היה על חמשים איש ככתוב (מ״ב א׳ ט׳) וישלח אליו שר חמשים וחמשיו וגו׳. והדברים האלה גם הם ראיה לסתור את דבריו הראשונים כי קרא שרי האלפים אלה אשר להם אלף עבדים נערים או שכירים ושרי החמשים את אלה אשר היו חמשים איש רצים לפניהם. כי אם כאשר הוכחתי. ואחרוני האחרונים היו שרי העשרות. ואיש איש מהם כפי גודל מעלתו וידיעתו בעניני מלחמה למד את ידי אנשיו לקרב. וכפי ערך חכמתו שפט אותם על דברי ריבות בשעריהם:

כ (ב) אנכי ה׳ אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו׳. הטעם הנכון לדעתי מדוע החל ביציאת מצרים ולא בבריאת שמים וארץ הוא כי אם אמנם ראו בני ישראל על הים את היד הגדולה אשר עשה ה׳ במצרים ויאמינו בה׳ ובמשה עבדו ככתוב בתורה. בכל זאת לא היתה אמונתם זאת עצורה בלבם כי שכחו חיש מהר אל מושיעם ויאמרו כי בתחבולות הוציאו משה ואהרן אותם מבית עבדים וה׳ לא שלחם, ככתוב (למעלה ט״ז ב׳ ג׳) וילונו כל עדת בני ישרא[ל] על משה ועל אהרן ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותנו ביד ה׳ בארץ מצרים וגו׳. כי ״הוצאתם״ אותנו אל המדבר הזה וגו׳. ויאמר

(כא) ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות:

הראב"ע ז"ל כתב וזה לשונו. יש לתמוה אם פירוש אלה השרים כמשמעם יהיה מספרם יותר משבעים אלף ותשע אלפים וזה רחוק מאד להיות שרים רבים כאלה והכתוב אומר בפשע ארץ רבים שריה. ועוד איך יתכן להיות שמינית המחנה חכמים ונבונים כי כן אמר משה ואקח את ראשי שבטיכם ותמצא בהם כל המדות הנזכרות והם מיוצאי מצרים שלמדו מעשיהם וכתיב כמעשה ארץ מצרים. והנה דור המדבר שלמדם משה ארבעים שנה ולא הוצרכו לעשות אומנות כי לחמם נתן מימיהם נאמנים, והמן מפקח הפך המינים שהתאוו ואינם רגילים לאכול במצרים, ומשה אמר להם בשנת הארבעים ולא נתן ה' לכם לב לדעת. והנה יש לתמוה איך ימצא המספר הנזכר שיהיו כלם חכמים ונבונים:

אלה המה דברי הראב"ע ז"ל ככתבו וכלשונו. והכרעת דעתו באחרונה היא כי שרי האלפים הם שתחת ידם אלף איש עבדיו או נעריו או שכיריו. ואמר עוד אולי הם ראשי השבטים והיה מספרם שנים עשר, ושרי המאות הם רבים ושרי חמשים כדרך וחמשים איש רצים לפניו:

אבל אם נשקול את הדברים בפלס מאוזני האמת עינינו מישרים תחזינה כי לא למען הקל מעל משה את משא המשפט לבד יעצוהו יתרו לבחר אנשים רבים כאלה כי אם למען ישאו אתו במשא פקודת המלחמה כמנהג בכל גוי וממלכה. ועל כן קראם "אנשי חיל" ותארם בשם "שרים", שהוא תואר ידוע לראשי הצבא, ולא בשם שופטים אשר יתארו בו היושבים על מדין. והעד הנאמן הוא כי הוחיל משה מעשות כדבר יתרו עד אשר צוהו ה' להכין את העם לירושת הארץ ככתוב בפרשה הראשונה ממשנה התורה:

ואשר אמר הרב ז"ל כי ירחק לחשוב כי מצא משה אנשים רבים כאלה שהיו כלם חכמים ונבונים, במחילת כבודו העלים עין כי בגדול החל ובקטן כלה. וכאשר לא יתכן לחשוב כי כל אשה אשר קראה הכתוב חכמת לב יען כי ידעה לטוות בידיה, הגיעה בחכמתה אל בצלאל בן אורי בן חור אשר בו בחר ה' וימלא איתו בחכמה בדעת ובתבונה לעשות בכל מלאכה ולהורות נתן בלבו. כן לא יתכן לאמור כי הגיעו שרי העשרות אל חכמת שרי החמשים, ושרי החמשים אל חכמת שרי המאות, ושרי המאות אל חכמת שרי האלפים, ושרי האלפים אל חכמת

ואמר מלחמה לה׳ בעמלק מדר דר. על הדורות של שאול בן קיש ודוד בן ישי ומרדכי היהודי עד הדור האחרון מגאולה העתידה. וזה ענין ונודעה "י ד ה" את עבדיו (ישעיה ס״ו י״ד). כי שאול בן קיש ישב על "כ ס א י ה" ונלחם עם עמלק. וכתיב אצלו (ש״א ט״ו י״ב) והנה מציב לו "י ד". היא "ה י ד" אשר על "כ ס י ה": וגם דוד בן ישי אשר נמשח לשבת על "כ ס א י ה" וימלא את "י ד ו" באותיות שמו העולים במספר "י ד" נלחם בעמלק ככתוב (ש״ב א׳ א׳) ויהי אחרי מות שאול "ו ד ו ד" שב מהכות את עמלק וגו׳: ומרדכי אשר איש "י ה ו ד י" בשם נקרא. הכה עם "י ד י ה" אשר בשמו את המן בן המדתא האגגי ככתוב (אסתר ו׳ י״ג) ויאמרו לו חכמיו וזרש אשתו אם מזרע "ה י ה ו ד י ם" מרדכי אשר ההילות לנפול לפניו לא תוכל לו כי נפול תפול לפניו:

ובדור האחרון מגאולה העתידה ימחה ה׳ בכבודו ובעצמו את זכר עמלק מתחת השמים שענינו מתחת כסאו. ככתוב (ישעיה ס״ו א׳) השמים כסאי והארץ הדום רגלי. וכתיב (דברים ל״ב, מ׳ מ״א) כי אשא "ש מ י ם י ד י" ואמרתי חי אנכי לעלם. אם שנותי ברק חרבי ותאחז במשפט "י ד י" אשיב נקם לצרי וגו׳. ואז יהיה שמו שלם וכסאו שלם ככתוב (זכריה י״ד ט׳) והיה ה׳ למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה׳ אחד ושמו אחד שענינו כי יהיה כסא מלכיתו שלם ושמו הנכבד במליאו. והמשכילים יבינו:

פרשת יתרו.

יח (ו) אני חתנך יתרו בא אליך ואשתך ושני בניה עמה: על צחות הלשון היה לו לאמור אני חתנך יתרו ואשתך ושני בניה עמי באים אליך. אולם יען כי לא ידע יתרו אם ייטב בעיני משה כי הביא אליו את אשתו ואת בניו בטרם נקראו. לכן דבר בלשון ערומים כאילו הוא בא לבדו ומדעת עצמו, ואשתו באה לבדה ומדעת עצמה והביאה את בניה עמה:

(יב) ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים. אכלו אתו מבשר הזבחים אשר הקריב לאלהים. וכן כתיב (יחזקאל מ״א כ״ב) וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה׳:

הטעם מדוע שלח משה את יהושע לאסור את המלחמה ולא הלך בעצמו לנקום את נקמת ה׳ מיד הרשע הזה אשר לא ירא אלהים, ומדוע אמר ומטה האלהים בידי אבאר למטה אצל כי ״יד״ על כס ״יה״. ואוכיח במישור כי בכח ״ידו״ של משה אשר הרים בתפלה אל השם ״יה״ אשר שמהו לאות בראש יהושע נחלש עמלק אשר לא ירא אלהים:

(יד) כתב זאת זכרון בספר. לזכרון בספר לא נאמר כי אם זכרון בספר. ופירושו הוא, כתוב זאת בספר תורת ה׳ והחל במלת זכרון. והעד, זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כ״ה י״ז): ושים באזני יהושע כי מחה אמחה את זכר עמלק וגו׳.

ממה שנאמר על עמלק ויזנב בך כל ״הנחשלים״ אחריך שענינו כל הנחלשים אחריך בעירוב אותיות. וממה שנאמר ״ויחלש״ יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב. נראה כי במדה שמדד נמדד לו. כי לא הוכה חרם רק נחלש לפי חרב הלוחמים עמו אשר מעטים היו ככתוב בחר לנו אנשים. ולכן צוה ה׳ את משה להודיע ליהושע אשר פקד צבא המלחמה כי החל במלת זכור לאות כי לעת קץ ימחה בכבודו ובעצמו את ״זכר״ עמלק מתחת השמים. ולפי זה יובן מדוע בדברו מיהושע וכלב גם יחד (במדבר ל״ב י״ב) לא חשב להם רק מעלה אחת כי מלאו אחרי ה׳. ובדברו מכלב לבדו (שם י״ד כ״ד) חשב לו שתי מעלות. המעלה הראשונה כי היתה רוח אחרת עמו. והמעלה השניה כי מלא אחרי ה׳. יען כי הודיע ה׳ ליהושע כי עמלק לאבדון הוכן ובפגעו אותו בארץ הנגב בלכתו לתור את הארץ לא נפל לבו. אבל כלב כמרגל חרש שם לדרך פעמיו וירא את עמלק ובכל זאת רוח אחרת היתה עמו לכן חשבה ה׳ לו לצדקה:

(טז) ויאמר כי יד על כס יה מלחמה לה׳ בעמלק מדר דר. כס, ענינו כסא. וענינו מכוסה. כי השם הנכבד במלואו הוא יו״ד ה״א וי״ו ה״א, ובהתכסות שתי אותיותיו האחרונות יעמוד השם ״יה״ לבדו. ואם יספח אל השם ״יה״ אות יו״ד ודל״ת, הלא אז ״יד יה״ יקרא. וזה סוד של ויאמר משה אל יהושע בחר לנו (לי ולך) אנשים וצא הלחם בעמלק, מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלהים ״בידי״. כי לאות ״אמונה״ בהקב״ה הרים משה את ״ידו״ נוכח יהושע אשר הוסיף לו אות יו״ד למען יהיה השם ״יה״ בשמו. להחליש את עמלק הרשע אשר זנב את נחשלי ישראל ולא ירא אלהים. והעד ויהיו ״ידיו אמונה״ וגו׳ ויחלש ״יהושע״ את ״עמלק״ וגו׳:

ויסעו ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה וגו׳. כי בתוך הים אכבדה בפרעה ובכל חילו ברכבו ובפרשיו:

טו (כ) ותקח מרים הנביאה אחות אהרן וגו׳. רש״י ז״ל כתב לאמור היכן נתנבאה כשהיתה אחות אהרן קודם שנולד משה אמרה עתידה אמי שתלד בן וכו׳, כדאיתא בסוטה. ד״א אחות אהרן לפי שמסר נפשו עליה כשנצטרעה לפיכך נקראה על שמו. עכ״ל:

והנני להוסיף מדעתי כי על דבר אשר היתה מדרגת נבואת מרים כמדרגת נבואת אהרן, ולמטה ממדרגת נבואת משה ככתוב (במדבר י״ב ו׳–ח׳) לכן קראה מרים הנביאה אחות אהרן לבד:

יז (ה) ויאמר ה׳ אל משה עבר לפני העם. בכל המסעות נהל משה את ישראל כאשר ינהל רועה עדרו ולא עשה כן הפעם יען כי היו עייפים ויגעים מן הדרך אשר הלכו מאלוש לרפידים ככתוב (דברים כ״ה י״ח) אשר קרך בדרך ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע וגו׳, ויצוהו ה׳ להניחם ברפידים להנפש שמה ולעבור לפניהם חורבה: וקח אתך מזקני ישראל וגו׳. מזקני, ולא את זקני. כי היה גם ביניהם חלשים אשר הוצרכו לנוח בטרם יכלו לשום לדרך פעמיהם ללכת הלאה: (ו) הנני עמד לפניך שם על הצור בחרב. הצור, בה״א ידיעה. כי שם נגלה אליו האלהים במראה הסנה. והכית בצור ויצאו מים ושתה העם. ישתו ברפידים מן המים אשר יצאו מן הצור בחורב כי ירדו במורד ויגיעו עדיהם ככתוב (תהלים ע״ח כ׳) הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטופו. וככתוב (שם ק״ה מ״א) פתח צור ויזובו מים הלכו בציות נהר:

(ח) ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידם. לדעתי נקרא המקום הזה רפידם מענין שטיחה כי רפדו בגדיהם תחתיהם להנפש עליהם מעייפות הדרך. ועמלק בא משוט בארץ ומתהלך בה להרוג את אשר ימצא כי כן היה מנהגו ככתוב (ש״א ל׳ א׳) ועמלק פשטו אל נגב ואל צקלג ויכו את צקלג וגו׳. ובלכתו פגע את ישראל על פי מקרה ככתוב אשר קרך בדרך. וירא כי עייפים וחלשים הם וילחם אתם ככתוב ויזנב בך כל הנחשלים אחריך ואתה עיף ויגע ולא ירא אלהים (המבקש את נרדף):

(ט) ויאמר משה אל יהושע בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק. מחר אנכי נצב על ראש הגבעה ומטה האלהים בידי:

עיניך דרך "צפונה" ואשא עיני דרך "צפונה" והנה "מצפון" לשער המזבח "סמל הקנאה" הזה בבאה. והנה זאת עולה מן המדובר כי מושב סמל הקנאה הוא בשער הפונה "צפונה." כי מצפון תִּפָּתַח הרעה על כל יושבי הארץ (ירמיה א׳ י״ד). ואם כן אפוא האליל הזה אשר נכחו חנו בני ישראל על הים ואשר אמר פרעה עליו כי "בקנאתו ובחרונו" סגר עליהם המדבר. הוא "סמל הקנאה" אשר ישיבתו בשער "הפונה צפונה" ונקרא לכן "בעל צפון". ושם עירו "פיתום, ופי החירות". שענינם פי הקנאה והחרון. כי פיתום מורכב הוא מן פי־תום שביאורו פי הכליון. ופי החירות הוא פי הקנאה והחרון. כי חרת בעירוב אותיות כמו שמלה שלמה כבש כשב תקרא תחר שענינו קנאה כמו אל תתחר במרעים (תהלים ל״ז א׳) וכאשר כתוב חרת כסדרו ענינו חרון, בחרות אפם בנו (שם קכ״ד ג׳) כמו מן פח פחת:

(טו) ויאמר ה׳ אל משה מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה. ואני הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם ואכבדה בפרעה ובכל חילו ברכבו ובפרשיו:

שתי שאלות גדולות ועצומות יש לשאל במאמר הזה. השאלה הראשונה. מה ראה משה לצעק אל ה׳ אחרי אמרו אל בני ישראל ה׳ ילחם לכם ואתם תחרישון:

השאלה השניה. מדוע אמר לו ה׳ מה תצעק אלי אם צעקתו הבאה אליו היתה על אשר צוה אותם לשוב ולחנות במקום הזה אשר לא יכלו לצאת ממנו אחרי רואם את המצרים נוסע אחריהם והים מלפניהם. ומי יוכל ומי יחיש להושיע אם לא הוא:

ולהשיב על השאלות האלה אחוה דעי כי באמור ה׳ למשה דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירות בין מגדל ובין הים וגו׳ וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם ואכבדה בפרעה ובכל חילו וגו׳. העלים ממנו ולא הגיד לו כי יטביע את המצרים בים ועל כן אמר משה לבני ישראל "התיצבו" וראו את ישועת ה׳ וגו׳. כלומר עמדו על עמדכם ועיניכם תחזינה איך יהום ה׳ את מחנה מצרים לפניכם. והעד ה׳ ילחם לכם ואתם תחרישון: אולם אחרי רואו כי אחרה תשועת ה׳ לבוא צעק לבו אל ה׳ כי ימהר ויחיש את הישועה. והנה כי כן בצדק השיבו ה׳ מה תצעק אלי (על איחר הישועה). אם מידך היתה זאת להם כי אתה צוית אותם להתיצב על עמדם ואל ימושו מזה עד אשר יִוָּשֵׁעוּ. ולא זה המקום אשר יעדתי לישועה. לכן דבר אל בני ישראל

פרשת בשלח.

יג (יז) ויהי בשלח פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא כי אמר אלהים פן ינחם העם בראתם מלחמה ושבו מצרימה:

לא נכון הוא לפרש כי חשב ה׳ בתחלה להוליך את עמו דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא, ובעת אשר שלחם פרעה מארצו שב ונחם לבל ינהגם דרך שמה מפני היראה פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבו מצרימה. כי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם. כי אם ענינו הוא כי בעת אשר שלח פרעה את העם לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים (האף) כי קרוב הוא. (יען) כי אמר אלהים (אל לבו במראה הסנה) כי לא ינהלם דרך שמה כי אם דרך המדבר פן ינחם העם בראותם מלחמה וגו׳. והעד בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה (אשר במדבר). וסמך אל המסופר בזה וחמשים עלו בני ישראל וגו׳. להודיע כי אם אמנם יצאו חלוצים כלם בכל זאת אילו ראו את הפלשתים יוצאים בחרב לקראתם בראשית דרכם כאשר יצאו סיחון ועוג לקראתם ארבעים שנה אחר כן היו מתנחמים לשוב מצרימה, כי לא היו עדנה מלומדים לקרב:

יד (ב) דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירת בין מגדל ובין הים לפני בעל צפן וגו׳. על שרשי השם „פי החירת" חקרו ודרשו רבותינו במכילתא ואמרו ד״א אין חירות אלא מקום חירותן מקום אטלס מקום ע״ז שלהם, לשעבר היה נקרא פיתום שנאמר ויבן ערי מסכנת לפרעה את פיתום וגו׳ חזרו להן ונקראת פי החירת שמאחרית עובדיה. עכ״ל: ועל שרשי השם פיתם וגם על תכונת האליל אשר עמד שם ולמה נקרא בעל צפון לא התחקו. ואנכי אביא עצות מרחוק להודיעך את כל זאת ולהאיר עיניך כי „פיתום ופי החירת" שמות נרדפים הם והוראתם פי הקנאה והחרון. והאליל „בעל צפון" הוא סמל הקנאה הנזכר (יחזקאל ח׳ ג׳—ה׳). כי כתיב שם ותשא אותי רוח וגו׳ ותבא אותי ירושלימה וגו׳ אל פתח שער הפנימית הפונה „צפונה" אשר שם מושב „סמל הקנאה המקנה." ויאמר אלי וגו׳ שא נא

ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה: ויובן בזה מה שאמר המשורר (תהלים ק"ה כ"ו—כ"ח) שלח משה עבדו אהרן אשר בחר בו שמו בם דברי אותותיו ומפתים בארץ חם. שלח "חשך ויחשך" ולא מרו את דבריו. ששעורו הוא כי לא מרו משה ואהרן את דבריו להביא את החשך האף כי ידעו כי יחשיך בתחלה גם את בתי בני ישראל ולא יהיה אור במושבותם עד אשר "ימוש הערפל המחשיך" מבתיהם, להתחבר אל הערפל אשר סביב בתי המצרים:

יב (א) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה. דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש הזה ויקחו להם איש שה לבית אבת שה לבית: (בשמות רבה פ' ט"ו) כתיב כשהיו ישראל במצרים היו עובדין עבודה זרה ולא היו עוזבים אותה שנאמר (יחזקאל כ' ח') איש את שקוצי עיניהם לא השליכו וגו'. אמר הקב"ה למשה כל זמן שישראל עובדין לאלהי מצרים לא יגאלו לך ואמור להם שיניחו מעשיהם הרעים ולכפור בע"ז הה"ד משכו וקחו לכם. כלומר משכו ידיכם מע"ז וקחו לכם צאן ושחטו אלהיהם של מצרים ועשו הפסח שבכך הקב"ה פוסח עליכם. הוי בשובה ונחת תושעון. עכ"ל המדרש:

ולמען תדע מה היתה העבודה הזאת להם אגיד לך כי קדשו המצרים את השעירים בגלל המזל טלה אשר בחרו גם אותו להם לאלהים. ובני ישראל התערבו במצרים וילמדו מעשיהם ככתוב (ויקרא י"ז ז') ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם וגו'. ולא מצא הקב"ה די גאולתם ויתן להם את חקת הפסח לזבוח את השעירים בחצי החדש אשר תחת מזל טלה להבזותו לעיני עובדיו ולמען הקים את דבר קדשו ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. ופירוש הענין הוא כי לא בארץ גשן כי אם בארץ מצרים מקור משחת עבודת השעירים אמר ה' אל משה ואל אהרן לדבר אל בני ישראל לזבוח את השעירים באמצע המזל טלה ולעשות את הפסח לה' כי בזכות זה יגאלם:

ונבראו. כי תשנו ברואה לאמור כי בדרך הטבע הוכתה הפשתה והשעורה כי השעורה היתה אביב והפשתה גבעול. והחטה והכוסמת אשר לא נכו הוא יען כי אפילות הנה ולא יכל הברד לנגוע בהן לרעה. ולו חכמתם השכלתם זאת כי ה׳ עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט. ואם השאיר לכם שריד כמעט הוא כי יוסיף עוד להפליא את מכותכם ולהביא את כל מגפותיו אל לבכם. כאמרו אחר מכת השחין כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואת עמך בדבר ותכחד מן הארץ ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראתך את כחי ולמען תספר שמי בכל הארץ:

פרשת בא.

י (כג) ולכל בני ישראל היה אור במושבתם. לא הודיע הכתוב בזה איה מקום מושבותם. וגם לא כתב בלשון שלילה ולבני ישראל לא היה חשך כאמרו והפליתי ביום ההוא את "ארץ גשן אשר עמי עמד עליה לבלתי היות שם ערב." וכאמרו "רק בארץ גשן אשר שם בני ישראל לא היה ברד." כי אם אמר בלשון מחויב ולבני ישראל "היה אור במושבותם." ונראה לי הטעם כי עזבו אז רבים מבני ישראל את ארץ גשן וישבו בתוך המצרים בעיר המלוכה. ובעת אשר פרש הערפל המחשיך מוטת כנפיו על פני כל הארץ האפיל כמעט רגע גם את בתי בני ישראל. אולם חיש מהר היה אור במושבותם כי מש הערפל מעליהם ונוסף גם הוא אל הערפל אשר צנף צנפה כדור את בתי המצרים ויהי להם חשך אפלה. ולשוא יגעו המבארים למצוא פתרון הכתוב (למעלה פסוק כ״א) נטה ידך על השמים ויהי חשך על ארץ מצרים "וימש חשך". אחר אשר הוא עתה כספר הגלוי שענינו הוא כי בתחלה יכסה הערפל המחשיך את כל ארץ מצרים. ואחר כן "ימוש החשך" מעל בתי בני ישראל ויהי אור במושבותם. ולהמצרים יהי חשך אפלה. כי יתעבה הערפל אשר סביב בתיהם על ידי הערפל אשר ימוש מבתי בני ישראל. וכן

ט (לא) והפשתה והשערה נכתה כי השערה אביב וגו'. אילו בא נותן התורה להשמיענו בזה את אשר הכה הברד ואת אשר השאיר למאכל הארבה היה סומך את הכתובים האלה אל המספר בענין הברד. ואם סמכם אל "ואתה ועבדך ידעתי כי טרם תיראון מפני ה' אלהים." אות היא כי שלשת הכתובים האלה בקנה אחד יעלו. כי הוכח הוכיח משה את פרעה על אשר אטם את אזנו משמוע בקול החרטומים אשר החליטו על מכת הכנם כי אצבע אלהים היא. וישמע לקול שריו ועבדיו העומדים לפניו לאמור כי משה לבדו היה בעוכריהם וממנו יצאה הרעה הראשונה אשר הולידה והצמיחה צרות רבות ורעות. ככתוב למטה פסוק ל"ד וירא פרעה כי חדל המטר וגו' ויכבד לבו הוא ועבדיו. כי מסך ה' בקרבם רוח עועים ויתע את מצרים לחשוב תועה על משה איש האלהים כי השליך סם המות ביאור והמית את דגתו המס בשרם ונפוץ דמם ויאדמו המים ויבאש היאור. ומן המכה ההיא השתרגו ובאו לדעתם המכות אשר אחריה בחוק הטבע. כי כאשר נבאש היאור שרץ צפרדעים רבים אשר צר היה להם המקום ויעלו היבשה וימותו בשנוי האויר. ומפגריהם יצאו כנים אשר כסו את עפר הארץ. והכנים נרמסו ברגלי האדם והבהמה ויבואו במעבה האדמה ותוציא שקצים ורמשים הנקרא ערוב. וזוחלי עפר אלה לחכו את עשב הארץ ויהי למרורות פתנים אכזר בפי הבהמות הרועות בשדה ויפלו פגרים מתים בדבר כבד. ויתעפש האויר במאד מאד ויהי לשחין פורח אבעבועות (פאָקעָן) באדם וביתר הבהמה. ומוכי השחין חבקו אשפתות ותתעב האדמה מחלאת מכות טריות ותוציא מבטנה אדים לחים ורעים אשר הסתבכו ברום האויר עם אדים יבשים ויהיו לברד ואש מתלקחת, רעמים וחזיז קולות. והברד אשר נתך ארצה הכה את השעורה והפיץ את גרגריה לכל רוח. ויבא הארבה לאכול לחם רב וישלח את שנו גם בפרי העץ. וכאשר תם לחמו חלף והלך לו אל אשר נשאו הרוח. והשאיר אחריו קללה בארץ קיא צואה אשר השחיתה התעיבה את האדמה על אחת שבע ותפתח את לועה ותקיא קטור עב כקטור הכבשן ויאפיל את השמש בצהרים. כה הלכו פרעה ועבדיו מדחי אל דחי ולא נפקחו עיניהם לראות כי יד ה' בם להומם עד אשר הכה את בכוריהם. ומשה אשר ידע כי רק רע יחשבו כל היום ולא לאמונה בחרו. העיר למוסר את אוזן פרעה אחר מכת הברד ויען ויאמר אליו ואתה ועבדיך ידעתי כי טרם תיראון מפני ה' אלהים. כי עוד לא נפקחו עיניכם לראות כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה והוא צוה על המכות

על החפץ אחר אשר נזכר שם הויה אצל אבימלך, לבן, פרעה ובלעם וכדומה, אשר לא מבני ישראל המה ולא ידעו את ה' *) אבל יען התכוונו לאדון העולם לכן קדוש יאמר לו. ואם בקטני ארץ כן כי את הטוב מהם יקבל ה' לשמו אשר כבוד אומר כלו. מחסידיו נוצרי בריתו ועדותיו אשר חכמתם עמדה להם. לדעת מעצמם כי היה הוה ויהיה הוא עאכ"ו:

ז (יז) הנה אנכי מכה במטה אשר בידי על המים אשר ביאר. היאור ראש אלילי מצרים היה ככתוב (יחזקאל כ"ט ג'). על כן נלקה ראשון לעשות בו משפט כתוב למטה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים וגו'. ונהפכו לדם וגו'. כי דם יחשב למים הזדונים אשר טבעו את ילדי בני ישראל אשר צוית להשליך אל תוכם. ובאש היאר לחרפתו ולחרפת עובדיו. ונלאו מצרים לשתות מים מן היאר. יבקשו להפוך את הדם אשר ביאור למים על ידי מלאכת הכימ"יא ולא יצליחו:

(יט) אמר אל אהרן קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים על נהרתם על יאריהם וגו'. הכתוב הזה לא יכחיש את דברי משה אשר אמר אל פרעה "הנה אנכי" (אני בעצמי) "מכה בידי" על המים אשר ביאר וגו'. כי משה הכה את היאר הוא נילוס ככתוב (למטה י"ז ה') ומטך אשר הכית בו את היאר וגו'. ואהרן הכה את הנהרות ואת היאורים הקטנים ואת האגמים עם כל מקוה המים:

ח (יד) ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו. ותהי הכנם באדם ובבהמה. סוף המאמר יוכיח על תחילתו כי לא בקשו החרטומים להוציא כמוהם כנים אחרים מן העפר. כי אם לא יכלו לעשות כן איך אפוא היו הכנים אשר לא נתהוו. באדם ובבהמה. אפס כי בקשו להוציא אל מחוץ לארץ את הכנים אשר נתהוו על ידי משה ואהרן ולא הצליח בידם. וכאשר היו כן נשארו הכנים באדם ובבהמה:

(טו) ויאמרו החרטמם אל פרעה אצבע אלהים הוא. יתכן בעיני כי הודיע אבי כל חוזה לחרטומי מצרים כי עשר מכות עתידות לבוא עליהם מידי אביר יעקב. ויען כי יש עשר אצבעות בשתי ידים לכן קראו את האחוז מעשר בשם אצבע:

---

*) ככתוב בספר הזוהר פרשת בשלח על מה שאמר בלעם על ישראל ה' אלהיו עמו, אמר ר' יהודה ח"ו דהוה ידע בלעם בקודשא דלעילא כלל דהא קב"ה לא אתערי בעם ולישן דישתמש ביקריה (בשמו הנכבד) אלא בגוי קרישין. דכתיב כי עם קדוש אתה אתה קדוש ולא עם אחרא:

ככתבו. כי אם כקריאתו באל"ף דל"ת. למען תשכיל כי בשם "אדני" בא משה אל פרעה. ואחרי רואו כי חדל פרעה לתת תבן לעם ושוטרי ישראל הוכו על אשר לא השלימו חקם כאשר בהיות התבן, חשב בלבו כי השם "אדני" הסב את זאת בהיותו אדון ובעל דין (כאמרו וגם את הגוי אשר יעבדו "דן" אנכי) ולא בעל רחמים. וישב משה אל ה' ויאמר "אדני" (באל"ף דל"ת) למה הרעתה לעם הזה למה זה שלחתני (במדת הדין). ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך (בשם "אדני") הרע לעם הזה והצל לא הצלת את עמך (כי אין רחמים בדין). וה' השיבו על דבריו הנוגעים להצלת העם עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו. ולהעמידו על האמת כי השם "אדני" הוא רחמים ולא דין למדו הפעם להועיל את שמו הנכבד ככתבו עם יו"ד ה"א וי"ו ה"א. ככתוב בראש הפרשה אשר לפנינו שהוא המשך המאמר הנזכר "וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני הויה" (באותיותיו). כלומר אני בעל הרחמים המחיה את כל הווה. והשם "אדני" אשר עמו באת אל פרעה הוא דרך הקריאה משם הנכבד הזה והוא גם כן רחמים ומאתו לא תצא רעה:

(ג) וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי ושמי הויה לא נודעתי להם. לא הודעתי אין כתיב כי אם לא נודעתי. כלומר לא שערו כי שמי הויה אחרי אשר שמעו אותו בהגיון "אדני" לבד:

וכל משכיל על דבר אמת ידע כי אילו שמע אברהם בברית בין הבתרים את קול ה' דובר אליו "אני הויה" בהגיון אותיותיו ולא על דרך זכרו "באדני" לא היה משיבו באל"ף דל"ת "אדני אלהים" במה אדע. כי לא נצטוה על העלמתו. ובהמליצו אחר כן על סדום לא היה אומר שתי פעמים הנה נא הואלתי לדבר אל "אדני" ושתי פעמים אל נא יחר "לאדני" באל"ף דל"ת:

ואם תאמר איך יתכן להחליט כי לא ידעו האבות להגות את השם הנכבד באותיותיו אם כתיב אצל אברהם, ויקרא שם בשם הויה אל עולם (בראשית כ"א ל"ג) ואצל יצחק, ויבן שם מזבח ויקרא בשם הויה (שם כ"ו כ"ה) ואצל יעקב, הויה האמר אלי שוב לארצך וגו' (שם ל"ב י'): ואיך יצדק לאמור כי לא שמע משה את השם הנכבד ככתבו במראה הסנה אם כתוב (שמות ה' א') ואחר באו משה ואהרן ויאמרו אל פרעה כה אמר הויה אלהי ישראל, שהוא לאות כי היה שם הנכבד ככתיבתו רגל על לשונו. על זאת אשיב כי כל השמות האלה בהגיון "אדני" נאמרו, ונותן התורה העתיקם להויה כדרכו בקדש. ואל תתמה

חמתו על גרשם בנו בכורו אשר לא בא בברית אברהם כאמור. ושיעור הענין הוא "ואמר אליך" (משה). "שלח את בני" (נהל את בני בכורי ישראל) כמו והמשלח את השעיר וגו' שתרגם אונקלוס ודמוביל ית צפירא וגו'. "ויעבדני" (על ההר הזה). "ותמאן לשלחו" (מאנת להוציאו) כאשר פיך ענה בך לאמור שלח נא ביד תשלח. "הנה אנכי הרג את בנך בכרך" (הוא גרשם). ומשה אשר לא הרגיש כי חרה אף ה' עליו על אשר מאן בשליחותו. לא הבין כי באחת דבר האלהים שתים זו השמיעו. כי את בכור פרעה יהרוג על אשר מאן לשלחם. ואת גרשם בנו בכורו יהרוג על אשר מאן להוציאם. וישם לדרך פעמיו עם אשתו ובניו השנים. "ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה'" (את גרשם בכורו) "ויבקש המיתו" (כאשר דבר עליו). "ותקח צפרה צר ותכרת את ערלת בנה. כי משה לבדו נשבע ליתרו לבל ימול את בנו בכורו ככתוב (ויואל משה) וצפורה נקיה היתה משבועתו. ותגע לרגליו. לרגלי המלאך אשר בא בשם ה'. ותאמר כי חתן דמים אתה לי, כי דורש דמים אתה ובדם הברית תתרצה. וירף ממנו. כי התרצה בדם בריתו ככתוב (יחזקאל ט"ז ו') ואמר לך בדמיך חיי. אז אמרה חתן דמים למולת. אז כאשר הרפה ממנו אמרה אכן נודע לי כי לא שגיתי ברואה כי דורש דמי המולת אתה:

פרשת וארא.

ך (ב) וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני הויה. הפרשה הזאת סתומה היא בהיותה המשך הענין המספר בסוף פרשת שמות. וישב משה אל ה' ויאמר "אדני" למה הרעתה לעם הזה וגו'. ובכן ראיתי גם אנכי לבאר את הענין כלו כאחד שלא לעשות פירוד בין הדבקים.

והנני לעורר את לבך על אשר הוכחתי (למעלה ג' ט"ו) כי לא למד הקב"ה למשה בדברו אתו מתוך הסנה את שמו הנכבד הויה ב"ה

האף כי שער משה בעצמו כי האלהים הדובר אתו היה הווה ויהיה הוא, כי באמרו "אהיה" לעתיד, בהכרח הוא נמצא בהווה, ואם יהיה לעתיד מה שהוא בהווה, בהכרח הוא בהווה מה שהיה מלפנים, בכל זאת רק על פי השכל ולא מפי השמועה למדוהו. והעד ויאמר משה אל ה׳ בי "אדני" לא איש דברים אנכי וגו׳ (למטה ד׳ י׳) ויאמר בי "אדני" שלח נא ביד תשלח (שם שם י"ג) שניהם באל"ף דל"ת:

ד (יח) וילך משה וישב אל יתר חתנו ויאמר לו אלכה נא ואשובה אל אחי אשר במצרים ואראה העודם חיים:

מרוב ענות משה העלים מחותנו ולא הגיד לו כי שלחוהו ה׳ מצרימה כי אם כאיש מתאוה לראות את שלום אחיו בקש ממנו רשיון. ויאמר יתרו למשה לך לשלום. לשלום, עם למ"ד השמוש ענינו אל השלום. ועוררוהו בזה כי יש לו שונאים במצרים אשר יבקשו את נפשו לספותה ומי יתן כי לא יפריעו את שלומו. והעד כי כתיב אחר כן ויאמר ה׳ אל משה "במדין" לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך:

(כב) ואמרת אל פרעה כה אמר ה׳ בני בכרי ישראל, ואמר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הרג את בנך בכרך. ויהי בדרך במלון ויפגשהו ה׳ ויבקש המיתו:

לדעת רוב המפרשים את משה בקש ה׳ להרוג. והוא רחוק מאד להחליט כי בקש להרוג את זה אשר שלח לפדות את עמו ויאמר לו בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה. כי לא המתים יהללו יה: ויונתן ב"ע אמר כי את גרשם בכורו בקש להרוג כי ערל בשר היה בגלל השבועה אשר השביעו יתרו לבל ימול את ערלת בנו בכורו. והוא הנכון. ועל כן מלאני לבי לעשות זר זהב סביב למסגרתו. כי הכתוב "ואמר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הרג את בנך בכרך" אשר אל פרעה ידבר, גם אל משה ישא מדברותיו. כי פי שנים ברוחו והאופנים ינשאו לעומתו. האופן האחד הוא כמשמעו "ואמר אליך" (פרעה) "שלח את בני ויעבדני" (במדבר). "ותמאן לשלחו" (כאמרו לא ידעתי את ה׳ וגם את ישראל לא אשלח). "הנה אנכי הרג את בנך בכרך" (הוא היורש עצר):

והאופן השני הוא. כי חרה אף ה׳ במשה על אשר מאן ללכת להוציא את עמו, ככתוב בפרשה הזאת (פסוק י"ג י"ד) ויאמר בי אדני שלח נא ביד תשלח. ויחר אף ה׳ במשה וגו׳. ויבקש ה׳ לשפוך את

היה לו לקרוא את שם הראשון אליעזר, כי נצל מחרב פרעה עוד טרם בא מדינה. ואת שם השני היה לו לקרוא גריפה (במדין) ולא גר שם. והיה לו לאמר גר אני בלשון הוה ולא גר הייתי בלשון עבר. ואם לא עשה כן אות היא כי על מצרים ידבר ולא על מדין:

ג (יג) ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא אל בני ישראל ואמרתי להם אלהי אבותיכם שלחני אליכם ואמרו לי מה שמו מה אמר אלהם. ויאמר אלהים אל משה "אהיה אשר אהיה" ויאמר כה תאמר לבני ישראל "אהיה" שלחני אליכם:

שתי שאלות רמות ונשגבות יש לשאל בענין הנכבד הזה. השאלה הראשונה. הלא השם אל שדי אשר בו התראה ה׳ אל האבות נודע היה בישראל, אחרי אשר אמר יעקב לבניו ואל שדי יתן לכם רחמים. ולמה שאל משה מה יענה את השואלים על שם שולחיו אם יכל להשיבם מעצמו כי אל שדי נקרא:

השאלה השניה, אם חפץ ה׳ להתודע לבני ישראל הפעם בשם "אהיה" ולא בשם "אל שדי" אשר בו נודע אל האבות, מדוע הכפילו בתחלה "אהיה אשר אהיה" ואחר כן שב ונחם לאמור "אהיה", פעם אחת ולא יותר:

ולהשיב על השאלות האלה אחוה דעי כי באמור ה׳ אל משה כי אהיה עמך (ככתוב למעלה פסוק י״ב) הבין משה כי ענינו הוא כי אנכי האלהים ששמי "אהיה" עמך אהיה. אבל לא ידע אם חפץ ה׳ כי בשם "אהיה" ידבר אל בני ישראל או כי ידבר אליהם בשם "אל שדי" הנודע להם מקדם ומאז כי לא פורש. וישאל את פי ה׳ להודיעהו כדת מה לעשות. ויענהו ה׳ לאמור "אהיה אשר אהיה." ושעורו, בשם "אהיה" אשר הוא לאות כי אהיה עמך תדבר אליהם, ואינו כפול. ויאמר כה תאמר לבני ישראל "אהיה" שלחני אליכם. הורוהו בזה כי אינו צריך לחכות עד אשר ישאלו אותו מה שמו כי אם מעצמו יגיד להם כי "אהיה" שלחוהו:

(טו) ויאמר עוד אלהים אל משה כה תאמר אל בני ישראל הויה אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר: רש״י ז״ל פירש על פי המדרש זה שמי לעלם חסר וי״ו לומר העלימהו שלא יקרא ככתיבתו. וזה זכרי, למדו היאך נקרא: והנכון בעיני הוא שאין ענינו כי למדו ה׳ גם את שמו הנכבד ככתיבתו ויצוהו להעלימהו מזולתו. כי אם העלימו גם ממנו ולא השמיעו ככתיבתו כי אם כקריאתו באל״ף דל״ת.

ב (י) ויגדל הילד ותבאהו לבת פרעה ויהי לה לבן ותקרא שמו משה, ותאמר כי מן המים משיתהו. הרב החוקר הגדול דון יצחק מנוחתו כבוד נתן אותותיו אותות כי ותקרא שמו משה יסוב אל אם הילד, כי היא אמרה אל בת פרעה דעי לך גבירתי כי קראתי אותו משה לזכרון כי אַתְ משית אותו מן המים. ויצדק על פי חוקי הלשון, שמלת משיתהו אינו פועל עבר למדברת בעדה עם כנוי הזכר, כי אם פעל עבר לנמצאת לנוכח עם כנוי הזכר, כי אילו היה לשון למדברת בעדה היה לו לכתוב משיתיהו עם יו״ד בין התי״ו וההי״א להורות משיתי אותו. אבל בחסרון היו״ד ענינו משית אותו. והוא על משקל אוי לי אמי כי ילדתני לבבתני אחותי כלה לבבתני, שהם כלם לנקבה לנוכח, ושעורם ילדת אותי לבבת אותי:

(יא) ויגדל משה ויצא אל אחיו וגו׳. האף כי התגדל בבית המלך בכל זאת לא גבה לבו ויצא לראות את אחיו רומסי טיט וחמר כי הגידה לו יוכבד אמו מה המה לו: וירא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו. מכה, ממית. כמו מכה נפש (במדבר ל״ה י״א. ול״ה ט״ו). והעד ויך את המצרי שלשון אחד לשניהם. והסירותי בזה רגשת אנשי לצון המדברים סרה על אדון הנביאים כי דם נקי שפך בהכותו את המצרי, כי במשפט הרגו נפש תחת נפש. ואם יאמר המתעקש אם כן אפוא מדוע בקש פרעה להרוג את משה. אף אני אשיב אמרי לו כי בימים ההם ההורג עבד כהורג בהמה היה והנוקם את נקמת העבד לרוצח נחשב:

(יז) ויבאו הרעים ויגרשום. גרשו את הצאן מן הרהטים. ויקם משה ויושיען. הושיע את הבנות. וישק את צאנם. את צאנם, בלשון זכר, כי בהשקותו את צאן הבנות השקה גם את צאן הרועים למען ידעו כי לא משנאתו אותם החיש עזרה להעשוקות כי אם יען כי ראות עול לא יוכל:

(כב) ויקרא את שמו גרשם כי אמר גר הייתי בארץ נכריה. גרשם שם מורכב הוא מן גר־שם. והמפרשים חשבו כי יסוב על מדין, ובארו גר הייתי בלשון הווה, כמו גר אנכי. בארץ נכריה, זו מדין. והאמת יורה דרכו כי גר־שם ענינו במצרים. כאשר באר אחריו בלשון עבר גר הייתי בארץ נכריה (וזו מצרים) ככתוב (בראשית מ״ז ד׳) לגור בארץ באנו. ועל פי דרכי יובן מדוע קרא את שם הראשון גר שם ואת שם השני אליעזר. כי גר תחלה במצרים ואחר כן בקש פרעה להרגו ויצילהו ה׳. אולם לפי דברי המפרשים כי את ימי שבתו במדין חשב משה לגרות

(יא) וישימו עליו שרי מסים. מס כסף ומס הסבל. למען ענתו בסבלתם. למען החליש את כח לידתו על ידי הסבל. ויבן ערי מסכנת לפרעה את פתם ואת רעמסס. פתם, היא פי החירות, כדעת המכילתא. והיא נבנתה בימי רעמסס הראשון אשר הקדישה לבעל צפון אלילו שהוא סמל הקנאה הנזכר (יחזקאל ח' ג'—ה') כאשר אוכיח בפרשת בשלח. והעיר רעמסס, נבנתה בימי בנו רעמסס השני אשר הכביד את עלו על בני ישראל מאד, ככתוב, ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו. וכן נראה מספרי דברי הימים למלכי מצרים אשר הרבו לדבר אדותיו כי הפליא לעשות במלחמותיו אשר לחם בארץ כוש ארם וערב ויכניעם תחת רגליו ויבן את העיר "ר ע מ ס ס" (על שמו) על ידי עבדיו "ה ע ב ר י ם". ויחל לעשות תעלה (קאַנאַל) בין ים התיכון ובין ים האדום. ויבן מקדשים כמו רמים במצידות סלעים. ועוד יש חורבה עתיקה בעיר טהעבי"ן בארץ מצרים אשר בשם חורבת מקדש רעמסס נודעה:

ובנו רעמסס השלישי אשר מלך אחריו גם הוא הצליח במלחמותיו והתעשר מאוד משלל אויביו ויעש לו שם גדול:

ואני הנבר ראה ראיתי באוצר כלי חמדה עתיקי ימים בעיר אשר גרתי בה משך, פרים הבירה אשר בצרפת המדינה, ארון אבן שיש אדמדם גדול וכבד מאד. שלש אמות ורבע אמות ארכו, ואמתים רחבו, ושלש אמות קומתו, באמת איש. ועליו חקוק בצפורן שמיר, "א ר ו ן מ נ ו ח ת ר ע מ ס ס ה ש ל י ש י מ ש ר ש ה ת ש ע ה ע ש ר ל מ ל כ י מ צ ר י ם". והארון ההוא עודנו עומד שם, וכל החפץ לראותו יראנו וידע כי אמת המה כל הדברים אשר דברתי למעלה והכתובים יחדיו יהיו תמים:

(כא) ויהי כי יראו המילדת את האלהים ויעש להם בתים. להם, בלשון זכר. כי יסוב אל העם. ושעורו כי עשה המלך להם בתי אבות ויפקדם בשמות אחרי רואו כי לא יפיק מהמילדות רצון. והעד וילך איש מבית לוי:

(כב) ויצו פרעה לכל עמו לאמר כל הבן הילוד היארה תשליכהו וגו'. לכל עמו המצרים צוה פרעה להעביר קול במחנה העברים ולאמור להם כי נטל עליהם להשליך בידיהם את הבנים אשר יולדו למו היאורה, והאם אשר תחמול ותכסה דמה בראשה. וכן נראה ברור ממעשה יוכבד, כי לולי יראה פן יבואו מלאכי משחית להמית אותה ואת בנה ביום אחד לא היתה משימה את פרי בטנה בסוף על שפת היאור כאשר לא יכלה עוד הצפינו:

ואני הכותב והמבאר חפשתי בספרי דברי הימים למלכי מצרים אולי אמצא בהם זכרון דברים אשר יהיו לי לעינים להסיר את התמיהות האלה ולהביע חידות מני קדם. והנה יגעתי ומצאתי כי המלכים אשר מלכו במצרים לפני פרעה אשר בימי יוסף ממשפחות שונות היו. והמלך הראשון למשפחתו חדש נקרא ככתוב (ש"א י"א י"ד) ויאמר שמואל אל העם לכו ונלכה הגלגל ונחדש שם המלוכה. ודעת לנבון נקל כי בהיות יוסף חכם מאד ידע לעצור בעמו ולמשכם בעבותות אהבה לבל ירים איש את ידו במלך כל ימיו. וכאשר מת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא אשר שמרו את פרעה כבבת עין גם עליו עבר כוס, כי התקשר עליו אחד מעבדיו וימלוך תחתיו כנראה מדברי התורה כי על כן לא אמרה עליו כי מת. ויען כי המולך תחתיו ממשפחה אחרת היה ובית חדש יסד לו לכן נאמר עליו ויקם מלך חדש. ומה שמו כי תדע "סעטהאס" לבית "רעמסס" שמו. והוא רעמסס הראשון משרש התשעה עשר למלכי מצרים. ובעלותו לכסא קרא את ארץ גשן ארץ רעמסס על שמו כאשר עוררתי (בראשית מ"ז י"א) אצל ויושב יוסף את אביו ואת אחיו ויתן להם אחזה בארץ מצרים במיטב הארץ בארץ רעמסס.*) ואחריו מלכו שלשה עשר מלכים זה אחר זה וכלם בשם רעמסס נקראו. ונכון הוא בעיני לאמור כי בעלות רעמסס הראשון לכסא השפיל את גאון אוהבי פרעה אשר היה לפניו והסיר את הפחות ושרי המדינות אשר נשארו בארץ וימנה אחרים תחתיהם מהנאמנים בבריתו. ומבני ישראל לקח את שדה אחוזתם אשר נתן להם יוסף. וזה ענין אשר לא ידע את יוסף, כי התנכר אל מעשיו. וכן ואת בניו לא ידע (דברים ל"ג ט'):

(ט) ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממנו. כלומר, אם נערכנו אלינו נראה כי טבעו הוא להוליד הרבה ולהתעצם יותר ממנו. (י) הבה נתחכמה לו. נחקור בחכמה במה נוכל להפריעו מלהרבות ומלהתעצם עוד. פן ירבה בערך אשר התרבה עד כה. והיה כי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שנאינו ונלחם בנו. כי יבטח על כחו לעשות חיל וישמח לעת מצוא לקחת מאתנו נקם. ועלה מן הארץ. כצמח העולה מן הארץ כן יעלה גם הוא משפל מצבו ותהיה אלינו המלחמה מבית ומבחוץ.

---

*) כי בימי יוסף נקראה בשם ארץ גשן. ורעמסס הראשון הסב את שמה ארץ רעמסס:

כי נשא לוי אשה עדינה במצרים ימים רבים אחרי רדתו שמה והוליד ממנה את יוכבד לעת זקנתו כאשר הוליד אברהם מקטורה בהיותו בן ארבעים ומאת שנה:

ועל דבר הנפש החסרה ממספר השבעים נפש אשר באו את יעקב מצרימה אל תשת לבך כי אנכי מצאתיה והבאתיה אל בית אמה ואל חדר הורתה (בראשית מ"ו ט"ו) אשר שם נפקדה בראשונה. כי נאמר שם "אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם ואת דינה בתו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש". ובמספר שמות יהיו הבנים שלשים ואחד. ולעלמות אין מספר יותר מאחת כי דינה אחת היא לאמה, והנפש לא תמלא. אולם אחרי אשר לא נאמר אצל החשבון הזה כי הוא במספר שמות לגלגלותם כמו שנאמר אצל הפקודים אשר פקד משה במדבר סיני, לכן יתכן להחליט כי את הנפשות ולא את השמות מנה. וכבר הראיתי לדעת שם בענין כי לא אמר הכתוב ובנותיו בלשון רבות על דינה כאשר היא יחידה, אפס כי ילדה דינה בת לשכם בן חמור ככתוב בפרקי דרבי אליעזר ובתרגום יונתן, ומפני הכבוד לא פרשה התורה רק רמזה עליה. והעד, כי לא נאמר ודינה בתו עם וי"ו ההמשך כמו ושרח אחותם (שם שם י"ז) כי אם ואת דינה בתו. וכל את לרבות ככתוב (קדושין נ"ז ע"א). ושיעור הענין הוא כי דינה עם בתה לבנותיו תחשבנה, ועמהן יחד היה כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש. כי לא יחבול אלהים נפש. והמשכיל יבין:

(ח) **ויקם מלך חדש על מצרים אשר לא ידע את יוסף וגו'.** עד ויבן ערי מסכנות לפרעה את פתם ואת רעמסס.

תשע תמיהות יש בענין הזה. התמיה הראשונה היא מדוע לא הזכיר הכתוב כי מת פרעה, בטרם דבר מהאיש אשר מלך אחריו. השניה, מדוע אמר בלשון ויקם: השלישית, מדוע כנהו מלך חדש אם הליכות עולם היא כי הבן יורש את אביו ואין כל חדש: הרביעית, למה תאר אותו בשם פרעה לבד שהוא התואר לכל מלכי מצרים ולא בשם המיוחד לו למען נדע מי הוא זה אשר שם מועקה במתני אבותינו: החמישית, איך לא ידע את יוסף: הששית, מה ראה המלך החדש הזה על ככה לחשוב על העם אשר בצלו התלונן כי לא לו יהיה כי אם לצריו. השביעית, מה ענין ועלה מן הארץ. השמינית, לאיזה תכלית הזכיר את שמות הערים אשר בנה ישראל לפרעה: התשיעית, מה היה לעיר פתם אשר לא נזכרה ולא נפקדה בשמה זולתי הפעם:

דברי יא"ר

שמות א.

פרשת שמות.

א (א) ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב וגו׳.
עד ויהי כל נפש יצאי ירך יעקב שבעים נפש.

כאשר חפץ נותן התורה להודיע כי מת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא ולא נשאר איש או אשה אשר ראה עני בשבט עברת פרעה הזכיר שנית את מספרם להבדיל בין החיים ובין המתים. ככתוב בשמות רבה פ"א וימת יוסף וכל אחיו וכל הדור ההוא וגו׳. ללמדך שכל זמן שהיה אחד קיים מאותן שירדו למצרים לא שיעבדו המצרים בישראל. ואם כן אפוא יוכבד בת לוי אשר נחשבה בין הנאנקים והנאנחים כי נאלצה לשים בידיה את פרי בטנה בסוף על שפת היאור מפני חמת המציק אשר כונן להשחית לא תמנה בין השבעים נפש מהדור ההוא אשר רק שלום ואמת היה בימיהם. והכתוב (במדבר כ"ו נ"ט) מעיד. ושם אשת עמרם יוכבד בת לוי אשר ילדה אתה ללוי "במצרים" (ולא בארץ כנען). והדרוש כי נולדה בין החומות הוא תמוה כי אילו היה כן היתה יוכבד בת מאה ועשרים ושבע שנים בלדתה את אהרן ובת שלשים ומאת שנה בלדתה את משה ויהיו שני נסים גדולים הרבה יותר מהנס אשר נעשה לשרה, ולא היה הקב"ה מעלים מאתנו לבלי הגיד לנו אף שמץ מנהם. לכן נכון הוא להחליט כי אין המקרא יוצא מדי פשוטו

פתח דברי יא״ר

שנית ידי במלאכת הקדש וחברתי את יריעות דברי יא״ר אשה אל אחותה, והוספתי עליהן כהנה וכהנה, למען יהיה הביאור שלם ולא יחסר כל בו:

ואם אמנם ברית כרתי לְעַמִּי לנהלהו לְאִטִּי לרגל המלאכה אשר לפני למלא כפי קוצר בכתב יושר ובשפה ברורה למען ירוץ כל קורא בדברי, בכל זאת לא השבתי אחור ימיני מלהעיר על המקומות אשר הניחו לי חכמי הדורות להתגדר בהם, בעבור תדע מה ראיתי על ככה לבאר את המאמרים על אופנים חדשים אשר לא שערום הראשונים אשר קטנם עבה ממתני. ובאמונה עבדתי את עבודתי עבודת הקדש, חקרתי ודרשתי היטב, בחנתי את דברי וצרפתי אותם כצרף כסף, ושקלתים במאזני הדעת והתבונה בטרם כתבתים על הספר בדיו:

ומן הארבעה אשר נכנסו לפרדס נתתי את משפט הבכורה אל הפשט, כי הוא כחי וראשית אוני, ורק במקומות אשר לא היה די באר ודי עולה, ספחתי אליו את אחד מאחיו הצעירים ממנו, הרמז או הדרוש. והשלישי הכי נכבד כי סוד ה׳ ליראיו ובריתו להודיעם. והבאתי עצות מרחוק אמונה אומן לחזק את דברי בראיות ברורות ומאירות, לקוחות מכתבי הקדש זעיר שם זעיר שם, כאשר הסכן הסכנתי לעשות. מאז החילותי למשוך בשבט סופר, ללמוד את הסתום מן המפורש:

וה׳ אשר בחסדו הגדול עזרני להשלים את באורי לתורתו התמימה, יגמר בעדי לכלות גם את באורי לנביאים וכתובים. ויהי נועם ה׳ אלהינו עלי ומעשה ידי יכונן, ויערב עליו שיחי,

שיח יצחק המבאר.

פתח דברי יא״ר

נאם הצעיר והדל בְּאַלְפֵי הסופרים והמבארים, יצחק אייזק בן איש חי רב פעלים הרב הגדול חכם חרשים ונבון לחשים סופר מהיר בתורת ה׳ לפאר ולהלל מאד, מוהר״ר משלם אליעזר ממשפחת ראללער מנוחתו כבוד:

בשבתי בשבת תחכמוני בעיר העליזה פרים הבירה אשר בצרפת המדינה, העיר ה׳ את רוחי לחקוק את הגיוני לבבי בעט ברזל ועופרת לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל. ואקום ואתעודד ואפיץ מעינותי חוצה. וכאשר שמעתי כי מצאו סְפָרַי אשר טפחתי ורביתי חן בעיני דורשי חכמה אוהבי תושיה, הרהבתי בנפשי עז לגשת אל הקדש להסיר את פרוכת המסך מעל פני המאמרים הסתומים והחתומים בתורת אלהינו לבאר אותם במועצות ודעת להראות לבני עמי את יפים, שכולם מתאימות ושכולה אין בם. ואקרב אל המלאכה ואכתוב ידי לה׳ בבאורי על ספר בראשית אשר קראתיו בשם דברי יא״ר, ראשי תבות שמי ושם משפחתי המיוחסה בישראל, וה׳ הצליח דרכי להוציאו לאור בשנת כל אמרת אלוה צרופה לפ״ק. ויהי עם לבבי לכלות את אשר החילותי לבאר את הארבעה ספרים האחרונים להגדיל תורה ולהאדירה. אולם מפני סבות שונות נמנעתי מלבצע את זממי בעת ההיא. ואחר כן עזבתי את העיר פרים שרתי במדינות, והלכתי לשרת בקדש בק״ק זולץ תחת היער ואגפיה, אשר במדינת עֶלְזַאס, כי נקראתי להיות להם לאב״ד ומורה צדק, ונאחזתי בסבכי יער הטרדות ולא יכולתי לרשום את שאר הגיוני רוחי בספר, ותשבת מלאכתי, עד אשר הביאני ה׳ בחמלתו הלום, לרעות את צאן מרעיתו צאן אדם בק״ק דאמבאך ואגפיה, להרביצם במרעה שמן על מבועי התורה והחכמה, וארא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה, ואומר אל לבי עת לעשות לה׳, ואשלח

מישר הדורים

גליון	שורה	אל תקרא	כי אם
קיג	לג	ינשא	ינשאו
„	לד	אתו	את
קטו	יא	אבדהם	אברהם
„	כא	למען	ולמען
קטז	כג	של אל	של אני אל
קיז	ז	השנוי	השנויה
קיז	יד	ראתי	יראתי
קכג	א	ביינמו	בינמו
„	„	חבב אף	אף חבב
קכד	יד	ניסתו	נסיתו
קכח	ז	מימיז	מימין

החסרות והיתרות הנרשמות לפניך, אשר נבראו כאחת בסבת גלגל החוזר אשר עבר על לא תגרעו ולא תוסיפו, בעקרו אותיות אחדות ממקומן ותקען במקום לא נאמן, האף כי מרביתן נתקנו במרוצת הגלגל אחרי אשר שזפתם עין, ועותותו לא נשאר כי אם בקצה העלים זעיר שם זעיר שם. בכל זאת שמתי לבי עליהן. ועל שגיוני המדפים אשר החליף לפעמים את האותיות הדומות בצורתן, פקחתי עין. ועל שאר ווי העמודים אשר החליף ביודין ולהיפך, ואלה אשר הוסיף בשגגה, לא ידון רוחי בו בשגם הוא בשר. ואבטח בהקורא המשכיל כי יבין את אשר לפניו, ויסלח לאשר אשאיר.

המחבר.

מישר הדורים.

גליון	שורה	אל תקרא	כי אם
א	יז	מדי	מידי
ו	לג	המדרש	הדרש
ז	יב	ועוררהו	ויעוררהו
יב	יד	מהייב	מחויב
יד	כח	אותו	אותי
טז	ח	נביאת	נבואת
„	ט	נביאת	נבואת
יט	יט	מאוזני	מאזני
כ	כו	ערד	ערך
כא	טז	לעשות	לענות
כב	יא	עניי	ענין
„	יד	נביאת	נבואת
כג	יד	נביאתו	נבואתו
כח	יז	לרעתי	לדעתי
כט	ב	צומו	עצומו
ל	לג	הטיב	היטב
לב	כח	יראנו	יראני
נא	כג	ועשת	ועשת
נח	כו	נביאה	נבואה
ס	יב	כדי	מידי

גליון	שורה	אל תקרא	כי אם
ס	טז	נטצוה	נצטוה
„	יח	לאלהיכם	לאהליכם
סו	יא	היו	היה
ע	כג	היא	הוא
עא	ו	הפורה	חפרוה
„	ז	כרות	כרוה
„	יד	מלשוז	מלשון
עד	כה	בדרד	בדרך
עח	ו	מהשם	משם
עט	ח	ביקב	ביעקב
צא	ט	נצטרך	ונצטרך
„	יד	תכליתי	תכלית
צב	יא	דזה	הזה
צה	ב	רבים בלבבד	בלבבך רבים
„	כב	תחכם	החכם
צז	כב	הר	חר
קד	כח	יבם	ויבם
קה	יג	כאשר	וכאשר
קו	קד	אחרי	שאחרי
קז	א	לדרע	להרע

דברי יא״ר

על

תורת ה׳ תמימה.

המאיר נתיב

יצחק אייזק ראָללער

אב״ד ומו״ץ בק״ק דאמבאך ואגפיה
(במדינת עלזאס)

פקיד בית שבת תחכמוני (אָפֿפֿיציער דער אקאדעמיע)

וחבר לחברת דורשי רשומות וחופשי קדמוניות בעיר הגדולה לאלהים
פרים הבירה.

בעל ספר מצבת עולם ובעל המלחמה והמצור

חלק שני

שמות ויקרא במדבר ודברים.

יצא לאור

בשנת הׄרׄמׄתׄיׄ ידי אל ה׳ אל עליון
לפ״ג.

ווינן.
בדפוס של אברהם פֿאנטאָ.

לא תסיג גבול רעך.

האמור בספר תורת ה׳ מפורש (דברים י״ט י״ד) כתיב הדר הוא לכל חסידיו, לכל ישלחו יד במלאכתי לעשות כמתכנתי להדפיס את ספרי זה אשר יגעתי בו, ואל יאכלו את פרי עמי אשר זרעתי ברמעה, אם לא ברצוני או ברצון באי כחי, כל ימי חיי על האדמה, כי מי זה אמר ותהי ה׳ לא צוה.

דברי יא״ר

משרתיו לרעות את יעקב. כאמור האלהים הרעה אותי מעודי וגו׳ המלאך הגואל אתי מכל רע וגו׳: **משם רעה אבן ישראל**. משם. ממעון קדשו השמים אשר ירעה את יעקב ירעה גם את יוסף שהוא אבן ישראל (מלשון וראיתן על האבנים): וזה שאמר המשורר (תהלים פ׳ ב׳) רעה ישראל האזינה נהג כצאן יוסף: (כה) **מאל אביך ויעזרך**. ידוע כי שם אל יורה תקיף ובעל יכולת. ועל כן בקש ממנו עוז ותעצומות שיהיה למשען לו ויעזרהו תמיד כאשר עזרהו עד כה: **ואת שדי ויברכך**. שדי, ענינו משפיע. מגזרת שד המשפיע חלב ליונק כאשר הרחבנו לשון בפרשת לך לך אצל „אני אל שדי" ועל כן שאל ממנו ברכת שדים ורחם. וזה סוד אני אל שדי פרה ורבה (בראשית ל״א י״א): **עד תאות גבעת עולם**. עד כתר כהנת הבכורה וכתר המלכות אשר יתאוו אליהם גדולי העולם הנמשלים לגבעות: **תהיין לראש יוסף ולקדקד נזיר אחיו**. שתי אלה יתחלקו בין יוסף ויהודה שהוא נזיר אחיו כאמור וירד יהודה מאת אחיו (שם ל״ח א׳): יוסף יכהן פאר, ויהודה מלוך ימלוך. ככתוב ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור וכחללו וגו׳ נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכורה כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכורה ליוסף (ד״ה א׳. ה׳. א׳ ב׳): (כז) **בנימין זאב יטרף**. התנבא על מרדכי איש ימיני כי יטרוף את המן צורר היהודים הנדמה לזאב בבקשו לאכול את ישראל בכל פה: **בבקר יאכל עד**. בבקר יאכל את בזת המן אשר יתן לו המלך אחשורוש ככתוב (במגלת אסתר): **ולערב יחלק שלל**. כי ישלח משלל אויבי ה׳ ברכה לאוהביו ומיודעיו ומתנות לאביונים ככתוב שם: (כח) **כל אלה שבטי ישראל שנים עשר**. הודיע בזה כי האף אמנם חלק את שמעון ולוי ביעקב והפיצם בישראל בכל זאת לא יצאו מכלל השבטים ויחדיו יהיו תמים עם השנים עשר מזלות אשר בשמים כאשר בארנו בפרשת מקץ בענין אשר זכרנו למעלה ראש. ואפרים ומנשה לא יעדיפו את המנין כי על שם אביהם יקראו כי הוא השור והמה קרנותיו. וזה סוד בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו: והמשכיל יבין: **וזאת אשר דבר להם אביהם**. וזאת. יסוב על הענין האמור למעלה כי דברי נביאות המה: **ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אתם**. ובלעדי זאת ברך את כל אחד מהם בברכה אשר לו יאתה. ולא פורש הכתוב במה ברכם:

תם.

דרך וגו׳. יהי לשון תפלה הוא. יואל ה׳ ויהי דן הנוסע באחרונה כנחש עלי דרך וכשפיפון על ארח להפיל את הרודף אחור למען לא יבולע לו: (יח) לישועתך קויתי ה׳. לא בחרבו ובקשתו אבטח כי אם בך ה׳ אשים שברי: (יט) גד גדוד יגודנו. גד, נגזר מן גדי כאשר בארנו בפי מקץ בענין המזלות אשר בשמותם נקראו מקצת בני יעקב עלי אדמות, ונגזר גם כן מן גדוד ועל כן יגדוד את עמו גדוד ויעבור לפניו חלוץ למלחמה כאמור (שם ל״ב כ׳—כ״ב): והוא יגד עקב. והוא, ודן יגדוד בעקב המחנה כי אחרונה יסע: והנה כבר גליתי לך הרבה מענין הזה מדי דברי בו בספרי „מצבת עולם״ ועתה את כלו תראה כי הצליח חפץ ה׳ בידי לשלב את הכתובים איש אל אחיו בשרשרות הפשט אחד מהם לא נעדר: (כ) מאשר שמנה לחמו. שם אשר יורה אושר ועושר. כאמור באשרי כי אשרוני בנות ותקרא את שמו אשר ועל כן תהי השמנה לחמו. והוא יתן מעדני מלך. מאכלים טובים ודשנים העולים על שלחן המלך יתן, וכן האוכלים למעדנים (איכה ד׳ ה׳) מלא כרסו מעדני (ירמיה נ״א ל״ד): (כא) נפתלי אילה שלחה. התנבא על ברק בן אבינועם „מקדש נפתלי״ אשר הלך במלאכות דבורה הנביאה לעשות באויבי ה׳ נקמות. כאמור (שופטים ד׳ ו׳): הנתן אמרי שפר. המשמיע אמרי נועם כאמור (שם ה׳ א׳) ותשר דבורה וברק בן אבינועם ביום ההוא וגו׳: (כב) בן פרת יוסף. בן שר וחשוב הוא. כי פרת ענינו פרתם בלשון הקדש. וכרבים פרתמים (אסתר א׳ ג׳ ודניאל א׳ ד׳). ובלשון פרס פרדומים: בן פרת עלי עין. כל עין ראתה את יפיו תעיד עליו כי בן שר וגדול הוא ולו יאתה מלוכה: בנות צעדה עלי שור. כה אמרו הבנות בצעדן על מערכת השיר אשר שרו לכבודו. כמנהג בימים קדמונים. והעד ותצאנה כל הנשים מכל ערי ישראל לשור והמחולות לקראת שאול המלך וגו׳ (ש״א י״ח ו׳): (כג) וימררהו ורבו וישטמהו בעלי חצים. בעל חצים, בעלי לשון הרע כמו חץ שחוט לשונם (ירמיה ט׳ ח׳) לשון המצרים אשר דברו עליו הוות כאמור למעלה (מ״א נ״ה) „ויצעק העם אל פרעה ללחם״ צעקו באזניו חמס על יוסף כי סגר את אוצרות הבר ואין פותח יען כי רעה בלבבו ולמרוד במלך מגמתו: (כד) ותשב באיתן קשתו. איתן, ענינו חוזק ומצודת סלעים. כמו איתן מושבך ושים בסלע קנך, ושעורו, כי ישב במקום נאמן ומשם דרך את קשתו להביא בכליותם בני אשפתו בקחתו את כל אשר להם בלחם: ויפזו זרעי ידיו. וזרועי ידיו מזוהבים היו בכתם פז אשר אסף בעד הלחם אשר נתן למו: מידי אביר יעקב. אביר הוא תואר לנשיא הרועים כמו אביר הרועים אשר לשאול (ש״א כ״א ח׳). ואביר יעקב הוא האלהים המפקד את מלאכיו

עץ הזמורה וגו׳ היקח ממנו עץ לעשות למלאכה או אם יקחו ממנו יתד לתלות עליו כל כלי וגו׳ (יחזקאל ט״ו ב׳ ג׳). אבל בבוא הגואל אשר נחכה עליו יתהפך גפן בוקק ישראל לגפן אדרת אשר יאסור האוסר את עירו אליה. והשרקה, שהיא זמורה ארוכה ודקה עוד יותר מגוף העץ גם היא תתעבה עד אשר תעצור כח לאחוז ברסן בן אתונו לבל ילך שובב בדרך לבו. כאמור ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה נאם ה׳ צבאות, כי זרע השלום הגפן תתן פריה וגו׳ (זכריה ח׳ י״ב): (יג) זבולן לחוף ימים ישכן. זבלון, מורכב מן זב-לון. וענינו כי ילין במקום זובת מים רבים שהוא חוף ימים. וכן הן הכה צור ויזובו מים (תהלים ע״ח כ׳): והוא לחוף אנית. והוא, יסוב על יהודה המלך כי בוא יבוא לחוף אניותיו של זבלון לקחת מס מסחורותיו אשר יביא ממרחק: וירכתו על צידן. על האניות הבאות מצידון רוכלת העמים כאמור דומי יושבי אי סוחר צידון עובר ים (ישעיה כ״ג ב׳): (יד) יששכר חמור גרם. בעל עצם קשה הוא כחמור לעבוד את האדמה: רבץ בין המשפתים. כמו שתרגם יונתן והוא מרבע ביני תחומי אחוי, המה גבולי זבלון ודן. כי כתיב אצל בני יששכר ויהי גבולם יזרעאלה „והכסלות״ (יהושע י״ט י״ח) ונאמר אצל זבלון ושב משריד וגו׳ על גבול „כסלות״ וגו׳ (שם י״ב). נמצא שהיה „כסלות״ המפריד בינו ובין זבלון. וכתיב עוד אצל יששכר ופגע הגבול וגו׳ „ובית שמש״ (שם כ״ב). ונאמר בנחלת הדנים ויהי גבול נחלתם וגו׳ ועיר שמש (שם מ״א) היא „בית שמש״ אשר נקבה בשם כאשר חשבה בין הערים אשר הושיב בהן המלך שלמה נציבים (מ״א ד׳ ט׳). ועין בעין נראה כי הפרידה „בית שמש״ בינו ובין דן, וצדקו דברי המתרגם כי בין תחומי אחיו שכן. ויהיה המשפתים ענינו גדר מזה וגדר מזה. וכן למה ישבת בין המשפתים לשמוע שרקות עדרים (שופטים ה׳ ט״ז): (טו) וירא מנחה כי טוב. ראה כי יסוכבו אחיו עליו לבל יוכל האויב קרוב אליו ותהי לאל ידו לשבת במנוחת השקט: ואת הארץ כי נעמה. ואף נחלתו שפרה לו כי ארץ ברוכה היא אשר תוציא פרי רב. ויט שכמו לסבל. לסבול בעול תוצאות המלוכה למען יהיה נקי לביתו ואל יצא בצבא כי יששכר מורכב מן יש-שכר, והכסף יענה את הכל: ויהי למס עבד. לתת מס מתבואתו לאוצר המלך. כאמור וזרעיכם וכרמיכם יעשר (ש״א ח׳ ט״ו): (טז) דן ידין עמו. למען שמו כי נחת הוא, ידין את דין עמו להביאו אל המנוחה ואל הנחלה. וכן כי ידין ה׳ עמו וגו׳ (דברים ל״ב ל״ה): כאחד שבטי ישראל. כאחד מהם. האף כי אחרונה יסע כאמור ונסע דגל מחנה בני דן מאסף לכל המחנות (במדבר י׳ כ״ה): (יז) יהי דן נחש עלי

אגודתם: והנה ידוע כי נפל גורל בני שמעון בתוך נחלת בני יהודה אשר ידיהם רב להם למנוע אותם מבוא בדמים. והלוים מנופצים היו בערי מגרשיהם בין כל ישראל:

יהודה אתה יודוך אחיך. אחרי הוכיחו את הראשונים על פניהם כי אין גם אחד מהם ראוי להיות מלך או כהן, שם פניו אל הנולד אחריהם וישא משלו ויאמר, יהודה שמך נאה לך ואתה נאה לשמך וממעיך יצא מושל כי לגדולות נוצרת ואחיך יודוך יען כי ידך בערף איביך. כאמור ויצא דוד בכל אשר ישלחנו שאול ישכיל וישימהו שאול על אנשי המלחמה וייטב בעיני כל העם (ש״א י״ח ה׳). ישתחוו לך בני אביך. ואחרי מות שאול ובניו יתנו לך כתר מלוכה וישתחוו לפניך כל ישראל כאמור ויבואו כל שבטי ישראל אל דוד חברונה וגו׳ וגו׳ וימשחו את דוד למלך על ישראל (ש״ב ה׳. א׳ ג׳): (ט) גור אריה יהודה. ככר בארנו בסדר מקץ אצל ויזכר יוסף את החלמות אשר חלם להם כי יעקב שהוא מקור הברכה, ממגד השמש יינק. ואשתו עקרת הבית מן הירח השואף את אור השמש. ושנים עשר בניו משנים עשר כוכבי שחק שהם המזלות הנודעים בשמות. ומזלו של יהודה הוא אריה אשר דרכו להיות טורף ואין מציל, והוא לא כן עשה. ועל כן אמר לו יעקב גור אריה אתה, ובכל זאת מטרף בני עלית. כמו שתרגם אונקלס מדין קטלא ברי נפשך סלקתא: כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו. בשכר זה תכרע ותרבץ כאריה וכלביא ואיש לא יהין לגשת אליך להחרידך: (י) לא יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו. ידוע כי משפחות יעקב שבטים יקראו. וראשיהם מחוקקים. כאמור באר חפרוה שרים וגו׳ במחקק במשענתם (במדבר כ״א י״ח) לבי לחוקקי ישראל (שופטים ה׳ ט׳) וענינו כי לא יפנה אחד השבטים את לבו מאחרי יהודה. ולא יפרד אחד המחוקקים מבין העם אשר ברגליו: עד כי יבא שילה. עד עת יבוא אחיה השילוני להמליך את ירבעם. כאמור הנני קורע את הממלכה מיד שלמה ונתתי לך את עשרה השבטים (מ״א י״א ל״א): ולו יקהת עמים. ולו, וליהודה יקהלו עמים שנית באחרית הימים שהם ימות המשיח. כאמור הנה אני לקח את בני ישראל מבין הגוים וגו׳ ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ וגו׳ ומלך אחד יהיה לכלם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות וגו׳ ועבדי דוד מלך עליהם וגו׳ (יחזקאל ל״ז כ״א—כ״ד): (יא) אסרי לגפן עירה ולשרקה בני אתנו. על דרך שאמר הכתוב „הנה מלכך יבוא לך צדיק ונושע הוא עני ורוכב על חמור ועל עיר בן אתנות״ (זכריה ט׳ ט׳): והנה ידוע כי עץ הגפן חלש הוא בטבעו כאשר המשיל המושל עליו לאמר מה יהיה עץ הגפן מכל

החללים ויבזו העיר אשר טמאו אחותם וגו׳ וגו׳. ואינם כי אם שמעון ולוי כי כתוב אחריו ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אתי להבאישני ביושב הארץ (כי יאמר יושב הארץ כי למען בצוע בצע שפכתם דם נקיים רצחתם וגם ירשתם): (ו) בסדם אל תבא נפשי. על דרך שאמר הכתוב הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו (עמוס ג׳ ג׳). נפשי, רצוני. כמו אין נפשי אל העם הזה (ירמיה ט״ו א׳): בקהלם אל תחד כבדי. למען כבודי ולא יחל לא אבוא בקהל להם: כי באפם הרגו איש. איש ענינו אנשים. והם כל יושבי שכם. וכן ואיש ישראל נשבע במצפה וגו׳ (שופטים כ״א א׳) ויען איש ישראל את איש יהודה וגו׳ (ש״ב י״ט מ״ד) וכדומיהן: וברצנם עקרו שור. ברצונם, במחשבתם. כי לא בצעו את זממם יען כי עמדו ראובן ויהודה לשטן להם. אבל בחפץ לבבם עקרו שור זה יוסף הנקרא שור על שם מזלו. כאמור „בכור שורו הדר לו" (דברים ל״ג י״ז) שורו, שור שלו, והוא מזלו. כי רב תבואות בכח שור להשביע נפש שוקקה, ויוסף גם הוא נתן לרעבים לחם ועל כן הדר הוא לו. כאשר הוכחתי בטוב טעם ודעת בפרשת מקץ אצל ויזכור יוסף את החלומות אשר חלם להם: ועתה באתי להעיר אזניך כי ידעו המצרים כי רב תבואות בכח מזל שור ויבחרו אותו להם לאלהים. ולמען הפיק ממנו רצון בחרו למו צורה כגילו והשתחוו לשור (אפפום) אוכל עשב. באמרם כי הוא סולם מוצב ארצה וראשו בשמים ובהשתחויתם לרגליו ינענע להם ראש. ובני ישראל התערבו בגוים וילמדו מעשיהם ככתוב וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי וגו׳ ואת גלולי מצרים לא עזבו וגו׳ ואעש למען שמי וגו׳ ואוציאם מארץ מצרים וגו׳ ואתן להם את חקותי וגו׳ (יחזקאל כ׳. ז׳—י״א). וכמעט קט שבו לכסלם, ויעשו להם עגל מסכה תחת השור אוכל עשב כאמור יעשו עגל בחרב וישתחוו למסכה וימירו את כבודם בתבנית שור אכל עשב (תהלים ק״ו י״ט וכ׳). הנה זאת חקרתיה כן היא: ואתה דע לך כי לא על המסכה לבדה אמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים (שמות ל״ב ח׳) כי אם על הצורה העליונה עם התחתונה גם יחד. והעד כי לא אמרו זה אלהיך בלשון יחיד כי אם אלה אלהיך וגו׳ בלשון רבים. ויען כי התרגלו בעבודה הזאת על אדמת חם לכן דמו בנפשם כי בכח שור נגאלו, וילכו אחר ההבל ויהבלו: ועוד מקום אתי לדבר אודותיו בפרשת כי תשא והיה לבאר מדוע עשו את צלם מסכתם מזהב ולא ממתכת אחר. ומה ענין ויצר אתו בחרט: (ז) ארור אפם כי עז ועברתם כי קשתה. המגרעת תבוא באפם יען כי עז הוא ואין מעצור לרוחם. ובעברתם יען כי קשתה להכות עמים בלי חמלה: אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל. למען התר

כאמור באותו הענין ואעשה שם מזבח לאל הענה אתי ביום צרתי וגו׳ שתרגם שם „ואעבד תמן מדבחא לאלהא דקבל צלותי ביומא דעקתי וגו׳". ויהיה בחרבי עניני תפלה הקורעת את רוע הגזרה. ובקשתי ענינו בקשה כאילו נקוד וּבְקַשְׁתִּי. והורהו בזה כי כבר לקחו חלקם באשר היה למו נפשם לשלל:

מט (א) **ויקרא יעקב אל בניו.** כי היו נסוגים אחור בעת דברו עם יוסף באמרם אולי דבר סתר לו: **ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם.** ואגידה לכם דברי נביאות מהקורות אתכם: **באחרית הימים.** כאשר יבנה ויכונן בית ישראל ותהיה הבכורה ליוסף והמלכות ליהודה: (ב) **הקבצו ושמעו בני יעקב.** כי אדבר באזניכם סבת הדבר למען לא תשימו אשם נפשי כי אבכר את יוסף בן רחל האהובה על פני ראובן בן לאה השנואה: (ג) **ראובן בכרי אתה.** בכור אמתי אתה לי. ולא כבכורי רחל בלהה וזלפה אשר רק בכורי אמותם המה: **כחי וראשית אוני.** כחי, זרעי. כי הזרע הוא מטיב הכחות. וראשית אוני, ראשון לבני. וכן כי הוא ראשית אונו לו משפט הבכורה (דברים כ״א י״ז): **יתר שאת.** רוב מגין בנשיאת ראש בני ישראל יאות לך: **ויתר עז.** ורוב בנין בית המלכות כאמור ויתן עוז למלכו (שמואל א׳. ב׳ י׳): (ד) **פחז כמים אל תותר.** אולם יען נחפזת לרוץ אחרי תשוקתך כמים שוטפים לכן אל יהי לך מותר: **כי עלית משכבי אביך אז חללת יצועי עלה.** משכבי לשון רבים. המה הכרים והכסתות אשר שכב אביך עליהם. והעד, כל משכבי הפכת בחליו (תהלים מ״א ד׳). כי מהפכים את רפידת החולה למען ישכב וערבה שנתו ולא את ערשו ערש דוי: יצועי, אין ענינו ערשי כאשר חשבו רבים, כי אם שם נרדף הוא למשכבי שענינו דברים הנרפדים. והעד, אם אעלה על ערש יצועי (שם קל״ב ג׳). ומזה שק ואפר יצע לרבים (אסתר ד׳ ג׳) וכדומיהן: וראוי להיות נקוד פה יְצוּעֵי עם צר״י תחת העי״ן כמו ובחללו יְצוּעֵי אביו נתנה בכורתו לבני יוסף (דה״א ה׳ א׳). ועל ידי הנקודה הקטנה הזאת תעלה ארוכה למאמר הזה אשר נלאו המבארים לרפאות את שברו. ולא תוסיף תתפלא בו מדוע אמר עלה בלשון נסתר ולא עליתי כמדבר בעדו. כי המאמר כלו לשון נסתר הוא. ומשם בארה. כי עלית משכבי אביך (המה הכרים והכסתות). אז חללת יְצוּעֵי (את המצעות). עלה (אשר עלה אביך עליהם): (ה) **שמעון ולוי אחים** אחים בעצות רעות, ולא להם יאתה לנחל את כבודו: **כלי חמס מכרתיהם.** מכרתיהם, מלשון מכר. כי עשו מקנה וקנין עם הכלים אשר בזזו בעיר שכם. כאמור (למעלה ל״ד כ״ז—כ״ט) בני יעקב באו על

בארץ יהודה. כי יבואו למולך, וברגע אחר תגיעו שמה אתה והם. - האף אמנם כי רחוק אתה מצלצת יותר מהם. ויהי למופת: והנאמר קול ברמה נשמע וגו׳ (ירמיה ל״א י״ד), ענינו כמו שתרגם יונתן „קול במרום עלמא אשתמע" ולא כדעת הרמב״ן ז״ל שענינו בעיר ששמה רמה: ולא אפונה כי כתב הרב את דבריו אלה כל עוד חשב כי כברת ארץ ענינו מהלך רב, כאמרו בפרשת וישלח וזה לשונו. והנכון מה שחשב בו ר׳ דוד קמחי כי הכ״ף (של כברת) לדמיון, ואיננה שרשית, ומוצא המלה היו לברות למו ותברני לחם ענין אכילה מועטת בבקר ופירושה שיעור מהלך ארץ מן הבוקר עד לעת האוכל כי כן שערו כל הולכי דרך. עכ״ל: ובבואו לארץ ישראל ולמראה עיניו שפט שב ונחם. ובכבודו ובעצמו רשם בגליון ספרו לאמר „זה כתבתי תחלה, ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלים שבח לאל הטוב והמטיב ראיתי שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל והנה הוכחש הפירוש הזה וגם דברי מנחם אבל הוא שם מדת הארץ כדברי רש״י". עכ״ל: ומי חכם ולא יבין את זאת כי נחם גם על אלה דבריו האחרונים אשר בקנה אחד יעלו עם הראשונים ועורר עליהם בשולי היריעה והמעתיק השמיטם ומידו זאת לנו: (ח) וירא ישראל את בני יוסף ויאמר מי אלה. ראה אנשים עומדים לפניו ולא הכיר את תמונתם כי כבדו עיניו: (ט) בני הם אשר נתן לי אלהים בזה. בזה, במקום הזה לפני בואך הנה. ולא מאלה אשר הולדתי אחריהם: (י) ועיני ישראל כבדו מזקן ולא יוכל לראות. ביאור הענין המדובר הוא, כי על כן שאל אודותם מי הם, יען כי כבדו עיניו ולא יכל להבחין בין צורה לצורה: (יב) ויוצא יוסף אתם מעם ברכיו. כי הוריד יעקב את רגליו למטה ממטתו והחזיקם בין ברכיו כאמור ויכל יעקב לצות את בניו ויאסף רגליו אל המטה (בראשית מ״ט ל״ג): (טו) ויברך את יוסף. את בית יוסף: (טז) הוא יברך את הנערים. את אלה הנצבים בזה: ויקרא בהם שמי ושם אבתי אברהם ויצחק וגו׳. תחת אשר עד כה נקראו בני אסנת בת פוטי פרע כהן און יקראו בני אברהם יצחק ויעקב: (כא) והיה אלהים עמכם. כאשר הבטיחני לאמר אנכי ארד עמך מצרימה (שם מ״ו ד׳): והשיב אתכם אל ארץ אבתיכם. כאמרו (שם) ואנכי אעלך גם עלה: (כב) ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך. שכם, ענינו חלק. שיהיה לך פי שנים כמשפט הבכורה. וכן אחלקה שכם (תהלים ס׳ ט׳). וכדומה לו במקרא: אשר לקחתי מיד האמורי. יסוב על אחיך. ושעורו אשר לקחתי ופריתי אותם מיד האמרי: בחרבי ובקשתי. כמו שתרגם אונקלס „בצלותי ובבעותי". כי התפלל ובקש עליהם רחמים לבל תהי בם יד האמורי.

ראש המטה. ממה שנאמר אחריו ויהי אחר הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חלה מישרים נשפוט כי בעת השביע יעקב את יוסף לא חלה עדנה את חליו. ואם כן אפוא המטה האמורה בזה אין ענינה ערש דוי כי אם כסא ארוכה ורחבה העשויה להסב עליה כמנהג בארצות הקדם. והעד מטות זהב וכסף (אסתר א׳ ו׳) והמן נפל על המטה (שם ז׳ ח׳) ובלע״ז (דיוואן) בשם תקרא. ועל ראש המטה הזאת נשען יעקב בעת השתחוה אל יוסף והודה לו על הבטחתו הטובה. והקים בזה את חלומו והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי. כאמור ואביו שמר את הדבר:

מח (ב) **ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך.** מי הגיד דבריו ליעקב, יוסף בכבודו ובעצמו. כי כבדו עיני אביו מראות ולא הכירוהו: (ו) **ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו.** אשר הולדת, לדעת המפרשים הוא עבר במקום עתיד וענינו אשר תוליד, או אם תוליד. ולדעתי אין המקרא יוצא מידי פשוטו ובאמת הוליד בנים אחרי שנות הרעב ורק יען עתדו לרשת עם אחיהם אשר נקרא שמם עליהם לכן לא הזכירם הכתוב: (ז) **ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל וגו׳ ואקברה שם בדרך אפרת וגו׳.** רש״י ז״ל כתב זה לשונו, וידעתי שיש בלבך עלי, אבל דע לך שעל פי הדבור קברתיה שם שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבוזראדן והיו עוברים דרך שם יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים שנאמר קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה והקב״ה משיבה יש שכר לפעולתך וגו׳ ושבו בנים לגבולם. עכ״ל: והרמב״ן ז״ל בקש למצוא הפתח לאלה הדברים וישא משלו ויאמר וצריך על כל פנים שיהיה רמז במקרא לטעם הזה שאמר באגדה זו. ושמא זהו מה שאמר הכתוב מתה עלי רחל בדרך ואקברה שם כלומר בדרך אשר יעברו בה בניה מתה ושם קברתיה לטובתה כי היא לא מתה בדרך רק ברמה שהיא עיר בארץ בנימין ושם נקברה אבל בדרך של עתיד מתה והכתוב לא יפרש בעתידות רק ירמוז בהם. עכ״ל: והאמת יורה דרכו כי בחלקו של יהודה מתה וגם נקברה ולא בחלקו של בנימין. כאשר יעיד הכתוב אשר לפנינו וכאמור באר היטב ויהי עוד כברת ארץ לבוא אפרתה ותלד רחל וגו׳ ותקבר בדרך אפרתה הוא בית לחם (שם ל״ה ט״ז וי״ט) וכתוב מפורש ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה (מיכה ה׳ א׳): ומה דכתיב בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח (ש״א י׳ ב׳) ענינו, בלכתך היום מעמדי מעיר רמה (מקום מושב שמואל) ותעבור דרך צלצח תפגע שם שני אנשים אשר המה כעת עם קבורת רחל אצל בית לחם אשר

וגו׳. וכאשר שאלוהו פרעה לאמר כמה ימי שני חייך השיבו כי ימיו ימי „גרות״ היו לו, וימי מנוחתו מעטים המה ולא השיגו את ימי מנוחת אבותיו אשר גם המה „גרים״ היו. ואמר אבותי בלשון רבים כי מלפנים גרו שמה אברהם ויצחק גם יחד כאמור ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים (למעלה כ״א ל״ד) והימים הראשונים לא יפלו: (יא) במיטב הארץ בארץ רעמסס. במיטב הארץ היא גשן אשר נקראה אחר כן „רעמסס״ על שם רעמסס אשר קם על אדוניו מלך מצרים ויתקשר עליו וימלוך תחתיו כאשר נבאר בטוב טעם ודעת בפרשת ואלה שמות אצל ויקם מלך חדש וגו׳ ויבן ערי מסכנות לפרעה את „פיתם ואת רעמסס״:

פרשת ויחי

(כח) ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה. ראוי לעורר כי בהיות יוסף בן שבע עשרה שנה נעלם מעיני אביו ויתאבל עליו באמרו אך טרוף טורף. ויעקב הלך בדרך כל הארץ ככלות שבע עשרה שנה אחרי ראותו שנית את פניו ויתאבל גם הוא עליו. וצדקו חז״ל באמרם אלה תלדות יעקב יוסף כל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף: (כט) שים נא ידך תחת ירכי. למען תזכור כי מחלצי יצאת, ועל ידי כן ועשית עמדי חסד ואמת. אמת, מגזרת אמונה, וראוי בתשלמו אמנת ונפלה נו״ן ל״פ כמו תת מן תנה. והחסד המחובר אל אמת הוא חסד אמתי אשר יכון לעד. אבל חסד העומד לבדו הוא מסבות יתהפך. והעד אעשה חסד עם חנן בן נחש כאשר עשה אביו עמדי חסד (ש״ב י׳ א׳). וזה שאמרו חז״ל חסד ואמת הוא חסד שעושין עם המתים שאינו מצפה לתשלום גמול: אל נא תקברני במצרים. כי לא אמצא מנוח לי באדמה טמאה: (ל) ושכבתי עם אבתי ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם. ושכבתי, כאשר אשכב ואישן שינת המות. עם אבותי, כאבותי. וכן עם מלכים ויועצי ארץ. (איוב ג׳) שענינו כמלכים ויועצי ארץ. והעד וישכב דוד עם אבותיו ויקבר בעיר דוד (מ״א ב׳ י׳) שהקדים השכיבה לקבורה. וכמוהם רבים: (לא) וישתחו ישראל על

דינה איננה אסנת אשת יוסף ובסור פקודי יוצאי ירך יעקב באה נפשה והחשבון השבון צדק הוא. והמשכיל יבין:

(כו) כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה וגו׳ ששים ושש. אחרי חשבו שלשים ושלש נפש ללאה ושש עשרה לזלפה וארבעה עשר לרחל ושבעה לבלהה שהם שבעים נפש. ינכה מהם את אלה אשר היו במצרים לפני בואו שמה. ויאמר כי הבאים אתו גם יחד לא היו כי אם ששים ושש: (כז) ובני יוסף אשר ילד לו במצרים נפש שנים כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים. ואם תאמר הלא עוד לא יעלה בידנו כי אם ששים ושמנה. והנשארים איפה הם. לכן הולך הכתוב ומבאר ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורת לפניו גשנה. כי הלך יעקב לאט עם המחנה אשר אתו ואת יהודה שלח להעבירו למען הודיע ליוסף כי הולך הוא ובא יבא גושנה לא יאחר: ויבאו ארצה גשן. וימצאו שמה את יהודה ואת יוסף ויחדיו היו תמים: והנה מן הנכון היה לו לאמר ובני יוסף אשר ילדה לו במצרים נפש שנים ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף וגו׳ כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים. ורק למען שלב את הענין איך הלך יוסף להקביל פני אביו ואיך נדברו יחדיו הפריד בין הדבקים: (ל) ויאמר ישראל אל יוסף אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך כי עודך חי. הפעם אשר ראות פניך עוד לא פללתי אמותה מרוב רגשות לבבי: (לד) בעבור תשבו בארץ גשן כי תועבת מצרים כל רעה צאן. האף כי גברה יד המצרים על יושבי ארץ גשן ויהיו להם לעבדים בכל זאת לא הלכו בדרכיהם לתעב את רועי הצאן:

מז (ט) ויאמר יעקב אל פרעה ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה מעט ורעים היו ימי שני חיי ולא השיגו את ימי שני חיי אבתי בימי מגוריהם. כבר בארנו אצל אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אמר אליך „גור" בארץ הזאת (למעלה כ״ו ב׳) כי חפץ יצחק לרדת מצרימה „ולגור" שם למען יתחילו ממנו ימי „הגרות" אשר אמר ה׳ לאברהם בברית בין הבתרים. וה׳ הבטיחו כי הימים אשר ישכון בארץ פלשתים גם כן לימי גרות יחשבו לו יען כי הפלשתים ממעי מצרים יצאו כאמור ומצרים ילד את לודים וגו׳ ואת פתרסים ואת כסלחים אשר משם יצאו פלשתים (למעלה י׳ י״ג וי״ד). ויעקב אשר עיניו מרחוק צפו כאמור האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, ראה את התלאה אשר תמצא את בניו בימי ענים ומרודם ויירא לרדת מצרימה ככתוב למעלה מ״ה ג׳ ויאמר אנכי האל אלהי אביך (אלהי יצחק אביך אשר ממנו התחילו ימי הגרות. ועל כן) אל תירא מרדה מצרימה

תאר מלך ישראל את אלישע הנביא בשאלתו האכה אכה אבי (מ״ב ו׳ כ״א): ולאדון לכל ביתו. נגיד ומצוה על כל השרים ועבדי המלך: ומשל בכל ארץ מצרים. מושל על העם: (יא) פן תורש אתה וביתך וכל אשר לך. פן תורש, אולי תתרושש אתה עם כל הנלוים אליך כי ימותו צאנכם ובקרכם מאפס מרעה כאמרו לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך (רע״ס): (יב) והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין כי פי המדבר אליכם. אליכם, לטובתכם. ועניננו הלא תראו ותבינו כי את אשר אדבר במו פי, למענכם ולא למעני הוא. ועליכם נטל למהר ולהחיש מעשיכם טרם יגיעו הימים אשר תאמרו אין לנו חפץ במו: (יג) והגדתם לאבי את כל כבודי במצרים. את הכבוד אשר יתנו לי: ואת כל אשר ראיתם. ואת סגלות המלכים אשר ראיתם באוצרותי: (טו) וינשק לכל אחיו ויבך עליהם ואחרי כן דברו אחיו אתו. כי עד כה לא האמינו כי פיו ולבו שוים:

מו (טו) אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם ואת דינה בתו כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש.

ובמספר שמות לגלגלתם אי אתה מוצא זולתי שלשים ושנים. ואמרו חז״ל כי יוכבד בת לוי נולדה בין החומות ועמה נשלם המנין. והראב״ע התחזק בכל עוז להוכיח במישור כי לא נולדה יוכבד כי אם ימים רבים אחר כן. ויתתור לשוב היבשה ולמצוא חשבון באמרו כי יעקב בעצמו בין הפקודים היה. והיא לא תצלח. כי כתוב מפורש (בפסוק כ״ו וכ״ז) כל הנפש הבאה ליעקב מצרימה יוצאי ירכו וגו׳. ונשנה (שמות א׳ ה׳) ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש: והנכון בעיני הוא כי ילדה דינה בת לשכם בן חמור ויחדיו היו תמים ורק מפני הכבוד לא פרשה הכתוב. והעד כי לא נאמר ודינה בתו כמו שנאמר ושרח אחותם (למטה פסוק י״ז) כי אם ואת דינה בתו, וכל את לרבות כאשר דרש שמעון העמסוני ואמרי לה נחמיה העמסוני (קדושין נ״ז ע״א). ועל דינה ובתה גם יחד יאמר הכתוב „ובנותיו" בלשון רבים. והוא אמת וצדק: ואם תאמר הלא לדעת יונתן ב״ע והפרקי דר״א אסנת אשת יוסף בת דינה היתה ונקראה בת פוטי פרע על אשר נתגדלה בביתו ותהי לו לבת וכתוב הדר הוא מלבד נשי בני יעקב. אף אני אשיב אמרי לך כי הם קראו „אסנת" וגם „אנסת" כמו כבש כשב שמלה שלמה, והוציאו משם „אנסת" כי נולדה מאנוסה ידועה והיא דינה בת יעקב. ונאלצו לאמור כי שלחה אביה למרחוק לגור להצילה מידי אחיה אשר בקשו להמיתה לטען הסיר חרפה ממשפחתם אחר אשר חרדו עליה את החרדה הגדולה הזאת. ואני בתומי אלך בעקבות הפשט ואקרא את השם ככתיבתו, ועל דרכי יגיה אור כי בת

ברעה שאלה. כי אמות מרוב צער, והוא הפך ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה: (ל) ועתה כבאי אל עבדך אבי והנער איננו אתנו ונפשו קשורה בנפשו. ועתה אם גם אנכי אשר עשיתי פירוד בין הדבקים אבוא בתוך הבאים אל עבדך אבי בלעדו. והיה כראותו כי אין הנער ומת. ימות טרם ישאל את פינו מה הגיע אליו אם מת נשבה או נשבר: והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו ביגון שאלה. גורידהו קבר ביגון אשר אנכי סבותי לו: כי עבדך ערב את הנער מעם אבי וגו׳. ולולי ערבתי בעדו לשמרו בדרך ולהשיבו אליו לא נתנוהו לרדת אתנו: (לג) ועתה. אשר אנחתי ממך לא נסתרה, אחלה פניך ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדני והנער יעל עם אחיו. וחסד גדול תעשה עמי בזה. כי איך אעלה אל אבי והנער איננו אתי פן אראה ברע אשר ימצא את אבי. היא הרעה אשר תמצאהו בגלל ערובתי:

מה (א) ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו. אחרי שמעו כי חיי אביו בו תלואים, לא יכל להתחזק ולעצור במקורי עפעפיו לבל יזלו דמעות לעיני האנשים אשר עטרוהו. והוא הפך וירחץ פניו ויצא ויתאפק האטור למעלה (מ״ג ל״א): ויקרא הוציאו כל איש מעלי. למען לא יהיה נאלץ לבכות לעיניהם כנער ורך לבב: (ג) אני יוסף העוד אבי חי. הכי באמת חי הוא כאשר אמרתם, או הגדתם זאת למען איטיב לכם בעבורו וחיתה נפשכם בגללו: ולא יכלו אחיו לענות אתו כי נבהלו מפניו. נבהלו רגע בחשבם כי יזכור למו את אשר עשו לו וישכח כי אב אחד לכלם ועל כן יאמר אבי ולא אבינו: (ד) ויאמר יוסף אל אחיו גשו נא אלי. הקריאה לגשת היא אות סליחה ומחילה, כמו השטת שרביט הזהב אצל מלכי מדי ופרס: ויאמר אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אתי מצרימה. האף כי מכרתם אותי מצרימה בכל זאת אחיכם אני ואת ברית שלומי מאתכם לא אסור: (וכבר בארנו בפרשת וישב כי המדינים אשר העלוהו מן הבור הם מכרוהו לישמעאלים אשר הורידו אותו מצריטה, ולא אחיו. אולם יען כי שמע בבור את קול יהודה דובר אל אחיו לאמר מה בצע וגו׳ לכו ונמכרנו לישמעאלים. לכן חשב בלבו כי במצותם עשו המדינים את כל המעשים האלה ולא מלבם): (ה) ועתה אל תעצבו. על המעשה אשר עשיתם: ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הנה ובאתם להשתחות לי: כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. להחיותם ולהטיב אתכם שלחני ולא להשתרר עליכם: (ח) וישימני לאב לפרעה. נביא למלך שמני. כאמרו אחרי הודיע אלהים אתך את כל זאת וגו׳. וכן

פרשת ויגש

מד (יח) ויגש אליו יהודה ויאמר. אחרי שמעו כי חפץ חסד הוא לבלתי קחת לעבד לו כי אם את זה אשר נמצא הגביע בידו נגש אליו ויאמר: בי אדני. אחלה פני אדוני: ידבר נא עבדך דבר באזני אדני. הרשיני נא לדבר דבר אמת ונכון לבוא באזניך: ואל יחר אפך בעבדך. על אשר הרהבתי בנפשי עוז לגשת אליך כי אירא מחרון אפך, יען כי כמוך כפרעה. וחמת מלך מלאכי מות: (יט) אדני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח. מפני הכבוד אמר לו כי שאלם על ככה האף כי באמת לא שאלם כי אם סבב פני הדבר להציל מפיהם את אשר חפץ לדעת כאשר בארנו בפרשת מקץ: (כ) ונאמר אל אדני יש לנו אב זקן וילד זקנים קטן ואחיו מת. מת, נחשבהו עתה כמת, כי חפשנוהו ולא מצאנוהו: ויותר הוא לבדו לאמו ואביו אהבו. הדברים האלה לא יזכרו ולא יפקדו בסדר האמור כי דרך הכתוב הוא לקצר במקום אחד ולהאריך למעניתו במקום אחר כאשר עוררנו למעלה: (כא) ותאמר אל עבדיך הורדהו אלי ואשימה עיני עליו: (כב) ונאמר אל אדני לא יוכל הנער לעזב את אביו ועזב את אביו ומת: (כג) ותאמר אל עבדיך אם לא ירד אחיכם הקטן אתכם לא תספון לראות פני. אפס קצה המסופר בזה תראה במקום אשר ידובר בו וכלו לא תראה. אולם בין תבין מן המעט אשר לפניך כי בעת אשר אמר יוסף אל אחיו „את האלהים אני ירא" אמרו לו הנה כי כן יבורך גבר ירא ה׳ לבל יקשה לשאול להביא אליו את הקטן כי הוא מן האמונים עלי תולע ובעזבו את אביו ימות. והוא השיבם כי בלכתו עם אחיו גם יחד לא ישים לבו על אשר עזב את אביו ובוא יבוא בשלום למחוז חפצו. והבטיחם לשים את עין חמלתו עליו לדבר אתו רכות למען לא יחרד לרגעים. וכאשר הפצירו בו שנית על ככה אמר להם אל תפגעו בי כי אחת דברתי ולא אשנה ואם לא ירד אחיכם הקטן אתכם לא תוסיפון לראות פני: (כט) ולקחתם גם את זה מעם פני וקרהו אסון. האסון יקרהו בגלל אשר תקחוהו מעם פני, כי לא נסה להיות בלעדי: והורדתם את שיבתי

האסרו. כמאמר תשנו: ויבחנו דבריכם האמת אתכם. אם אמת דברתם כי נאבד מכם אחד ובגללו הלכתם אל בתי הזונות: ואם לא חי פרעה כי מרגלים אתם. ואם לא יבוא אחיכם הקטן אלי הנני נשבע בחיי פרעה כי למען רגל את הארץ הלכתם אל המנאפות ולא לבקש את אחיכם אשר אמרתם כי נאבד לכם: (כא) ויאמרו איש אל אחיו. זה שמעון ולוי כאמור שמעון ולוי אחים. אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו וגו׳. טעם מלת אבל, כי חפשו שאר בני יעקב את דרכיהם וחקרו מדוע עשה ה׳ להם ככה, ולא מצאו עון בנפשם. ויענו שמעון ולוי ויאמרו אמת כי חפים אתם מפשע אבל אנחנו אשמים כי ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ואטמנו את אזננו משמוע לקול צעקתו: על כן באה אלינו הצרה הזאת. ובשלנו הסער הגדול הזה גם לכם: (כב) ויען ראובן וגו׳. וגם דמו הנה נדרש. טעם מלת וגם. כי לא את צרת אחינו לבד יזכור ה׳ כי אם גם את דמו ידרוש. כי בלי תפונה מת מקוצר רוח ומעבודה קשה ועל כן בקשנוהו ולא מצאנוהו: (כד) ויקח מאתם את שמעון. כי ראה את רגשת לבבו בהתנחמו על הרעה אשר גמלוהו: (כז) ויפתח האחד את שקו וגו׳. האחד בה״א ידיעה הוא לוי אשר התודה על חטאתו ונשאר יחידי משמעון אחיו: (לו) אתי שכלתם. על ידכם הנני שכול: יוסף איננו ושמעון איננו ואת בנימין תקחו. כמו שתרגם יונתן, יוסף אמרתון חיותא בישתא אכלתיה ושמעון אמרתון מלכא דארעא כפתיה וית בנימין בעיין אתון למיסב: עלי היו כלנה. עלי ולא עליכם היו כל הצרות האלו, כי לא יכאב לבכם עלי ובצרותי לא יצר לכם. על יוסף קמתם כאיש אחד לנחמני. (כאמור בראשית ל״ז ל״ה). ועל שמעון ובנימין בנחת היו דבריכם לאמור ויאמר לנו האיש וגו׳ אחיכם אחד „הניחו אתי״ (ברצון טוב) וגו׳ „והביאו״ (ברצון טוב) את אחיכם הקטן אלי וגו׳ (למעלה פסוק ל״ג ל״ד): (לח) ויאמר לא ירד בני עמכם וגו׳. אתם לבדכם תרדו ולא הוא כי אין אונס להביאהו עמכם:

מג (ג) ויאמר אליו יהודה לאמר. לא ברצון וחפץ לבבנו נבקש להוריד את אחינו אתנו כאשר אמרנו לך למען הסיר עצב מלבך, כי אם העד העד בנו האיש לאמר לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם. ואנוסים אנחנו על פי הדבור:

גור אריה. דן, נחש ושפיפון (סרטן). גד, גדי (והוא טלה). יוסף, שור כאמור וברצונם עקרו שור (למטה מ"ט ו'), וכאמור בכור שורו הדר לו (דברים ל"ג י"ז) שורו, שור שלו, הוא מזלו. כי רב תבואות בכח שור. וזה ענין והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לי (למעלה ל"ז ט') כי יכרעו ברך לפני להעניק להם מתבואות שור אחרי אשר יבוא רזון במשמני אלומותיהם ואלומתי תהיה מלאה וטובה כדברי החלום הראשון והנה תסובינה אלמתיכם ותשתחוין לאלמתי (שם ז'): **ויאמר אלהם מרגלים אתם לראות את ערות הארץ באתם.** ערות הארץ, הֵנָה הזונות אשר דעתן קלות עליהן להודיע לעוגביהן את מבואי הארץ ובמה תוכל להכבש. וכן היה המנהג בימים קדמונים. והעד וישלח יהושע בן נון מן השטים שנים אנשים מרגלים חרש וגו' וילכו ויבאו בית אשה זונה ושמה רחב וישכבו שמה (יהושע ב' א'): ואם אמנם הבין יוסף דרכם כי למען חקור עליו איהו ובמה יוכלו לפדותו הלכו אל בתי הזונות, בכל זאת עת מצוא היתה לו להתעולל עליהם כי רוח אחרת עמם: (י) **ויאמרו אליו לא אדני.** לא כן הוא כאשר אמרת: **ועבדיך באו לשבר אכל.** ורק לתכלית זה באנו הלום: (יא) **כלנו בני איש אחד נחנו כנים אנחנו.** כנים, חושבים אנחנו את דרכנו לבלתי לכת בדרך עקש למען כבוד אבינו ולא יחל כי בני איש אחד אנחנו. וכן כי שאל נא לדור ראשון וכונן לחקר אבותם (איוב ח' ח'): **לא היו עבדיך מרגלים.** ומעולם לא היינו מרגלים. ומה גם עתה אשר יכבד הרעב עלינו: (יב) **ויאמר אלהם לא.** אינכם חושבים את דרככם כאשר אמרתם **כי ערות הארץ באתם לראות.** כי על כן הלכתם לראות את הזונות ואין דרך מכובדים לבוא בצל קורתן: (יג) **ויאמרו.** ואחרי רואם כי ירע דרכם לנגדו ויטפול עליהם חטא לא חטאו, פתחו את פיהם ואמרו **שנים עשר עבדיך אחים אנחנו בני איש אחד בארץ כנען והנה הקטן את אבינו היום והאחד איננו.** ובגלל האחד אשר איננו הלכנו אל בתי הזונות לחקור עליו איהו: (יד) **ויאמר אלהם יוסף הוא אשר דברתי אלכם לאמר מרגלים אתם.** כי בתחלה אמרתם כי בני איש אחד אתם ולא הגדתם לי כי יש לכם אח אחר זולתכם ועתה תאמרו כי שנים עשר אחים אתם והאחד איננו והקטן את אביכם היום: (טו) **בזאת תבחנו.** אם הגדתם לי נכונה הפעם: **חי פרעה אם תצאו מזה כי אם בבוא אחיכם הקטן הנה.** סבב פני הדבר למען יוכל לראות את בנימין אחיו בן אמו: (טז) **שלחו מכם אחד.** ברו לכם אחד מכם אשר ילך **ויקח את אחיכם.** ויקח, ויביא. כמו קחם נא אלי ואברכם: **ואתם.** והנותרים.

זרעי ידיו: ויחזק הרעב בארץ מצרים. כי אכלו את לחמם במשקל: (נז) וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף וגו׳. פה יתחיל הספור מה הסב את אחי יוסף לרדת מצרימה:

מב (א) וירא יעקב כי יש שבר במצרים. וירא, וישמע. וכן וכל העם ראים את הקולת (שמות כ׳ י״ח): למה תתראו. כמו שתרגם אונקלס למה תתחזון. כי נשאו שכניהם את עיניהם עליהם להורותם את הדרך ילכו בו להביא טרף לנפשם והם היו מתעצלים: (ב) ויאמר הנה שמעתי כי יש שבר במצרים. נראה כי השיבו אותו דבר לאמר כי לא ידעו אנה יפנו ואנה ילכו, ויאמר להם כי שמע כי יש שבר במצרים: רדו שמה ושברו לנו משם ונחיה. ונחיה, ואז נחיה: ולא. ואם לא תעשו כן. אזי נמות. כי תם הלחם: (ג) וירדו אחי יוסף וגו׳. אחי יוסף, ולא בני יעקב קראם מלמד שהיו מתחרטים במכירתו ונתנו לבם להתנהג עמו באחוה ולפדותו בכל ממון שיפסקו עליהם (בב״ר): (ז) וירא יוסף את אחיו ויכרם. הכירם בכלל אבל לא הכיר את כל אחד מהם בפרט: ויתנכר אליהם. שנה את טעמו והעמיד מליץ בינו ובינם למען לא יכירוהו: וידבר אתם קשות. למען חקור מהם את אשר אותה נפשו לדעת כאשר יתבאר: ויאמר אלהם מאין באתם. מאין אתם לא אמר להם כי אם מאין באתם יען כי נודע לו כי שטו ברחובות קריה ודרשו אחר משכנות הזונות טרם באו אליו כאשר יוכיחו הכתובים הבאים: ויאמרו מארץ כנען לשבר אכל. בדרך ישר הלכנו הנה מארץ כנען ולא סבבנו בלכתנו. ומגמתנו לשבר אכל: (ח) ויכר יוסף את אחיו. הכיר את כל אחד מהם במראה ובקול: והם לא הכרהו. כי דבר אתם על ידי מליץ ולא השמיע את קולו. וגם לא חשבו ולא עלתה על לבם כי תחת עבד ימלוך:

(ט) ויזכר יוסף את החלמות אשר חלם להם. להם, למענם ולטובתם. כאמרו כי למחיה שלחני אלהים לפניכם: והנה ידוע כי צבאות השמים השמש והירח עם שנים עשר הכוכבים הנקראים מזלות יפעלו על צמחי האדמה כאמור וממגד תבואת שמש וממגד גרש ירחים (דברי׳ ל״ג י״ד) וכן התקשר מעדנות כימה או מושכות כסיל תפתח התוציא מזרות בעתו וגו׳ (איוב ל״ח ל׳ ול״א). ויעקב שהוא מקור הברכה כאמרו ברכת אביך גברו על ברכת הורי (למטה מ״ט כ״ו) ממגד השמש ינק. וזה סוד ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנואל (למעלה ל״ב ל״ב). ואשתו עקרת הבית מן הירח השואף את אור השמש. ושנים עשר בניו משנים עשר כוכבי שחק הסה המזלות. וזה ענין דרך כוכב מיעקב (במד׳ כ״ד י״ז) ועל שמות הכוכבים האלה נקראו מקצת בניו בשמותם עלי אדמות. יהודה

ואנכי היום רך ומשוח מלך (ש"ב ג' ל"ט) ובלשון החכמים „ריכא". כמובא (ב"ב ד' ע"א) מאי „ריכא" מלכותא. ובלשון רומי „ריכס". והאשכנזים יקראו למדינת מלכותם בשם „רייך", ושרש כלם „רך". ויפה תרגמו אונקלס ואכריזו קדמוהי דין אבא למלכא: ונתן אותו על כל ארץ מצרים. יתכן לחשוב כי גם הדברים האלה קראו לפניו להודיע לכל כי מושל ארץ הוא וייראו מלפניו: (מה) ויתן לו את אסנת בת פוטי פרע כהן אן וגו'. הרשב"ם אמר כי לפי הפשט פוטיפר אינו פוטי פרע. עכ"ל. ויתכנו דבריו. כי יקשה לחשוב כי עלה פוטיפר שר הטבחים (שעניגו שר המבשלים כאשר בארנו במקומו) אל הכהונה הזאת אשר לא נסה, וכי לא מצא פרעה אשה בכל הארץ לתתה אל משנהו זולתי בתו של זה אשר השביעו רוש והרוהו לענה להיות אסיר בור ימים רבים על לא חמס בכפו ותפלתו זכה:

ויצא יוסף על ארץ מצרים. יצא שמעו בכל הארץ מענין ויצא שם דוד בכל הארצות (דה"א י"ד י"ז): (מו) ויצא יוסף מלפני פרעה ויעבר בכל ארץ מצרים. למען תחזינה עיניו את תבואות הארץ: (מח) ויתן אכל בערים. בערי המדינה: אכל שדה העיר אשר סביבתיה נתן בתכה. כי צר היה המקום בעיר הבירה מהכיל את כל תבואות הארץ. כאמור בפסוק השני ויצבר יוסף בר כחול הים הרבה מאד עד כי חדל לספור כי אין מספר: (נ) וליוסף ילד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב. שהיא לפני בוא יעקב מצרימה כאמור (למטה מ"ח ה') ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים וגו': (נא) כי נשני אלהים את כל עמלי. נשני, השכיחני. את כל עמלי אשר עמלתי בבית פוטיפר ובבית הסוהר: ואת כל בית אבי. אשר מידם היתה זאת לי: (נד) ויהי רעב בכל הארצות. בארצות הקרובות: ובכל ארץ מצרים היה לחם. כי נתן יוסף אוכל בערים כאמור למעלה: (נה) ותרעב כל ארץ מצרים. כי לא פתח יוסף את בתי אוצרותיו להשביעם רצון: ויצעק העם אל פרעה ללחם. צעקו באזניו חמס על יוסף כי סגר את אוצרות הבר ואין פותח ויאמרו כי רעה בלבבו ולמרוד במלך מגמתו. וזה ענין „וימררוהו ורבו וישטמהו וגו'" כאשר נבאר בסדר ויחי: ויאמר פרעה לכל מצרים לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו. כי מצאתי את לבבו נאמן לפני: (נו) והרעב היה על פני כל הארץ. הכרת פניהם ענתה בם כי נפשם ברעב תתמוגג: ויפתח יוסף את כל אשר בהם. פתח את כל האוצרות אשר בהם בר: וישבר למצרים נתן להם את לחמם במחיר למען השיב גמולם על אשר הלשינו עליו כאשר נבאר אצל „ותשב באיתן קשתו ויפזו

פרשת מקץ

מא (א) ויהי מקץ שנתים ימים. כאשר נשלמו שתי שנים מיום ליום מעת הושב שר המשקים על כנו ולא זכר את יוסף: ופרעה חלם. אז חלם פרעה והנה עמד על היאר. היאור, בה"א ידיעה, והוא נילוס שהוא יאור מצרים: (ז) וייקץ פרעה והנה חלום. והנה חלומו עומד לפניו כי לא שכח דבר אחד מנו. וכן ויקץ שלמה והנה חלום: (ח) ותפעם רוחו. צלצלה רוחו בקרבו כפעמון על אשר שכח את הפתרון אשר שמע בחזונו. והעד „ויאמר פרעה אל יוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת אין נבון וחכם כמוך". ולולי הזכרוהו נשכחות מאין ידע כי רוח ה' דבר בו: וישלח ויקרא וגו' ואין פותר אותם לפרעה. לא היו דבריהם לרצון לפרעה בידעו כי אין בפיהם נכונה יען לא הזכרוהו את הפתרון אשר נשכח ממנו: (לח) הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו. כמו שתרגם אונקלס הנשכח כדין גבר די רוח נביאה מן קדם ה' ביה. וכן אמר נבוכדנצר לאיש חמדות מן קשוט די אלהכון הוא אלה אלהין ומרא מלכין וגלה רזין די יכלת למגלא רזא דנה (דניאל ב' מ"ז). ולבב יוסף נכון בטוח היה כי ידע פרעה כי דבר ה' בפיו אמת ועל כן הרהיב בנפשו עוז להורותו דעה טרם שאל ממנו עצה ודבר הלום: (מ) אתה תהיה על ביתי. אתה תהיה על בית מלכותי: ועל פיך ישק כל עמי. ישק, יצאו לקראת נשק והוא כמו על פיו יצאו ועל פיו יבואו. והעד ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים שענינו כמו שתרגמו אונקלס ויונתן ובר מימך לא ירים גבר ית ידיה למיחד זין וית רגליה למרכב על סוסיא בכל ארעא דמצרים: רק הכסא אגדל ממך. זולתי עם כבוד כסא המלוכה אגדל ממך: (מג) וירכב אתו במרכבת המשנה אשר לו. המשנה, השניה למרכבתו כמו כהני המשנה (מ"ב כ"ג ד'). משנה התורה (דברים י"ז י"ח): ויקראו לפניו אברך. אברך, היא מלה מורכבת מן „אב-רך" וענינה אבי המלך; כאמור וישימני לאב לפרעה (למטה מ"ה ח'). כי פרעה הוא תואר למלכי מצרים כמו מלכי צדק למלך ירושלים, אבימלך לפלשתים; והוא נרדף עם „רך" שענינו מלך, כמו

(כז) לכו ונמכרנו לישמעאלים. לכו ונלכה לקראת הישמעאלים להסב אותם הנה ולמכרו למו: וידנו אל תהי בו. ולא ימות על ידינו בבור הזה: כי אחינו בשרנו הוא. ורחם נרחמהו לתת לו את נפשו לשלל: וישמעו אחיו. שמעו לעצתו וילכו בדרך אתו נוכח הישמעאלים: (כח) ויעברו אנשים מדנים סחרים וימשכו ויעלו את יוסף וגו׳ ואחרי אשר שמו אחי יוסף לדרך פעמיהם עברו אנשים מדינים סוחרים ויראו כי אין איש אצל הבור וימשכו את יוסף בחבלים ויעלוהו עלה: וימכרו את יוסף לישמעלים וגו׳. והמדינים אשר העלוהו, הם מכרוהו לישמעאלים אשר באו עדיהם עם בני יעקב אחרי אשר כלו מעשיהם: ויביאו את יוסף מצרימה. והישמעאלים אשר קנו אותו מידיהם הביאו אותו מצרימה: (לו) והמדנים מכרו אתו אל מצרים לפוטיפר סרים פרעה. פה הודיע הכתוב שנית כי המדינים ולא אחיו מכרוהו אל הישמעאלים אשר ירדו מצרימה עם הבשמים אשר הובילו אל פוטיפר סרים פרעה: שר הטבחים. ראש הטבחים כמו שר המשקים והאופים מענין וירם הטבח (ש״ב ט׳ כ״ד): ובן לרקחות ולטבחות (שם י״ח). והוצרך לבשמים לבשם את הבשר, ולשים קטורה באפי האוכלים על שלחן המלך. ולדונג לעשות ממנו נרות למאור:

לט (א) ויוסף הורד מצרימה ויקנהו פוטיפר סרים פרעה שר הטבחים איש מצרי מיד הישמעאלים אשר הורדהו שמה. כי הובילו הישמעאלים את יוסף ביתה פוטיפר בהביאם אליו את הבשמים אשר עתדו לו ויראהו כי טוב הוא ויקנהו מידם: ולאור דברנו תלך בטח כי המדנים אשר העלו את יוסף מן הבור הם מכרוהו לישמעאלים ולא אחיו. והישמעאלים ולא המדנים הורידוהו מצרימה ומכרוהו לפוטיפר סרים פרעה אשר שמו מגמת פניהם אליו עם הכבודה אשר לפניהם, והכתובים יחדיו יהיו תמים ולא יכחישו זה את זה: ואל תתמה על אשר אמר יוסף אל אחיו אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה. כי בהיותו עצור בבור שמע את קול יהודה דובר אליהם לאמר מה בצע וגו׳, לכו ונמכרנו לישמעאלים (שענינו לכו ונלכה לקראת הישמעאלים למכרו להם כאשר בארנו למעלה). ואחרי רואו כי שבו עם הישמעאלים גם יחד והמדינים מכרו אותו לעיניהם חשב בלבו כי במצותם עשו המדינים את כל המעשים האלה ולא מלבם: והוא ברור כשמש וכירח יקר הולך:

(כב) **ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם השליכו אתו אל הבור הזה אשר במדבר וגו׳.** אחרי רואו כי לא יאבו לתת לו חנינה יעץ אותם להשליכהו הבורה אשר ימות שם ברעב ובצמא ואל יעשו הרעה הגדולה הזאת לשפוך את דמו בידיהם: **למען הציל אתו מידם וגו׳.** עדות ה׳ נאמנה על מחשבתו להועיל: (כג) **ויהי כאשר בא יוסף אל אחיו.** כי נעתרו לדברי ראובן והוחילו עליו עד בואו עדיהם: **ויפשיטו את יוסף את כתנתו.** הראב״ע כתב ויפשיטו, פועל יוצא לשני פעולים שאמרו לו שיפשיט בעצמו עכ״ל: ויתכן כי למען הרעימו אלצוהו להוריד בעצמו את עדיו מעליו. כמו ועתה הורד עדיך מעליך וגו׳ (שמות ל״ג ה׳): (כד) **והבור רק אין בו מים.** ריק מאבני נגף, ואף מים אין בו להטביעו. ואילו היה בו דבר משחית לא היה ראובן מבקש להשליכהו שמה:

(כה) **וישאו עיניהם.** צפו מרחוק. וכן וישא אברהם את עיניו וירא את המקום מרחוק (בראשית כ״ב י״ג): **ויראו והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד.** ארחת, חברת. כמו וארח לחברה (איוב ל״ד ז׳): **וגמליהם נשאים נכאת וצרי ולט.** רש״י ז״ל כתב לאמור כל כנוסי בשמים הרבה קרוי נכאת שנאמר ויראם את כל בית נכתה (מ״ב כ׳ י״ג) מרקחת בשמיו. עכ״ל: והנה חרץ בזה משפט כתוב כי נכאת הוא כלל, וצרי ולוט פרט אליו. ואצל והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש נכאת וגו׳ (בראשית מ״ג י״א) רוח אחרת היתה עמו ותרגם „נכאת״ „שעוה״ כדעת אונקלס והב״ר. בידעו כי אילו היה ענינו קבוץ מיני בשמים לא היה יעקב מונע מתת לו מקום בראש הקרואים: ובעיני יפלא לתת הוראות שונות לשם אחד הנאמר בשני ענינים דומים זה לזה: „ובית נכתה״ אשר תמך הרב יתדותיו עליו, גם שם לא ינוח לי. כי איך יתכן לחשוב כי ענינו מרקחת בשמיו אם נמצא שם דברים אחרים אשר נתן להם את משפט הבכורה והזכירם לפני הבשמים: והנכון הוא כי „בית נכתה״ ענינו אוצר הרכוש וסגולת מלכים כאשר הולך הכתוב ומבאר מה המה. „ונכאת״ היא שעוה בכל מקום. כדעת אונקלס והב״ר. ויעקב בשלחו מזמרת ארץ כנען בחר בדבש דבורים שהוא יקר המציאות בשנת רעבון אשר לא ימצאו הדבורים פרחים בשדה למוץ את מתקם, וישלחהו עם הדונג גם יחד למען ידע מושל ארץ מצרים כי דבש דבורים ולא דבש תמרים הוא: צרי, רפאות תעלה היא לחלי ומדוה, כאמור הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם (ירמיה ח׳ כ״ב). ולט, לטותא בלשון משנה: **הולכים להוריד מצרימה.** הולכים במסלה ישרה להוריד את הכבודה אשר לפניהם מצרימה, כי משולחים ולא סוחרים היו ולא הסבו בלכתם:

פרשת וישב

לז (ב) **אלה תלדות יעקב.** אלה המה קורותיו. וכן כי לא תדע מה ילד יום (משלי כ"ז א'). כי יום ליום יביע אומר ממקרים חדשים אשר נולדו על ברכיו כאשר דברנו אצל ואלה תולדות יצחק. ועוד יש לאל מלין בראש סדר ויחי יעקב: **והוא נער את בני בלהה וגו'.** והוא שרת את אחיו בני בלהה וזלפה. וכן ומשרתו יהושע בן נון נער (שמות ל"ג י"א): **ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם.** התאונן באזניו כי יכבידו עליו עול: (ג) **וישראל אהב את יוסף מכל בניו כי בן זקנים הוא לו.** בן זקנים, ילד שעשועים. כדעת חז"ל (קדושין ל"ב ע"א) אין זקן אלא חכם שנאמר (במדבר י"א ט"ז) אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. וכן תרגם אונקלס ארי בר חכים הוא ליה: ולא יתכן לחשוב כי קרא אותו בן זקונים על אשר נולד לעת זקנתו אם הוליד את בנימין זמן רב אחריו והוא הצעיר: **ועשה לו כתנת פסים.** אפרהו מעיל כבוד כאמור (ש"ב י"ג י"ח) ועליה כתנת פסים כי כן תלבשן בנות המלך הבתולות מעילים: (ד) **ויראו אחיו כי אתו אהב אביהם וגו' וישנאו אתו.** בחשבם כי היא אהבה התלויה בדבר הרבה: **ולא יכלו דברו לשלם.** נלאו לשמוע ממנו דברי שלום ואמת, באשרם כי בלב ולב ידבר: (יד) **וישלחהו מעמק חברון.** עמק חברון, הוא שדה המכפלה אשר אוה יעקב למושב לו: כי מכפלה ענינה עמק, כאשר הוכחנו בסדרי וירא, חיי שרה: (יח) **ויראו אתו מרחק ובטרם יקרב אליהם ויתנכלו אתו להמיתו.** ויתנכלו שרשו נכל וענינו כי חשבו מחשבת ערמה להמיתו ולכסות רעתם: (יט) **ויאמרו איש אל אחיו** הלא המה שמעון ולוי. כאמור (בראשית מ"ט ה') שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם: **ועתה לכו ונהרגהו וגו'.** ועתה לכו ונלכה לקראתו להורגו בדרך טרם יקרב אל מקום תחנותינו למען לא יודע כי ידינו היתה בו לרעה: (כא) **וישמע ראובן ויצלהו מידם.** ויצלהו, כי ירט דרכם לנגדו ויעמד לשטן להם ולא נתנם ללכת לקראתו: **ויאמר לא נכנו נפש.** כי ילד הוא ולא בדעת ידבר ואין בו חטא משפט מות. והעד הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד וגו' (שם מ"ב כ"ב):

לך (כ) את עדה בת אילון החתי. היא הנקראה בשמת בת אילון החתי (בראשית כ״ו ל״ד). אמנם יהודית בת בארי החתי הנזכרה שם לא תזכר ולא תפקד עוד בפרשה הזאת כי מתה בלא בנים ויקח תחתיה את אהליבמה (הרשב״ם): ואת אהליבמה בת ענה בת צבעון החוי. והנה מצאנו ענה בנו וענה אחיו של צבעון, ופה נמצא ענה בת ולא בן צבעון. לכן יתכן להחליט כי בת צבעון לא יסוב על ענה כי אם על אהליבמה אשר נתגדלה בבית צבעון אבי אביה ותהי לו לבת ונקראה גם בן על שמו כמו ותבאנה אל רעואל אביהן. (שמות ב׳ י״ח):

(לא) ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלך מלך לבני ישראל. לפני מלך מלך. בטרם הופיע ה׳ בהדר גאונו על הר סיני לתת לעמו תורה ומצות כאמור ה׳ אלהיו עמו ותרועת מלך בו (במדבר כ״ג כ״א) ויהי בישרון מלך (דברים ל״ג ה׳) כה אמר ה׳ מלך ישראל וגאלו (ישעיה מ״ד ו׳): והמתבונן על סדר הכתובים בפרשה הזאת ישכיל לדעת כי בטלה ממשלת אלופי אדום משך זמן לא כביר על ידי המלכים הנקובים בשמות אשר מלכו בארץ וימשלו ממשל רב ולא האריכו ימים על ממלכתם כי נפלו איש בחרב רעהו אשר התקשר עליו וימלוך תחתיו ועל כן לא נמצא ביניהם מלך בן מלך. וכאשר ראה העם כי המלכים האלה רק לדמים יארובו השיבו את ממשלת האלופים על כנה. והעד אז נבהלו אלופי אדום (שמות ט״ו ט״ו). וכאשר פחדו ורהו מפני מלך ישראל ונואלו התאחדו שנית והמליכו עליהם מלך אשר יצא לפניהם ואשר יבוא לפניהם, כאמור וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום וגו׳ (במד׳ כ׳ י״ד). והוא אינו מן המלכים הנזכרים כי אם אחרון על עפר קם במשך הזמן אשר ישב ישראל במדבר. ובזה הכל נכון: והחושבים כי לפני מלך מלך יסוב על משה שגו ברואה. כי לא מצאנו ראינו שתאר משה את עצמו בשם מלך ונהפוך הוא כי פיו ענה בו לאמר ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי שום תשים עליך מלך (דברים י״ז י״ד ט״ו). ועד שאול בן קיש לא מלך על ישראל כי אם ה׳ לבדו, ככתוב ויאמר ה׳ אל שמואל שמע בקול העם לכל אשר יאמרו אליך כי לא אותך מאסו כי אם אותי מאסו ממלוך עליהם (ש״א ח׳ ז׳):

ואשביעך בה׳ אלהי השמים ואלהי הארץ אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני (בראשית כ״ד ג׳), ונפש יצחק ורבקה כאמור ויצוהו ויאמר לו לא תקח אשה מבנות כנען (שם כ״ח א׳). ויאמרו הבו עצה ודבר הלום: (כה) ויהי ביום השלישי בהיותם כאבים. בהיותם נאחזים בכאב אנוש: ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו ויבאו על העיר בטח. בידעם כי לא יוכל איש לקום מפניהם: ויהרגו כל זכר. למען לא יאלצו להקים את הבטחתם: (כז) בני יעקב. שמעון ולוי הנאמרים למעלה. הם באו על החללים ויבזו העיר אשר טמאו אחותם. אשר טמאו לשון רבים כי עזרו את שכם לרעה: (ל) ויאמר יעקב אל שמעון ואל לוי עכרתם אתי להבאישני בישב הארץ. הבאשתם את ריחי בעיני יושב הארץ לאמר עליכם כי למען בצוע בצע שפכתם דמי נקיים, כי רצחתם וגם ירשתם: (לא) ויאמרו הכזונה יעשה את אחותנו. הכי יעשה יושב הארץ אותה כזונה הנבעלת ברצון וחפץ לבבה אשר אין לשלם לה צער ובושת:

לה, (ג) ויאמר יעקב אל ביתו וגו׳ ונקומה ונעלה בית אל ואעשה שם מזבח לאל הענה אתי ביום צרתי. העונה אותי, תרגום אונקלס „דקבל צלותי״ כי התפלל עליהם לבל תהי בם יד האמורי כאשר נדברה ברחבה בעזר הצור בפרשת ויחי יעקב אצל אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי שתרגם שם בחרבי ובקשתי „בצלותי ובבעותי״: (ו) ויבא יעקב לוזה אשר בארץ כנען הוא בית אל. על דבר שמות העיר הזאת ומה הגיע אליה דברנו בסדר ויצא יעקב אצל ויפגע במקום:

(טז) ויהי עוד כברת הארץ לבוא אפרתה ותלד רחל ותקש בלדתה. כברת ארץ, היא שיעור מדידת קרקע והוא מהלך מה. והעד וילך מאתו כברת ארץ (מ״ב ה׳ י״ט): (יז) אל תיראי כי גם זה לך בן. אל תיראי, כי חי הילד וגם הוא יהיה לך בן כיוסף אחיו: (יח) ויהי בצאת נפשה כי מתה. ויהי, והדבר הזה היה בעת הפיחה את נפשה. ובכל זאת קבלה תנחומיה ותקרא שמו בן אוני. בן אשר החיה את רוחי והשיב לי את כחי ואוני. כי הוטב לה כמעט רגע, כאשר יקרה לפעמים שיוסר כאב החולה טרם תצא נפשו, ותאמר כי אכן סר מר המות: ואביו קרא לו בנימין. על קריאת השם הזה נבוכו המפרשים ואנכי לא אפונה כי היה איש אטר יד ימינו כאשר היו רבים מבניו כאמור ויתפקדו בני בנימין וגו׳ מכל העם הזה שבע מאות איש בחור אטר יד ימינו (שופטים כ׳ ט״ו וט״ז) וכראות אביו כי כן קראו בנימין שהוא שם מורכב מן בן-ימין והוראתו אטר יד בלשון סגי נהור:

(למעלה ד׳ י״ז). וגם מי שמפרש שלם, שלם בתורתו שלם בממונו אינו כן לפי הפשט שאין דרך המקרא לדבר כך, וגם מה צורך, וכי בשביל מיעוט דורן ששלח לעשו הוצרך לכתוב כן. (לשון הרשב״ם):

לד (א) **ותצא דינה בת לאה אשר ילדה ליעקב.** אשר ילדה לו בדרך כאשר הוכחנו למעלה (ל׳ כ״א ול״ב כ״ג): **וירא אתה שכם וגו׳.** ראה כי הגיע עתה עת דודים. (כי בת אחת עשרה שנה היתה אז כפי החשבון אשר שמתי לפניך במאמרי הראשון כי בן שש שנים היה יוסף בצאתו מפדן ארם ובן שבע עשרה שנה היה בבואו חברונה כאמור וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה, נמצא שנתאחר יעקב בדרכו אחת עשרה שנה והיא נולדה בראשית ימי נסיעתו): **וישכב אתה ויעניה.** שכב אותה באונס. וכן ואת פלגשי ענו ותמת (שופטים כ׳ ה׳): (ו) **ויצא חמור אבי שכם אל יעקב לדבר אתו.** בצפיתו להטות את לבכו אליו טרם יבואו בניו מן השדה: (ז) **ובני יעקב באו מן השדה כשמעם וגו׳.** באו בעת נדברו יחדיו: (ח) **וידבר חמור אתם לאמר שכם בני חשקה נפשו בבתכם.** בבתכם, ולא באחותכם. כי היא לשון אהבה. כמו ויאמר בועז אל רות הלא שמעת בתי: **תנו נא אתה לו לאשה.** כי לא יאבה לארשה נגד רצונכם: (יא) **ויאמר שכם אל אביה ואל אחיה אמצא חן בעיניכם** להתחתן בי. ואם אמנם לא יתכן להעמים עול על הנושא חן, בכל זאת **ואשר תאמרו אלי אתן.** כי אהבה עזה אהבתיה וכל חפצים לא ישוו בה: (יב) **הרבו עלי מאד מהר ומתן.** מוהר, כסף בתוליה. כמו כסף ישקול כמוהר הבתולות (שמות כ״ב ט״ז). ומתן, חפצים: **ותנו לי את הנערה לאשה.** קראה בשם נערה ובתולה בחשבו כי נעלם מחם כי ענה אותה: (יג) **ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו.** לא יכלו עוד להתאפק ויענו אותם דבר לאמר: **במרמה.** בתרמית ודברי שקר באתם אלינו לכנותה נערה בתולה. וכן מרמה אחזיה (מ״ב ט׳ כ״ג): **וידברו אשר טמא את דינה אחתם.** דברו למו כי אכן נודע להם כי כבר טמא אותה טרם שאל את פיהם, ואין זה דרך חושק לענות את חשוקתו אשר יבקש לארשה לו באמונה, כי אם דרך נואף וחסר לב אשר גרסה נפשו לתאוה ואהבה רחקה ממנו: (טו) **אך בזאת נאות לכם אם תהיו כמנו להמל לכם כל זכר.** דבר גדול שאלו מהם בחשבם כי מאן ימאן העם לעשות כן, ושוב ישיבו להם את דינה אחותם. ואחרי רואם כי תוחלתם נכזבה וכאיש אחד הקריבו את בשר ערלתם על מוקד אש אהבתם ידעו כי נלכדו באמרי פיהם להתחתן באלה אשר געלה במו נפש אברהם כאמור

בגופו להכאיבו ולהפילו ארצה למען יקום עשו ויתעודד כאמור ולאום מלאום יאמץ (כשזה יפול זה יקום): **ותקע כף ירך יעקב בהאבקו עמו.** ואף כי נתקעה כף ירכו בכל זאת הוסיף יעקב להתאבק עמו למען השיב אל עקב בשתו ולהראותו כי רב חילו ולכח אמיץ הגהו: (כו) **ויאמר שלחני.** הרף ממני והניחני ללכת לדרכי ולעת מצוא אשוב להתראות אליך שנית. כאמור (הושע י״ב ד׳) וישר אל מלאך ויוכל בכה ויתחנן לו בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו: **כי עלה השחר.** הודיעו כי שרו של עשו הנהו ובמחשך מעשהו כאמור „אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מליל אמר שומר אתא בקר וגו׳״ (ישעיה כ״א י״ב): **ויאמר לא אשלחך כי אם ברכתני.** אחרי אשר הודעתני מי אתה לא ארפך עד אשר תודה על הברכות שברכני אבי: (כח) **ויאמר לא יעקב יאמר עוד שמך.** לא יאמר עוד עליך כי עקוב הלב אתה, כאמרו הכי קרא שמו יעקב ויעקבני זה פעמים (למעלה כ״ז ל״ו): **כי אם ישראל.** ישראל, הוא שם מורכב מן ישר-אל: **כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל.** כי בעת להמת עמדי כשר צבא מלחמה יכולת גם את עשו עם אנשיו. כאמור יפקוד ה׳ על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעי׳ כ״ד כ״א). (כט) **וישאל יעקב ויאמר הגידה נא שמך.** אחרי אשר הגדתי לך את שמי הגד נא לי גם את שמך: **ויאמר למה זה תשאל לשמי.** מה יתן ומה יוסיף לך לדעת את שמי הכי תוכל לשנותו כאשר שניתי את שמך אם שר צבא ה׳ אנכי כמיכאל שרכם ושמותינו לא יתחלפו: **ויברך אתו שם.** ברכהו בלעדי שנוי השם למען לא יעצרהו מלכת:

לג (ז) **ואחר נגש יוסף ורחל וישתחוו.** ולמעלה נאמר כי שם יעקב את רחל לפני יוסף ואל תתפלא, כי היה יוסף ילד רך בן שש שנים ויחיד לאמו אשר נפלאה היתה אהבתה אליו והעמידה אותו לפניה לבלתי העלים ממנו עין ועל כן נגש הוא תחלה. והוא אמת ונכון:

(יח) **ויבא יעקב שלם עיר שכם.** שלם, אל עיר ששמה שלם כמו עד בואנה בית לחם (רות א׳ י״ט). עיר שכם, עירו של שכם, כמו כי חשבון עיר סיחון מלך האמרי היא (במדבר כ״א כ״ו) כדכתיב וירא אתה שכם בן חמור החוי נשיא הארץ. והמפרש שכם שם העיר טועה הוא, שלא מצינו בכל מקום עיר ציון, עיר ירושלים, אלא העיר נזכרה אחר השם. ואפילו אם זאת היא שכם שמא לזכרון גבורת בני יעקב שמו את שמה שכם כדכתיב בלוז שנקראה בית אל, וכדכתיב ויקראו ללשם דן בשם דן אביהם (יהושע י״ט מ״ז) לזכרון גבורתם שהרגו אנשי העיר, וכדכתיב ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך

אתה שכב עליה לך אתננה „ולזרעך" והיה „זרעך" כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה „ונברכו בך" כל משפחות האדמה „ובזרעך" (בראשית כ״ה י״ג י״ד): ה׳ האמר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך. ואתה הוא אשר אמרת אלי שוב ואיטיבה „עמך" לבד ולא עם זרעך. (ככתוב שם ל׳ ג׳ שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך „ואהיה עמך"): (י) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך. ואם כן אפוא נתמעטו זכיותי בגלל החסדים והאמת אשר עשית עמדי: כי במקלי עברתי את הירדן הזה. ואז הזכרת את זרעי לטובה: ועתה הייתי לשני מחנות. ולא דברת ארותם מאומה. ועל כן אחלה פניך הצילני נא מיד אחי מיד עשו. שהוא יודע ציד ואיש מלחמה מנעוריו: כי ירא אנכי אתו פן יבוא והכני אם על בנים. כי בגלל אשר לא פקדת את נשי ואת בני לטובה ירא אנכי אולי יבוא ויכה את האם על הבנים: (יב) ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים אשר לא יספר מרב. ואם מעשים אין בי עשה נא למענך ולמען דבריך אשר אמרת אז להרבות ולהיטיב את זרעי. וכן ועתה אלהי ישראל יאמן נא דבריך אשר דברת לעבדך דוד אבי (מ״א ח׳ כ״ו):

(יג) וילן שם בלילה ההוא. לן במקום שהתפלל לשמוע מה יענהו האל: ויקח מן הבא בידו מנחה לעשו אחיו. וכאשר לא מצא חזון מה׳ אמר אולי ישע עשו אל המנחה. ויקח מן הבא בידו, רצונו מאשר הגיע לידו תחלה. כי היה לבו חרד ולא יכל לבקר בין שמנה לרזה: (כא) והוא לן בלילה ההוא במחנה. להיות נכון להעבירה את הנחל טרם יציץ השמש מחרכיו: (כב) ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחתיו ואת אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבק. כבר בארנו בפרשת ויצא אצל „ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה" שענינו ואחר ימים רבים ילדה בת אשר קראה את שמה דינה וכדומה לו ואחר נפצו משפחות הכנעני (למעלה י׳ י״ח) ששעורו ואחר ימים רבים נפצו. כי באמת לא נולדה דינה בפדן ארם כי אם בדרך אחרי עברם את מעבר יבק כאשר הוכחנו ,שמה באותות ובמופתים נאמנים. ובצדק יאמר הכתוב פה ואת אחד עשר ילדיו ולא את שנים עשר ילדיו, כי בעת אשר העבירם את הנחל. דינה עדן לא היתה בעולם: (כד) ויותר יעקב לבדו. כי היה המאסף לכל המחנות: ויאבק איש עמו וגו׳. איש, זה שרו של עשו אשר התראה לפניו בדמות איש כמו וירא והנה שלשה אנשים וגו׳ (שם י״ח ב׳) וכן והאיש גבריאל (דניאל ט׳ כ״א): (כה) וירא כי לא יכל לו ויגע בכף ירכו. נגע במקום המפונק

אביהם. בבראשית רבה כתיב אלהי אברהם קדש ואלהי נחור חול אלהי אביהם משמעו קדש וחול. ורש״י ז״ל אמר אלהי אברהם קדש ואלהי נחור חול אלהי אביהם חול. וכן הוא במסכת סופרים:

ואל תתפלא על אשר פסח לבן על שתי הסעיפים אחרי ידעו כי ה׳ הוא האלהים. כי זה היה דרכם בימים קדמונים, אחוז בזה וגם מזה לא הניחו ידיהם. כאשר מצאנו אצל האנשים אשר הושיב המלך אשור בערי שמרון תחת ישראל „את ה׳ היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים וגו׳" (מ״ב י״ז ל״ג): וישבע יעקב בפחד אביו יצחק. כי מאן לישא את שם האלילים על שפתיו ככתוב ושם אלהים אחרים לא תזכירו ולא ישמע על פיך (שמות כ״ג י״ג) וישבע בפחד ובמורא אביו כאמור איש אמו ואביו תראו (ויקרא י״ט י״ג):

פרשת וישלח

לב (ד) כה תאמרון לאדני לעשו. שם את דבריו בפיהם ויצו אותם כי לא יגרעו ולא יוסיפו. וכן וישם ה׳ דבר בפי בלעם ויאמר שוב אל בלק וכה תדבר (במדבר כ״ג ה׳): כה אמר עבדך יעקב. אלה המה הדברים אשר שם בפינו: עם לבן גרתי. גר הייתי עמו ועתותי בידו היו: ואחר עד עתה. ועל כן אחרתי עד כה מהודיעך ממצבי כי לא היתה בשורה מוצאת: (ה) ויהי לי שור וחמור וגו׳. וכמעט עמדתי ברשות עצמי ויהיו לי כל אלה ואשלחה להגיד לאדני. מהרתי להודיעך למצא חן בעיניך על אשר יקרה נפשך בעיני: (ו) באנו אל אחיך אל עשו. באנו עדיו ולא שעירה: וגם הלך לקראתך וארבע מאות איש עמו. כי פגענו אותו בדרך אשר הוא הולך לקראתך עם מחנהו:

(ז) ויירא יעקב מאד. בידעו כי פניו למלחמה: ויצר לו. נבוכו עשתנותיו כי לא ידע לשית עצות בנפשו: (ט) ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק. אתה הוא אשר אמרת אלי בלכתי פדנה ארם לאמור אני ה׳ אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק הארץ אשר

לא יחיה: ויתכן כי בימים ההם שפטו את הגנב משפט מות כאמור אצל גביע הכסף „אשר ימצא אתו מעבדיך ומת״: (לג) **ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהת ולא מצא ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל.** מהראוי היה לכתוב על הסדר „ויבא לבן באהל יעקב ובאהל שתי האמהות ובאהל לאה ולא מצא ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל״ ורק מפני הכבוד חשב את לאה תחלה: (לט) **טרפה לא הבאתי אליך.** כאשר מצאתי טרפה בתוך העדר לא הבאתיה אליך למען תחזה את אשר נעשה ולא תתן אשם נפשי כי טבחתיה או מכרתיה, כי מה יתן ומה יוסיף לי לרחוץ בנקיון כפי לפניך אם **אנכי אחטנה מידי תבקשנה.** כי טפלת עלי חטא כי מעלתי בשמירתה ואלצתני לשלם מחירה: **גנבתי יום וגנבתי לילה.** ובגלל זה נגנבו ממני מנוחות היום והלילה כי עמדתי על משמרתי תמיד ולא מצאתי מנוח לי: (מ) **הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני.** הוא באור הכתוב הראשון איך נגנבו ממנו יומו ולילו כי בעמדו על המצפה תמיד אכלתהו השמש ביום, והקרח בלילה. ובשכבו על פני השדה מאנו עורקיו השקט ושנתו נדדה מעיניו: (מב) **לולי אלהי אבי אלהי אברהם ופחד יצחק היה לי וגו׳.** לולא ה׳ אלהי אברהם שעמד לי ולולי פחדת פן יקללך יצחק אבי קללה נמרצת הלא עתה ריקם שלחתני מלפניך. וכן מצאנו אצל עשו כי נפל פחד יצחק עליו באמרו „יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי״. כי בעודו בחיים חיותו לא אוכל לשלוח בו יד יען כי ירא אנכי אותו: **את עניי ואת יגיע כפי ראה אלהים ויוכח אמש.** בבואו לדבר אתך אמש אודותי הוכיח כי ראה כבר את עניי ואת עמלי אשר מידך היו לי: (מג) **ויען לבן ויאמר אל יעקב הבנות בנתי והבנים בני וגו׳ וכל אשר אתה ראה לי הוא.** כי בגפך באת אלי וברכוש רב יצאת ממני. ואשר אמרת כי יראת פן אגזול את בנותי ממך אשאלך גם אני **ולבנתי מה אעשה לאלה היום או לבניהן אשר ילדו.** הכי אוכל לתתם לאיש אחר בלעדיך: (מד) **ועתה,** אחרי אשר הוכחתיך כי לבי שלם עמך **לכה נכרתה ברית אני ואתה והיה לעד וגו׳.** והיה לעד, יסוב אל מעשה הברית כי ברית לשון נקבה היא: (נ) **אם תענה את בנתי.** אם תמריר את רוחן. וכן שובי אל גבירתך והתעני תחת ידיה: **ואם תקח נשים על בנתי.** להטיל קנאה ביניהן: **אין איש עמנו ראה אלהים עד ביני ובינך.** ראה כי אין איש עמנו ורק ה׳ הוא העד ביני ובינך:

(נג) **אלהי אברהם ואלהי נחור ישפטו בינינו אלהי**

וסגר בעדה למען העלימה מעיני עשו (כדעת הב״ר). אולם התשובה הזאת לא תשביע נפש שוקקה. כי מה לנו אם העבירה בסתר או בגלוי, הלא סוף סוף העבירה ומדוע גרע את מספר העוברים? ואנכי לא אפונה כי ביאורו של „ואחר ילדה בת״ הוא. ואחר ימים רבים ילדה בת. כמו ואחר נפצו משפחות הכנעני (בראשית י׳ י״ח), שענינו, ואחר ימים רבים נפצו: ואעידה בה את הנאמר (שם מ״ו ט״ו) אלה בני לאה אשר ילדה ליעקב בפדן ארם „ואת דינה בתו״. אשר תחזה כל עין כי עשה פירד בין הדבקים והוציא את דינה מכלל הנולדים בפדן ארם, יען כי לא נולדה שמה כי אם בדרך אחרי עברו את מעבר יבק. ובבואו עמה שכמה הגיע עתה עת דודים, כי בת אחת עשרה שנה היתה בעת ההיא כאשר אוכיח במישור. כי בן שש שנים היה יוסף בצאתו מפדן ארם ובן שבע עשרה שנה היה בבואו חברונה כאמור (שם ל״ז א׳ ב׳) וישב יעקב בארץ מגורי אביו וגו׳ אלה תולדות יעקב יוסף בן שבע עשרה שנה וגו׳. נמצא שנתאחר יעקב בדרכו אחת עשרה שנה. ואם כן אפוא בצדק יאמר הכתוב (שם ל״ב כ״ג) ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחתיו ואת אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבק, כי עבר יעקב את הנחל בטרם נולדה דינה. והוא ברור כשמש:

(כג) ותאמר אסף אלהים את חרפתי. בלבה אמרה כן: ותקרא את שמו יוסף. ולא אסף, לאמר. להגיד לאחרים יוסף ה׳ לי בן אחר: ומצאנו כזאת אצל אשת פנחס (ש״א ד׳ כ״א כ״ב) ותקרא לנער אי כבוד לאמר גלה כבוד מישראל אל הלקח ארון האלהים ואל חמיה ואישה. „ותאמר״ (ולהנצבות עליה אמרה) גלה כבוד מישראל כי נלקחה ארון האלהים. (ולא הזכירה את מות חמיה ואישה):

לא (כ) ויגנב יעקב את לב לבן הארמי. גנב את מחשבות לבו בהראותו לו פנים מאירות: על בלי הגיד לו כי ברח הוא. למען לא יגיד לב לבן ללבן כי בורח הוא: (כו) ויאמר לבן ליעקב מה עשית ותגנב את לבבי וגו׳. מה ראית על ככה: (כט) יש לאל ידי לעשות עמכם רע ואלהי אביכם אמש אמר אלי לאמר השמר לך מדבר עם יעקב מטוב עד רע. יש לאל ידי, לשון שאלה היא הכי אוכל לעבור את פי ה׳ לעשות לך רעה מלבי: (ל) ועתה הלך הלכת כי נכסף נכספתה לבית אביך אשר אלהיו אלהיך. ועתה אשאלך למה גנבת את אלהי. למה לקחת עמך אל נכר: (לא) ויען יעקב ויאמר ללבן. על שאלתך מדוע כסיתי ממך את מחשבתי, אענה כי יראתי וגו׳ פן תגזל את בנותיך מעמי. ואשר אמרת כי גנבתי את אלהיך עם אשר תמצא את אלהיך

חז״ל קטנה נערה בוגרת: (יח) ויאמר אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה. כי במשך העת ההיא תגדל להיות לאיש: (יט) שבה עמדי. חכה לה. וכן שבי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה בני: (כא) הבה את אשתי כי מלאו ימי. כי נשלמו הימים אשר קצבתי להוחיל לה: ואבואה אליה. כי הגיע עתה עת דודים: (כב) ויאסף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה. עשה משתה לכל אנשי מקומו למען יוכל להעמים את חטאו עליהם לאמר כי עצרו בעדו מהפיק את זממו ולא בו האשם. והעד כי בעת אשר נתנה לו באמת לא עשה משתה ובדד ישב: (כו) ויאמר לבן לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה. רחץ בנקיון כפיו ויאמר לא במרמה עשיתי זאת כי בדעתי היה להשלים את עצתי לתת לך את רחל אבל אנשי מקומי עמדו לשטן לי ולא נתנוני לתת את הצעירה לפני הבכירה ואנכי מה: (כז) מלא שבע זאת. פי׳ רש״י שבוע של זאת (כי שבוע לשון זכר הוא): ונתנה לך גם את זאת. ונתנה לשון רבים ועניינו ברצון כל הקהל: (ל) ויאהב גם את רחל מלאה. טעם מלת גם, כי הוסיף אהבה על אהבתו אליה בגלל שנאתו ללאה כאמור וירא ה׳ כי שנואה לאה, כי יתרון הדבר מפאת הפוכו (התו״ה): (לב) ותקרא שמו ראובן כי אמרה כי ראה ה׳ בעניי. ראובן, מורכב מן ראו-בן, התבוננו וראו כי ילדתי בן והוא לאות כי עתה יאהבני אישי. כי בגלל אהבתו לבנו תדבק נפשו גם בי: (לג) ותהר וגו׳ ותאמר כי שמע ה׳ כי שנואה אנכי וגו׳ ותקרא שמו שמעון. שמעון, מורכב מן שמע-מעון. כי אות המ״ם והעי״ן נמשכים למעלה ולמטה:

ל (ח) ותאמר רחל נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי. נפתולי, מלשון עקש ופתלתול. והוראתו, מלחמת ה׳ לחמתי עם אחותי בקנאתי בה על אשר ילדה בנים לאיש צדיק. וגם יכלתי. וגם נצחתיה כי נולד זה על ברכי ויהי לי לבן כאמור בפסוק (ה׳ ו׳) ותהר בלהה ותלד ליעקב בן ותאמר רחל דנני אלהים וגם שמע בקולי ויתן „לי בן״: (יד) וימצא דודאים בשדה. דודאים, מיני פרחים הם אשר תבניתם כתבנית אדם עם ראש וידים ונרדם נותן ריח לעורר את האהבה כאמור הדודאים נתנו ריח (שה״ש ז׳ י״ד). ורבים יאמרו עליהם כי מסוגלים המה להריון יען כי אהבת דודים בשמם כמוס: (כא) ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה. המבארים כלם הוציאו מזה, כי נולדה דינה בפדן ארם ויהיו מספר הנולדים שמה שנים עשר. האף כי כתוב הדר הוא (בראש״ת ל״ב כ״ג) ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו ואת אחד עשר ילדיו ויעבר את מעבר יבק. באמרם, כי שם יעקב את דינה בתו בתבה

מדוע נאמר „לראשונה״ ולא „בראשונה״ מבואר בראש הסדר: (כ) וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש ושבתי בשלום אל בית אבי והיה ה׳ לי לאלהים והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך:

אמר יא״ר המבאר: המאמר הזה רוח אחד לו עם הנאמר (תהלים קל״ב א׳—ה׳) זכור ה׳ לדוד את כל ענותו. אשר נשבע לה׳ נדר לאביר יעקב. אם אבא באהל ביתי אם אעלה על ערש יצועי. אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה. עד אמצא מקום לה׳ משכנות לאביר יעקב: ושעורו כן הוא „אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש״. באם לא יהיו חטאי בעוכרי להשיב אחור את מחשבתו הטובה. „והשיבני בשלום אל בית אבי״ כי לא יוכל עשו אחי להרע לי. „והיה ה׳ לי לאלהים״. אראה ראשית לי לעבוד את ה׳ במקום הזה עוד טרם אבוא אל בית אבי אשר אליו תכסוף נפשי. „והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים״ להקריב שמה את זבחי תודתי. „וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך״ ובחצרות בית ה׳ אתן לך את המעשר: וכן אמר המנעים זמירות ישראל (תהלים קט״ז י״ח י״ט) נדרי לה׳ אשלם נגדה נא לכל עמו בחצרות בית ה׳ וגו׳:

כט (ט) ורחל באה עם הצאן אשר לאביה כי רעה הוא. הודיע בזה כי לא הלכה בעקבי הצאן ככת שובבה כי אם לרעות אתהן האף כי צעירה לימים היתה, כאשר יוכיחו הכתובים הבאים: (יב) ותרץ ותגד לאביה, כן דרך הילדות הקטנות לרוץ אחר אביהן, וכאשר יגדלון אל חיק אמותן תשתפכנה רוחן. כאמור אצל רבקה ותרץ הנערה ותגד לבית אמה: (יג) ויספר ללבן את כל הדברים האלה. ספר לו כי בורח הוא מפני עשו אחיו: (יד) ויאמר לו לבן אך עצמי ובשרי אתה, להצילך מכף אויב ומתנקם: וישב עמו חדש ימים, ישב עמו במרעה הצאן: (טו) הכי אחי אתה ועבדתני חנם. הכי אעשה בנפשי שקר כי בגלל אשר אחי אתה תעבדני חנם אין כסף ואולי תבקש ממני שכר רב כאשר יאות לאיש נכבד כמוך. ועל כן הגידה לי מה משכרתך, למען אדע אם תרעה או תחדל: (טז) וללבן שתי בנות שם הגדלה לאה ושם הקטנה רחל. הגדולה, הבכירה אשר הגיעה לפרקה, הקטנה, הצעירה והרכה בשנים. וכן ודוד הוא הקטן (שמואל א׳ י״ז י״ד) הצעיר והרך בשנים. ועל אופן זה קראו

(יג) והנה ה' נצב עליו. עליו על הסולם: (טז) ויקץ יעקב משנתו ויאמר אכן יש ה' במקום הזה ואנכי לא ידעתי. כי אילו ידעתי לא ישנתי פה: (יז) ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה. כי מראה איומה חזיתי בו: אין זה כי אם בית אלהים. אשר ממנו יצאו בעלי משמר אחד לעלות עלה. וזה שער השמים. אשר משם ירדו בעלי משמר שני לבוא אל הבית: (יח) ויקח את האבן אשר שם מראשתיו וישם אתה מצבה וגו'. יתכן כי על האבן הזאת ראה את רגלי הסולם ויהי לו לקדש קדשים: (יט) ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לוז שם העיר לראשנה. הטעם

הכל העדה כלם קדושים אשר ינח עליהם הרוח ויתנבאו ולא יספו? ואם לא הבדיל בין צדיק לרשע בין עובד ה' לאשר לא עבדו, מדוע לא הבדיל בין האדם ובין הבהמה אשר מקרה אחד יקרה את כלם. כי אם עינינו לנוכח יביטו על תנועות בהמות הביתיות בעת נומם, מישרים נחזה כי גם עליהן תעבור כוס החלומות ומעשיהן יעידון ויגידון עליהן כי יחלמון את אשר הסכן הסכינו לראות בהקיץ. הכלב יחרץ את לשונו, בדמיונו כי יעבור עני וכואב נשען על משענתו פתח בית אדוניו ויגער בו השטן לאמור גש הלאה ואל תקרב הלום כי מלות אדוני היא, עור ופסח לא יבוא אל הבית. הסוס ילעוס בפיו נחשבו כי יעמוד על האבוס ויקום על רגליו פתאום כאילו קרוא הוא לשום לדרך פעמיו ובאהלה רבים. הגם חלומותיהם ממקום קדוש יהלכון, חלילה. ואם כן איפוא מישרים נשפוט כי הפליא ה' בין הפרידים בעם אשר בחלום ידבר בם ובין יתר האדם והבהמה אשר כל אחד כפי מדרגתו הגיוני רוח יחזה אשר יעלו בתהו ויאבדו כי זנחה אמת הוגיהם הורתם ובנים כחשים המה אשר אין בפיהם נכונה, והיטעם טעם בריר חלומות:

ועלינו לדעת כי בנפול תרדמה על אנשים וינומו בחלום על משכבותם לא ינוחו מנוחה שלמה, כי דמים בדמים נגעו עולים ויורדים בם והחיות רצוא ושוב. הגודל, הטוחן, והדוחה, יעשו את מעשיהם לאט לאט והאספסוף אשר בקרבו יתאוו תאוה. ועל כלם כח המדמה אשר השקט לא יוכל יעלה שמים ירד תהומות ימוד כל אפסי ארץ ברגע אחד ובזרוע עזו יקבץ את נדחי מחשבות האדם ותחבולותיו המנופלות על פני השדה בעיר שם ויאסרן יחד בחבלי שוא ויכעיסוהו בהבליהן, כי נבער הוא מדעת להבדיל בין האמת והשקר היאות והבלתי יאות. והשכל הנתן במרומים להורותו דעה ולהבינהו שמועה כאיש נדהם וכגבר עברו יין יהי אחרי שתותו את קובעת כוס השנה. ובהיות המדמה משולח ונעזב ואין מנהל ומחזיק בידו, ילך שולל בנתיבות עקלקלות אשר לא ידעם עיט, ויעבור ארחות ימים אשר לא תעבור במו אני שיט, רצוא ושוב כמראה הבזק, והחלום הולך ומזק. וכל דבריו ישא רוח, כי ילדי זנונים הם ילדי הדמיון אשר הרה עמל וילד שקר ולא קרב זה אל זה כל הלילה. וע"כ אל תשים לבך אל חלומותיו ואל דבריו עד אשר יערה ה' עלינו רוח ממרום כאמור (יואל ג' א) והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר ונבאו בניכם ובנותיכם זקניכם חלומות יחלמון בחוריכם חזיונות יראו:

פרשת ויצא

כח (יא) ויפגע במקום. לא פורש באיזה מקום, כי שמם וחרב היה בעת ההיא, כאמור ויקרא את שם המקום ההוא בית אל ואולם לוז שם העיר „לראשונה". ששעורו כי קרא את שם המקום החרב בית אל אבל העיר אשר עמדה שמה מלפנים לוז נקראה. והעד ויבואו על ליש על עם שוקט ובטח ויכו אותם לפי חרב ואת העיר שרפו באש וגו' ויבנו את העיר וישבו בה ויקראו שם העיר דן וגו' ואולם ליש שם העיר „לראשונה" (שופטים י"ח כ"ז כ"ט). ובמשך הימים אשר ישב יעקב בפדן ארם נבנתה העיר הזאת שנית ונקראה בשמה הראשון. כאמור ויבא יעקב לוזה אשר בארץ כנען היא בית אל (בראשית ל"ה ו'): וילן שם. לן במקום החרב: כי בא השמש. יען כי בא השמש ולא יכל להגיע עוד אל עיר מושב: ויקח מאבני המקום. אבן אחת מאבניו וישם מראשתיו. מתחת לראשו: (יב) ויחלם והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עלים וירדים בו.*) הטעם למה נאמר עולים תחלה ואחר כך יורדים יתבאר למטה פסוק י"ז:

---

*) אמר יא"ר המבאר: בבואי אל המקום הזה אמרתי עת לדבר מה בין החלומות אשר יחזו קדושי אל בעת אשר סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם ואשר הראה למענם לאבימלך ללבן לשר המשקים ושר האופים לפרעה ולנבוכדנצר ובין אלה אשר חלומותיהם יבואו להם ברוב ענין אשר נחלקו עליהם לבות בעלי התלמוד בפרק הרואה, ואשר מהם אמרו כי אחד מששים בנבואה הם להגיד האותיות מלפנים ויחישו עתידות למו. בהשענם על „וחלומות השוא ידברו (זכריה י' י"ב)" אשר באמרו „השוא" בה"א התימה. ואם נפקדו רע פחדו ורהו כל אשר תאבה נפשם וילכו סר וזעף עד אשר מלאו איש ישמע חלום לפתור אותו לטובה באמרם כל החלומות הולכים אחר הפה שנאמר (בראשית מ"א י"ג) ויהי כאשר פתר לנו כן היה: ומהם אמרו כי הדברים ככתבם כי התרפים דברו און והקוסמים חזו שקר וחלומות „השוא" (ולא האמת) ידברו. הבל ינחמון וגו'. ויכוננו את חלי החלומות על יתר זכרון החולם אשר השאיר פלטים מאשר ראה או שמע עשה או חשב לעשות בשכבר הימים. כמאמר החכם (קהלת ה' ב') כי בא החלום ברוב ענין וגו': ואם את דבריהם במאזנים ישאו יחד יכריעו האחרונים את הכף. כי בלעדי הקדושים אשר בארץ המה כל האדם כוזב וחזו מהתלות יחזה. כי לו יהיה כדברי הראשונים אשר השליכו יהבם על החלומות באמרם כי משפט אחד לכל הוא מדוע עשה ה' ככה לשפוך את רוחו על כל בשר,

אשר בסודך באה נפשו ולא שגיתי באמרי הקול קול יעקב כי הוא הוא ולא אחר. ועל כן גם ברוך יהיה. טעם מלת גם האף כי לא בדעת ברכתיו בכל זאת ברוך יהיה כי אחת דברתי ולא אשנה: (לד) כשמע עשו את דברי אביו. כשמעו כי אכל ממטעמי יעקב ויברכהו, ואף גם זאת כי לא יתנחם על אשר עשה: ויצעק צעקה גדלה ומרה. צעק מנהמת לבו בחשבו כי בפקידתו עשה יעקב את המטעמים: ויאמר לאביו ברכני גם אני אבי. אם כן איפוא כי שנינו לעשות רצונך חפצנו מדוע זה יגרע חלקי: (לה) ויאמר בא אחיך במרמה ויקח ברכתך. אנכי לא צויתיו לעשות לי מטעמים כי אם הוא בא במרמה ויקח את ברכתך ואנכי מה: (לו) ויאמר הלא אצלת לי ברכה. הלא הפרשת לי ברכה קטנה מן הגדולה אשר ברכתיו: (לז) ויען יצחק וגו׳ הן גביר שמתיו לך וגו׳ ולכה אפוא מה אעשה בני. הנה נתתי לו את הכול ובמה אוכל להושיעך עתה בני: (לח) הברכה אחת היא לך אבי. אם לא אצלת לי מאומה מהברכה הזאת תנה לי ברכה אחרת: וישא עשו קלו ויבך. ולקול בכיתו נכמרו רחמי יצחק: (לט) ויאמר אליו הנה. הנה כי כן כי תפגע בי לברכך לכן כמוך כמוהו משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל ועל חרבך תחיה. ולא יהיו חייך תלואים לך מנגד: ואת אחיך תעבוד. תשלם לו מס כאמור ויהי כל אדום עבדים לדוד (ש״ב ח׳ י״ד ודה״א י״ח י״ג): והיה כאשר תריד. תריד, מבנין נפעל. וענינו וכאשר ירדה יעקב בך בחזקה ויכביד את עלו עליך כאמור אצל שלמה כי הוא רודה בכל עבר הנהר וגו׳ (מ״א ד׳): ופרקת עלו מעל צוארך. הלא אז תמרוד בו כאמור ויפשע אדום מתחת יד יהודה (מ״ב ח׳ כ״ב): והדברים האלה מבוארים היטב (במדבר כ״ד י״ח י״ט) והיה אדום ירשה והיה ירשה שעיר אויביו וישראל עשה חיל (להכניע את עשו) וְיֵרְדְּ מיעקב (וכאשר יהיה עשו נגש ונענה מיעקב אשר ירדה בו הלא אז) והאביד שריד מעיר (יפרוק את עלו והאביד שריד מעיר ה׳) כאמור (עובדיה פסוק י׳ י״א) מחמת אחיך יעקב וגו׳, ביום עמדך מנגד ביום שבות זרים חילו ונכרים באו שעריו ועל ירושלים ידו גורל גם אתה כאחד מהם: (מא) ויאמר עשו בלבו יקרבו ימי אבל אבי. כי איש זקן הוא מאד וקרובה עתו לבוא ואהרגה את יעקב אחי. ואז אהרגנו ואשוב אלי את בכורתי ואת ברכתי כשוב הכל: (מה) למה אשכל גם שניכם יום אחד. טעם מלת גם. כי במות אביכם יהרגך וגואלי הדם ינקמו את נקמתך ממנו ויכבו את גחלתי. ואהיה שכולה גם גלמודה ביום אחד:

משם פלשתים". וברבות הימים נכנעו תחת יד הכנענים ובתוכם נחשבו באמור יהושע י״ג ג׳ „לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים". שעינינו אל הכנענים יספחו ובתוכם ימנו האף כי לא מהם ולא מהמונם הם). ובצדק יאמר הכתוב (שמות י״ב מ׳) ומושב „בני ישראל" אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה. כי בשם בני ישראל יתארו גם האבות בגלל מעלתם והוא כמו בני אלהים, בני אלים, וישיבתם בארץ פלשתים כישיבת מצרים נחשב למו כאשר בארנו. והוא אמת וצדק. וברוך ה׳ אשר האיר את עיני בתורתו:

(לג) ויקרא אתה שבעה על כן שם העיר באר שבע עד היום הזה. על כן, בגלל עצם הדבר אשר קרא יצחק את הבאר שבעה כבר היה שם העיר באר שבע מימי אברהם עד היום הזה הוא יום המעשה אשר חדשו בו את אלה דברי הברית כאמור על כן קרא שם העיר באר שבע כי שם נשבעו שניהם (בראשית כ״א ל׳):

כז (ג) ועתה שא נא כליך. הלא המה תליך וקשתך. תליך היא אשפת החצים התלויה על הצואר כדעת הירושלמי:

(טו) ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדל החמדת וגו׳. החמדת היפים והמבושמים לעורר את האהבה: ותלבש את יעקב בנה וגו׳. למען הפיג בריחם הטוב את צחנת העורות אשר הלבישה על ידיו ועל חלקת צואריו: (יט) ויאמר יעקב אל אביו אנכי עשו בכרך. אנכי הממלא את מקום עשו בכורך כי קניתי ממנו את בכורתו: עשיתי כאשר דברת אלי. עשיתי כאשר דברת למעני: (כו) גשה נא ושקה לי בני. כי הנשיקה תדביק את הנפשות: (כז) וירח את ריח בגדיו ויברכהו. וכאשר התפעלה נפשו מפני הריח החל את ברכתו ממנו: ויאמר ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה׳. ויען כי ידמה ריחך לריח שדה אשר ברכו ה׳ לכן את מבורכיו אברך: ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ וגו׳. ואף גם זאת. כי יעבדוך עמים וישתחו לך לאמים. ולא לאומים אחרים לבד יעבדוך וישתחו לך כי אם הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך. ואתה תעצור בהם יען כי ארריך ארור ומברכיך ברוך. ויבחרו להיות מבורכים מהיות מקוללים: (לב) ויאמר אני בנך בכרך עשו. והברכה לי יאתה מפאת בכורתי ומפאת היותי סר למשמעתך: (לג) ויחרד יצחק חרדה גדלה עד מאד. חרד ופחד פן נתן את ברכתו לאיש זר אשר ממעיו לא יצא: ויאמר מי אפוא הוא הצד ציד ויבא לי ואכל מכל בטרם תבוא ואברכהו. מי יוכל היות האיש אשר ידע לרקח כמוך ולעשות המטעמים אשר אהבתי במשך העת אשר עזבתני אין זה כי אם יעקב

להביא. וכן על פיו יצאו ועל פיו יבואו (במדבר כ״ז כ״א). והעד ועתה שא נא כליך וגו׳ וצודה לי צידה וגו׳ (בראשית כ״ז ג׳ וד׳): ורבקה אהבת את יעקב. כי היה איש תם יושב אהלים והשתעשעה בחברתו: (כט) ויזד יעקב נזיד. כתרגומו ובשיל יעקב תבשילא: ויבא עשו מן השדה והוא עיף. נתעלף מרוב הדרך: (ל) הלעיטני נא. הלעיטני, אין לו אח במקרא כי אם במשנה אין אובסין את הגמל וכו׳ אבל מלעיטין אותו (שבת קנ״ה ע״ב) הלעיטהו לרשע וימות (ב״ק ס״ט ע״א). וענינו נתינת המאכל לבית הבליעה (רד״ק שרש לוע): מן האדם האדם הזה. אינני רואה כי אם דבר אדום ולא אדע מה הוא יען כי עיף אנכי. ועיני החלו כהות: על כן קרא שמו אדום. על כן, יען כי כהו עיניו מראות לכן קרא את הנזיד אדום. והוא בעצמו נקרא אדום יען כי היה אדמוני ולא בגלל הדבור אשר יצא מפיו: (לא) ויאמר יעקב מכרה כיום וגו׳. על דרך הפשט לא בקש יעקב לקנות ממנו כי אם את משפט הבכורה להיות לו לראש כאמור ראובן בכורי אתה וגו׳ יתר שאת ויתר עז. כי הבכורים לא נתקדשו להי זולתי אחר יציאת מצרים כאמור בפרשת קדש לי כל בכור: (לב) ויאמר עשו הנה אנכי הולך למות. הנני הולך וקרב אל המות בגלל הרעב אשר יכבד עלי ולמה זה לי בכרה. הכי אשתרר ואירש פי שנים גם אחרי מותי: (לג) ויאמר יעקב השבעה לי כיום. השבעה לי כי תהיה באמנה אתי תמיד כיום הזה ולא תשנה את דבריך: וישבע לו. כי לא יאמר כי אלצהו לתת מחמדו באוכל להשיב נפש: וימכר את בכרתו ליעקב. מכרה לו במחיר אשר שת עליו: (לד) ויעקב נתן לעשו לחם ונזיד עדשים. נתן, ענינו מתנה. כי האכילהו את כל אלה בלעדי כסף מחירה אשר שלם לו: ויאכל וישת ויקם וילך. אכל ושתה והלך לדרכו כאילו אין דבר: ויבז עשו את הבכרה. כי לא שם לבו עליה:

כו (א) ויהי רעב בארץ מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם. רעב גדול אשר לא היה כמוהו מימי אברהם: וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה. הלך בעקבות אביו גררה ובדעתו היה לרדת מצרימה למען יתחילו ממנו ימי הגרות: (ב) אל תרד מצרימה שכן בארץ אשר אמר אליך גור בארץ הזאת. כי הימים אשר תשכון פה גם כן לימי גרות יחשבו לך. כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל וגו׳. האף אמנם כי לך ולזרעך אתן את כל אלה הארצות בכל זאת כגר בארץ מצרים תחשב בהנה. (כי הפלשתים ממעי מצרים ולא ממעי כנען יצאו כאמור בראשית י׳ י״ג י״ד ״ומצרים ילד את לודים וגו׳ ואת פתרסים ואת כסלחים אשר יצאו

האומרים כי פדן ענינו בזה צמד, כי צמד המתורגם פדן אינו כי אם תואר לשני בעלי חיים ממין אחד הנצמדים יחד בידי אדם לעבוד את עבודתם כמו וצמד חמורים (שופטים י"ט י'), צמד בקר (ש"א י"א ז'), צמד פרדים (מ"ב ה' י"ז), צמד פרשים (ישעיה כ"א ז' וט'), ולא לשני מקומות קרובים זה לזה. כי אם את שניהם יחד בשם צמד נקרא שלא כמשפט במה יודע איפוא מאיזה מהם נדבר. ובלעדי זאת עלינו לדעת כי ארם נהרים וארם צובה נפרדות הנה אשה מאחותה; והחושבים כי פדן ארם הוא תרגומו של ארם נהרים ובאורו בין שני נהרות, גם אלה שגו בריאה. כי פדן ארם ולא פדן נהרא כתיב. וצמד הנהרות מאין ימצאו: (כא) ויעתר יצחק לה'. ויעתר ויתפלל כמו העתירו אל ה' (שמות ח' ד') למתי אעתיר (שם ה'): לנכח אשתו. שוָה את אשתו נגד עיניו בתפלתו: כי עקרה היא. היא, ולא הוא. כי הבטיח ה' את אברהם להרבות את זרעו ויאמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע וידע כי מצדו לא יבצר ואם לא יוליד ממנה יוליד מאשה אחרת ועל כן התפלל עליה כי זרע ברך ה' ממנה יצאו ולא מזולתה: ויעתר לו ה'. שמע בקול תחנוניו: (כב) ויתרצצו הבנים בקרבה. ויתרצצו, דחפו והכו זה את זה כמו וירוצצו את בני ישראל (שופטים י' ח'): ותאמר אם כן למה זה אנכי. ותאמר, אל יצחק אמרה. אם כן, כי ילד שובב בקרבי למה זה אנכי הרה ומה הועילה תפלתך. וכן מצאנו אצל השונמית הלא אמרתי לא תשלה אותי (מ"ב ד' כ"ח): ותלך לדרוש את ה'. הלכה לשאל בנביאים: (כג) ויאמר לה ה'. אמר לה על ידי נביא: שני גיים בבטנך. ועוד טרם חזו שמש ילחמו זה בזה: ושני לאמים ממעיך יפרדו. וכנוחם מרחם יתפרדו לשני לאומים שונים בדתיהם ובמנהגיהם ואין שלום במגורם: ולאם מלאם יאמץ. כשזה יקום זה יפול. כאשר אמרו חכמינו ז"ל (מגלה ו' ע"א) על קיסרי וירושלים, שאין האחת מלאה כי אם מחורבנה של זולתה שנאמר אמלאה החרבה (יחזקאל כ"ו כ'): ורב יעבד צעיר. והנולד ראשונה יעבוד את הנולד באחרונה כי יקח את בכורתו ממנו: (כד) וימלאו ימיה ללדת והנה תומים בבטנה. אז נתאמתו דברי הנביא כי תאמים בבטנה: (כה) כלו כאדרת שער. מלת אדרת סמוכה לשער לפי הטעמים כמו ולא ילבשו אדרת שער (זכריה י"ג ד') ולא כראב"ע, כי אין כל אדרת שעירה (מדברי שד"ל): ויקראו שמו עשו. ויקראו לשון רבים כי כל אשר ראהו מכוסה בשער קראו ככה כי „עשו" ענינו בעל שעיר בלשון ערבי: (כו) וידו אחזת וגו' ויקרא שמו יעקב. ויקרא לשון יחיד כי זה אשר ראהו אוחז בעקב קראו ככה: (כח) ויאהב יצחק את עשו. ואהבתו היתה תלויה בדבר כי ציד בפיו. כי בפקודתו הלך לצוד ציד

העד וכל אשה יודעת איש למשכב זכר וגו׳ (במדבר ל״א י״ז) אשר מכלל הן אתה שומע לאו כי יש ידיעה אשר איננה למשכב זכר: **ותרד העינה ותמלא כדה ותעל.** ולמטה נאמר ותרץ עוד אל הבאר לשאב ואל תתמה כי באר ועין שמות נרדפים הם. ורק לתפארת המליצה אחז בזה וגם מזה לא הניח ידו. והעד ויברך את הגמלים מחוץ לעיר אל באר המים ופיו ענה בו לאמור ואבא היום אל העין: (כא) **והאיש משתאה.** משתאה, משתומם על מראה עיניו: **מחריש.** חרש מחשבות כמו וחכם חרשים (ישעיה ג׳ ג׳): **לדעת ההצליח ה׳ דרכו אם לא.** כי אולי מקרה הוא ויד ה׳ לא עשתה זאת: (כב) **ויקח האיש נזם זהב וגו׳ ושני צמידים על ידיה.** וישם על ידיה לא נאמר, כי לקחם בידו להיות מוכנים לו לשימם עליה בעת יודע לו כי הצליח ה׳ דרכו. כאמור בפסוק (מ״ז) ואשאל אותה ואמר בת מי את וגו׳ ואשם הנזם על אפה והצמידים על ידיה:

פרשת תולדת

כה (יט) **ואלה תולדת יצחק בן אברהם אברהם הוליד את יצחק.** תולדת, קורות. כמו כי לא תדע מה ילד יום (משלי כ״ז א׳) ואלה תולדת, ענינו גם אלה קורות ימי חיו נוספות על האמורות על סדר קורות אברהם ויצחק. וכן הובא במכילתא בשם ר׳ ישמעאל על ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם: (כ) **ויהי יצחק בן ארבעים שנה בקחתו את רבקה וגו׳.** בצדקתו יספר הכתוב כי אם אמנם הגיע לימי בינה לבחר לו אשה אשר תישר בעיניו בכל זאת לא סר ממצות אביו וארש לו באמונה נערה אשר לא ראה את תמונתה מעודו: **מפדן ארם.** משדה ארם, כאמור ויברח יעקב שדה ארם (הושע י״ב י״ג). כי פדן ענינו שדה בלשון ישמעאל כמו שמביא רש״י בשם י״א. ולדעתי הוא תרגומו גם בלשון המדינה כמו יגר שהדותא שהוא תרגומו של גל עד. ומזה אהלי אפדנו (דניאל י״א מ״ה) שענינו אהלי שדהו. המה האוהלים אשר יתקעו אנשי המלחמה בנוחם על פני השדה והוא לשון ארמי. ולא יצדקו

בשער והזקנים (רות ד׳ י״א): לא אדני. אינך צריך למליצים: שמעני. פה אל פה אדבר בך: השדה נתתי לך כבר נתתיו לך ואיננו שלי והמערה אשר בו לך נתתיה לעיני בני עמי נתתיה לך. קבל עם נתתיה לך, כאמור איש ממנו את קברו לא יכלה ממך וגו׳: קבר מתך. חנם אין כסף: (יג) אך אם אתה לו שמעני. בעל הטעמים שם טעם מפסיק במלת לו להפרידה מן שמעני, כי לדעתו קול קריאה הוא וענינו „אך אם אתה לו״ (כלית את דבריך) הלא עתה „שמעני״ שמע מלולי: נתתי כסף השדה קח ממני. את כסף השדה אשר הצעתי לתת לך ומאנת בו אותו קח עתה ממני. וכן החיים והמות נתתי לפניך וגו׳ ובחרת בחיים (דברים ל׳ י״ט): (יד) ויען עפרון וגו׳ ארץ ארבע מאת שקל כסף ביני ובינך מה הוא. ארץ אשר לא תשוה כי אם מחיר קטן כזה במה נחשבה בין שני עשירים כמוני וכמוך: ואת מתך קבר. כי עוד חזון למועד השלומים: (טז) וישמע אברהם אל עפרון. שמע בקולו לבלתי הפצר בו לקחת ממנו יותר מכדי שויה אבל לא נתרצה לו לאחר את מועד השלומים: וישקל אברהם וגו׳. נתן לו את כספו במשקל כי לא היה להם מטבעות בעת ההיא: עבר לסחר. כסף צרוף אשר יעבור מיד ליד. וכן כסף עובר (מלכים ב׳ י״ב ה׳):

כד (א) ואברהם זקן בא בימים. הזקין שנית אחרי חדשו כנשר נעוריו: וה׳ ברך את אברהם בכל. ברכהו בכל מעשהו ויהי לבו נכון בטוח כי יצליח חפצו בידו לתת אשה לבנו ממשפחתו: (ב) שים נא ידך תחת ירכי. לאות כי תשים עיניך על יוצא חלצי. ויעקב בקש מיוסף בנו לעשות לו כן למען יזכור כי ממעיו יצא ואל ימנע מעשות עמו חסד ואמת:

(י) ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדניו. מהגמלים אשר רכב אדוניו עליהם. וכן והרכבתם את שלמה בני על הפרדה אשר לי (מ״א א׳ ל״ג): וילך וכל טוב אדניו בידו. וכל טוב, חפצים רבים וכן וכל הארץ באו מצרימה (בראשית מ״א נ״ז). בידו, ברשותו: ויקם וילך אל ארם נהרים וגו׳. ארם הוא שם כולל לארץ אשור, וארם נהרים הוא שם מחוז גדול בארץ ההיא הנקרא נהרים על אשר יעמוד בין נהרי פרת וחדקל. והעד בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם (יהושע כ״ד ב׳). ובצדק קראוהו היונים (מיסופוטאמיא) שענינו בין שני נהרות:

(יד) והיה הנערה אשר אמר אליה וגו׳. הנערה הזאת אשר תמצא חן בעיני לאמור לה: (טז) והנערה טבת מראה מאד. ועל כן בחר בה: בתולה. לא נבעלה: ואיש לא ידעה. אף בלא בעילה.

שתי ידות לי בכם, בשכבר הימים גרתי עמכם (כאמור וישב באלני ממרא אשר בחברון וגו׳ בראשית י״ג י״ח). ועתה הנני תושב עמכם ופה אשב כי אויתיה. לכן תנו לי אחזת קבר עמכם. תנו לי רשיון לקנות לי אחזת קבר בתוככם: (ה) ויענו בני חת את אברהם. שמו את דבריהם בפי אחד מהם לאמר לו אשר הוא יאמר לו: (ו) שמענו אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו וכל הארץ לפניך היא: במבחר קברינו קבר את מתך. במטיב הקברים אשר חצבנו למענינו קבור את מתך חנם אין כסף: איש ממנו את קברו לא יכלה ממך מקבר מתך. אין גם אחד מאתנו ימנע מתת לך למנה את קברו אשר חצב למענהו: (ז) ויקם אברהם וישתחו לעם הארץ לבני חת. לעם הארץ. אל השופטים. וכן מצאנו בתורת כהנים מנין שאם העלימו סנהדראות של שבטים לסוף שסנהדרי גדולה מעלימות ודיני נפשות בטלין על כך תלמוד לומר ואם העלם יעלימו עם הארץ וגו׳ (ויקרא כ׳ ד׳): לבני חת, תוספת ביאור הוא, כי השופטים אשר קרא בשם עם הארץ בני חת היו: (ח) אם יש את נפשכם לקבר את מתי מלפני. את נפשכם, את רצונכם. ולהפך אין נפשי אל העם הזה (ירמיה ט״ו א׳): שמעוני ופגעו לי בעפרון בן צחר. שמעוני, שמעו בקולי. ופגעו לי, והפצירו בו למעני. וכן ואל תפגע בי כי אינני שומע אותך (שם ז׳ ט״ז) אל תפציר בי. אל תפגעי בי לעזבך (רות א׳ ט״ז) אל תציקני בדבריך כי קשה עלי פרידתך: ויען כי היה עפרון נשיא ושוע אשר לכלימה נחשב לו למכור את שדהו ואברהם מאן לקחת מתנות כאמור ואם אקח מכל אשר לך וגו׳ (בראשית י״ד כ״ג) על כן חלה פניהם להפצר בו למחול על כבודו: (ט) ויתן לי את מערת המכפלה וגו׳. ויתן, וימכור. כמו ומים בכסף תתן לי (דברים ב׳ כ״ח). את מערת המכפלה, את המערה אשר בבקעה שנקראה מכפלה על היותה גבוהה מצדיה ועמוקה בתוך. והעד ויקם שדה עפרון אשר במכפלה (למטה פסוק י״ז): ואת העמק הזה חמד יעקב אבינו לשבתו כאמור וישלחהו מעמק חברון (בראשית ל״ז י״ד). כאשר מלפנים אותה גליתי בפרשת וירא: בכסף מלא יתננה לי. ירבה עלי מחירה ואני אשלם. וכן הרבו עלי מאד מוהר ומתן ואתנה: (י) ועפרון ישב בתוך בני חת. בין השופטים ישב גם הוא, כי חתי היה כאמור (שם כ״ה ט׳) אל שדה עפרון בן צחר החתי. ואברהם ירא אולי לא ישא פניו בזה ועל כן חלה את פני רעיו להפגיע בו שיעשה זאת למענם אם לא למענהו: ויען עפרון החתי את אברהם באזני בני חת לכל באי שער עירו לאמר. לא בסתר ענהו כי אם לעיני רעיו השופטים ולעיני כל הנאספים בשער המשפט. וכן ויאמרו כל העם אשר

בסבך בקרניו כאיל המרודף בלתי חשך עד אשר יבוא במקום צר אשר אין דרך לנטות, ויבן כי יד ה׳ עשתה זאת. זה פשוטו של מקרא. ועוד אומר רזי לי רזי לי, כי בקש אברהם להקריב את יצחק בנו במקום איל כי „איל״ ראשי תיבות „את יצחק לעולה״. וכן „אלהים יראה לו״ ראשי תיבות „את יצחק לעולה״, הראשון לעקידה, והשני להקרבה. ואם תגזור את כל אות ואות מטלת „סבך״ לשתים תמצא שתי פעמים „איל״ וזה ענין „וירא והנה איל אחר נאחז בסב״ך בקרניו״ כי אחרי רואו איל אמתי נאחז בסבך בקרניו הבין כי בלעדי יצחק אשר עקדו במקום איל מוכן לו עוד איל אחר לשחטו למען השלים עמו את מספר „סבך״ ועל כן וילך אברהם ויקח את האיל אשר הוכן לו ויעלהו לעולה תחת בנו. תחת, במקום. וכן והיתה נפשך תחת נפשו (מ״א כ׳ מ״ב). באמרו יהי רצון כאילו אקריב את בני לעולה. וזה סוד שופר של איל שאנו תוקעים בו בראשי השנים להזכיר עקידתו. וכאילו אפרו צבור על גב המזבח: (יד) ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה׳ יראה. כאמרו אלהים יראה לו השה וגו׳ (למעלה פסוק ח׳): אשר יאמר היום. היום, אחר נתינת התורה יאמר בהר ה׳ יראה. ככתוב שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך וגו׳ (דברים ט״ז ט״ז) ונאמר ויחל שלמה לבנות את בית ה׳ בירושלם בהר המוריה (ד״הב ג׳ א׳):

פרשת חיי שרה

כג (ב) ויבא אברהם לספד לשרה ולבכתה. בכל צרה שלא תבוא יקדים הבכי את ההספד כמו לבכי ולמספד (ישעיה כ״ב י״ב) ובצום ובבכי ובמספד (יואל ב׳ י״ב), ופה הקדים את ההספד לבכי יען כי היתה שרה זקנה אשר מלאה ימיה ולא יכל להתמרמר ולבכות עליה טרם ספר את צדקות פזרונותיה וכשרון מעלליה שהוא ההספד: (ג) ויקם אברהם מעל פני מתו וידבר אל בני חת לאמר. בני חת שופטים היו ובשער המשפט ישבו כאשר נבאר, ואברהם הלך אליהם לבקש מהם רשיון לקנות לו אחזת קבר כאזרח הארץ: (ד) גר ותושב אנכי עמכם.

(בראשית כ״א י״ד) ותלך ותתע „הזרה לגלולי בית אביה״. רצונו כי אבדה את דרך ה׳ אשר למדה בבית אברהם והלכה נבוכה במחשבות הוריה עובדי אלילים, שהוא הפך הפירוש אשר כתב זכרון בספר בענין אשר לפנו. ואולי נחם על מחשבתו, וכבודו במקומו מונח:

כא (ח) ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק בנו. ביום הגמל, ביום אשר נעתק משדי אמו, והער גמולי מחלב עתיקי משדים (ישעיה כ״ח ט׳): (ט) ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק. צחק על המשתה אשר עשה אביו. באמרו הלא מאבימלך נתעברה שרה ולשמחה מה זו עושה: (י) גרש האמה הזאת ואת בנה. בנה, ולא בנך הוא כי כל הפוסל במומו פוסל: כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק. ולא לבד כי לא ירש את הכול כאשר זמם כי אם אף חלק ונחלה לא יהיה לו עם בני אשר יצחק לו: (יד) וישכם אברהם בבקר. השכים למלאות את חפץ שרה כאשר צוהו ה׳ בחלום הלילה לאמור כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה: ויקח לחם וחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה. את אלה העמים עליה: ואת הילד נתן בידה כי ככד היה ממנה ולא יכלה שאתו בהיותו אז בן שש עשרה שנה, כי בן שלש עשרה נמול ומיום ההוא עד אשר נולד יצחק ויגמל עברו עליו עוד שלש שנים אחרות: וישלחה. שלחה חפשי לנפשה: (יז) כי שמע אלהים את קול הנער באשר הוא שם. באשר הוא שם, ענינו כמו באשר את אשתו (בראשית ל״ט ט׳) ונתינת טעם הוא כי על כן שמע ה׳ את קול הנער יען כי הוא בכבודו ובעצמו שמה לחלצהו מן המצר כאמור (תהלים כ״ז י׳) כי אבי ואמי עזבוני וה׳ יאספני: (יח) והחזיקי את ידך בו. ולא והחזיקי אותו בידך, להורותה כי הוא יהיה למשען לה ולא היא לו. והעד והחזיקו שבע נשים באיש אחד וגו׳ (ישעיה ד׳ א׳). והחזיקו בכנף איש יהודי (זכריה ח׳ כ״ג): כי לגוי גדול אשימנו. והיתה נפשך בגללו:

(כו) לא ידעתי מי עשה את הדבר הזה. לא ידעתי, לא אוכל לשער בנפשי מי הוא זה ואיזה הוא אשר הרהיב בנפשו עוז לעשות כה: וגם אתה לא הגדת לי וגם אנכי לא שמעתי בלתי היום. ואילו הגדת לי או שמעתי זאת מלפנים מפי איש זר לא נמנעתי מלחפש אחריו בחפש מחופש להענישו על חטאו. כי מלך במשפט יעמיד ארץ:

כב (יג) וירא והנה איל. ראה איל רץ ואין רודף אחריו: אחר נאחז בסבך בקרניו. אחר כן ראהו כי הוא נאחז מעצמו

האנשים וגו׳ **הוציאם אלינו ונדעה אתם.** פה יספר הכתוב כי בלעדי אשר לא חסה עינם על עוברי אורח לאספם הביתה ולתת להם די מחסורם אשר יחסר להם מגואלים היו בחטא השחתת הזרע אין נקי. וכלם כאחד התאוו תאוה לדעת אותם במשכב זכר ומאנו בבנות לוט אשר חפץ לתת להם תמורתם. וכן כתוב (יחזקאל ט״ז מ״ט נ׳) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה ותגבהינה ותעשינה „תועבה״ (משכב זכר) כאמור (ויקרא י״ח כ״ב). והאחרון הכביד היה עון דור המבול כאשר הוכחנו בפרשת נח:

כ (ד) **הגוי גם צדיק תהרג.** מהנאמר למטה פסוק ז׳ ואם אינך משיב דע כי מות תמות אתה „וכל אשר לך״ נראה כי כבר הודיעו ה׳ בראשית דבריו כי גם על עמו תעבור כוס אבל דרך הכתוב הוא לקצר במקום אחר ולהרחיב לשון במקום אחר. וקרא את הגוי צדיק על היותו נקי מחטא הזה. וכן צדיק הראשון בריבו וגו׳ (משלי י״ח י״ז):

(יג) **ויהי כאשר התעו אתי אלהים מבית אבי** וגו׳. רש״י ז״ל כתב וזה לשונו כאשר התעו לשון רבים, ואל תתמה כי הרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי בלשון רבים, אשר הלכו אלהים (ש״ב ז׳ כ״ג), אלהים חיים (דברים ה׳ כ״ג), אלהים קדושים (יהושע כ״ד י״ט) עכ״ל: ואני בעניי איני מכיר ראיות אלו כי בכל הכתובים אשר הביא הרב למשען לו נמצא היחיד אחר הרבים, אצל אשר הלכו אלהים נאמר „לפדות לו״, אצל אלהים חיים נאמר „מדבר״, ואצל אלהים קדושים נאמר „הוא״, להודיע כי הוא לבדו ואין בלתו ואברהם אבינו אמר כאשר התעו אותי אלהים בלשון רבים ועמד בלי משים על לב פן יאמר השומע כי יש הרבה רשיות ונמצא שם שמים מתחלל חלילה. ועל כן יתכן בעיני שהשם אלהים הנאמר אצל כאשר התעו אותי הוא חול כדעת יונתן בן עוזיאל אשר תרגם והוה כד בעו לאטעאה יתי פלחי טעוותא ונפקית מבית אבא. ובאמת יקשה מאוד להשוב כי אמר אברהם שהתעהו האל יתעלה באמרו, לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך וגו׳. ומה שאמר הרב ז״ל אחר כן ואם תאמר מהו לשון התעו כל הגולה ממקומו ואינו מיושב קרוי תועה כמו ותלך ותתע (בראשית כ״א י״ד) תעיתי כשה אבד (תהלים קי״ט קע״ו) יתעו לבלי אכל (איוב ל״ח מ״א). גם שם לא מצאתי מרגוע לנפשי אחרי רואי כי שלשת הכתובים הנזכרים כלם מדברים מתועים אמתיים אשר הלכו נתיבות עקלקלות ואבדו דרך להגיע למחוז חפצם, כמו וימצאהו איש והנה תעה בשדה (בראשית ל״ז ט״ו). ומושאל גם ללב ולמחשבה כמו עם תעי לבב הם (תהלים צ״ה י׳) וידעו תועי רוח בינה (ישעיה כ״ט כ״ד). ועתה כי צדקתי כי הרב בכבודו ובעצמו פירש במקומו

(טז) **ויקמו משם האנשים.** לא שינו את צורתם אחרי רואם כי אברהם ושרה לא ידעו עדנה כי מלאכי אלהים המה: **וישקפו על פני סדם.** לראות היש משכיל דורש את אלהים: **ואברהם הלך אתם לשלחם.** כי לא ידע אנה פניהם מועדת:

(יז) **המכסה אני מאברהם אשר אני עשה.** המכסה, הכי אכסה את אשר אני עושה ממנו אשר נביא לגוים נתתיו. כאמור השב אשת האיש כי נביא הוא (למטה כ׳ ז׳). ונאמר (עמוס ג׳ ז׳) כי לא יעשה ה׳ אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים: (יח) **ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ.** ויספר בגוים כבודי ותהלתי בלאומים: (יט) **כי ידעתיו.** כי בחרתיו להיות נביא. וכן בטרם אצרך בבטן „ידעתיך״ ובטרם תצא מרחם הקדשתיך נביא לגוים נתתיך (ירמיה א׳ ה׳): **למען אשר יצוה את בניו וגו׳.** כי זה כל האדם:

(כ) **זעקת סדם ועמרה כי רבה.** צעקת הנאנקים אשר על אדמת הארצות האלו רבה היא במספר: **וחטאתם כי כבדה מאד** להכריע את מאזני משפטם לחובה. כאמור (דניאל ה׳ כ״ז) תקל תקלת במאזניא והשכחת חסיר: (כא) **הכצעקתה הבאה אלי.** אם כצעקת החמס אשר באה אלי בדור המבול עשו גם הם, **כלה.** כליון חרוץ יצא מלפני, וכן כלה אתה עשה (יחזקאל י״א י״ג): **ואם לא.** ואם לא תשוה אל הצעקה הזאת. **אדעה.** אדעה מה אעשה למו. וכן ואדעה מה אעשה לך (שמות ל״ג ה׳). וכבר הרחבנו לשון בפרשת נח אצל ותמלא הארץ חמס וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. כי השחיתו את דרכם דרך גבר בעלמה וזרעו על פני הארץ, ולמטה (י״ט ה׳) אצל איה האנשים וגו׳ הוציאם אלינו ונדעה אותם עין בעין תראה כי זה היה עון סדום ועל כן הפכה ה׳ באפו: (כב) **ויפנו משם האנשים.** משם, מן המקום אשר הלך אתם לשלחם: **וילכו סדמה.** זולתי שנים מהם הלכו שמה כאמור למטה (י״ט א׳) ויבאו שני המלאכים סדמה וגו׳: **ואברהם עודנו עמד לפני ה׳.** עודנו עמד לפני המלאך השלישי הכי נכבד אשר בסודו באה נפשו:

(כה) **חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע** כי אם תעשה כה **והיה כצדיק כרשע.** כי יאמרו בני האדם שוא עבוד אלהים כי תם ורשע הוא מכלה: **חלילה לך.** חולין הוא לך: **השפט כל הארץ לא יעשה משפט.** הכי זה אשר את כל הארץ במשפט יעמיד הוא לבדו לא יעשה משפט:

יט (א) **ואנשי העיר אנשי סדם נסבו על הבית מנער ועד זקן כל העם מקצה, ויקראו אל לוט ויאמרו לו איה**

והשענו תחת העץ. תנפשו תחת האלונים אשר פתח אהלי: (ה) ואקחה פת לחם וסעדו לבכם וגו׳. פת לחם, חתיכת לחם מן פתות אותה פתים (ויקרא ב׳ ו׳) שהוא דבר קטן: ויאמרו כן תעשה כאשר דברת. כן תעשה, לתת לנו רק פת לחם ולא יותר כי לא נחפוץ להיות עליך למשא. אבל אברהם היה מן הצדיקים האומרים מעט ועושים הרבה וימהר וגו׳ ויאמר מהרי שלש סאים קמח סלת לושי ועשי עגות. עגות, רקיקין (ביסקוויטס), כמו עגות מצות, שהוא מזון המרחיקים נדוד בים וביבשה. ויצו לעשות הרבה להספיק להם לאכול ולהותיר לשים בכליהם: (ז) ואל הבקר רץ אברהם. רץ בכבודו ובעצמו כי יקרו האנשים בעיניו על כן כבדם עם בן בקר רך וטוב אשר בחר בו: (ח) ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה וגו׳. ולא הזכיר את הלחם, כי הציע את העגות תחת החמאה והבשר כמנהג בעת ההיא להשתמש עמהן במקום קערות: (ט) ויאמרו אליו איה שרה אשתך. שאלו אודותה לבשרה את אשר נתבשר גם הוא מלפנים כאמור (בראשית י״ז כ״א) ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת: (י) ויאמר. ראש המדברים אמר שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך. עת חיה, היא עת ההווה, אשר תקרא חיה טרם תשוב אל חיק העבר ותהי כמת. וכאשר יֵאָמֵר על עתות ההוות כי חיות הנה, שעורו כן הוא, שוב אשוב אליך במועד הזה בשנה האחרת אשר העת ההיא תחי כחית העת הנוכחית, רצונו כאשר ישוב כדור הארץ אל הנקודה אשר הנהו בעת הזאת, אז יהי בן לשרה אשתך: ושרה שמעת פתח האהל והוא אחריו. הודיע בזה כי לא עשתה שרה כאלה אשר יעמדו אחורי הפתח להטות אזן לשמוע בקול מלחשים כי אם המלאך אחורי הפתח עמד מדי דברו בה ועל כן הגיעו דבריו לאזניה:

(יא) ואברהם ושרה זקנים באים בימים. כבר עברו עליהם ימים רבים מעת החלו להיות זקנים כי בן ששים לזקנה, ואברהם היה בעת ההיא בן מאה ושרה בת תשעים שנה: חדל להיות לשרה ארח כנשים. אורח נדות כנשים עלמות חדל מנה: (יב) ותצחק שרה בקרבה לאמר אחרי בלתי היתה לי עדנה. בלותי, זקנתי. וכן לבלה נאופים (יחזקאל כ״ג מ״ג): ואדני זקן. ולא יוסיף עוד לדעתי: (יג) ויאמר ה׳ אל אברהם. המלאך המתופש בדמות אדם אמר לו. למה זה צחקה שרה לאמר האף אמנם אלד ואני זקנתי. באמרה אחרי בלתי היתה לי עדנה: (טו) ותכחש שרה לאמר לא צחקתי כי יראה. כי יראה פן יוסיף להגיד כי אמרה גם „ואדני זקן״ ולא לכבוד יהיה לה לשמוע מפי איש זר דברים אשר בינה ובין בעלה:

פרשת וירא

יח (א) וירא אליו ה׳ באלני ממרא. ממרא, היא חברון כאמור על פני ממרא היא חברון וגו׳ (בראשית כ״ג י״ט). והעיר הזאת על ההר עמדה כאמור ועתה תנה לי את ההר הזה וגו׳ ויתן את חברון לכלב (יהושע י״ד, י״ב וי״ג). ואלוני ממרא המה עצי השדה אשר קנה אברהם אחר כן לאחוזת קבר, ובשפלה היה שנאמר ויקם שדה עפרון אשר במכפלה (בעמק) אשר לפני ממרא השדה והמערה אשר בו וכל העץ וגו׳ (בראשית כ״ג ט״ז) כאשר נבאר בפרשת חיי שרה. ואת העמק הזה חמד יעקב אבינו לשבתו כאמור וישלחהו מעמק חברון (שם ל״ז י״ד): ועל ענין המראה תמך הרשב״ם ז״ל יתדותיו על מדה אחת מל״ב מדות דרי אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי שכל כלל שאחריו מעשה הוא פרטו של הראשון, ואמר כי הכתובים ההולכים לקראתנו יוכיחו כי המראה הזאת מראות אלהים היא על ידי מלאכיו משרתיו עושה רצונו אשר נקרא שמו עליהם כאמור כי שמי בקרבו (שמות כ״ג כ״א): והעד וירא מלאך ה׳ אליו בלבת אש (שם ג׳ ב׳) וכתוב וירא ה׳ כי סר לראות (שם שם ד׳). ודבריו דברי חן ורצון: והוא ישב פתח האהל כחם היום. ישב בצל האלונים אשר פתח אהלו להנצל מחום היום: (ב) וישא עיניו. נשאם למעלה: וירא והנה שלשה אנשים נצבים עליו. עליו, במקום הגבוה ממקום מושבו: וירא. התבונן עליהם: וירץ לקראתם מפתח האהל וישתחו ארצה: ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך וגו׳. אם אמנם לא ידע אברהם כי מלאכי מרום הם בכל זאת לאנשי מופת ונביאי ה׳ חשבם בגלל חכמתם אשר את פניהם האירה ועל כן חרד עליהם את החרדה הזאת וירץ לקראתם והשתחוה לפניהם ארצה בפישוט ידים ורגלים ואל הזקן שבהם אמר ארוני אתה ואני עבדך, אשר לא עשה כן לבני חת על כל תגמוליהם עליו לאמור אדני נשיא אלהים אתה בתוכנו במבחר קברנו קבר את מתך, כי השתחוה לפניהם רק בהשחת ראש כגדול המשתחוה אל הקטנים ממנו, וכתור אנשי המעלה לא תארם האף כי נשיאי הארץ היו כלם כאשר נבאר במקומו: אל נא תעבר מעל עבדך. אל נא תעבור במסילה אשר כהר שהוא למעלה ממשכן עבדך כי אם רדה אלי, ושם יקח נא מעט מים ורחצו רגליכם. כי רחיצת הרגלים תעורר את תאות האכילה:

ותהלתי לכה אחד מכחות הטבע, כי אני המושל עליהם ובלעדי לא יישבו ולא ירעו. כאמור ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלהים עמדי אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא (דברים ל״ב ל״ט). וכאמור אני ה׳ ואין עוד יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע (ישעיה מ״ה ו׳ ז׳):

(ה) והיה שמך אברהם כי אב המון גוים נתתיך. רְיְהַאם בלשון ערבי כמו המון בעברי:

(טו) ויאמר אלהים אל אברהם שרי אשתך לא תקרא את שמה שרי כי שרה שמה: (טז) וברכתי אתה וגם נתתי ממנה לך בן וברכתיה והיתה לגוים מלכי עמים ממנה יהיו: (יז) ויפל אברהם על פניו ויצחק ויאמר בלבו הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד: (יח) ויאמר אברהם אל האלהים לו ישמעאל יחיה לפניך. אמר יא״ר המבאר רבים וכן שלמים מצאו במאמר הזה ענין לענות בו, מה ראה אברהם אבינו על ככה לשחוק על עצם ההבטחה אשר כבר נשרשה בלבו כאמור לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך — והאמין בה׳ ויחשבה לו צדקה (למעלה ט״ו ד׳ ו׳). ואם היה שחוק של שמחה מדוע מאן באלה ויאמר לו ישמעאל יחיה לפניך, הכי דבר ריק היה לו לשמוע קול מבשר ואומר כי ישוב לימי עלומיו ושרה אהובתו תחדש כנשר נעוריה.

ואנכי אשיב אמרי להם כי בתחלה שמח אברהם על השמועה ויפול על פניו וישחק, אולם כמעט רגע נהפכה שמחתו לתוגה באמרו בלבו היתכן כי יסיר ה׳ את אופני מרכבות הטבע לתת כח ואון לבן מאה שנה להוליד ולבת תשעים שנה ללדת אם לא למען הקים את הבטחתו לתת לי זרע ואנכי כבר הולדתי את ישמעאל ועררי לא אלך ואם כן אפוא יבקש ה׳ המיתו ולתת לי בן אחר תמורתו. ועל כן התפלל בעדו ויאמר לו ישמעאל יחיה לפניך לקבל את ברכתך כי אכחר בו מזולתו:

(יט) ויאמר אלהים אבל שרה אשתך ילדת לך בן וקראת את שמו יצחק. כי ביצחק יקרא לך זרע: (כ) ולישמעאל שמעתיך להחיותו ולהטיב עמו: הנה ברכתי אתו וגו׳. הנה אצלתי גם לו ברכה. וטובים השנים מן האחד:

כן יצאו ברכוש גדול. ויראו שכר טוב בעצלם: (טו) ואתה תבוא אל אבתיך בשלום. ולא תראה ברעתם. ואל יקחך לבך לאמור כי אמהר את קצך למען הסיר עצב מלבך, כי תקבר בשיבה טובה. ועוד חזון למועד: (טז) ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמרי עד הנה. יארכו ימי ענים ומרודים יען כי לא אוכל להשיב את גמול הרעות לאמורי טרם תתמלא סאתו. (כאמור בסאסאה בשלחה תריבנה ישעיה כ״ז ח׳):

(יז) ויהי השמש באה. טעמו למעלה לכך הוא מבואר שבאה כבר ואם היה טעמו למטה באל״ף היה מבואר כשהיא שוקעת ואי אפשר לומר כן שהרי כבר כתיב ויהי השמש לבוא. והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה. נמצא שכבר שקעה. וזה חילוק בכל תיבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות כמו באה, קמה, שבה, כשהטעם למעלה לשון עבר הוא כגון זה, וכגון ורחל באה, קמה אלומתי, הנה שבה יבמתך. וכשהטעם למטה הוא לשון הווה דבר שנעשה עכשיו והולך כמו באה עם הצאן, בערב היא באה ובבקר היא שבה. (לשון רש״י): ועלטה היה. עלטה ענינו עטפה, כמו הנה היא לוטה בשמלה (ש״א כ״א י). וילט פניו באדרתו (מלכים א׳ י״ט י״ג). כי כסתה ענגה את פני רקיע השמים ויהי חשך אפלה. וכל דבר מכוסה סביב סביב נקרא מעולט. והעד לעיניהם על כתף תשא בעלטה תוציא (יחזקאל י״ב ו׳). ששעורו את הכלים אשר תשא על כתף לעיניהם, תעלוט בבגד כדרך הגולים אשר כליהם צרורים בשמלותם. והמדקדקים עשו מן לוט ועלט שני שרשים מיוחדים ואין אתנו יודע מה ראו על ככה: והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה. לאות כי יהיה החסן לנעורת ופעלו לנצוץ ובערו שניהם יחדיו ואין מכבה:

(יח) ביום ההוא כרת ה׳ את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו׳. נתתי, לשון עבר. והמשכילים יבינו איך נתן למו את הארץ טרם נוצרו, כי אין לפניו יתברך לא קדם ולא אחור על היותו למעלה מהזמן ורצונו הוא מעשהו, כאמור בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך נביא לגוים נתתיך (ירמיה א׳ ה׳):

יז (א) ויאמר אליו אני אל שדי. אני כח עליון לכל הכחות ומשפיע הראשון לכל ההשפעות. כי „שדי" ענינו „משפיע", מגזרת „שד" המשפיע החלב ליונק. וזה ענין יזבחו לשדים לא אלוה (דברים ל״ב י״ז), יזבחו למשפיעים רבים, כי זה היה דרכם בימים קדמונים לכנות לכל כח טבעי בשם אלהות ובאמת לא אלוה שדי המה כי ה׳ הוא המשדד את המערכת ומטובו ולא מטובם ינקו וישבעו כל יושבי תבל (מדברי או״הש): התהלך לפני והיה תמים. היה שלם עמי ואל תתן את כבודי לאחר

מותי על ידי משק ביתי היורש אותי שהוא אליעזר מדמשק כי בבוא עתי ישוב אל ארצו ואל מולדתו: (ד) **לא יירשך** זה וגו׳ וגו׳ **והאמין בה׳ ויחשבה לו צדקה.** והקב״ה חשב לאברהם את אמונתו לצדקה, כי לא הביט אחריו על אשר לא הקים עדנה את הבטחתו אשר הבטיחהו באלון מורה לאמור לזרעך אתן את הארץ הזאת: (ח) **במה אדע כי אירשנה.** האף אמנם האמין בה׳ כמדובר. בכל זאת שאל ממנו אות למען חזק את יתדי אמונתו כאמור (ישעיה ז׳ י״א) שאל לך אות מעם ה׳ וגו׳: (ט) **ויאמר אליו קחה לי עגלה משלשת,** לאות על מצרים. כאמור (ירמיה מ״ו כ׳) עגלה יפה־פיה מצרים. **ועז משלשת,** לאות על יון. כאמור והצפיר השעיר מלך יון (דניאל ה׳ כ״א). **ואיל משלש,** נגד מדי ופרס. כאמור האיל אשר ראית בעל הקרנים מלכי מדי ופרס (שם כ׳) **ותר וגוזל** נגד ישראל כאמור (ש״הש ב׳ י״ד) יונתי בחגוי הסלע: (י) **ויתן איש בתרו לקראת רעהו.** נתן את בתרו של האחד נגד בתרו של זולתו להראותו כי יתדבקו המלכים זה בזה כאמור ולקץ שנים יתחברו ובת מלך הנגב תבא אל מלך הצפון לעשות מישרים וגו׳ (דניאל י״א ו): **ואת הצפור לא בתר.** ואת התור והגוזל אשר צפור כנף יקראו לא בתר לאות כי יחדיו יהיו תמים ולא יתפרדו כאמור (במדבר כ״ג ט) הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב: (יא) **וירד העיט על הפגרים.** עיט, הוא מין עוף הדורס ואוכל בשר. והפגרים, המה התור והגוזל, כי לא יקראו פגרים זולתי גופות שלמות ולא בתרים, כמו כפגר מובס (ישעיה י״ד י״ט), וכן פגרים מתים (שם ל״ז ל״ו): **וישב אתם אברם.** וישב אתם, הבריחם. וכן ישב רוחו (תלים קמ״ז י״ח): (יב) **ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם.** תרדמה, היא מין התעלפות המעוררת שנה עמוקה. והעד ויפל ה׳ אלהים תרדמה על האדם ויישן (בראשית ב׳ כ״א), רצונו, כי נפל ברדם תחלה ואחר כן ישן. וכן והוא נרדם ויעף (שופטים ד׳ כ״א), כי סר כחו. וכן וישכב וירדם (יונה א׳ ה׳), נתעלף מרוב פחד. וכן ואני הייתי נרדם על פני (דניאל י׳ ט׳): **והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו,** על דבר העיט אשר ירד על פגרי התור והגוזל אשר הבין כי אות רע הוא לו כמו והעוף אכל אתם מן הסל מעל ראשי (למטה מ׳ י״ז): (יג) **ויאמר לאברם ידע תדע כי גר יהיה זרעך** וגו׳. לא לך הוא האות הזה כי אם לבניך אשר גרים יהיו בארץ לא להם ובפרך יעבדו ארבע מאות שנה טרם יבואו אל המנוחה ואל הנחלה: (יד) **וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי** וגם את הגוי אשר יעבודו אשפוט האף כי לא ירד העיט על בתריו, כי יפריז על המדה וענוש יענש. כאמור וקצף גדול אני קצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והם עזרו לרעה (זכריה א׳ ט״ו): ואחרי

ואת אמונתו נתן לו את המעשר: (כב) **הרמתי ידי אל ה׳ אל עליון קנה שמים וארץ, אם מחוט ועד שרוך נעל.** רש״י ז״ל כתב לאמור הרימתי ידי לשון שבועה, מרים אני את ידי לאל עליון. וכן כי נשבעתי נשבע אני, וכן נתתי כסף השדה קח ממני נותן אני לך כסף השדה וקחהו ממני עכ״ל: אבל לפי עדות הכתוב כי בא אברהם בסוד ה׳ כאמור השב אשת האיש כי נביא הוא (בראשית כ׳ ז׳) יקשה מאד לחשוב שקפץ ונשבע על לא דבר אחרי ידעו כי לא ייטב בעיני ה׳ לישא את שמו לשוא. ומה גם כי כבר נתן למלכי צדק מעשר מכל ואין אדם מעשר דבר שאינו שלו: לכן אחשוב למשפט כי „הרמתי" לשון תרומה היא, כמו כל תרומת הקדשים אשר „ירימו" וגו׳ (במדבר י״ח י״ט). „ידי" חלקי, כמו ותרב משאת בנימן ממשאת כלם חמש „ידות" (למטה מ״ג ל״ד). וכן עשר „ידות" לי במלך (ש״ב י״ט מ״ד). וענינו כבר הרימותי את חלקי תרומה לה׳ אל עליון כי נתתי מעשר מכל למלכי צדק שהוא כהן לאל עליון, (כאמור למעלה י״ד כ׳. וכאמור קדש יהיו לה׳ לכהן. ויקרא כ״ג כ׳). ואחרי אשר הקדשתי את חלקי לה׳ ולא השארתי לי אף חוט או שרוך נעל, בין תבין כי חנני אלהים וגם יש לי רב: **ואם אקח מכל אשר לך.** ואם אקח עתה מתשע הידות אשר לך הנה **ולא תאמר אני העשרתי את אברם** הכי לא תאמר כן? וכמה יודע איפוא כי יד ה׳ עשתה זאת: (כד) **בלעדי,** מה שאינו נוגע אל נפשי, הוא **רק אשר אכלו הנערים** את אשר אכלו עבדי ביום קרב, שהוא שכר עבודתם: **וחלק הנערים אשר הלכו אתי** הלא המה **ענר אשכל וממרא הם יקחו חלקם.** כי בעלי בריתי ולא עבדי הם וכטוב בעיניהם יעשו:

טו (א) **אחר הדברים האלה.** אחר אשר מאן לקחת משלל אויביו **היה דבר וגו׳ אל תירא אברם.** אל תירא מקחת מידו כי לא יאמר כי העשירך, כידעו כי **אנכי מגן לך,** ורק למענך ולא למענהו יצאתי לישע כאמור וברוך אל עליון אשר „מגן צריך בידך" (בראשית י״ד כ׳). ואם כן איפוא **שכרך הרבה מאד,** והלא תבוא בשכרך: (ב) **מה תתן לי.** למה תתן לי את כל אלה **ואנכי הולך ערירי.** ואנכי הולך בודד בלא בנים כערער בערבה אשר לא ישא פרי. **ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר.** דמשק, היא בירת ארם, כאמור וראש ארם דמשק, (ישעיה ז׳ ח׳). ושם נועדו המלכים יחדיו בהיותם קרובים אליה כאמור למעלה (י״ד ט״ו) וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק, ושם היה דבר ה׳ אליו במחזה לאמור אל תירא מקחת מידו, והוא השיבו לאמור לאיזה תכלית אשא את הרכוש מעיר הזאת אם שוב ישוב הנה אחרי

פרשת לך לך

יב (א) לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך וגו׳. אתה הראית לדעת בסוף פרשת נח כי בעיר חרן אשר בארץ ארם נהרים היא עבר הנהר נולד אברהם אבינו ויצא משם עם אביו לגור באור כשדים, ואחר כן שב עמו אל ארצו ואל מולדתו ככל האותות והמופתים אשר שמתי לפניך. ועתה תשכיל כי הדברים ככתבם „מארצך" זו ארם נהרים „וממולדתך" זו חרן „ומבית אביך" הוא בית תרח אביו, כדעת הרמב"ן אשר הלך בעקבות המדש רבה ולא כדעת האומרים כי באור כשדים נצטוה ושם ביתו כי לא זו העיר ולא זה המקום. והעד ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען וגו׳ (יהושע כ"ד ג׳): (ב) ואעשך לגוי גדול. כאמור (שם) וארבה את זרעו: ואברכך. כאמור וה׳ ברך את אברהם בכל (למטה כ"ד א׳): ואגדלה שמך. כמו ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ (ש"ב ז׳ ט׳):

יד (יג) ויבא הפליט. הנמלט מן המלחמה. ויגד לאברם העברי. כבר בארנו בסדר נח אצל ולשם ילד גם הוא אבי כל בני עבר כי למד אברהם אבינו חכמה ודעת מעבר זקנו עוד טרם נפלגה הארץ ושפתו אתו היתה גם אחרי כן, ועל כן נקרא בשם אברהם העברי:

(יח) ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון. מלך שלם, מלך ירושלים, כאמור ויהי בשלם סכו ומעונתו בציון (תהלים ע"ו ג׳). וקבלה היא בידנו כי מלכי צדק הוא שם בן נח והוא כהן לאל עליון כאמור ברוך ה׳ אלהי שם (בראשית ט׳ כ"ו). ועל דבר היותו מושל צדיק אשר מלך על עיר הצדק לכן תארוהו בשם מלכי צדק, ויהי השם הזה לתואר גם להבאים אחריו כמו אבימלך לפלשתים פרעה למצרים. ככתוב ויהי כשמע אדני צדק מלך ירושלם (יהושע י׳ א׳) וכאמור אצל דוד אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק (תהלים ק"י ד׳) שעניננו אתה מלכי צדק כהן לעולם על דברתי (דביר שלי) היא ירושלים דביר מקדשי ובית תפארתי: ועתה נשוב לקדמותנו כי בא הכתוב להשמיענו כי לא אכל אברהם לחם מגואל מכהן אליל ולא שתה את יין נסכו כי אם לחם טהור ויין משומר מכהן לאל עליון בא אל פיו. ובידעו את צדקתו

תרח אבי אברהם ואבי נחור (יהושע כ״ד ב׳) ולא ואבי הרן. ובצאת תרח מעבר הנהר לגור באור כשדים לקח אתו את אברהם בנו, ונחור נשאר בעיר מולדתו אשר נקראה על שמו עיר נחור שהיא עיר חרן בחילף הנו״ן מלפנים לאחור, ועל כן לא יזכר ולא יפקד בין היוצאים מאור כשדים. והעד כי בצוות אברהם את אליעזר ללכת אל ארצו ואל מולדתו לקחת אשה לבנו ליצחק הבין דרכו וילך חרנה ולא לאור כשדים, כאמור (למטה כ״ד י׳) וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור: (לא) ויקח תרח את אברם בנו וגו׳ ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען. „אור״. ענינו אש כמו אשר „אור״ לו בציון ותנור עשן בירושלים (ישעיה ל״א ט׳). „באור״ תבעיר (יחזקאל ה׳ ב׳) וכדומיהן: ונקראה העיר הזאת „אור כשדים״ יען כי עבדו הכשדים לאש ובערו בה אש תמיד לא תכבה. ואברהם אבינו הכיר את בוראו וימאן לעבוד את אלילם וירע הדבר בעיני נמרד מלך הארץ ההיא וישליכהו אל כבשן האש בוער וה׳ הצילו כאמור והוצאתו מאור כשדים (מאש כשדים) ושמת שמו אברהם ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט׳ ז׳ ח׳). ומלת נאמן תורה כי עמד בנסיון. והעד כי העיר ה׳ למוסר את אזן בני ישראל אשר התערבו בגוים וילמדו מעשיהם להתבונן על אברהם ושרה אשר היו בין תועי לבב אלה ובדרכיהם מאנו לכת כאמור הן כלכם „קדחי אש מאזרי זיקות לכו באור אשכם״ הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם (ישעיה סוף פרשה נ׳ וראשית נ״א): ויבאו עד חרן. כי הסבו בלכתם ויעברו דרך ארם נהרים למען ראות את פני נחור עם יוצאי חלציו, טרם יכתתו רגליהם ללכת למרחוק לגור: וישבו שם. כי בבואם שמה ידעו כי נמלטו מיד הציד וינחמו על מחשבותם ללכת הלאה: (לב) ויהיו ימי תרח חמש שנים ומאתים שנה וימת תרח בחרן. וימת תרח, לא מת כי אם ששים שנה אחרי כן כי בעת שהיה אברהם בן חמש ושבעים שנה לא היה תרח כי אם בן חמש וארבעים ומאת שנה. אבל דרך הכתוב הוא לדבר ממיתת האב טרם ישוב לחיי הבן אשר הוליד. והעד כי כבר נזכר מיתת נח ושם בנו, והם חיו עוד בימי אברהם. וכהנה רבות, (מדברי הרמב״ן):

יא (א) ויהי כל הארץ. כל יושבי הארץ. שפה אחת. לשון אחת. ודברים אחדים. ושוים בהגה דבריהם: (ב) ויהי בנסעם מקדם וימצאו בקעה בארץ שנער וישבו שם. מקדם, מהררי קדם. והם הרי אררט אשר ישבו שמה בצאתם מן התבה כאמור ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט (בראשית ח׳ ד׳). וכאמור ויהי מושבם ממשא באכה ספרה הר הקדם (שם י׳ ל׳). וירדו מן ההר ההוא אשר המטיר ה׳ עליו מבול מים וימצאו בקעה וישבו שם לפרוק עול מלכות שמים מעליהם באמרם אלהי הרים ה׳ ולא אלהי עמקים. כאשר מצאנו כתוב „ועבדי מלך ארם אמרו אליו אלהי הרים אלהיהם על כן חזקו ממנו ואולם נלחם אתם במשור אם לא נחזק מהם (מ״א כ׳ כ״ג)״: (ד) ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל. מגדל, אות הוא על גבהות הלב לאמור מי ארון לנו. וראשו בשמים. ועד לשמים נרים שיאו, להראות כי לנו העוז והמשרה. וכן ועל מרא שמיא התרוממת (דניאל ה׳ כ״ג): ונעשה לנו שם. ומזכרת עולם נעשה לנו כי נמלטנו מיד ה׳: פן נפוץ על פני כל הארץ. אולי נפוץ על פני כל הארץ זה בכה וזה בכה ולא תהיה לאל ידנו לעשות גדולות ועל כן נמהר נחישה מעשינו כל עוד נהיה לאגודה אחת:

(ה) וירד ה׳ לראת את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם. אשר בנו, למרות עיני כבודו: ועל דבר הירידה שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך כי לא הוצרך לכך אלא ללמד לדיינים שלא ירשיעו את הנדון עד שיראו ויבינו (במדרש רבי תנחומא): והחכם עיניו בראשו כי לא נאמר וירד ה׳ וירא את העיר וגו׳ כמקרה אשר הקרה לפניו כי אם וירד ה׳ לראות את אשר היה גלוי וידוע לו:

(ו) ויאמר ה׳ הן עם אחד ושפה אחת לכלם. הנה יען כי שפה אחת למו לכן יהיו כלם לעם אחד. וזה החלם לעשות. וזה תחלת מעשיהם להכעיסני. ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות וכמעט קט יבצעו את מעשיהם ויאמרו בלבם כי נצחוני: (ז) הבה נרדה ונבלה שם שפתם. הבה נרדה אל הבקעה להראותם כי גם אלהי עמקים אנכי. וכן יען אמרו ארם אלהי הרים ה׳ ולא אלהי עמקים הוא ונתתי את כל ההמון הגדול הזה בידך וידעתם כי אני ה׳ (מ״א כ׳ כ״ח): וכתוב נרדה ולא ארדה, כי ה׳ צבאות גאות לבש ויחלק לו ברבים. והוא ואין בלתו כאמור ויפץ ה׳ אותם משם וגו׳:

(כח) וימת הרן על פני תרח אביו בארץ מולדתו באור כשדים. בארץ מולדתו. של הרן. כי הוא לבדו נולד באור כשדים אבל אברהם ונחור נולדו בעבר הנהר כאמור בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם

ויגידו לו את אשר עשה לו בנו הקטן של זה אשר ראה את ערותו. כי הוא הוליד את כוש ומצרים פוט וכנען, וכנען הוא הקטן: (כה) ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו. עבד יהיה לעבדי אחיו אשר לא יתנו לו חנינה. וכן עבדים משלו בנו פורק אין מידם (איכה ה׳ ח׳):

(כו) ויאמר ברוך ה׳ אלהי שם. החסד אשר עשה שם עמדי הוא יען הדביק במדותיו של אלהיו להיות קדוש כמוהו, ועל כן יהי שמו מבורך: ויהי כנען עבד למו. עבד לו ולצאצאיו:

(כז) יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם. יְפַתֶּה ה׳ את לבו של יפת למען יאבה לשכון באהלי שם להקשיב לקח מפיו. ומצאנו „פתויה" לטובה לשמוע בקול ה׳ כאמור „פתיתני ה׳ ואפת" (ירמיה כ׳ ז׳) לכן הנה אנכי „מפתיה" והלכתיה המדבר ודברתי על לבה ונתתי לה את כרמיה משם וגו׳ (הושע ב׳ ט״ז וי״ז). ושלב יַפְתְּ ליפת יען כי הוא לשון נופל על לשון. וזה לנו האות כי איש חכם היה ורוח המליצה התנוסס בקרבו:

י (א) ואלה תולדת בני נח שם חם ויפת. יתר שאת ויתר עז לשם ובשלשה הכי נכבד ועל כן נתן לו מקום בראש הקרואים האף אמנם כי יפת הבכור כאמור (למטה פסוק כ״א) אחי יפת הגדול, ובחשבו את יוצאי חלציהם אחרונה יסע למען לא יפריד בינו ובין אברהם: (יט) ויהי גבול הכנעני מצידן באכה גררה עד עזה באכה סדמה ועמרה ואדמה וצבים עד לשע. תאר את גבוליו ולא את גבולי אחיו כוש ומצרים ופוט הגדולים ממנו, ואף לא את גבולי גומר ומגוג ויון ותבל ומשך ותירס בני יפת אחי אביו, כי לא בא כי אם להודיע כי נתקיימה קללת נח אשר קללהו לאמור ארור כנען עבד עבדים יהיה לאחיו ובצדק ובמשפט ירשו בני ישראל אשר ממעי שם יצאו את גבולי ארצו:

(כא) ולשם ילד גם הוא אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול. המקרא הזה מקרא מסורס הוא. ושעורו „ולשם אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול ילד גם הוא". והנה ידוע מן הנאמר אחר כן כי הוליד שם את עילם ואת אשור את ארפכשד ואת לוד ואת ארם, ועבר היה בן שלח בן ארפכשד, ויפסח על כלם, ולא יחס אליו כי אם את בני עבר יען כי היה עבר חכם גדול כנודע בקבלה מפי חז״ל ועשה את דקדוק לשון הקדש הנקראת לשון עבר על שמו, וממעיו יצא אברהם אשר למדו להועיל ולדבר צחות ובגלל שפתו אשר אתו היתה נקרא בשם אברהם העברי כמו שכתב הכוזרי בחלק הראשון סימן צ״ה. והיה סגולה, ומגזעו יצא עם סגולה אשר בו התפאר. והעד כי סופר ומונה את תולדות ארפכשד עד אברהם ולא עשה כן לתולדות עילם ואשור ולוד וארם אחיו, והוא אמת וצדק:

וישן מפני חדש לא הוציא, יען כי דרך הקשת לבוא בעת יחדלו הקולות והברקים, והגשם ילך לאט לאט הלוך וחסור עד כי יזל כטל וכרביבים, ואחרי אשר פחדו בני האדם ויראו מפני מטרות עוז אשר המטיר ה׳ פן יהיו לנחל שוטף, ישמחו לראות את הקשת באמרם לו חפץ ה׳ להמיתנו לא הראנו את זאת אשר בשורה בפיה כי עוד מעט הגשם כליל יחלוף. זה תוכן דבריו, ודברי פי חכם חן:

(יד) והיה בעננו ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן, וזכרתי את בריתי וגו׳. כבר הודעתיך נאמנה כי לא תתראה הקשת לעיני בשר כי אם כאשר תזרח השמש על עב קל על פני המים אשר ממנו יצאו, ולא תתראה החוצה בשבתה בעב הענן אשר יבדיל בינה ובין הרואים בארבות. ועתה בין תבין את אשר לפניך כי כה אמר ה׳, בעת אשר אענין ענן דק מחספס אז עיניכם מישרים תחזינה כי זוכר הברית אנכי: (טז) והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכר ברית עולם וגו׳. ואף גם זאת אם תהיה הקשת בתוך הענן והיא נעלמה מעיניכם אנכי אראנה ואזכור לעולם בריתי:

(יח) ויהיו בני נח היצאים מן התבה שם וחם ויפת וחם הוא אבי כנען. הוא כנען אשר זכור יזכרנו עוד על ספר היחש לבית חם אביו, והקדימהו למען העמידהו על הקללה בגלל התועבה אשר עשה:

(כ) ויחל נח איש האדמה ויטע כרם. הרמב״ן ז״ל החליט כי הראשונים נטעו גפנים אחדים ונח חפץ ביין ולא בעץ ויטע גפנים רבים שורות שורות זה אצל זה והוא הנקרא כרם. מתוך חרכי דבריו נראה כי בעיניו לא יתכן לאמר ויחל כי אם על דבר חדש אשר לא היה לעולמים ועל כן נאלץ לאמר כי עם זמורת הגפן אשר הביא נח אתו אל התבה החל את מעשה הכרם, אבל האמת יורה דרכו כי גם הראשונים נטעו כרמים כי כמוהו כמוהם חפצו ביין ולא בעץ כאמור מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה וגו׳ היקח ממנו עץ לעשות למלאכה וגו׳ (יחזקאל ט״ו ב׳ ג׳). ובכל זאת מתחיל יקרא. ואעידה בו מהחל חרמש בקמה (דברים ט״ז ט׳). ויחל שער ראשו לצמח (שופטים ט״ז כ״ה): (כא) ויתגל בתוך אהלה. ויתגל, ענינו גלוי, ולדעתנו הוא מבנין נפעל, כי נתגלה על ידי אחר ומה שמו כי תדע כנען שמו: (כב) וירא חם אבי כנען את ערות אביו. ראה את הנבלה אשר עשה כנען בנו לאביו ויגד לשני אחיו בחוץ, ספר להם את אשר ראה כי היה כמצחק בעיניו: (כג) ויקח שם ויפת את השמלה וגו׳. בצדקתם יספר הכתוב כי העבירו עיניהם מראות ברע:

(כד) וייקץ נח מיינו וידע את אשר עשה לו בנו הקטן. וכאשר התנער מיינו ראה את השמלה עליו וישאל מה זאת ועל מה זאת,

בשר בנפשו, אסר להם אבר מן החי, כלומר כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר. בנפשו דמו, בעוד נפשו בו. בשר בנפשו. לא תאכלו, הרי אבר מן החי, ואף בנפשו דמו לא תאכלו, הרי דם מן החי (לשון רש״י):

(ה) **ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש**. אפס את דם הנפש מגו האדם אדרוש: **מיד כל חיה אדרשנו**. אם יומת איש על ידי חיה והיא נעלמה מעיניכם, אנכי הרואה דרוש אדרוש את דמו ממנה: **ומיד האדם**. אם אדם יהרגנו. **מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם**. מיד אחיו של הרוצה אדרוש את נפש הנרצח באם יחמול ויכסה: (ו) **שפך דם האדם באדם דמו ישפך**. בידי אדם יומת הרוצח. **כי בצלם אלהים עשה את האדם**. כי בדמיון שלטת אלהים עשה את האדם לרדות בדגת הים ובעוף השמים ובכל הרמש הרומש על הארץ (כאשר באלכי בפרסם בלאסית בענין גלס ולמות) ובידו המשפט אשר לאלהים הוא כאמור אשר ירשיען אלהים (שמות כ״ב ח׳):

(ז) **ואתם פרו ורבו וגו׳**. ואתם, אשר בידכם נתתי את כל היקום והרשיתי אתכם להעביר הרעה מקרבכם פרו ורבו בטח אין מחריד: (יא) **והקמתי את בריתי אתכם ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול וגו׳**. ברית ה׳ שבועה היא, דכתיב כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ (ישעיה נ״ד ט׳):

(יג) **את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ**. מודעת זאת היא לחכמי הטבע כי לא תתראה הקשת בעב הענן, כי אם בענן דק מחוספס הזולף רסיסי מטר קטנים מאד, כי ישאם הרוח אשר רטוב הוא לפני שמש ולא ירדו מטה. וכזרות השמש על המים מתוך חרכי הענן נוגה להם ויראה להם, והוא מראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם והוא טבעי. והעד כי יתראה כמראה הזה גם בספל מים אשר תזרח עליו השמש ואין כל חדש. ועל כן השתוממו רבים על האות הזה כי לא ידעו מה הוא לנו. והמשכילים יזהירו כספר הזוהר אשר דבריו בנחת נשמעים „את קשתי נתתי בענן״ „נתתי מקדמת דנה״. והרמב״ן ז״ל הואיל באר כי לא נאמר את קשתי אני נותן כי אם נתתי, להורות כי הקשת הזאת נטבעה בטבע מראשית הבריאה ורק מן הוא והלאה אשר דבר ה׳ עם נח הקימה לאות ברית שלום בינו ובין האדם. והיא כמו עד הגל הזה ועדה המצבה (בראשית ל״א נ״ב). וכן את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה (שם כ״א ל׳). וכל הנעשה בין שנים להזכירם דבר נדור ביניהם אות יקרא. ואין הבדל אם היתה ראשיתו בעת דברו בו או משכבר הימים, כי לא פג טעמו. עד כה תוכן דבריו דברי חן ורצון: הרלב״ג ז״ל אמר כי דבר בעתו מה טוב ובגלל כן בחר ה׳ באות הזה

והמה נמלטו ארץ אררט (מ״ב י״ט ל״ו, וישעיה ל״ז ל״ח). ממלכות אררט מני ואשכנז (ירמיה נ״א כ״ז), כולם מתורגמין קרדן ואף שנדפס קרדו נראה שט״ס הוא. ולפי שהתיבה נעשתה במדינה ההיא או סמך לה כמ״ש ותנח התבה בחדש השביעי וגו׳ על הרי אררט (בראשית ח׳ ד׳), צוה לעשותה מהארז המובחר הגדל שם (נת״הש):

קנים תעשה את התבה. את בנין התבה תעשה חדרים קטנים סביב כותליה כמעשה אשר יֵעָשֶׂה עוד היום בספינות גדולות אשר ימצאו עוברי ארחות ימים מנוח איש איש בתוך קנו מאפס מקום לדור בתוך עליות מרוחים: וכפרת. וכסית, מלשון כפורת, וכן תרגם אונקלוס „ותחפי״: (יז) ואני הנני מביא את המבול מים על הארץ לשחת כל בשר וגו׳. במדה שממדו לי אמדוד להם, הם קנאוני בהשחתת הזרע שהוא דבר לח ואני אקניאם במבול מים אשר אביא עליהם לשחתם ולהכחידם מעל פני האדמה:

ח (כא) לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם כי יצר לב האדם רע מנעריו. רבים חשבו את „כי יצר לב האדם רע מנעריו״ לנתינת טעם, ופרשו יען כי משחתו בו מנעוריו בגלל כן לא אוסיף עוד לקלל את האדמה בעבורו. והוא היפך האמת כי כתוב הדר הוא וירא ה׳ כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום וינחם ה׳ כי עשה את האדם בארץ (למעלה ו׳ ה׳ ו׳) ואין קטיגור נעשה סניגור. לכן כה פרשהו, לא אוסיף עוד לעשות כאשר עשיתי לקלל את האדמה בעבור האדם אשר יצרו רע הוא מנעוריו כי מה לו ולה, ואם אולת אדם תסלף דרכו הוא ישא והוא יסבול והאדמה נקה תנקה: ולא אסף עוד להכות כל חי כאשר עשיתי. ולא אוסיף עוד לכלות את כל היקום גם יחד, כי אם אכלה את אלה אשר השחיתו את דרכם והנשארים ישמעו וייראו, והפיכת סדום ועמורה תוכיח כאשר נבאר במקומו:

ט (א) ויברך אלהים את נח ואת בניו ויאמר להם פרו ורבו וגו׳. ברכם לחדש פני האדמה אחרי אשר נשארו מעט מהרבה:

(ב) ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וגו׳. יתכן כי בעת אספם נח אליו אל התבה קטנים היו ולא יכלו להרע לו כנודע לכל משכיל על דבר אמת כי צר היה המקום מהכיל המון בהמות וחיות גדולות, ולולי זאת מדוע לא הבטיחם על ככה בעת הלכו לשכת אתם גם יחד:

(ג) כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה. שלא הרשיתי לאדם הראשון בשר אלא ירק עשב, ולכם כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון נתתי לכם את כל: (ד) אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו.

פרשת נח

(ט) נח איש צדיק תמים היה בדרתיו. בדרותיו, בזרעו. כי הוליד והקים דורות אחריו האף אמנם הקשיב קשב רב קשב כי משחית ה׳ את הארץ: את האלהים התהלך נח. ביראת ה׳ הלך ואמר אני אעשה את אשר נטל עלי לפרות ולרבות וה׳ הטוב בעיניו יעשה: (י) ויולד נח שלשה בנים את שם את חם ואת יפת. והם העידו על צדקתו ואמונתו:

(יא) ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס. אבל יושבי הארץ השחיתו התעיבו עליליה למען לא ילדו לבהלה ומלאו את הארץ חמס אשר קם למטה רשע: (יב) וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. כל בשר, כל האדם. כמו יבוא כל בשר להשתחות לפני (ישעיה ס״ו כ״ג) וכן אשפוך את רוחי על כל בשר (יואל ג׳ א׳), שהוא רק מין האנושי. והעד לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם (למטה ח׳ כ״א). את דרכו, דרך גבר בעלמה. על הארץ, כי השחיתו ארצה למנוע הריון מנשותיהם. וכן וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע והיה אם בא אל אשת אחיו ושחת ארצה. (וכן דעת בעל ספר הזוהר):

(יג) קץ כל בשר בא לפני. במחשבה עלה לפני לעשות קץ לכל בשר כי מלאה הארץ חמס מפניהם כי חמסו את חוק הטבע וטמאו את הארץ בדרכיהם: והנני משחיתם את הארץ. ולכן אשחיתם עם הארץ גם יחד:

(יד) עשה לך תבת עצי גפר. גפר הוא עץ קל על פני המים ואין לו ריע במקרא ואמר בו התרגום קרדום ואמרו רבותינו ארבעה מיני ארזים הם. ארז, קרדום, עץ שמן, וברוש. ויש נוסחאות אעין דקרדום. ויב״ע תרגם קיסין קדרונין וכן בתרגום ירושלמי קיסין קדרונין. ובבראשית רבה רבי נתן אומר עצי גופר אעין דקדרונא, ובילמדנו ויורהו ה׳ עץ (שמות ט״ו כ״ה). ר׳ יהושע בן קרחה אומר קדרונין, והוא שם כולל לדבר העשוי מעץ גופר שהוא עץ שטים. ול״נ שמין הארז הגדל בארץ אררט נקרא כן, שתרגום אררט קדר, וכן מצאנו עוד שלש פעמים אררט בפסוק

ואחר כל אלה הלא כתוב מפורש למטה כי שפך ה׳ את חמתו על האדם בגלל חטאתו ולא בגלל חטאת המלאכים כי מה לנו ולהם. ההם יחטאו ויאשמו ואנחנו את עונותיהם נסבול חלילה:

(ה) וירא ה׳ כי רבה רעת האדם בארץ. ראה כי רבה רעתו בגלל הארציות אשר בו: וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום. וגם הרחניות אשר בלבו נשחתה ולא יחשוב כי אם להרע:

(ו) וינחם ה׳ כי עשה את האדם בארץ. אמר יא״ר המבאר רבים ישאלו איך יתכן לתאר הנחמה אל הש״ית אם גם בלעם הקוסם ענה בו לאמור „לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם (במדבר כ״ג י״ט)״. ואני טרם אענה חלקי אעורר בזה כי יש שני מיני נחמות המין האחד הוא הבא מפאת הנותן אשר מסבות יתהפך לבלתי הקים את דבריו, וזה לא יתכן אצל הקב״ה כי הוא כל יכול. והמין השני הוא הבא מפאת המקבל אשר היה תמים בדרכיו ביום שמעו ואחר כן שחת את דרכו ויהפוך את לב מטיבו ואיש חסדו לבלתי הקים את נדרו, המין הזה יתכן גם בו יתברך, כאמור ונחמתי על הטובה (ירמיה י״ח י׳). ואילו חטאו בני ישראל בעת אשר בקש בלעם הרשע לקללם והיה הקב״ה מתנחם על הטובה הלא אז חפץ הקוסם הצליח בידו, אבל יען כי עמדו בצדקתם ואמונתם לכן הופרה עצתו ונתקלקלה מחשבתו כאשר מלא אחריו לאמור (שם) „ההוא אמר ולא יעשה ודבר ולא יקימנה (שעניננו הכי יש שנוי רצון בו יתברך) הנה ברך לקחתי וברך ולא אשיבנה (יען מה יען כי) לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל (ואין הקב״ה מתנחם על ברכתו, ובגלל כן) ה׳ אלהיו עמו ותרועת מלך בו״. אולם בענין אשר לפנינו באה הנחמה מפאת האדם אשר השחית את דרכו ולא היה שוה לקבל את הטובה אשר עתדה לו ולכן וינחם ה׳ על אשר הגדיל לעשות עמו להיות סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה: ויתעצב אל לבו. נעצב כאב הנעצב בהכותו את בנו אשר ילך עמו בקרי:

(ז) ויאמר ה׳ אמחה את האדם וגו׳. ויאמר, אמר על ידי שליח: (ח) ונח מצא חן וגו׳. הוא מצא חן בעיני ה׳ לשלחהו להגיד לבני אדם חטאתם אולי ישיבו עדיו. וכן ואתה אמרת ידעתיך בשם וגם מצאת חן בעיני (שמות ל״ג י״ב):

(ד) הנפלים היו בארץ בימים ההם. על ענין הנפלים חלק לב המבארים זה אומר בכה וזה אומר בכה. וחלקי תאמר נפשי כי למען הבזות את אלה אשר גאות לבשו ויאמרו כי בני אלהים המה ולא יראו מות, כאמור (תלים פ״ב ו׳ ז׳), אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, אכן כאדם תמותון וגו׳, קראו מתנגדיהם למו בשם „נפילים״ שהוא תואר למתים כנפלם מרחם אמם, כמו „נפל אשת״ בל חזו שמש (שם נ״ח ט׳) „או כנפל טמון״ לא אהיה (איוב ג׳ ט״ז), ואחרי כן הוסיפו עליהם שמות ואלו הם „רפאים, ענקים, אמים, זמזומים״. כאמור „רפאים״ יחשבו אף הם „כענקים״ והמואבים יקראו להם „אמים״ (דברים ב׳ י״א) והעמונים יקראו להם „זמזמים״ (שם שם כ׳):

„רפאים״ שם תואר הוא לישני עפר כמו עורר לך „רפאים״ (ישעיה י״ד ט׳) אם „רפאים״ יקומו (תהלים פ״ח י״א) וכדומיהם:

„ענקים״ על שם איש אחד אשר נקרא ענק על דבר צווארו הארוך אשר היה כתפתה ערוך לבלוע את כל היקום ותמיד אמר הב הב:

„אמים״ פוחדים מהמות. וכן „ואימות״ מות נפלו עלי (שם נ״ה ה׳). יהלוך עליו „אימים״ (איוב כ׳ כ״ה), ואילו היה ענינו מטילים אימה על זולתם היו נקראים מאימים בפיעל כמו מאימים על העדים (סנהדרין כ״ט ע״א):

„זמזמים״ מלה מורכבת היא מן „זום זומים״, ושעורו זוממי זמה הם כי נאפו את הנשים כאמור:

ועתה נתנה ראש ונשובה כי אנשי מדות גבורי כח אשר נתכנו בשם נפילים על אשר נפלו ממדרגתם וחדלו להאריך ימים הם היו בארץ בעת ההיא טרם נתמעטו ימיהם: וגם אחרי כן. וגם אחרי אשר החל לקצץ בהם. אשר יבאו בני האלהים אל בנות האדם וילדו להם. יען כי לא חדלו הגבורים אשר באו אחריהם להתכנות בשם בני אלהים וכמוהם באו גם הם אל הנשיאות לעם הארץ ותלדנה להם ולא לבעליהן ויהיו גדולים וחזקים כמוהם, כאמור ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפלים (במדבר י״ג ל״ג): המה הגברים אשר מעולם אנשי השם. פה יבאר הכתוב כי בני האלהים הנקראים נפלים המה אנשים גבורים אשר עישו בנפשם שקר והתפארו לאמור כי לעולם יחיו, ולא מלאכי מרום אשר נפלו משמים ארץ, כי אינם בעלי גופים ואם יפלו לא יקחו להם נשים ולא יולידו. ואם תאמר שברא ה׳ להם גופים למען ענותם לנסותם הישמרו מצוותיו אם לא, יהיה חידוש נוסף על מעשה ששת הימים ועל בריאת אדם הראשון אשר הרבה לדבר אודותיו, וזה לא יתכן. ואם תאמר כי אסף את רוחם אל בטן אשה מכנות האדם להלבישם גופות וישבו שמה אסורים בחבלי עוני כל ימי עצבונה והרונה תכניע היקר לזולל ומצאך עון:

הגבלה אשר עשה לזנות את אשתי. וילד לחברתי ואת תובל הנולד מנבלת קין הרגתי. יען כי כחבורה וכקוץ מכאוב היה לי לראות זר מסתפח בנחלתי: (כד) כי שבעתים יקם קין ולמך שבעים ושבעה. ואם ההורג את קין הרוצח שבעתים יקם על אחת כמה וכמה כי למך אשר במשפט הרגו לא יקרהו עון בדבר הזה ואשר ישלח את ידו בו לרעה יתנקם כהנה וכהנה. ותפס שבעים ושבעה יען כי הוא לשון נופל על לשון:

(כה) וידע אדם עוד את אשתו. ידעה עוד פעם אחת נוספת על אשר ידעה מלפנים: (כו) ולשת גם הוא ילד בן ויקרא את שמו אנוש. אנוש, הוא אחד מארבעה שמות אשר בו יתכנה המין, אדם, איש, אנוש, גבר. ויהי השם הזה לו לאות כי ממנו יסתעפו התולדות: אז הוחל לקרא בשם ה׳. הוחל, מבנין הפעל וענינו בעת ההיא היתה ההתחלה לבני האדם להתפלל אל ה׳ וכן הנה אמרתי אלי יצא יצוא ועמד „וקרא בשם ה׳ אלהיו וגו׳״ (מ״ב ה׳ י״ב):

ה (א) זה ספר תולדת אדם. אחר אשר שפך קין את דמי הבל אחיו וילך ערירי, וקין גם הוא נהרג בידי למך, ובניו עם יתר בני האדם נמחו במי המבול וכלא היו נחשבו, החל נותן התורה את ספר תולדות האדם משת אשר מלא את מקום הבל והשאיר אחריו את נח וצאצאיו ברכה בארץ. וכן היא (בדה״א א׳) „אדם שת אנוש״: ביום ברא וגו׳ בדמות אלהים עשה אתו. כבר בארנו למעלה אצל צלם ודמות כי נדמה היצור ליוצרו רק בתכונת ממשלתו בארץ ולא התדמות צורה לצורה חלילה, כי לא ראיתם כל תמונה כתיב:

ו (א) ויהי כי החל האדם לרב על פני האדמה ובנות ילדו להם, ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טבת הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו. בני האלהים, כמו בני אלים (תהלים כ״ט א׳) וענינו בעלי זרוע גבורי כח אשר בגלל חוזק בנין גופם האריכו ימים רבים על האדמה ויאמרו כי בני אלהים המה ולא יראו מות. בנות האדם, בנות חלושי כח אשר ימי שנותיהם כימי שנותינו עלי ארץ היו. ואלה הגבורים אשר יתר שאת ויתר עוז להם גרסה נפשם לתאות בנות האדם טובות המראה ויקחו אתהן בחזקה מתחת יד בעליהן באמרם כי בני אלהים המה ולהם משפט הבכורה: (ג) ויאמר ה׳ לא ידון רוחי באדם לעלם בשגם הוא בשר. ידון, ענינו הוכחה. ושעורו, הכי לא יוכיח רוחי באדם המעלה הזה אשר בשם אלהות יתכנה, שגם הוא בשר ככל האנשים אשר כנילו ופקודת כל האדם יפקד עליו. והיו ימיו מאה ועשרים שנה. לכן אגביל את ימי חייו על מאה ועשרים שנה ועד פה יבוא ולא יוסיף למען יֵדַע כי אדם הוא ולא אל:

התנודד עליה.: **קדמת עדן**. ממזרח הלבנון. כאשר בארנו למעלה: (יז) **וידע
קין את אשתו**. רבים המה השואלים ודורשים אנה מצא קין אשה לארשה
לו באמונה, ואיך אמר כי יהרגנו כל מוצאו אם הוא לבדו נשאר לאביו
ולאמו אשר לא רצו לכבות את גחלתם. והתשובה נכונה היא כי לא באה
התורה להגיד לנו כי אם את התולדות אשר הסתעפו לתכלית המספור
ובלעדם הולידו אדם וחוה בנים ובנות כברכת ה׳ עליהם לפרות ולרבות,
ורק יען לא מצאה התורה חפץ במו לדבר אודותם לכן לא יזכרו ולא
יפקדו. והעד כי לא הביאו קין והבל את מנחתם כי אם מקץ ימים כאמור
למעלה, ולמי עמלו וחסרו את נפשם מטובה זה לרעות את צאנו וזה לעבוד
את אדמתו אם המה לבדם היו ואין איש אתם זולתי אביהם ואמם: **ותהר
ותלד את הנוך ויהי בנה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך**.
גם הפעם ילוה המשכיל על דבר אמת לדעתי כי בעת ההיא מלאו ילדי
האדם פני תבל ערים, ולולי זאת למה זה בנה עיר אם יושבים בה אין:
(יט) **ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית
צלה**. נקב אתהן בשמות למען הבזותן, כאשר נבאר: (כ) **ותלד עדה
את יבל הוא היה אבי ישב אהל ומקנה**. ראש וראשון היה לנוטעי
אוהלים בין עדרי צאנם ובקרם: (כא) **ושם אחיו יובל הוא היה אבי
כל תפש כנור ועוגב**. ראשון היה להמנצחים בנגינות עלי כנור ועוגב:
(כב) **וצלה גם הוא ילדה את תובל קין לטש כל חרש נחשת
וברזל**. מדברי למך האמורים למטה, עין בעין נראה כי היה תובל קין
בוסר גומל בעת נהרג על ידו, ואם כן איפוא איך יתכן כי בילדותו ידע
ללטוש נחשת וברזל. לכן אחוה דעי כי לא הוא כי אם מולידו לוטש
היה, ומי היה מולידו? קין, כי בהיותו נע ונד בארץ, אמן את ידיו ללטוש
למען הביא טרף לנפשו, ובבואו לעשות את מלאכתו בבית למך אשר
חרש ברזל ונחשת היה פתה את צלה אשתו והולידו ממנה. — ונקרא
בשם תובל קין להורות כי תֶבֶל עשה קין מולידו. והוא כמו את תובל לקין,
כי הלמ״ד מתובל מושך את עצמו ואחר עמו. וכמשפט הזה אף בלא למ״ד
הפונה לכל רוח כמו ושני אנשים שרי גדודים היו בן שאול (ש״ב ד׳.ב׳)
שהוראתו לבן שאול. והעד כי לא נתיחסו בני עדה וצלה ללמך כדרך
הכתוב בכל מקום ליחס את הבנים אל בית אבותם כי אם על שמות
אמותם נקראו, יען כי לא לו היה הזרע. וכאשר נודע ללמך כי טמא קין
את אשתו וזה פרי חטאתו חרה אפו על המוליד ועל הנולד ויהרוג את
שניהם: (כג) **ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי נשי
למך האזנה אמרתי**. כי באתי להרוץ בנקיון כפי לפניכן: **כי איש
הרגתי לפצעי**. את קין האיש אותו הרגתי על דבר אשר פצעני עם

אבל מנחתו היתה מראשית הגז והחלב: וישע ה׳ אל הבל. האיר את
פניו אליו ואל מנחתו כי שלח אש מן השמים לאכלה: (ה) ואל קין
ואל מנחתו לא שעה. הסתיר פניו ממנו ולא קבל את מנחתו: ויחר
לקין מאד וגו׳. חרה אפו על הבל אחיו באמרו כי למען הרעימו הביא
מנחה טובה ממנו: (ו) ויאמר ה׳ אל קין למה חרה לך ולמה
נפלו פניך. מדוע יחרה אפך על הבל אחיך ומדוע תלך סר וזעף:
(ז) הלוא אם תיטיב שאת ואם לא תיטיב לפתח חטאת רביץ
ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו. המקרא הזה מקרא מסורס הוא,
וסדורו. „הלא אם תיטיב שאת, ואליך תשוקתו ואתה תמשל בו.
ואם לא תיטיב לפתח חטאת רביץ". וענינו הוא „הלא אם תיטיב"
את פניך „שאת". יתר שאת ויתר עוז לך, כי בכור אתה כאמור ראובן
בכורי אתה כחי וראשית אוני יתר שאת ויתר עז וגו׳ (למטה מ"ט ג׳).
„ואליך תשוקתו" ותשוקת הבל אחיך לך תהי „ואתה תמשל בו"
ואתה תהיה לו לאדון ולמושל כמשפט הבכורה. „ואם לא תיטיב" את
פניך אליו „לפתח חטאת רביץ" הלא אז ירביץ הבל אחיך לפתח חטאך
ומאן ימאן לקום מפניך: (ח) ויאמר קין אל הבל אחיו. ויאמר, אמר
בלבו על הבל אחיו להרגו. כמו הלהרגני אתה אמר וגו׳ (שמות ב׳ י"ד):
ומצאנו אל במקום על גם במאמר הכא. וכן ויאמר אברהם אל שרה אשתו
אחתי היא (בראשית כ׳ ב׳). וכן אל הלקח ארון האלהים ואל חמיה ואישה
(ש"א ד׳ כ"א): ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו
ויהרגהו. ובהיותם לבדם בשדה אז בצע את אמרתו ויקם עליו ויהרגהו:
(י) קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה. דמי, לשון רבים, דמו
ודמי זרעו: (יא) ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את
פיה וגו׳. האדמה אשר בלעה את הדמים אשר שפכת ידה תהי בך לרעה,
כאמור (דברים י"ז ז׳) יד העדים תהיה בו ראשונה וגו׳: (יב) כי תעבד
את האדמה לא תסף תת כחה לך. תזרע ולא תקצור, כי נע ונד
תהיה בארץ וטרם תוציא האדמה את צמחה תתנודד אל מקום אחר
ויאכלו אחרים את יגיעך: (יג) גדול עוני מנשוא. משא עוני יכבד ממני
ולא אוכל שאתו. וכן כי עונותי עברו ראשי כמשא כבד יכבדו ממני
(תהלים ל"ח ה׳): והיה כל מצאי יהרגני. ומי יתן והיה, כי יהרגני
כל מוצאי: (טו) ויאמר לו ה׳ לכן כל הרג קין שבעתים יקם.
לכן, יען כי תבחר מות מחיים על כן דבר יצא מפי כי כל ההורג את קין
יתנקם שבע פעמים ככה: (טז) ויצא קין מלפני ה׳. יצא ממחיצתו
וכן צא ועשה כן (מלכים א׳ כ"ב כ"ב) שדרשו חז"ל צא ממחיצתי. שכן
כתיב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני: וישב בארץ נוד, בארץ אשר

מאכלי בהמה תאכל. וכן (דניאל ד׳ כ״ב) ועשבא כתורין לך יטעמון וגו׳:
(יט) בזיעת אפיך תאכל לחם. עד הֵנָה אכלת כנפשך שבעך מאשר הכינותי לך בגן עדני, ומהיום והלאה תזיע מרוב עבודה בשדה להוציא לחם מן הארץ. עד שובך אל האדמה כי ממנה לקחת, הודיעו מאין בא ואנה ילך: כי עפר אתה ואל עפר תשוב, הודיעו כי לא לבד כי ישוב למקורו ואל שאול ירד, כי אם יתפרדו חלקיו וישוב להיות אבק ועפר כאשר היה בטרם נוצר:
(כ) ויקרא האדם שם אשתו חוה, חוה, מדברת. כמו אחוה דעי וגו׳ (איוב ל״ב י׳), וכן יחוה דעת (תהלים י״ט נ׳): כי הוא היתה אם כל חי. כי היא עלתה במעלות הדבור על כל חי אחר אשר נתקלל הנחש ונאלם. וכל אשר לו הכשר דעת ויתרון חכמה לנהג את זולתו, אם זכר הוא אב יקרא, כמו אב המון גוים (למטה י״ז ה׳), לאב לפרעה (למטה מ״ה ח׳), לאב ולכהן (שופטים י״ז י׳). ואם נקבה היא אֵם תקרא כמו עד שקמתי דבורה עד שקמתי אֵם בישראל (שם ה׳ ז׳):
(כב) הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע. רבים חשבו כי כאחד ממנו הוראתו כאחד מאתנו שהוא הקב״ה עם מלאכיו משרתיו, ואנכי לא כן עמדי כי ירחק ממני לחשוב שיעמוד המלך עם עבדיו במדרגה אחת. והנכון בעיני הוא כי יסוב אל האדם, ושעורו כן הוא, הן האדם היה כאחד המיוחד אשר ממנו יצא זה משה אשר ידע טוב ורע, כאמרו (דברים ל׳ ט״ו) ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת „הטוב" ואת המות ואת „הרע". ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם, ויהיה חוטא נשכר: (כג) וישלחהו וגו׳ מגן עדן לעבד את האדמה אשר לקח משם. וישלחהו, צוה עליו לצאת ולעשות את מעשהו בארץ אשר נלקח משם ולא הודיעו כי לא ישוב אל נוהו, אבל הוא הבין את אשר נגזר עליו וימאן לצאת:
(כד) ויגרש את האדם. ועל כן גרשהו משם ביד חזקה: וישכן מקדם לגן עדן את הכרבים וגו׳ לשמר את דרך עץ החיים. על מהות הכרובים נחלקו המפרשים ואנכי לא אפונה כי מיני בריות נשמיות הם אשר סככו בכנפיהם על עץ החיים אשר סגולתו להאיר עיני השכים ללכת בדרך התורה דכתיב בה „עץ חיים" היא למחזיקים בה, כאשר מלפנים אותה גליתי. וזה סוד הכרובים אשר סככו בכנפיהם על ארון העדות והתורה בקדש הקדשים, והמשכיל יבין:
ד (ג) ויהי מקץ ימים. אחר חליפות זמנים. ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה׳. מפרי האדמה, מן הבא בידו: (ד) והבל הביא גם הוא מבכרות צאנו ומחלביהן. והבל גם הוא הביא מנחה לה׳

ה׳ ברוח בא אליהם למען הבהילם כאמור (מ״א י״ט י״א). והנה ה׳ עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה׳:

(ט) ויקרא ה׳ אלהים אל האדם ויאמר לו איכה. איכה אן אתה. עשה את עצמו כאינו יודע מקומו איה למען ישמע מה ישיב על שאלתו: (י) ויאמר את קולך שמעתי בגן. את קולך פרעש שמעתי בגן ואירא כי עירם אנכי ואחבא. ואירא פן יחרה אפך כי על אשר אעמוד עירום ועל כן נחבאתי: (יא) ויאמר מי הגיד לך כי עירם אתה המן העץ אשר צויתיך לבלתי אכל ממנו אכלת. הכי עברת על המצוה אשר צויתיך: (יב) ויאמר האדם האשה אשר נתתה עמדי הוא נתנה לי מן העץ ואכל. לא עברתי על מצותיך ולא שכחתי כי לא אכלתי ממנו במחובר כי אם בתלוש מיד האשה אשר נתתה לי לעזר ולהועיל ואומר בלבי כי אין רע: (יג) ויאמר וגו׳ לאשה מה זאת עשית הזאת עזרתך לו? ותאמר האשה הנחש השיאני ואכל. אני בתומי הלכתי בעצתו כי פתני ואפת. וכן (עובדיה א׳ ג׳) זדון לבך השיאך: (יד) ויאמר ה׳ אלהים אל הנחש כי עשית זאת. יען כי במרד ובמעל עשית זאת לכן ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. גם הבהמות והחיות נארו בגלל האדם כאמור ארור פרי בטנך ופרי אדמתך שגר אלפיך וגו׳ (דברים כ״ח ט״ז) אבל קללת הנחש עלתה על כלנה כי הוא את חטאו ולא את חטא זולתו נשא על שכמו: על גחנך תלך ועל ידי כן ועפר תאכל כל ימי חייך. כי תדוק בגחונך את העפר אשר תחתיך והיה לאבק פורח אשר יבוא אל פיך: (טו) ואיבה אשית בינך ובין האשה וגו׳ שנאת עולם אשית ביניכם: הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב. הראב״ע כתב וז״ל הוא ישופך ראש, זרעה יככה בראש וכן אשר בשערה ישופני, הלא תראה מהכתוב אחריו ויחסר הב״ת כמו ב״ית הנמצא בית ה׳: „עקב״. הוא הרגל ואם הראש ראשון זה אחרון וכן ואת עקבי מים עכ״ל: (טז) אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך והרנך. הרבה ארבה יותר משיעור הראוי: עצבונך, דם הנדות להיות דוה, והרונך, שיארכו ימי הרונך: בעצב תלדי בנים. כי יהיו עליך למשא לגדלם ולחנכם ואל אישך תשוקתך תתאוי להתבעל ולא תוכלי לעצור ברוחך האף כי תדעי את אשר תשאי ותסבלי. והוא ימשל בך והוא יהיה לך לאדון ולמושל להטותך אל אשר יחפוץ: (יז) ארורה האדמה בעבורך. בעבורך, אשר מהאדמה נוצרת תהי האדמה ארורה: בעצבון תאכלנה כל ימי חייך. בעצבון בדאגה תאכל את תבואתה: וקוץ ודרדר תצמיח לך. ואת אשר תזרע לא תקצור ואכלת את עשב השדה. עשבים קשים

אף כי, מכל שכן כי אסר עליכם את שארי העצים אשר גרועים הם ממנו, וכן הן בעודני חי עמכם היום ממרים היתם וגו׳ „ואף כי" אחרי מותי (דברים ל״א כ״ז) מכל שכן כי תהיו ממרים אחרי מותי: (ב) **ותאמר האשה מכל עץ הגן אכל נאכל.** כי אין בהם כל דבר רע: (ג) **ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו.** כי מות בקרבו ובנפשכם הוא: **ולא תגעו בו.** וליתר שאת אל תגעו בו **פן תמותון.** אולי תמותון על ידי שמנו הרע אשר ידבק בידכם כדעת ר׳ נחמיה (ברכות מ׳ ע״א) עץ שאכל אדם הראשון תאנה היה שנאמר ויתפרו עלה תאנה ויעשו להם חגורות: (ד) **ויאמר הנחש אל האשה לא מות תמתון.** כי אין בו מות ומשכלת. והפוך הוא **כי יודע אלהים כי ביום אכלכם ממנו ונפקחו עיניכם והייתם כאלהים יודעי טוב ורע.** כי גם הוא אכל מן העץ הזה ויחכם ומיראתו פן תהיו כמוהו הביא מורך בלבבכם כי מות בקרבו: (ו) **ותרא האשה כי טוב העץ למאכל.** ראתה כי אין בו דבר רע אשר ישחית את הגוף **וכי תאוה הוא לעינים.** ובגלל יפיו וטובו הוא לעינים תאוה: **ונחמד העץ להשכיל.** ולא לבד כי לא ירע ולא ישחית כי אם ייטיב להאיר את עיני השכל. **ותקח מפריו ותאכל.** אכלה למען תשכיל: **ותתן גם לאישה עמה.** נתנה גם לאישה אשר היה עמה במחיצתה ושמע את הדברים אשר נדברו בינה ובין הנחש **ויאכל,** אכל בנפש חפצה, כי עשה בנפשו שקר כי יוכל לרחוץ בנקיון כפיו לפני ה׳ כי לא קטף בעצמו את הפרי מן העץ כי אם האשה קטפה אותו ותתנהו לו. כאשר פיו ענה בו לאמר האשה אשר נתתה עמדי היא נתנה לי מן העץ ואכל: ואל תתפלא על אשר ידע הנחש את סגולת העץ הזה יותר מן האיש והאשה אשר היו מובחרי הברואים כלם כי לא מחכמה יתירה אשר בו השכיל לבוא בסוד ה׳ כי אם חוש ריחו אשר הטביע בו יוצר כל לדעת כי אין בו מות ומשכלת הוא שעמד לו להבין את סגולתו הכמוסה בשמו הוא שם „עץ הדעת טוב ורע". כאשר עינינו הרואות כי יריחו חיתו ארץ הרבה יותר מבני אדם והנחש מובחר החיות והבהמות היה ועל כן עלה חוש ריחו על כלנה. והעד כי גם אחר אשר רבצה בו האלה ונתהפך כחומר חותם עוד נשאר בו כח ידוע למעוננים ולמכשפים אשר עשו בו את האותות כאמור „נחשתי" ויברכני ה׳ בגללך (בראשית ל׳ כ״ז) וכן ולא הלך כפעם בפעם לקראת „נחשים" (במדבר כ״ד א׳) וכרומיהן:

(ז) **ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירמם הם.** ותפקחנה עיני שכלם להבין כי העריִמות תעורר תאוה גשמיות ולחרפה תחשב: (ח) **וישמעו את קול ה׳ אלהים מתהלך בגן לרוח היום.**

האדמה כל חית השדה וגו׳ ויבא אל האדם לראות מה יקרא לו. ויצר, שרשו „צור״ וענינו אסיפה. כי קבץ את כל הברואים אשר על פני האדמה והביאם אל האדם לראות איך ישכיל לקרוא לכל אחד מהם בשם היאות לו על פי תכינתו ומזגו: וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה. ואת זה אשר „נפש חיה״ שענינו „רוח ממללא״ יקראהו הוא שמו, הוא יהיה שמו של עזרו מקודש אשר ידמה לו בתכינה כאמור ויהי האדם לנפש חיה: (כ) ויקרא האדם שמות וגו׳ ולאדם לא מצא עזר כנגדו. לא מצא בינימו גם אחד אשר יבחר בו לקראו „נפש חיה״ להיות עזר כנגדו:

(כא) ויפל ה׳ אלהים תרדמה על האדם ויישן. תרדמה, היא מין התעלפות המעוררת שנה עמוקה כאשר נבאר אצל ותרדמה נפלה על אברם. כי הראשון אדם דאגותיו עברו לבו באמרו כל הברואים מצאו עזר למו ואני אנה אני בא: ויקח אחת מצלעותיו ויסגר בשר תחתנה. לקח ממנו צלע אחת אשר בה בשר ועצם והשיב לו במקומה בשר בלא עצם: (כב) ויבן ה׳ אלהים את הצלע אשר לקח מן האדם לאשה. הכינה ויסדה בקומתה וצביונה להיות ראויה להתבעל כי איש ואשה שרשם אש על דבר האהבה אשר תעלה על מוקדם ככתוב רשפיה רשפי אש שלהבת יה מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה וגו (שה״ש ח׳ ו׳ ז׳):

(כג) ויאמר האדם זאת הפעם. זאת אשר הביא הפעם לפני עצם מעצמי ובשר מבשרי ועמה אמצא מרגוע לנפשי. לזאת יקרא אשה הקורא את זאת בשם, אשה יקראה יען כי מאיש לקחה זאת וגורל אחד לשניהם: (כה) ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבששו. כי הזדווגו יחד לקיים מצות פרו ורבו ולא לתאוה גשמיות ולא היה להם הדבר לחרפה:

ג (א) והנחש היה ערום מכל חית השדה וגו׳. היה ערום, היה חכם מכל החיות והעופות המצפצפים והמהגים ויחשוב בלבו כי בגלל חכמתו יבחרהו האדם לקראו נפש חיה למען יהיה עזר כנגדו, ובראותו כי תוחלתו נכזבה הערים עליו להפילו למדחפות, ובשמעו כי צוה על אשתו לבל תאכל מעץ הדעת ולבל תשלח בו יד לנגוע פן תספה, אכן נודע לו כי לא יבין האדם את תכינת העץ הזה ובלבו יחשוב כי על כן נקרא בשם עץ הדעת טוב ורע יען כי טוב ורע בו נמהלים והאוכל ממנו בלא דעת להסיר את מר המות מקרבו בנפשו הוא, ואף גם זאת כי לא ינקה כל הנוגע בו באם ידבק בידו מאומה מן החרם: ויאמר אל האשה. נכנס עמה בדברים ויאמר אליה אנכי הרואה כי תגזרו מן העץ הזה אשר כליל הוא בהדרו אף כי אמר אלהים לא תאכלו מכל עץ הגן.

ההרגה כאמור ולא יאמר עוד התפת וגיא בן הנם כי אם גיא ההרגה (ירמיה ז׳ ל״ב). ויען כי הראשון היה מקום תפנוקי החיים וגן עדנם, והשני מאכולת אש צלמות ולא סדרים לכן קראו חז״ל למקום שעשועי נפשות הצדיקים אשר עין לא ראתה אלהים זולתך בשם גן עדן. בתמכם יתדותם על הכתוב מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון ירוין מדשן ביתך ונחל „עדניך" תשקם וגו׳ (תהלים ל״ו ט׳). ואת מקום המשפט אשר בו יבערו נפשות הרשעים כאמור ויצאו וראו בפגרי האנשים הפשעים בי כי תועלתם לא תמות ואשם לא תכבה (ישעיה ס״ו כ״ד) קראו בשם גיהנם, בהשענם על הנאמר אשר אור לו בציון ותנור עשן בירושלם (שם ל״א ט׳), ואמרו (עירובין י״ט ע״א) שלשה פתחים יש לגיהנם אחד במדבר ואחד בים ואחד בירושלים. (וכלּה מה שכתוב בספר הכוזרי חלק שני סי׳ קט״ו):

(ט) ויצמח ה׳ אלהים מן האדמה כל עץ נחמד למראה וטוב למאכל ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע. בלעדי הצמחים אשר הוציאה האדמה במאמרו ביום השלישי הצמיח ה׳ בגן עדנו מטעים להתפאר, עץ המורה ללכת בדרך התורה הנאמר בה עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג׳ י״ח) להעובדים את ה׳ מאהבה. ועץ המאיר עיני אוכליו לדעת שכר מצוה ועונש עבירה. לעבוד את ה׳ מיראה:

(י) ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן. מעדן, מן הלבנון כאמור מעין גנים באר מים חיים ונזלים מן לבנון (שיר השירים ד׳ ט״ו): ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. אין אתנו יודע איככה השתרגו הארבעה נהרות אשר ממנו יצאו, כי מעת אשר מחה ה׳ את כל היקום עם מי המבול הגן נעול והמעין חתום, ואולי דבוקים אחוזים המה בו בתחתיות הארץ:

(יא) שם האחד פישון הוא הסבב את כל ארץ החוילה וגו׳. נותן התורה עשה להם ציונים על הארצות אשר נודעו בשמות בעת דבר עם עמו אבל לא נקראו ככה ביום המעשה טרם נולדו כוש ואשור וחוילה כי איככה תקדים הסבה להמסבב:

(טז) מכל עץ הגן אכל תאכל. ואף עץ החיים בכלל, כי זה כל האדם לעבוד את ה׳ מאהבה: (יז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות. מות תמות יהיה בך חטא משפט מות, ולא שתמות בעצם היום ההוא. והעד כי האריך ימים על האדמה:

(יח) לא טוב היות האדם לבדו. כל עוד יהיה האדם יחידי לא יראה טוב, ולכן אעשה לו עזר כנגדו למען ייטב לו כאמור (משלי י״ח כ״ב) מצא אשה מצא טוב: (יט) ויצר ה׳ אלהים מן

הארץ והשקה את כל פני האדמה. פה יאיר נתיב על איזה אופן ברא את האדם עפר מן האדמה אשר היתה יבשה אחרי אמרו ותראה היבשה, כי העלה אד מבטנה והשקה את פניה לרככה: (ז) **וייצר ה׳ אלהים את האדם עפר מן האדמה.** וייצר מגזרת „צור״ כמו ויצר ככרים כסף (מ״ב ה׳ כ״ג), כי צרר ה׳ את ראש עפרות תבל ולשן יחד, כמו שהחליטו חז״ל „אדם הראשון מכל העולם הוצבר עפרו (סנהדרין ל״ח ע״א)״. ויובן בזה מה שנאמר אחור וקדם צרתני (תהלים קל״ט ה׳) ששעורו, ממזרח וממערב צררת את עפרי: **וייפח באפיו נשמת חיים.** בעל הכורם כתב וזה לשונו: מכאן להשארת הנפש ראיה יותר נוצחת מכולם, שרוח היוצא מפי הקב״ה יעמוד לנצח נצחים ואי אפשר שיהיה כלה ואובד בשום פנים לפי שהוא חלק עצם חי וקיים לעד ולעולמי עולמים. וסמיכות נשמת חיים תורה על זה, שאילו הנשמה נופלת תחת ההפסד היה ראוי לומר נשמה חיה, ותהיה מלת חיה תואר לנשמה, כמו לנפש חיה, אבל אמר נשמת חיים, נשמה של חיים בהחלט והם חיים נצחיים של הקב״ה. וכן הוא אומר חלק אלוה ממעל (איוב ל״א ב׳) נשמת שדי תבינם (שם ל״ב ח׳). ויש מזה קצת ראיה לדברי האומר משה כתב ספרו וספר איוב שנמצא בו הידיעה היקרה הזאת מבוארה היטב. וא״כ ראוי לתרגמו כאן נשמת חיים (איין הויך דעס עוויגען לעבענס), עכ״ל. ודברי פי חכם חן: **ויהי האדם לנפש חיה** כמו שתרגמו המתרגמים והות באדם „לרוח ממללא״, כי לא נקרא האדם נפש חיה עד אשר בא רוח הדבור אל קרבו: (ח) **ויטע ה׳ אלהים גן בעדן,** נטע גן בהר „הלבנון״ אשר היה מקום תענוג „ועדן״ כאמור ישבעו עצי ה׳ ארזי „לבנון״ אשר „נטע״ (תהלים ק״ד ט״ז) וכאמור כל „עצי עדן״ מבחר וטוב „לבנון״ (יחזקאל ל״א ט״ז). ועל כן חמד ארון הנביאים לראותו כאמור אעברה נא ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן „ההר הטוב הזה והלבנון״ (דברים ג׳ כ״ה): **מקדם.** ממזרח השמש, כאמור „וכל הלבנון מזרח השמש״ (יהושע י״ג ה׳). וירכתי הלבנון יגיעו ירושלימה כאמור אני עליתי מרום הרים ירכתי לבנון ואכרת קומת ארזיו מבחר ברושיו ואבוא מרום קצו יער כרמלו (ישעיה ל״ז כ״ד): ואצל העיר הזאת נמצאה גיא גדולה אשר „גי־הנם״ בשם נקראה כאמור ועלה הגבול גי בן הנם אל כתף היבוסי מנגב היא ירושלים ועלה הגבול אל ראש ההר אשר על פני „גי־הנם״ ימה אשר בקצה עמק רפאים צפונה (יהושע ט״ו ח׳), היא הגיא אשר בערו בה מרגיזי אל אש תמיד לשרוף את בניהם ואת בנותיהם למולך אלולם כאמור וטמא את התפת אשר „בגי בן הנם״ לבלתי להעביר איש את בנו ואת בתו באש למולך (מ״ב כ״ג י׳). ונקרא גם כן גיא

ואם נכסוף תכסוף נפשך לדעת מה היא התכינה אשר בה ידמה היצור ליוצרו. שמע נא את דבר ה׳ אשר דבר עליו לאמור וירדו בדגת הים ובעוף השמים ובבהמה ובכל הארץ ובכל הרמש וגו׳. ועין בעין תראה כי המליכהו ה׳ על כל בני שחץ לעומת ממשלתו הגדולה אשר בשמים ממעל. כאמור השמים שמים לה׳ והארץ נתן לבני אדם (תהלים קט״ו ט״ז) וכאמור ותחסרהו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרהו. תמשלהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו וגו׳ (שם ח׳ ו׳ עד פסוק י׳) והוא אמת ונכון: (לא) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. טוב מאד, ענינו שלם בתכלית השלמות כי התבונן עליהם כחוברת וירא כי יחדיו יהיו תמים ולא תחסר כל בם: ויהי ערב ויהי בקר יום הששי. זה ביאור הענין המדובר, כי אחר הקפת גלגל היומי משׁשי ליצירה אשר כבר היה ערב ובקר בכל אפסי תבל אז התבונן ה׳ על מעשהו וירא כי נשלם בנינו בתכלית הטובה והשלמות:

ב (א) ויכלו השמים והארץ וכל צבאם. ועם הקפת הכדור מיום הששי נשלמו השמים והארץ וגו׳: (ב) ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה. וכאשר הגיע יום השביעי כבר כלה את „מלאכתו" היא מלאכת הפרט מיום הששי ונמנע מהוסיף עליה. וכן ויכל לדבר אתו (בראשית י״ז כ״ב) חדל מדבר אתו: וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה. „מכל מלאכתו" היא מלאכת הכלל מששת הימים כי שבת מהוסיף עליהם אחרי ראו שכלם מתאימות ושכולה אין בם, והוא כמו וישבת המן ממחרת (יהושע ה׳ י״ב) שענינו חדל מרדת ארצה. ועל דרך זה נאמר וינח ביום השביעי (שמות כ׳ י״א) לא הוסיף לעשות עוד. והעד ותנח התבה (בראשית ח׳ ד׳) חדלה להתנועע. וחלילה לנו לחשוב על הנותן ליעף כח ומרבה עצמה לאין אונים כי היה עיף וינע והוצרך למנוחה, ומה העבודה הזאת לו אם את הכל כמאמר עשה. והמשכיל יבין כי דברה תורה כלשון בני אדם להורות אותנו מה ה׳ אלהינו שואל מאתנו בשביתת ומנוחת יום השביעי שהוא שב ואל תעשה: (ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם. אלה האמורים למעלה המה קורות השמים, הוא הרקיע, והארץ אשר חדש כנשר נעוריה. והעד כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עשה עומדים לפני וגו׳ (ישעיה ס״ו כ״ב). והנה רבים החליטו כי בהבראם יורה רק יש מאין, ושכחו כי נאמר ויברא אצל התנינים אשר נתהוו מן המים ואצל האדם הנוצר מן האדמה והעליטו עין מדברי המשורר אשר בפה מלא דבר תתן להם ילקטון תפתח ידך ישבעון טוב תוסף רוחם יגועון ואל עפרם ישובון „תשלח רוחך יבראון ותחדש פני ארמה" (תהלים ק״ד כ״ח עד ל׳): (ו) ואד יעלה מן

וכין החשך: (כא) ויברא אלהים את התנינם הגדלים ואת כל נפש החיה וגו׳. הוריע בזה כי התנינם הגדולים בעצם גדלם נבראו והוא אחר מפלאי אל חי, ולא כאשר יחשוב ההמון כי הלכו הלוך וגדול עד כי גדול מאד: (כב) ויברך אתם אלהים לאמר פרו ורבו ומלאו את המים בימים והעוף ירב בארץ. עשה לעוף מדור כפני עצמו ולא כללו בברכת פרו ורבו יען כי רק על ידי רביצתו על הבצים ולא על ידי זווגו כן ירבה וכן יפרוץ:

(כו) ויאמר אלהים נעשה אדם. נעשה לשון רבים. כי ה׳ צבאות גאות לבש ויחלק לו ברבים יען כי לו העוז והממשלה לעשות כרצונו ועל פיו יקום דבר, והיא לשון מלכים ונסיכי ארץ כמו אלהים קרושים הוא (יהושע כ״ד י״ט) וכן ארונים קשה (ישעיה י״ט ד׳) וכרומיהן. ולהודיע כי הוא לבדו הוא ואין לזר אתו נאמר אחר כן ויברא אלהים את האדם כלשון יחיד. וחלילה לנו לחשוב כי היה עוזר לו או שאל בעצת זולתו כדת מה לעשות אם נאמר באר היטב (שם מ׳ י״ב עד ט״ו) „מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים, מי תכן את רוח ה׳ ואיש עצתו יודיענו, את מי נועץ ויבינהו וילמדהו בארח משפט וילמדהו דעת ודרך תבונות יודיענו״: בצלמנו כדמותנו. אמר יא״ר המבאר, אני טרם אחלה לדבר בענין הנכבד הזה הנני לעורר את לבבך כי אצל לידת האדם מאדם הקדים את הדמות לצלם כאמור למטה (ה׳ ג׳) „ויולד בדמותו כצלמו״. ואצל בריאת האדם ביד הקב״ה הקדים את הצלם לדמות. והלא דבר הוא. ועתה דע לך כי „דמות״ שתי הוראות לו, הראשונה היא התדמות גשם לגשם כמו את דמות המזבח (מ״ב ט״ז י״א) דמות ארבע חיות (יחזקאל א׳ ה׳) דמות בקרים (דה״ב ד׳ ג׳) וכדומיהן. והשניה היא התדמות תכונה לתכונה כמו כל עץ בגן אלהים לא דמה אליו ביפיו (יחזקאל ל״א ח׳) דמיונו כאריה יכסף לטרף (תהלים י״ז י״ב) דמיתי לקאת מדבר (שם ק״ב ז׳). דומה דודי לצבי (שה״ש ב׳ ט׳) וכדומיהן. שדמיונותיהם המה תכוניות ולא מהותי הדברים אשר התמשלו אליהם כי כתמונות האמתיות אין להם השתוות מכל וכל. ויען כי התדמות האדם לאדם הוא דמיון שוה בתואר פניו ובנין גופו ואבריו לכן הקדים את הדמות לצלם, וענינו „בדמותו״ האמתי שהוא „כצלמו״, רצונו כתבניתו, שהכל מכירין בו כי ממעיו יצא. אבל השי״ת אינו גוף ואין לו דמיון כלל לדבר גשמי כאמור כי לא ראיתם כל תמונה (דברים ד׳ ט״ו) וכאמור ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש (ישעיה מ׳ כ״ה) לכן הקדים הכתוב את הצלם לדמות, וענינו „בצלמנו״ שהוא „כדמותנו״, שעורו דומה לנו בתכונה:

העליונים אשר השאיר על כנם על דבר כסא כבודו, שרפים ואופנים וחיות הקדש הנעצרים במו ואשר לא יזכרו ולא יפקדו בין הנבראים בששת הימים, ולולי נשארו על תלם בנוים חלילה לה׳ לרחות את העיקר מפני התפל. וכן כתוב בספר איוב „נטה צפון על תהו תלה ארץ על בלימה. צרר מים בעביו ולא נבקע ענן תחתם (ובעת ההיא) „מאחז פני כסא פרשז עליו עננו וגו׳״ (שם ז׳ ע״ד י״ד):

(ט) ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד ותראה היבשה. צוה כמפגיע על המים לשטות מעל הארץ אשר צפו על ראשה בעת הפכה לתהו ובהו ולעבור למען תשוב היבשה להתראות מחדש. והעד כי לא נכתב ותראה יבשה כי אם ותראה היבשה בה״א הדעת:

(יא) ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא, תצמיח האדמה מיני דשאים, והלא המה עשב מזריע זרע, עשבים העומדים הכן לזריעה להנחיל את כחם להצומחים אחריהם: עץ פרי עשה פרי למינו אשר זרעו בו. וגם עץ העושה פרי מעצמו וכפתו רעננה בכל שנה ושנה יען כי זרעו בו ולא יפרד ממנו כל ימי עמדו נטוע:

(יד) ויאמר אלהים יהי מארת ברקיע השמים וגו׳. פקד על אור המאיר אשר ברא ביום הראשון שיחצה ויתהוה למאורות:

(טז) ויעש אלהים את שני המארת הגדלים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאר הקטן לממשלת הלילה ואת הכוכבים. בגדול החל ובקטן כלה, ושניהם צדקו יחדיו כי קטן וגדול שם הוא, קטן באיכותו לעומת אור השמש אשר ממנו ישאף ויזרח, וגדול בכמותו בהיות הכוכבים נספחים אליו: ושעורו, את המאור הקטן ואת הכוכבים אשר יחדיו למאור גדול הכמות יחשב צוה לממשלת הלילה כאמור (ירמיה ל״א ל״ה ל״ו) נותן שמש לאור יומם חקת ירח וכוכבים לאור לילה. וכאמור (תהלים קל״ו ח׳ ט׳) את השמש לממשלת ביום כל״ח. את הירח וכוכבים לממשלות בלילה כל״ח: (יז) ויתן אתם אלהים ברקיע השמים וגו׳. ברקיע השמים, אין ענינו ברקיע התחתון, כי אם ברקיע אשר למעלה ממנו, כי כמו שנקרא הרקיע התחתון שמים כן נקראים השמים העליונים רקיעים, כי כמוהו, כמוהם נמתחים הם ויש ריקות בין איש ובין אחיו. והעד ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא נטוי על ראשיהם מלמעלה (יחזקאל א׳ כ״ב) וכדומה לו רבים שם:

(יח) ולמשל ביום ובלילה, לפעול על צמחי האדמה כאמור וממגד תבואת שמש וממגד גרש ירחים (דברים ל״ג י״ד): ולהבדיל בין האור ובין החשך. כבר בארנו למעלה אצל ויבדל אלהים בין האור

יממא ולאלין ליליא. ואית אתר דכוליה יממא ולא אשתכח ביה ליליא בר בשעתא חדא זעירא. והאי דאמר בספרי קדמאי ובספרא דאדם הראשון הכי הוא, דהכי כתיב (תהלים קל"ט י"ד) אודך כי נוראות נפליתי נפלאים מעשיך. וכתיב (שם ק"ד כ"ד) מה רבו מעשיך ה׳. וע"ד כלא שפיר". עכ"ל:

ואל תתפלא על אשר לא שם בעל הזוהר לבו אל הכתובים המוכיחים כי השמש יסוב את הארץ כמו ויהי השמש לבוא (בראשית ט"ו י"ב) השמש יצא על הארץ (שם י"ט כ"ג) ויעמוד השמש בחצי השמים וגו׳ (יהושע י׳ י"ג). והוא כחתן יצא מחפתו ישיש כגבור לרוץ ארח וגו׳ (תהלים י"ט ו) וכדומיהם, כי כבר אמרו חז"ל דברה תורה כלשון בני אדם. ויען כי על ידי מרוצת כדור הארץ ידמה לעיני בשר כי השמש סובב סובב הולך הוא, ולא רבים יחכמו לדעת מי ומי ההולכים עד כי גם אלה אשר קבלו את דעת החכם „קופערניקוס" לדעת המכרעת בדברים בשער עם אנשים אשר בסוד התכינה לא באה נפשם יאמרו להם כי יצא השמש וכי יבוא השמש למען לא יהיו בעיניהם כמתעתעים, לכן נתנה לו המליצה הקדושה מהלכים בין העומדים, כאשר הסכינה לתת פה ולשון לבלתי מדברים. והעד השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת (שם ב׳ ג׳). ומדי דברו בם אמר „אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם (זולתי כי) בכל הארץ יצא קום (ועל ידי כן) ובקצה תבל מליהם" (כי בגלל המעשה יודע גדולת העושה). והוא כמו שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה וגו׳:

(ו) **יהי רקיע בתוך המים.** יהי דבר נמתח בתוך המים, והנמתח הזה הוא האויר הנקרא (אטמאספעהרא): **ויהי מבדיל בין מים למים.** בין פני תהום ובין תחתיתו:

(ז) **ויעש אלהים את הרקיע.** שם לו גבול לאמר עד פה תבוא ולא תעבור: **ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע** וגו׳. והלא כבר נאמר יהי רקיע ויהי מבדיל וגו׳ וההבדלה האחרונה למה היא, אבל אין בזו מה שבזו. כי ההבדלה הראשונה ענינה פרידה בין חלק לחלק, והשניה ענינה הבדלה בתכינה וצורה. כי המים התחתונים נשארו בעצם טבעם כאשר בתחלה, והעליונים נזדככו ונעשו גשם ספורי צח ומצוחצח אשר קראו חז"ל אבני שיש טהור כמובא בתלמוד (חגיגה י"ד ע"ב) „ארבעה נכנסו לפרדס אמר להם ר׳ עקיבא כשאתם מגיעים לאבני שיש טהור אל תאמרו מים מים שכן כתוב דובר שקרים לא יכון לנגד עיני". וכאשר כבר בא המופת והאות כי אין מים למעלה מן האויר:

(ח) **ויקרא אלהים לרקיע שמים.** כי ספרוהו אל שתי השמים

אמרו רבנן וראין רבריהם מדברינו שביום מעיינות צוננים ובלילה רותחין. ובעקבותיהם הלכו עמים רבים ולא ידעו איזה הדרך שכנו האור והחשך בשלשת הימים הראשונים אשר לא נתלו המאורות עדנה ולא היו למו מהלכים. ואם אמנם הקים הי׳ להם רואה אחד (אסטראנאם) „פיטאגאריס" שמו אשר כארי שאג על נוהו וככפיר נתן קולו כי בעיניו לא יתכן להכניע היקר לזולל ולאמור כי כוכבי השמים וכסיליהם יסבו את הארץ אשר כמה נחשבה לעומתם. ויתן אותות ומופתים בשמים ובארץ כי השמש כגבורתו יסוב רק על קטבו, וכדור הארץ הוא כאחר מצבא המרום כמרום לסבב את השמש אשר יאיר מכבודו תמיד אל המקום אשר יעבור על פניו וַיִּקְרָא יום. ובפנותו אליו עורף יחשך לו ויהי לילה, וכה משפטו תמיד כי מהלכו ממערב למזרח ורק מפני רוב מרוצתו ידמה לנו כי השמש הולך לקראתו ממזרח למערב, כאשר יקרה לאיש המכיט בנהר אשר עצים שתולים על שפתו עיניו תחזינה בו בלכתו כי ילכו העצים לנגדו ובלבבו יבין כי חזות שוא יחזה. בכל זאת שומע לא היה לו בימים ההם ואין חזון דעתו נפרץ עד אשר קם תוכן אחר תחתיו „קופערניקוס" שמו אשר מלא אחריו והוכיח במישור כי כנים דבריו ואין בהם נפתל ועקש ויתן אותותיו אותות כי כדור הארץ קל המרוץ הוא ובמרוצתו ירוץ גם האויר הנודע בשם (אטמאספעהרא), והוא עם כל המונו הימים וכל אשר בהם יסבב את השמש במשך שלש מאות ששים וחמשה ימים חמש שעות, ארבעים וחמשה רגעים קטנים, והיא הקפת השנתי. בלעדי הקפת היומי אשר יסוב על ציריו מעת לעת, ומהלכו מאתים ועשרים וחמש פרסאות לשעה. וחבל הארץ אשר יעבור נוכח פני השמש את אורו ישאף, וזורח הוא ישם בעת אשר יהי לילה בחבל השני אשר לעומת ערפו, וכאשר יחלוף יהלוך לו אך החשך ישופהו ויהי אור במקום אחר אשר ינחל את כבודו כי אין האחר מתמלא כי אם מחרבנו של השני וכשזה קם זה נופל והיא סבת הערב והבקר:

ואחרי אשר הבאתיך הלום הנני לשים כה נגד עיניך את מאמר הזוהר (ויקרא י׳) אשר דבר גדולות בשמים ובארץ וכה אמר בדברו „וחברינא יתבי דרומא חמו בספרי קרמאי ובספרא דאדם הראשון דהכי מחלק כל אילון ארצות דכלהו משתכח לתתא כגוונא דאינון רקיעין דלעילא אלין על אלין ואלין על אלין וכו׳ וכו׳. ואחר כן בא בבאר רחובות ויאמר „ובספרא דרב המנונא סבא פירש יתיר, דהא כל ישובא מתגלגלא בעיגולא ככדור, אלין לתתא ואלין לעילא, וכל אינון בריין משניין בחזווייהו משינויא דאוירא כפום כל אתר ואתר וקיימין בקיומייהו כשאר בני נשא. ועל דא אית אתר כיישובא כד נהיר לאלין חשיך לאלין, לאלין

וְכִוֵּן פְּתִיחָתוֹ לישעיהו הנביא בעליות מליצת „יוצר אור ובורא חשך עשה שלום ובורא רע", נגד הכתוב (דברים ל' ט"ו) „ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע":

ועתה דע לך כי ההבדל אשר עשה ה' בין האור ובין החשך הוא הערב והבקר אשר שם בינימו כי הערב הוא הנשף יבדיל בין היום והלַיְלה שלא יאסף האור פתאום ויבוא החשך תמורתו. למען ידע ההולך בדרך לבקש בית מלון לו לבלתי היות למלתעות כפירים למאכל. והבקר הוא עלות השחר יעמוד בין הלילה והיום לעורר את האדם לצאת לפעלו ולעבודתו עדי ערב ולהגן בעדו לבל יאונה לו רע בראותו פתאום אור בהיר זורח. ועל זה נאמר מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית:

ויהי ערב ויהי בקר יום אחד. ולמען תדע איך היו לאחדים בידו אחר אשר הבדיל בינימו. הנני להעיר לך אוזן כלמודים כי הארץ כדורית היא סובבת והולכת על שני צירים הנאחזים בזרועות עולם זה בצפון וזה בדרום והשמים סובבים אותה כעגולה לנקודה ואין לאל ידינו להכריע איזה הוא חצי כדור העליון ואיזה הוא חצי כדור התחתון מהארץ הלזו, כי היא מיושבת מכל עבריה ועולים ויורדים בה, וגם התחתונים למעלה. והעד כי גם אלה אשר רגליהם רגל ישרה נוכח עמידתינו כמונו כמוהם קוממיות ילכו ועיניהם מישרים תחזינה חצי כפת הרקיע נטוי על ראשיהם מלמעלה, השמש הוא להם לאור יומם ירח וכוכבים לאור לילה, זולתי כי בעת אשר יאיר להם יחשך לנו ובעת אשר אור במושבותינו להם לילה. והיא בגלל אשר ילך האור תמיד הלוך וחסור כעבר אחד מכדור הארצי והלוך וגדול כעבר השני אשר לעומת ערפו. ומני אז אשר ברא אלהים את האור לא חדלו הערב והבקר מרדוף זה את זה באין הפגות, עד כי אין רגע קטן מן הקטנים במשך העשרים וארבע שעות אשר מעת לעת שלא יהי בו ערב במקום אחד ובקר במקום אחר, וה' אשר מלא כל הארץ כבודו עיניו לנוכח יביטו והוא כל יכול וכללם יחד כאמור לך יום אף לך לילה (תהלים ע"ד ט"ז). ויען כי על ידי הערב אשר במקום אחד יאתא בקר במקום אחר וחיתה נפשו בגללו לכן הקדים הכתוב את הערב לבקר:

וסבת העתקת האור ממקום למקום לדעת הקדמונים היא כי תסבב השמש את הארץ אשר לעולם עומדת ותאציל מהודה עליה בכל מקום עברה, וכאשר תחלוף ותלך לה פנה הודה פנה זיוה ויבא הצל תמורתו ויהי לילה, כמובא (פסחים צ"ד ע"ב) חכמי ישראל אומרים ביום החמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע וחכמי אומות העולם אומרים ביום החמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למטה מן הקרקע

התהו ובהו) אמר לפניו רבונו של עולם די לי שאעמוד בשלי וכו׳ (ב״ב ס״ו ע״א). ודי באר ודי עולה כי חדשים גם ישנים הצפין ה׳ לנו, והלא כה דבריו כאש. כאשר השמים החדשים (הוא רקיע השמים) והארץ החדשה (היא היבשה) אשר אני עשה (אשר חדשתי כנשר נעוריה) עומדים לפני (עומדים כעת לפני) כן יעמוד זרעכם ושמכם (ישעיה ס״ו כ״ב). ואל תתמה על אשר כתב עושה שהוא בינוני פועל תחת עשיתי שהוא עבר. כי דרך הנביאים הוא להחליף לפעמים את הפעולים. כמו עושה גדולות במצרים (תהלים ק״ו כ״א). באחת ידו עושה במלאכה (נחמיה ד׳ י״א) וכדומיהן:

(ג) ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור. צוה שיתהוה האור ונתהוה. והיא ההויה הראשונה לעולם הזה אשר חדש כנשר נעוריו אחר אשר הפכו לתהו ובהו כאשר העיד המנעים זמירות ישראל בפרשה ק״ד מספר התהלות אשר הארכנו למעניתו בפתח דברי יא״ר הוא מבוא ספרנו. דורשנו משם ותמצאנו ודעת לנפשך ינעם:

וירא אלהים את האור כי טוב. התבונן בו כי נעשה במדה ממוצעת אשר יוכלו ברואי מטה לסובלו:

ויבדל אלהים בין האור ובין החשך. רבים חשבו כי הבדיל בינימו באשר שנה את שמותם כאמור אחר כן ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה, ולא ידון רוחי בם. כי מה ראה על ככה לעשות להם ציונים אחרי שזה שחר וזה לבן ואף בלעדם לא יתחלפו ולא יתימרו זה בזה. ומה גם כי כבר נודעו בשמות זה אור וזה חשך, ודי היה לו באלה להבדיל בין איש ובין אחיו. ודברי חז״ל כי ראה ה׳ שלא יאות שישתמשו האור והחשך בערבוביא וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה, במשל וחידה נאמרו. כי באמת החשך אינו פועל מאומה והוא רק העדר האור מענין חשך בשי״ן שמאלית כמו מיודעי מחשך (תהלים פ״ח י״ט). ששעורו מניעה, כאשר עוררנו למעלה. והנסיון יוכיח כי יאיר נר דולק בבית אפל ולא יחשכנו כל חשך, וכאשר יתכבה שוב ישוב החשך לאיתנו ומי משיבו אל נוהו אם לא העדר האור. וכן כתוב מפורש (ישעיה י״ג י׳) כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם: „חשך״ (ימנע אור) השמש בצאתו (ועל ידי כן) וירח לא יגיה אורו (כי ממנו הוא שואף וזורח ואם יכשל עזר אז יפול עזור). וכתיב (קהלת י״ב ב׳) עד אשר לא תחשך השמש והאור והירח והכוכבים וגו׳, שענינו טרם ימנע אורם ויהיו חשך:

והנאמר (ישעיה מ״ה ז׳) „ובורא חשך״, אין ענינו חשך אמתי כי אין בו ממש, ורק הגיון מליצי הוא בהמשילו את המלחמה שהיא המות אל החשך כאמור (איוב ג׳ ה׳) „יגאלהו חשך וצלמות״ והוא הרע, ובהמשילו את השלום שהוא החיים והטוב אל האור שנאמר בו כי טוב.

לפניהם ולא חלו בי ידים. „עד לא עשה ארץ וחוצות וראש עפרות תבל״. בטרם נראתה היבשה שהיא ראש לעפרות הארץ הלזו הנקראה „תבל״ כאמור אדני מעון אתה היית לנו בדור ודור בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ „ותבל״ (תהלים צ״א ב׳). וכן לה׳ הארץ ומלואה „תבל״ ויושבי בה (שם כ״ד א׳). „בהכינו שמים שם אני״ בהכינו את התקיע הנקרא שמים שם הייתי, „בחקו חוג על פני תהום״ כאמור ורוח אלהים מרחפת על פני המים. „באמצו שחקים ממעל בעזוז עינות תהום״, כי רפפו בגערתו שמי השמים העליונים הנקראים שחקים ויאמצם בעזוז עינות מים אשר מעל לרקיע כאמור ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע. (ועל איכות המים העליונים אשר קראו החכמים אבני שיש טהור נדבר במקומו). „בשומו לים חקו ומים לא יעברו פיו״. באמרו יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד „בחוקו מוסדי ארץ״ באמרו ותראה היבשה. „ואהיה אצלו אמון שעשועים יום יום״. יום יום אלפים שנה כאמור כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור (תהלים צ׳ ד׳) וכן דרשו חז״ל (סנהדרין צ״ז ע״א):

ועוד הואיל המלך שלמה באר (קהלת א׳ י׳). „יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה „לעולמים״ אשר היה מלפנו״ (כבר היה בעולמים הקדומים אשר היו ונחרבו בגזרת בוראם ועושם). „אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה״ (כי באבדן העולמים יכחדו זכרונותיהם), ככתוב „כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב (ישעיה ס״ה י״ז):

וחשך על פני תהום. חשך, ענינו מניעה והעדר האור מגזרת חשך בסי״ן כמו מיודעי מחשך (תהלים פ״ח י״ט), כי אספו כוכבי השמים נגהם כאשר הוכחנו למעלה מהכתוב האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום. והמים גברו ועלו לכסות את הארץ אשר הפך ה׳ לתהו ובהו כאמור שם „ודורך על במתי ים״. וקרא למים העליונים פני תהום כאמור בחקו חוג על פני תהום (משלי ח׳ כ״ז) ופני תהום יתלכדו (איוב ל״ח ל׳): ורוח אלהים. רצון האלהים, כאמור לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה׳ צבאות (זכריה ד׳ ו׳). ויפה תרגמו יונתן והירושלמי „ורוחא דרחמין מן קדם ה׳״ כי רחם ה׳ את הארץ אשר הפך לתהו ובהו וחשב להשיבה על כנה: מרחפת על פני המים. המים, בה״א הדעת כי ממקור הבריאה הראשונה יצאו, ויען כי הוא צוה ונבראו מאז ומקדם לכן לא נאמר אצלם הפעם ויאמר אלהים יהי מים ויהי מים:

וכן אמר ר׳ יהודה אמר רב בשעה שבקש הקב״ה לברוא את העולם אמר לו לשר של ים פתח פיך ובלע כל מימות שבעולם (רצונו שבעולם

פי שנים עדים יקום דבר כי רק מקום שמם וחרב תהו ובהו יִקָרֵא ולא דבר אשר לא נשלם בכל עניניו וענתה בי צדקתי:

וכן אמר רב חייא רבה בתוך דרושו המובא (בב״ר ג׳) בראשית ברא אלהים הרי בנוי, כד״א לנטוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה נ״א ז׳). והארץ היתה תהו ובהו הרי חרב, כד״א ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו. ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור הרי בנוי:

וכן הוציא ר׳ אבהו ממה שנאמר למטה (פסוק ל״א) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. מכאן שהיה הקב״ה בונה עולמות ומחריבן עד שברא את אלו ואמר דין הניין לי יתהון לא הניין לי (ב״ר ט׳). ונשנה אצל את הכל עשה יפה בעתו (קהלת רבה):

ועל ויהי ערב וגו׳ אמר ר׳ יהודא ב״ר סימון יהי ערב אין כתיב כאן (רצונו כי לא נזכרה הצווי לפני המעשה הזאת) אלא ויהי ערב מגיד שהיה סדר זמנים קודם לכן (ב״ר ג׳):

ובנין אביו הוא, אמר ר׳ סימון כתיב (תהלים מ׳ ו׳) רבות עשית אתה ה׳ אלהי נפלאותיך ומחשבותיך אלינו, לשעבר רבות עשית וגו׳ מכאן ואילך נפלאותיך ומחשבותיך אלינו (ירושלמי פ״ק דר״ה):

ובתלמוד בבלי (ברכות נ״ח ע״א) אמרו שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן תורה ותשובה וגן עדן וגיהנם וכסא הכבוד וכו׳:

והירושלמי בתרגמו את ויגרש את האדם וגו׳ (למטה ג׳ כ״ד) כתב לאמור „וטרד ית אדם מן דאשרי יקר שכינתיה מן לקדמין בין תרין כרוביא, קדם עד דלא ברא עלמא ברא אוריתא אתקין גנתא דעדן לצדיקיא וכו׳ אתקין גיהנם לרשיעייא דמתילא לחרבא שנינא אכלה מתרין סטרין״:

ויונתן תרגם „וטרד ית אדם ואשרי יקר שכינתיה מן לקדמין ממדנח לגנתא דעדן מעילוי תרין כרוביא קדם עד לא נברא עלמא תרין אלפין שנין ברא אורייתא ואתקין גיהנם אתקין גנתא דעדן לצדיקייא וכו׳ אתקין גיהנם לרשיעייא דהיא מדמיא לחרבא שנונא אכלה מתרין סטיה וכו׳:

והחכמים האלו שאבו את דבריהם בששון מספר משלי שלמה (פר׳ ח׳) אשר כתב בשם החכמה לאמר „ה׳ קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז״ ה׳ קנני ראשונה לכל מפעליו אשר עשה מאז טרם ברא את העולם הזה „מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ״ ראשונה הייתי לכל הדברים אשר קדמו את הארץ הלזו „באין תהמות חוללתי באין מעינות נכבדי מים״ בעת חוללתי עוד לא נתהוו התהומות והמעינות נכבדי מים אשר צפו על הארץ לכסותה. „בטרם הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי״. כי ההרים והגבעות נתהוו מרעש ורוגז האר״ץ אשר הפך ה׳ לתהו ובהו, ואני הייתי

ה״א הדעת אשר בראש כל אחד מהם: וקרא את כל אשר ממעל בשם שמים ואת כל אשר מתחת בשם ארץ, וגם המים בכלל, כי לא תארם בשמות מיוחדים כי אם במלאכתו האחרונה כאמור (למטה פסוק י״ד) ויקרא אלהים ליבשה ארץ ולמקוה המים קרא ימים:

(ב) והארץ היתה תהו ובהו. וכרבות הימים נהייתה הארץ תהו ובהו, כי חק וזמן נתן לה לאמור עד פה תבואי ולא תעבורי, וכאשר הגיעה עתה רגזה הארץ וחלה ועמודיה התפלצו, צפו מים על ראשה ונעשתה שממה וחרבה בגזרת בוראה ועושה כאמור המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו, המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום נוטה שמים לבדו ודורך על במתי ים (איוב ט׳. ה׳ ו׳ ז׳ ח׳). ולכן תרגמו המתרגמים וארעא הות תהייא ובהייא „צדיא" מבני נש „וריקניא" מכל בעיר. כי „צדיא" ענינו שממה כמו פן תהיה הארץ שממה (שמות כ״ג כ״ט) דילמא תהי ארעא „צדיא". „וריקנא" ענינו הקיאה את יושביה. כמו ותקיא הארץ את יושביה (ויקרא י״ח כ״ה). „וריקנת" ארעא ית יתבתהא וכדומיהן. ודעת לנבון נקל כי לא הקיאה הארץ את החיל אשר לא בלעה. ואם כן איפוא לא יקרא תהו ובהו כי אם דבר ההיה ונחרב ולא דבר אשר לא נשלם בכל עניניו כאשר חשבו רבים וכן שלמים:

ואעידה לי שנים עדים נאמנים את ישעיהו בן אמוץ הנביא ואת ירמיהו בן חלקיהו כהן ונביא. אשר פי הראשון ענה בארץ הנושבת לאמר ונטה עליה קו תהו ואבני בהו (ישעי׳ ל״ד י״א), רצונו כי תחרב ותהיה שממה מאין יושב. ודבר גדול דבר הנביא (שם מ״ה י״ח) „כי כה אמר ה׳ בורא השמים הוא האלהים יוצר הארץ ועושה הוא כוננה לא תהו בראה לשבת יצרה". אשר פי שנים ברוחו. ראשונית, כי ה׳ בורא שמי השמים אשר הכין בתבונתו מאז כאמור לרוכב בשמי שמי „קדם" (תהלים ס״ח ל״ד) הוא האלהים יוצר הארץ ועושה. והוא כוננה ותקנה מחדש כאמור (שם ק״ד ה׳) יסד ארץ על מכוניה, ששעורו על מכונה הראשון, כמו אותי השיב על כני (למטה מ״א י״ג). שנית כי לא תהו בראה בראשונה כי אם לשבת יצרה ורק אחר ימים רבים כאשר הגיעה עד מלון קצה רק אז נהייתה תהו ובהו עד אשר פקדה לטובה והשיבה לקדמותה:

והשני הביע אומר ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו (ירמיה ד׳ כ״ג), ואחר כן הואיל באר ויאמר ראיתי ההרים והנה רועשים וכל הגבעות התקלקלו ראיתי והנה אין האדם וכל עוף השמים נדדו, ראיתי והנה הכרמל המדבר וכל עריו נתצו מפני ה׳ מפני חרון אפו (שם כ״ד כ״ה וכ״ו). ואלה דבריו האחרונים, שממה תהיה כל הארץ וכלה לא אעשה (שם כ״ז). ועל

דברי יא״ר

בראשית א.

פרשת בראשית.

א (א) בראשית. המלה הזאת כתובה ומשֻׁלשת בדברי ירמיהו, בראשית ממלכות יהויקים (שם כ״ו א׳), בראשית ממלכת יהויקם (שם כ״ז א׳) בראשית ממלכת צדקיהו (שם כ״ח א׳), בראשית מלכות צדקיהו (שם מ״ט ל״ד). ויונתן בן עוזיאל אשר תרגם את ארבעתן „בריש מלכות וגו׳״ לא עשה כן לנו במקום הזה כי שכל את ידיו ותרגמה „מן אוולא״ שענינה מן קדמת דנה. ואונקלוס הגר אשר כמוהו רגל על לשונו לתרגם „ראשית״ עם „ריש״, שמר פה את פיו ולשונו ושנה את טעמו לתרגמה „בקדמין״ שהוראתה גם כן בימי קדם. והעד וילך למסעיו מנגב ועד בית אל עד המקום אשר „היה״ שם אהלה „בתחלה״ (בראשית י״ג ג׳), שתרגם הראשון „ואזל למטלונוי מדרומא ועד בית אל ותב עד אתרא דפרסיה תמן למשכניה מן אוולא״. והשני תרגמו „ואזל למטלונוי מדרומא ועד בית אל עד אתרא די פרס תמן למשכניה בקדמיתא״. ומה ראו על ככה? אין זאת כי אם רוח אחד להם עם אלה החכמים אשר החליטו שהיה הקב״ה בונה עולמות ומחריבן. וביאורם כן הוא. „בראשית״, מלפנים, טרם פעל ועשה את מעשה ששת הימים, כבר **ברא אלהים את השמים ואת הארץ**. והטיבו את אשר דברו כאשר עינינו הרואות כי נזכרה הצווי לפני כל מעשה ומעשה, הלא הנה ויאמר אלהים יהי אור, יהי רקיע, יהי מארת ברקיע, תדשא הארץ דשא, וכדומיהן. ולא נאמר יהי שמים, תהי ארץ, יען כי היו מצווים ועומדים כבר במאמרו, והוא טעם

פתח דברי יא״ר

בורא שמים חדשים וארץ חדשה ולא תזכרנה הראשונות ולא תעלינה על לב (ישעיה ס״ה י״ז):

וערבים עלי דברי החסיד בעל הכוזרי בספרו מאמר ראשון סימן ס״ז אשר כתב לאמור ושאלת החדוש והקדמות עמוקה וראיות שתי הטענות שוות עד שתכריע החדוש הקבלה מאדם ועד נח ומשה בנביאה אשר היא מאין ספק יותר נאמנת מן ההקשה. ואם היה מצטרך בעל תורה להאמין ולהודות (בהיולי) בחומר קדמון ועולמים רבים קודם העולם הזה לא היה בזה פגם באמונתו, כי היה מאמין כי העולם הזה חדש הוא מזמן ידוע ותחלת האדם אשר היה בו אדם וחוה: עכ״ל לשון הזהב והאדרת אשר חקק לדור אחרון למשמרת:

והנני להוסיף על דבריו הנאמרים בדעת ובתבונה כי לא לבד כי לא תהיה אמונת עולמים קדומים לעולם הזה אל המאמין למכשול ופוקה, כי אם יחשביה לו ה׳ צדקה, על אשר ירבה תהלתו ויפארוהו וינשאוהו על מעשיו הראשונים עם האחרונים גם יחד: וכבר אמר משה איש האלהים בתפלתו (תהלים צ׳ א׳ ב׳) אדני מעון אתה היית לנו בדור ודור בטרם הרים ילדו ותחולל ארץ ותבל „ומעולם ועד עולם" אתה אל. רצונו מעולם החרב עד עולם הבנוי: ונאמר (שם קמ״ה י״ג) מלכותך מלכות „כל עולמים". המה העולמים אשר פעל ועשה וקרא עליהם מועד להשיבם לתהו ובהו ולחדש כנשר נעוריהם: ונאמר (שם ק״ו מ״ח) ברוך ה׳ אלהי ישראל מן „העולם ועד העולם". שעורו מעולם הזה עד עולם הבא. כי גם על העולם הזה תעבוד כוס תהו ובהו ויקום עולם אחר תחתיו כמובא (סנהדרין צ״ז ע״א) בשם רב קטינא: ועוד ידי נטויה להעביד לפניך כתובים אחרים ודברי חכמים כדרבונות אשר יתנו עדיהם ויצדיקו את דברי ועל דרכי יגיה אור לבאר כל סתום ותתום בדברי התורה הזאת תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב: וזה החלי, בעזר צורי וגואלי, ויהי לרצון מלולי:

פתח דברי יא״ר

והמנעים זמירות ישראל אשר רוח ה׳ דבר בו ומלתו על לשונו לתאר בשרד מליצתו הנשגבה את המסופר בתורה, גם הוא נתן לאורה את משפט הבכורה, בפתחו במשל פיו בפרשה ק״ד מספר התהלות להביע חידות מני קדם, לאלהי הכבוד לקדם. וירא ראשית לו „עוטה אור כשלמה״. נגד ויאמר אלהים יהי אור: „נוטה שמים כיריעה, המקרה במים עליותיו וגו׳״. לעומת ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל בין מים למים: „יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם ועד״. על מכוניה, כמו אותי השיב על כני (בראשי׳ מ״א י״ג). אחרי אשר התגעשה הארץ ונמוטו פעמיה, השיבה לקדמותה ויסדה על מכוניה כבתחלה. והער ותראה „היבשה״ בה״א ידיעה: „תהום כלבוש כסיתו״ בתהום כסית את הארץ*) כאשר יכסה המלבוש את הגוף. והוא נגד וחשך על פני תהום: „על הרים יעמדו מים״. נוכח ורוח אלהים מרחפת על פני המים: „מן גערתך ינסון מקול רעמך יחפזון יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם״. לעומת ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד וגו׳:

ואחרי הדברים והאמת כי כתוב בספר תורת ה׳ מפורש כי חדש את העולם בטובו אחר אשר הפכו באפו ונטה עליו קו תהו ואבני בהו. דעת לנבון נקל כי לזמן החדוש אנהנו מונים ולא לזמנים אשר היו מלפנים. כמובא (בב״ר ג׳) אמר ר׳ יהודה ב״ר סימון יהי ערב אין כתיב (רצונו כי לא נזכרה הצווי לפני המעשה הזאת) אלא ויהי ערב וגו׳ מגיד שהיה סדר זמנים קודם לכן. ואם כן איפוא לא תלקח עוד החכמה והתבונה לצרור על האמת והאמונה. כי עדות ה׳ נאמנה כי העולם הזה חדש הוא מזמן ידוע. ואלה הדברים אשר מצאו בשאול תחתית ואשר חכמים הגידו עליהם ולא כחדו כי טמונים היו בסעיפי האדמה שנות אלפי אלפים ורבי רבבות, שארית נפלאותיו המה, יתר הפליטה מהעולמים הקדומים אשר השאיר להם שריד כמעט בתהום רבה אחר אשר עלו בתהו ויאבדו: והחכם מכל אדם כה אמר בדברו (קהלת א׳, י״א) יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה „לעולמים״ אשר היה מלפננו וגו׳. (כבר היה בעולמים הקדומים אשר היו ונחרבו בגזרת בוראם ועושם). אין זכרון לראשונים וגם לאחרונים שיהיו לא יהיה להם זכרון עם שיהיו לאחרונה (כי באבדן העולמים יכחדו זכרונותיהם)״ כאמור כי הנני

---

*) ונקראה ארץ גם בלשון זכר כמו ולא נשא אותם הארץ (בראשית י״ג ו׳) היוחל ארץ ביום אחד (ישעיה ס״ו ח׳) נעתם ארץ (שם ט׳ י״ח) מארץ אחד יצאו שניהם (יחזקאל כ״א כ״ד) שרץ ארצם צפרדעים (תהלים ק״ה ל׳):

פתח דברי יא״ר

אף אתה תשיב אמריך להם כי כבר תמכו חז״ל יתדותם על כתובים רבים בכתבי הקדש והחליטו כי בנה הקב״ה עולמים והחריבם ובעת רצון פקדם לטובה להשיבם לתחיה ולחדש כנשר נעוריהם. כאמור כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי (ישעיה נ״ז ט״ז): ועוד יש לאל מלין להוכיח כי חדש ה׳ את פני האדמה הזאת אשר הפך לתהו ובהו ואחרי בלותה היתה לה עדנה ואדוניה זקן. והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש. ככתוב נטה צפון „על תהו״ (איוב כ״ו ז׳). ונאמר המעתיק הרים ולא ידעו אשר הפכם באפו המרגיז ארץ ממקומה ועמודיה יתפלצון האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום נטה שמים לבדו ודורך על במתי ים (שם ט׳ ה׳ — ח׳). ונאמר לפנים הארץ יסדת ומעשה ידיך שמים. המה יאבדו ואתה תעמוד וכלם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלפו ואתה הוא ושנותיך לא יתמו (תהלים ק״ב כ״ו — כ״ח). והכתובים הנזכרים כזהר הרקיע זוהרים על שלשת הכתובים הראשונים מתורת אלהינו הנצורה בידינו, שענינם כן הוא. **בראשית**. מלפנים, טרם פעל ועשה את מעשה ששת הימים, כבר **ברא אלהים את השמים ואת הארץ**. כאמור נכון כסאך מאז מעולם אתה (תהלים צ״ג ב׳): ויען כי היו מצווים ועומדים כבר במאמרו, לכן לא נאמר אצלם הפעם ויאמר אלהים יהיו שמים ותהי ארץ ככתוב אצל החדשים אשר מקרוב באו ויאמר אלהים יהי אור, יהי רקיע, וכדומיהן. ומטעם זה כתוב את „ה ש מ י ם״ ואת „ה א ר ץ״ כל אחד בה״א הדעת: **והארץ היתה תהו ובהו**. וכאשר הגיעה הארץ עד תכלית ימיה רגזה וחלה ועמודיה התפלצו צפו מים על ראשה ונעשתה שממה וחרבה בגזרת בוראה ועושה, ככתוב וכרון בספר איוב: **וחשך על פני תהום**. כי אספו כוכבי השמים נגהם, ככתוב שם, האומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום: **ורוח אלהים מרחפת על פני המים**. כי עלה במחשבה לפניו לחדש פני האדמה ולהסיר פני הלוט והמסכה הנסוכה עליה: **ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור**. אור חדש האיר, וממנו החל את בריאת העולם הזה אשר חדש כנשר נעוריו אחר אשר נטה עליו קו תהו ואבני בהו: וכן אמר רב חייא רבה בתוך דרושו המובא (בב״ר ג׳). בראשית ברא אלהים וגו׳ הרי בנוי. כד״א לנטוע שמים וליסוד ארץ (ישעיה נ״א ט״ז). והארץ היתה תהו ובהו, הרי חרב. כד״א ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו וגו׳ (ירמי׳ ד׳ כ״ג). ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, הרי בנוי: וכן תרגמו המתרגמים הנאמנים אונקלס הגר ויונתן בן עוזיאל. כאשר אוכיח באותות ובמופתים בפנים הספר:

פתח דברי יא״ר

גאם הצעיר והדל באלפו **יצחק אייזיק ראללער** בן איש חי רב פעלים זרע קדש מצבתו מוהר״ר **משלם אליעזר ראללער** אשר בצל שדי יתלונן:

אבן היסוד ופנת יקרת תורתנו הקדושה והטהורה, אשר הנחילנו אל נאור בגבורה, העוטר ישראל בתפארה. היא אמונת חדוש העולם במאמרו, והדעת כי ששת ימים שם משטרו, ועשהו כליל בהדרו, ואת יום השביעי ברך וקדש, כי בו שבת ממלאכת עולמו אשר חדש. ובלעדי זאת תפוג תורה, ואל יצא משפט לאורה:

ואם יפתוך חטאים אשר דרכיהם עקשים ורעים ועשתנותיהם נדים ונעים לבלתי להאמין כי ה׳ אמר ויהי והוא צוה ונבראו, ולהפוך בשאט בנפש את דברי אלהים חיים ומלך עולם לאמר על ששת ימי המעשה כי אינם ימים שיש בהם ערב ובקר, כי אם ימים ארוכים משנות אין חקר, אשר חלפו ועברו מעת הרה הטבע הרת עולם עד אשר המליטה וילדה את בניה הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו. אל תשמע ואל תאבה ללכת בדרך אתם. כי צודדים המה לך ולהדיחך מאחרי אלהיך מגמתם, וידרכו קשתותם, להביא בכליותיך בני אשפתם:

והיה כי יאמרו אליך ראה כי מצאנו במעבה האדמה חיתו ארץ ודגי ימים שם רמש ואין מספר אשר נקשו כאבן במצולה ברדתם חיים שאולה בימי הרעשים, ותבניתם שונה מאלה אשר על פני אדמות, והכרת פניהם ענתה בם כי ספונים וטמונים היו בארץ שנות אין מספר. וגם דוממים וצמחים רבים זולתם אשר יכירו בצורתם כי כבירי ימים הם כהנה וכהנה מחשבון היצירה אשר אנחנו שלומי אמוני ישראל מונים בו:

לא תסיג גבול רעך

דברי יא"ר

דברי יא״ר

על

תורת ה׳ תמימה.

המאיר נתיב

יצחק אייזק ראללער

פקיד בית שבת תחכמוני (אפפיציער דער אקאדעמיע)

אשר לממשלת צרפת

וחבר לחברות דורשי רשומות וחופשי קדמוניות בעיר הנדולה לאלהים

פרים הבירה

בעל ספר מצבת עולם ובעל המלחמה והמצור.

ספר בראשית

יצא לאור

בשנת כל אמרת אלוה צרופה לפ״ק.

ברלין

בדפוס של צבי הירש במהו׳ יצחק ז״ל אישצקאווסקי.

77

